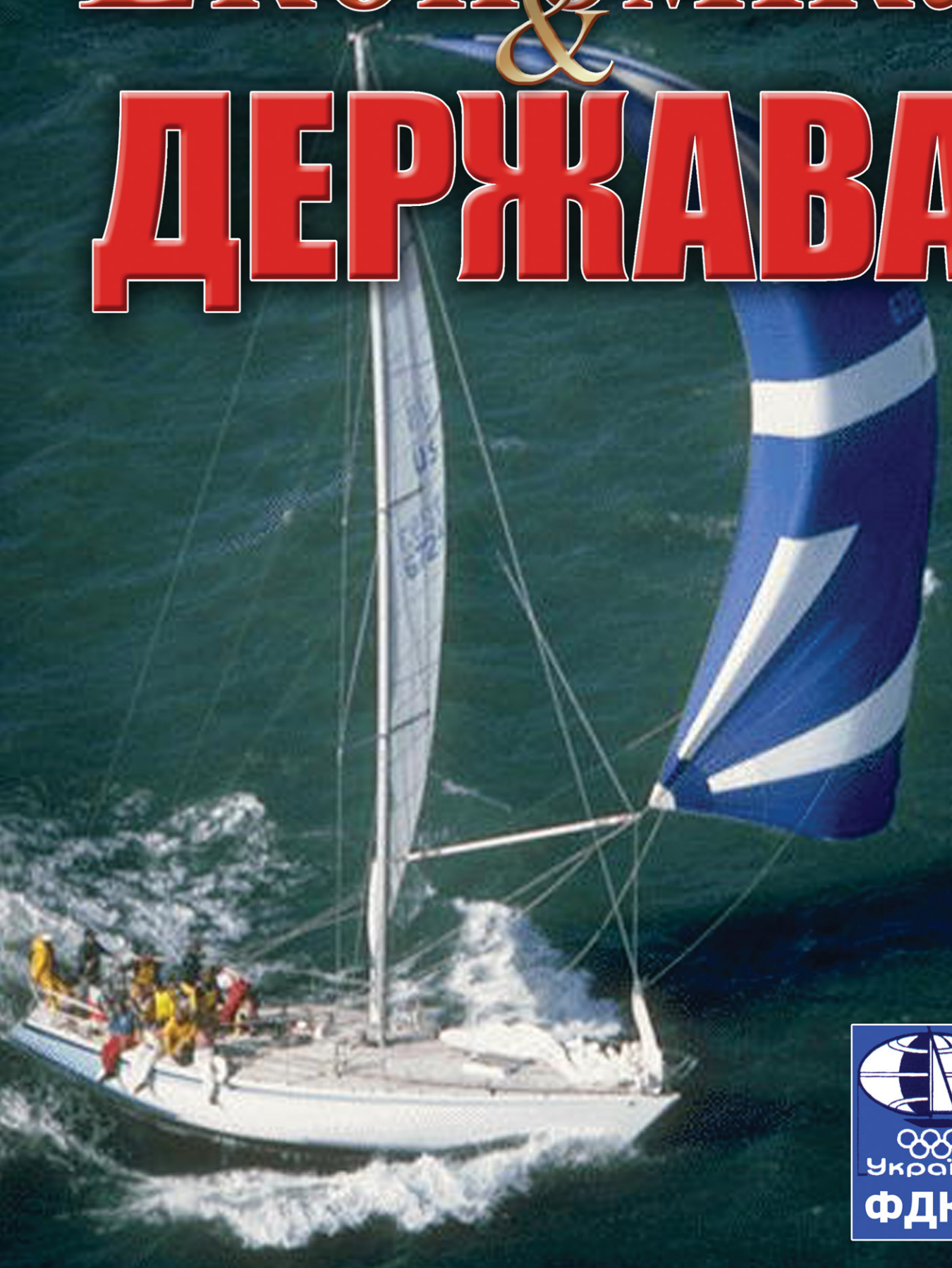

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 9 вересень 2022 р.

ЕКОНОМІКА & ДЕРЖАВА

Денисенко Микола Павлович, головний редактор, доктор економічних наук, професор, професор кафедри смарт-економіки, Київський національний університет технологій та дизайну

Федоренко Станіслав Валентинович, заступник головного редактора, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри технологій захисту навколишнього середовища та охорони праці, Київський національний університет будівництва і архітектури, академік академії будівництва України

Кучеренко Ганна Борисівна, відповідальний секретар

Андрющенко Катерина Анатоліївна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки та підприємництва, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Василенко Леся Олексіївна, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри технологій захисту навколишнього середовища та охорони праці, Київський національний університет будівництва і архітектури

Гармідер Лариса Дмитрівна, доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри економіки промисловості та організації виробництва, ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний університет»

Гайдуцький Павло Іванович, доктор економічних наук, професор, академік Національної аграрної академії наук, директор Інституту стратегічних оцінок Президентського фонду Леоніда Кучми «Україна»

Гайдуцький Андрій Павлович, доктор економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки і маркетингу, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Гайдучий Іван Павлович, доктор економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Гнатська Тетяна Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і оподаткування, Одеський державний аграрний університет

Каткова Наталя Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри обліку і економічного аналізу, Національний університет кораблебудування ім. адмірала Макарова

Качула Світлана Валентинівна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Князевич Анна Олександрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту, Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»

Кожем'якіна Світлана Миколаївна, доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри теоретичної і прикладної економіки, Інститут підготовки кадрів Державної служби зайнятості України

Козловський Сергій Володимирович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки, Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця

Лозинський Дмитро Леонідович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту, Державний університет «Житомирська політехніка»

Лутай Лариса Анатоліївна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту, Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України

Manigirdas Morkunas (Мангірдас Моркунас), Doctor of Philosophy in Management and business administration Associate professor, Head of Logistics Management study program, Mykolas Romeris University, Vilnius, Lithuania

Мельник Альона Олексіївна, доктор економічних наук, професор

Надрага Василь Іванович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри управління персоналом та економіки праці, Інститут підготовки кадрів Державної служби зайнятості України

Ніколюк Олена Володимирівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту і логістики, Одеська національна академія харчових технологій

Олешко Анна Анатоліївна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри смарт-економіки, Київський національний університет технологій та дизайну

Пантелєєва Наталя Миколаївна, доктор економічних наук, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи, Черкаський навчально-науковий інститут Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи»

Резнікова Наталя Володимирівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Руженський Микола Мусійович, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту, Інститут підготовки кадрів Державної служби зайнятості України

Сазоненко Ігор Леонідович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності, Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне

Сардак Сергій Едуардович, доктор економічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри економіки, підприємництва та управління підприємствами, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Трусова Наталя Вікторівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Таврійський державний агротехнологічний університет, м. Мелітополь

Тулчинська Світлана Олександрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки і підприємництва, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Фролова Тетяна Олександрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних фінансів, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Чертко Людмила Андріївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, обліку та економічної безпеки, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Чирва Ольга Григорівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, менеджменту та управління бізнесом, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Чорна Людмила Олександрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри управління та адміністрування, Житомирський інститут ПрАТ «ВНЗ «Межрегіональна академія управління персоналом»

Халатур Світлана Миколаївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Яременко Людмила Михайлівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Ярошевська Оксана Володимирівна, доктор економічних наук, професор кафедри економіки, Класичний приватний університет, м. Запоріжжя

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК

(постанова президії ВАК України від 27 травня 2009 р. № 1-05/2, наказ Міністерства освіти і науки України № 1081 від 29.09.2014 р.)
Наказ Міністерства освіти і науки України № 1643 від 28.12.2019 р.

(Категорія «Б»).
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКО-МЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

— Index Copernicus (IC);
— SIS;
— Google Scholar.

Свідоцтво KB № 9144,
від 09.09.2004 року

ISSN 2306-6806

Передплатний індекс: 01751

Адреса редакції:

м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька,
18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28,
458-10-73

(050) 382-06-63

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.nayka.com.ua

www.economy.in.ua

Засновники:

*Інститут підготовки кадрів
державної служби зайнятості*

України,

ТОВ "Редакція журналу

"Економіка та держава"

Видавець:

ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

Рекомендовано до друку Вченою Радою 15.09.22 р.

Підписано до друку 15.09.22 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 21,3.
Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 1509/3.

Віддруковано у ТОВ «ДКС центр»
м. Київ, пров. Куренівський, 17
Тел. (044) 537-14-34

У НОМЕРІ:

Економіка та держава № 9/2022

Економічна
наука

<u>Денисенко М. П., Юринець З. В.</u> Система управління ризиковими ситуаціями в умовах підвищення інвестиційної привабливості та безпеки бізнесу	4
<u>Лазарєва О. В., Белінська С. М.</u> Об'єктивна необхідність ліквідації негативних наслідків у землекористуванні	8
<u>Третяк А. М., Третяк В. М., Третяк Н. А.</u> Територіальні особливості ринку земель у сільській місцевості України: стан та проблеми	13
<u>Нестеренко С. С.</u> Стратегії конкурентоспроможного розвитку підприємств лісової галузі	22
<u>Маслиган О. О., Королович О. О., Ліба Н. С., Терешко Ю. В.</u> Сучасний інструментарій моделювання фінансового ринку у середовищі MATHEMATICA	26
<u>Смерічевський С. Ф., Колесник М. В.</u> Методологічні аспекти типології соціальної орієнтації в управлінні підприємствами	31
<u>Зеліско І. М., Халімон Т. М., Ху Сунцзе</u> Імперативи інноваційної діяльності телекомунікаційних підприємств України	38
<u>Назаренко І. М., Чуйко В. Ю.</u> Облік та аналіз фінансових результатів підприємства: особливості, тенденції та проблеми	44
<u>Пань Лі, Іваницька О. М.</u> Ентропійний підхід в системі оцінки стану економічної безпеки країни	51
<u>Вітчук А. В.</u> Машинобудівні підприємства в Україні: техніко-економічні особливості	57
<u>Сагімов А. Ш.</u> Маркетингові комунікації у сучасних умовах: теоретичні питання	63
<u>Тілікіна Н. В.</u> Проблеми українських біженців та осіб, які шукають тимчасовий притулок за кордоном, внаслідок повномасштабного вторгнення РФ на територію України	69
<u>Озерчук О. В., Клименко К. В.</u> Особливості функціонування небанківських фінансово-кредитних установ України в умовах дії воєнного стану	77
<u>Захожай К. В., Шаталов Є. В.</u> Особливості фінансування збалансованого розвитку держави	83
<u>Симоненко Л. І., Симоненко О. В.</u> Механізми реалізації промислової політики в умовах глобальних процесів	88
<u>Скрипнікова О. С., Юрочко Т. П.</u> Механізми фінансування офтальмологічної допомоги в Україні: поточний стан та основні проблеми	94
<u>Терещук О. С., Мицик П. П., Кошеля Д. І., Новак Є. В.</u> Методика класифікації учасників кластера туризму і готельно-ресторанної справи за потенційною прибутковістю	99
<u>Яременко Л. М., Малишко В. В., Петрик Б. О.</u> Аналіз ринку освітніх послуг національної системи вищої освіти як фактор конкурентоспроможності економіки	104
<u>Глушаченко І. В.</u> Напрями здійснення фінансового контролю у медичній сфері	112

CONTENTS:

Ekonomika ta derzhava № 9 / 2 0 22

Economy

<u>Denysenko M., Yurynets Z.</u>	
RISK MANAGEMENT SYSTEM IN THE CONDITIONS OF INCREASING INVESTMENT ATTRACTIVENESS AND BUSINESS SECURITY	4
<u>Lazarieva O., Belinska S.</u>	
THE OBJECTIVE NEED TO ELIMINATE NEGATIVE CONSEQUENCES IN LAND USE	8
<u>Tretiak A., Tretiak V., Tretiak N.</u>	
TERRITORIAL PECULIARITIES OF THE RURAL LAND MARKET IN UKRAINE: STATUS AND PROBLEMS	13
<u>Nesterenko S.</u>	
STRATEGIES FOR COMPETITIVE DEVELOPMENT OF FORESTRY ENTERPRISES	22
<u>Maslyhan O., Korolovych O., Liba N., Tereshko Yu.</u>	
MODERN TOOLS FOR MODELING FINANCIAL MARKET IN MATHEMATICA ENVIRONMENT	26
<u>Smerichevskiy S., Kolesnyk M.</u>	
METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE TYPOLOGY OF SOCIAL ORIENTATION IN BUSINESS MANAGEMENT	31
<u>Zelisko I., Khalimon T., Hu Songjie</u>	
IMPERATIVES OF TELECOMMUNICATIONS ENTERPRISES INNOVATIVE ACTIVITY IN UKRAINE	38
<u>Nazarenko I., Chuiko V.</u>	
ACCOUNTING AND ANALYSIS OF THE FINANCIAL RESULTS OF THE ENTERPRISE: FEATURES, TRENDS AND PROBLEMS	44
<u>Pan Li, Ivanytska O.</u>	
THE ENTROPY APPROACH IN THE SYSTEM OF ASSESSING THE STATE OF ECONOMIC SECURITY OF THE COUNTRY	51
<u>Vitiuk A.</u>	
ENGINEERING ENTERPRISES IN UKRAINE: TECHNICAL AND ECONOMIC CHARACTERISTICS	57
<u>Sadigov A.</u>	
MARKETING COMMUNICATIONS IN THE MODERN CONDITIONS: ISSUES OF THEORY	63
<u>Tylikina N.</u>	
PROBLEMS OF UKRAINIAN REFUGEES AND PERSONS SEEKING TEMPORARY SHELTER ABROAD AS A RESULT OF THE FULL-SCALE INVASION OF THE RUSSIAN FEDERATION ON THE TERRITORY OF UKRAINE	69
<u>Ozerchuk O., Klymenko K.</u>	
PECULIARITIES OF THE FUNCTIONING OF NON-BANKING FINANCIAL AND CREDIT INSTITUTIONS OF UKRAINE UNDER MARTIAL LAW	77
<u>Zakhzhay K., Shatalov Y.</u>	
FEATURES OF FINANCING THE BALANCED STATE DEVELOPMENT	83
<u>Symonenko L., Symonenko O.</u>	
GUIDING PRINCIPLES OF INDUSTRIAL POLICY UNDER GLOBAL TRANSFORMATION	88
<u>Skrypnikova O., Yurochko T.</u>	
FINANCING MECHANISMS OF OPHTHALMOLOGICAL CARE IN UKRAINE: CURRENT STATE AND MAIN PROBLEMS	94
<u>Tereshchuk O., Mytsyk P., Koshelia D., Novak Ye.</u>	
METHOD OF CLASSIFICATION OF THE PARTICIPANTS OF THE TOURISM AND HOTEL AND RESTAURANT BUSINESS BY POTENTIAL PROFITABILITY	99
<u>Yaremenko L., Malyshko V., Petryk B.</u>	
ANALYSIS OF THE EDUCATIONAL SERVICES MARKET OF THE NATIONAL HIGHER EDUCATION SYSTEM AS A FACTOR OF ECONOMIC COMPETITIVENESS	104
<u>Glushachenko I.</u>	
DIRECTIONS OF FINANCIAL CONTROLIMPLEMENTATION IN HEALTHCARE	112

М. П. Денисенко,

д. е. н., професор кафедри смарт-економіки,

Київський національний університет технологій та дизайну, м. Київ, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8767-9762>

З. В. Юринець,

д. е. н., професор кафедри менеджменту,

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9027-2349>

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.9.4

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ РИЗИКОВИМИ СИТУАЦІЯМИ В УМОВАХ ПІДВИЩЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ТА БЕЗПЕКИ БІЗНЕСУ

M. Denysenko,

Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Smart Economics,

Kyiv National University of Technology and Design

Z. Yurynets,

Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Management,

Ivan Franko Lviv National University

RISK MANAGEMENT SYSTEM IN THE CONDITIONS OF INCREASING INVESTMENT ATTRACTIVENESS AND BUSINESS SECURITY

У статті обгрунтовано особливості формування системи управління процесом виявлення чинників, що обумовлюють ризикові ситуації, загрожують зниженню інвестиційної привабливості та безпеки бізнесу. З'ясовано, що система управління процесом виявлення чинників, що обумовлюють ризикові ситуації, загрожують безпеці та зниженню інвестиційної привабливості бізнесу є одним із елементів системи управління ризиками бізнесу та повинна включати комплекс нормативно-правового, методичного, організаційного забезпечення (підсистема забезпечення) та функції управління процесом усунення ризиків бізнесу (функціональна підсистема). Водночас, послідовність управління процесом виявлення чинників, що обумовлюють ризикові ситуації, загрожують безпеці та зниженню інвестиційної привабливості бізнесу передбачає виокремлення таких компонентів: збір та накопичення інформації; аналіз та оцінка стану зовнішнього та внутрішнього середовища діяльності бізнесу відповідно до місії та цілей розвитку; вивчення досвіду інших підприємств щодо переваг та недоліків методів дослідження середовища діяльності бізнесу, інструментів збору та накопичення інформації, аналізування й оцінювання чинників, що впливають на появу кризових ситуацій і причин; розроблення системи моніторингу зовнішнього та внутрішнього середовища діяльності бізнесу з метою раннього (якнайшвидшого) виявлення чинників, що впливають на появу кризових ситуацій і причин; вироблення управлінських дій та заходів для завчасного запобігання появі ймовірних кризових ситуацій.

The combination of various factors that affect business efficiency determines its investment attractiveness and security. A business that is able to identify and respond in a timely manner to the factors causing risk situations that threaten the security of the enterprise is attractive for investment.

The purpose of the study is to conduct a study on the formation of a management system for the process of identifying factors that determine risk situations that threaten to reduce the investment attractiveness and security of business.

The following methods have been used to solve the problems: analysis, systematization and generalization to form a logical and structural model of the management system for the process of identifying factors that determine risk situations, threaten safety and reduce investment attractiveness; synthesis, induction to solve the problem to form a sequence of management of the process of identifying factors that cause risk situations, threaten security and reduce the investment attractiveness of business; schematic and graphic images for the visual display of the results of research and analytical data.

The system for managing the process of identifying factors that cause risk situations, threatening the security and reducing the investment attractiveness of business is one of the elements of the business risk management system and should include a complex of legal, methodological, organizational support (subsystem of support) and functions of managing the process of eliminating business risks (functional subsystem).

The sequence of managing the process of identifying factors that cause risk situations, threaten security and reduce the investment attractiveness of business involves the selection of the following components: collection and accumulation of information; analysis and assessment of the state of the external and internal business environment in accordance with the mission and development goals; studying the experience of other enterprises regarding the advantages and disadvantages of methods of researching the business environment, tools for collecting and accumulating information, analyzing and evaluating factors affecting the emergence of crisis situations and causes; development of a system for monitoring the external and internal environment of business activity with the aim of early (as soon as possible) identification of factors affecting the emergence of crisis situations and causes; development of management actions and measures for the early prevention of possible crisis situations.

Ключові слова: ризик, ризикова ситуація, управління, процес, бізнес, інвестиційна привабливість, безпека.
Key words: risk, risk situation, management, process, business, investment attractiveness, security.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сукупність різних чинників, які впливають на ефективність бізнесу визначає його інвестиційну привабливість та безпеку. Бізнес, який має змогу виявляти і вчасно реагувати на чинники, що обумовлюють ризикові ситуації, загрожують безпеці підприємства, є інвестиційно привабливим, оскільки такі дії обумовлюють скорочення інвестиційних та поточних операційних витрат бізнесу, сприяючи максимізації прибутку та зниженню ризику невдачі інвестицій.

Особливою рисою ефективного розвитку бізнесу є забезпечення ліквідації ризиків, виявлення чинників, що спричиняють ризикові ситуації та загрожують безпеці бізнесу, щоб забезпечити функціонування підприємства у майбутньому в умовах безпеки без кризових ситуацій.

Це пояснює доцільність вивчення особливостей формування системи управління ризиковими ситуаціями в умовах підвищення інвестиційної привабливості та безпеки бізнесу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У наукових роботах Шпіца К. [1], Трудінгера Дж. [1], Орра М. [1] актуалізовано теоретичні основи управління ризиками підприємства, ґрунтуючись на виявленні чинників, що впливають на ефективність діяльності бізнесу, систематизовано методики оцінки ризиків, запропоновано підхід до формування стратегії управління ризиками бізнесу. Вивчення процесу управління ризиками бізнесу, впливу ризиків на підвищення інвестиційної привабливості та безпеки у системі ризик-менеджменту проводив Вудс М. [2]. Загалом, автори ак-

центують увагу на необхідності вивчення проблеми, що зумовлена зростанням інвестиційної привабливості, виявлення чинників впливу на ризикові ситуації та рівень безпеки.

МЕТА СТАТТІ

Метою дослідження є проведення дослідження щодо формування системи управління процесом виявлення чинників, що обумовлюють ризикові ситуації, загрожують зниженню інвестиційної привабливості та безпеки бізнесу.

Відповідно до мети, поставлено такі завдання: сформувати логіко-структурну модель системи управління процесом виявлення чинників, що обумовлюють ризикові ситуації, загрожують безпеці та зниженню інвестиційної привабливості; обґрунтувати зміст стратегії та політики, виокремити властивості та послідовність управління процесом виявлення чинників, що обумовлюють ризикові ситуації, загрожують безпеці та зниженню інвестиційної привабливості бізнесу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Управління процесом виявлення чинників, що обумовлюють ризикові ситуації, загрожують безпеці та зниженню інвестиційної привабливості бізнесу — це комплекс різних методів втілення процедур менеджменту щодо усієї діяльності бізнесу для забезпечення стабільної безпеки, виявляючи чинники, що обумовлюють ризикові ситуації, причини їхнього виникнення та долаючи загрози ефективному розвитку бізнесу.

Стратегія управління процесом виявлення чинників, що обумовлюють ризикові ситуації, загрожують безпеці

Рис. 1. Логіко-структурна модель системи управління процесом виявлення чинників, що обумовлюють ризикові ситуації, загрожують безпеці та зниженню інвестиційної привабливості

Джерело: сформовано авторами.

та зниженню інвестиційної привабливості бізнесу — комплекс дій та стратегічних управлінських рішень, що сприяють проведенню аналізу й оцінки чинників, що обумовлюють ризикові ситуації, для подолання загроз розвитку бізнесу, формуванню сукупності заходів для попередження настання складних ризикових ситуацій, що можуть нівелювати стан безпеки бізнесу.

Політика управління процесом виявлення чинників, що обумовлюють ризикові ситуації, загрожують безпеці та зниженню інвестиційної привабливості бізнесу — орієнтування комплексу методів, управлінських принципів, дій і заходів на підтримку стану безпеки бізнесу, формування системи та стратегії управління ризиками, яка здатна вчасно реагувати на змінне середовище.

Управління процесом виявлення чинників, що обумовлюють ризикові ситуації, загрожують безпеці та зниженню інвестиційної привабливості бізнесу доцільно розглядати крізь призму операційного управління, яке спрямоване на швидке виявлення та розкриття чинників, що обумовлюють ризикові ситуації, причин їх появи, розроблення умов безперебійного стегнення за їхнім виникненням, миттєвого реагування і подолання загроз з метою підтримки безпеки та стійкості діяльності бізнесу, недопущення настання кризових ситуацій, уникнення ймовірного складного становища.

Таке управління процесом виявлення чинників, що обумовлюють ризикові ситуації, загрожують безпеці та зниженню інвестиційної привабливості бізнесу співзвучне із видом менеджменту, що вписується у загальну систему управління ризиками бізнесу і передбачає системний підхід до функціонування [1]. Управління процесом виявлення чинників, що обумовлюють ризикові ситуації неможливе без пошуку, попереднього аналізу й оцінки усіх ймовірних чинників, що можуть вплинути і виявити ризикові ситуації та події на підприємстві, потребує залучення його потенціалу, розроблення та втілення стратегії та програми усунення ризиків бізнесу [2].

Система управління процесом виявлення чинників, що обумовлюють ризикові ситуації, загрожують зниженню інвестиційної привабливості та безпеки бізнесу наведена на рисунку 1.

Послідовність управління процесом виявлення чинників, що обумовлюють ризикові ситуації, загрожують безпеці та зниженню інвестиційної привабливості бізнесу передбачає виокремлення таких компонентів:

- 1) Збір та накопичення інформації.
- 2) Аналіз та оцінка стану зовнішнього та внутрішнього середовища діяльності бізнесу відповідно до місії та цілей розвитку.
- 3) Вивчення досвіду інших підприємств щодо переваг та недоліків методів дослідження середовища діяльності бізнесу, інструментів збору та накопичення інформації, аналізування й оцінювання чинників, що впливають на появу кризових ситуацій і причин.
- 4) Розроблення системи моніторингу зовнішнього та внутрішнього середовища діяльності бізнесу з метою раннього (якнайшвидшого) виявлення чинників, що впливають на появу кризових ситуацій і причин.
- 5) Вироблення управлінських дій та заходів для завчасного запобігання появі ймовірних кризових ситуацій.

Запропонована послідовність елементів управління процесом виявлення чинників, що обумовлюють ризикові ситуації, загрожують безпеці та зниженню інвестиційної привабливості бізнесу відображає контекст системи управління ризиками завдяки акцентованій увазі на таких важливих аспектах, як збір та накопичення інформації, аналіз та оцінка стану зовнішнього та внутрішнього середовища діяльності бізнесу відповідно до місії та цілей розвитку як перших етапів управління процесом усунення ризиків. Цей етап характерний тим, що менеджерам доцільно проводити дії із розпізнавання потенційного потенціалу, можливостей, чинників, які можуть виникнути у процесі функціонування бізнесу та спричинити ризикові ситуації.

Система управління процесом виявлення чинників, що обумовлюють ризикові ситуації, загрожують безпеці та зниженню інвестиційної привабливості бізнесу є одним із елементів системи управління ризиками бізнесу та повинна включати комплекс нормативно-правового, методичного, організаційного забезпечення (підсистема забезпечення) та функції управління процесом усунення ризиків бізнесу (функціональна підсистема). Ці компоненти спрямовані на підтримку формування та

реалізації системи управління процесом виявлення чинників, що обумовлюють ризикові ситуації на підприємстві, загрожують безпеці та зниженню інвестиційної привабливості бізнесу, розроблення заходів для забезпечення виконання завдань та підзавдань.

Зміст управління процесом виявлення чинників, що обумовлюють ризикові ситуації на підприємстві, загрожують безпеці та зниженню інвестиційної привабливості бізнесу висвітлюється у таких властивостях:

— чинники, які зумовлюють настання кризових ситуацій можна очікувати і прогнозувати [1];

— чинники, що спричиняють кризові ситуації певною мірою піддаються випередженню, відсуванню;

— до появи кризових ситуацій можна і вкрай потрібно бізнесу готуватись;

— кризові ситуації піддаються пом'якшенню [2];

— система управління за умов виявлення чинників, що обумовлюють ризикові ситуації на підприємстві повинна бути побудована із врахуванням спеціального досліду, знань і підходів;

— процес виявлення чинників, що обумовлюють ризикові ситуації на підприємстві до певних меж піддається керуванню;

— система управління процесом виявлення чинників, що обумовлюють ризикові ситуації на підприємстві дає змогу пришвидшити позитивні тенденції, зменшити негативні наслідки для підприємства.

Для досягнення позитивного успіху і підвищення ефективності діяльності бізнесу, від том-менеджменту бізнесу потрібна готовність до появи різних кризових ситуацій, навіть, якщо вони не проглядаються і бізнес на теперішній момент часу працює результативно, а також здатність до активних й адекватних дій відповідно до сформованих обставин.

Згідно з викладеними міркуваннями комплекс заходів у ході виявлення чинників, які зумовлюють настання кризових ситуацій на підприємстві та загрожують безпеці бізнесу повинен враховувати:

— безперервний моніторинг чинників, що спричиняють кризові ситуації на підприємстві;

— створення можливості отримання достовірної, оперативної інформації для формування ефективного інформаційно-аналітичного забезпечення;

— розроблення попередніх і кінцевих планів з метою недопущення кризових ситуацій;

— вироблення пропозицій щодо зменшення вразливості бізнесу від зовнішніх та внутрішніх загрозливих обставин;

— навчання персоналу, підвищення кваліфікаційного рівня з метою вдосконалення системи управління ризиками бізнесу;

— вироблення реактивних навиків, компетенцій персоналу на підприємстві для миттєвого реагування на загрози створення кризової ситуації;

— цілеспрямованість виконання завдань та забезпечення можливості бізнесу отримання наміченого рівня ефективності діяльності;

— можливість забезпечення вироблення прогнозів розвитку ймовірних кризових подій, враховуючи заданий ступінь достовірності їхнього настання;

— вироблення унікальних пропозицій для формування стратегії та програми управління ризиками бізнесу;

— зростання рівня гнучкості організаційної структури бізнесу з метою проведення миттєвих трансформацій і недопущення кризових ситуацій.

ВИСНОВКИ

Система управління ризиками бізнесу ґрунтується на сукупності підсистем (керована та керуюча підсистеми), елементів, якими відбувається управління та причинно-наслідкового взаємозв'язку. Особливою рисою ефективного розвитку бізнесу є забезпечення ліквідації ризиків, виявлення чинників, що обумовлюють ризикові ситуації та загрожують безпеці бізнесу, щоб забезпе-

чити функціонування підприємства у майбутньому в умовах підвищення інвестиційної привабливості та безпеки без кризових ситуацій.

Управління процесом виявлення чинників, що обумовлюють ризикові ситуації та загрожують безпеці бізнесу доцільно розглядати крізь призму операційного управління, яке спрямоване на швидке виявлення та розкриття чинників, що обумовлюють ризикові ситуації, причин їх появи, розроблення умов безперебійного стеження за їхнім виникненням, миттєвого реагування і подолання загроз з метою підтримки безпеки та стійкості діяльності бізнесу, недопущення настання кризових ситуацій, уникнення ймовірного складного становища та підвищення інвестиційної привабливості бізнесу.

Література:

1. Spitz K., Trudinger J., Orr M. Enterprise risk management. Environmental Social Governance. Imprint CRC Press. 2022. 236 s.

2. Woods M. Enterprise Risk Management in Manufacturing. Risk Management in Organisation, 2nd Edition. Imprint Routledge. 2022. 284 s.

3. Денисенко М. П., Юринець З. В., Юринець Р. В., Кохан М. О. Конкурентоспроможність підприємництва в умовах інноваційно-інвестиційної модернізації економіки. Економіка і держава. 2020. Вип. 4. С. 19—24.

4. Yurynets Z., Bayda B., Petruch O. Country's economic competitiveness increasing within innovation component. Economic Annals — XXI. 2015. № 9—10. P. 32—35.

References:

1. Spitz, K. Trudinger, J. and Orr, M. (2022), Enterprise risk management. Environmental Social Governance, CRC Press, Boca Raton, USA.

2. Woods, M. (2022), "Enterprise Risk Management in Manufacturing. Risk Management in Organisation", 2nd Edition, Routledge, Abingdon, UK.

3. Denysenko, M. P. Yurynets, Z. V. Yurynets, R. V. and Kokhan, M. O. (2020), "Competitiveness of entrepreneurship in terms of innovation and investment modernization of the economy", Economy and State, vol. 4, pp. 19—24.

4. Yurynets, Z. Bayda, B. and Petruch, O. (2015), "Country's economic competitiveness increasing within innovation component", Economic Annals — XXI, vol. 9—10, pp. 32—35.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2022 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

О. В. Лазарева,

д. е. н., професор, професор кафедри управління земельними ресурсами,

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1050-7118>

С. М. Белінська,

д. е. н., доцент, в.о. декана факультету економічних наук,

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5826-5958>

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.9.8

ОБЪЕКТИВНА НЕОБХОДИМОСТЬ ЛИКВИДАЦИИ НЕГАТИВНЫХ ПОСЛЕДСТВИЙ В ЗЕМЛЕКОРИСТОВАНИИ

O. Lazareva,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Management the Landed Resources, Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolayiv, Ukraine

S. Belinska,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Acting Dean of the Faculty of Economics, Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine

THE OBJECTIVE NEED TO ELIMINATE NEGATIVE CONSEQUENCES IN LAND USE

Метою статті є обґрунтування основних напрямків, які необхідно здійснити, задля налагодження ситуації в землекористуванні, яка спричинилась внаслідок військової агресії.

В статті досліджено негативні наслідки в системі землекористування в контексті поділу їх на екологічні, економічні, соціальні, політичні та землевпорядні.

В процесі дослідження вивчено нормативно-правову базу, що була ухвалена для пом'якшення заходів задля забезпечення життєдіяльності в умовах військової агресії.

Обґрунтовано основні напрямки відновлення негативних наслідків у землекористуванні в умовах, що склались, теж в контексті поділу їх на екологічні, економічні, соціальні, політичні та землевпорядні.

Зазначені напрямки відновлення негативних наслідків у землекористуванні сприятимуть поступовому відродженню територій, відновленню об'єктів інфраструктури, що були пошкоджені в умовах воєнного стану.

The purpose of the article is to justify the main directions that must be implemented in order to improve the situation in land use, which was caused by military aggression.

The article examines the negative consequences in the land use system caused by the lack of income from a decrease in the amount of products produced by farmers, as well as from the loss of income that producers suffer as a result of military operations in order to outline the main measures for their elimination in the context of dividing them into ecological, economic, social, political and land management.

In the course of the research, the legal framework that was adopted to mitigate measures to ensure livelihoods in conditions of military aggression was studied, in particular the Laws "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Creation of Conditions for Ensuring Food Security in Conditions of Martial Law". On the introduction of changes to some legislative acts of Ukraine regarding the peculiarities of the regulation of land relations in the conditions of martial law, etc. It is indicated that the adoption of the much-needed legislative framework for new land use rules will contribute to the rapid involvement of the agricultural lands of the Ukrainian state in the production of agricultural products in the conditions of martial law.

The changes in the above-mentioned laws relate to the regulation of land relations under martial law, and also provide for the priority of public interests over private ones, which is due to the need to mobilize all the country's resources, both industrial and financial, for the reconstruction of the Ukrainian economy in the post-war period.

The main directions of restoration of negative consequences in land use in the existing conditions are substantiated, also in the context of their division into ecological, economic, social, political and land management. Their thorough characteristics are given.

The specified areas of restoration of negative consequences in land use will contribute to the gradual revival of territories, restoration of infrastructure facilities that were damaged during the martial law.

It is indicated that during the elimination of negative consequences, the lost potential should be restored, which will contribute to the gradual revival of the territories and ensure the progress achieved by Ukraine on the European path of development.

Ключові слова: негативні наслідки в системі землекористування, відновлення землекористування, військовий стан, нормативно-правова база, втрачений потенціал, регулювання земельних відносин, відновлення територій.

Key words: negative consequences in the land use system, restoration of land use, martial law, legal framework, lost potential, regulation of land relations, restoration of territories.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

Українська держава завжди була одним із ключових гарантів світової продовольчої безпеки та світовим лідером-експортером продукції сільського господарства. Проте через збройну агресію проти України в умовах реалій сьогодення важливим є як і захист вітчизняного товаровиробника, так і недопущення зриву збиральної компанії. Тому ситуація, що нині склалася, вимагає ефективного використання усіх доступних сільгоспугідь, а також обґрунтування заходів щодо відновлення усталених практик у землекористуванні в умовах воєнного стану.

Без перебільшення можна сказати, що земля на Україні є найбільшою цінністю, вона є головним та незамінним фактором виробництва в сільському господарстві та запорукою економічного розвитку в цілому. Зазначене потребує обґрунтування заходів щодо ліквідації негативних наслідків, що склались в системі землекористування сьогодні.

Вищезазначене і зумовило вибір теми дослідження, його основну мету та завдання, які слід розв'язати.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання, що стосуються використання земельних угідь, впродовж тривалого часу були і залишаються предметом широких дискусій. Значний внесок у розв'язання цієї архіскладної проблеми зробили українські і зарубіжні вчені.

Зокрема, Гарнага О.М. [1, с. 5] зазначив, що трансформаційні процеси, які мають місце сьогодні, посилюють необхідність чіткої ідентифікації змін у сфері земельних відносин, що мають бути спрямовані на перехід на інноваційну модель розвитку. Третяк А.М. та Третяк В.М. [2, с. 16] обґрунтовують, що створення системи методів та інструментів управління в Україні призведе до розв'язання існуючих на сьогодні проблем управління земельними ресурсами та землекористуванням. Шарий Г.І. [3, с. 11] наголошує на необхідності зміни акцентів від пострадянських принципів постійного землекористування до тих, які здатні забезпечити повноцінний обіг земель сільськогосподарського призначення. Дорош Й.М. [4, с. 23] обґрунтовує основні правові колізії, що виникли у результаті прийняття змін до земельного законодавства. Новаковський А.Я. [5, с. 5] розкриває історичні аспекти формування власності на землю в сучасних умовах, вказує на необхідність ліквідації порушень конституційних вимог про забезпечення непорушності права приватної власності на землю. Іртищева І.О. [6, с. 328] обґрунтовує напрями трансформації соціально-економічних відносин в землекористуванні з позицій стійкого розвитку. Мар-

тин А.Г. [7, с. 27—32], беручи участь у проєкті "Німецько-український аграрно-політичний діалог (АПД)", обґрунтовує важливість підтримки України у сфері сталого розвитку.

Проте не зважаючи на очевидні здобутки у сфері землекористування за часів незалежності України багато питань, що стосуються відновлення зруйнованих територій внаслідок російської агресії, а також вирішення економіко-екологічних проблем залишаються невирішеними і потребують подальших досліджень і практичного вирішення. Саме це і стало підставою публікації цієї статті, яка спонукає до переосмислення сутності процесів, що відбуваються у землекористуванні в сучасних умовах.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування основних напрямків, які необхідно здійснити, задля налагодження ситуації в землекористуванні, яка спричинилась внаслідок військової агресії.

Поставлена мета передбачала вирішення таких завдань теоретичного та практично-рекомендаційного характеру:

- вивчення негативних наслідків в системі землекористування задля окреслення основних заходів щодо їх ліквідації;

- вивчення нормативно-правової бази, що була ухвалена для пом'якшення заходів задля забезпечення життєдіяльності в умовах військової агресії;

- обґрунтування основних напрямків відновлення негативних наслідків у землекористуванні в умовах, що склались.

Методологічну основу проведеного дослідження склали наступні методи: метод узагальнення (для обґрунтування проблематики, що наразі склалась у землекористуванні в нинішніх умовах), метод аналізу і синтезу (при вивченні нормативно-правових актів, що наразі прийняті з метою покращення ситуації в землекористуванні), метод дедукції (для формування рекомендацій щодо управлінських рішень, які слід виконати для ліквідації негативних наслідків сьогодення), наукового узагальнення (для узагальнення результатів проведеного дослідження).

Інформаційною базою дослідження стали законодавчі та нормативні акти, офіційні статистичні дані, ресурси глобальної інформаційної системи Інтернет, наукові праці вітчизняних та зарубіжних науковців, результати власних напрацювань.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сьогодні в Україні втрати сільського господарства, спричинені війною, внаслідок зменшення виробництва

Таблиця 1. Негативні наслідки в системі землекористування в умовах сучасних реалій

Наслідки	Характеристика
Екологічні	ушкодження ґрунтового покриву внаслідок руху важкої техніки, будівництва фортифікаційних споруд, окислення ґрунтів – як наслідок деградація рослинного покриву та посилення водної та вітрової ерозії; лісові пожежі, аварійне забруднення річок, які є джерелами води для промислових та комунальних підприємств та населення; забруднення підземних та поверхневих вод внаслідок вибухів або пошкодження резервуарів; наявність неконтрольованих сміттєзвалищ, неможливість утилізації відходів, що може спричинити масштабну екологічну катастрофу; зменшення біорізноманіття, зміна міграційних коридорів для багатьох видів птахів, ризик для виникнення потомства багатьох видів птахів і ссавців; знищення багатьох об'єктів природно-заповідного фонду
Економічні	часткове, а в деяких випадках повне знищення ринкової інфраструктури та нерухомості; ризики прискорення інфляції на тлі зростання цін на сировину; зменшення ланцюгів поставок продукції продовольства, що виробляється українськими товаровиробниками; зниження довіри інвесторів до української економіки через невпевненість у майбутньому та уповільнення економіки внаслідок підвищеної інфляції (стагфляція); високі ціни на продукцію продовольства внаслідок її дефіциту та зменшення купівельної спроможності населення; негативний вплив бойових дій на макроекономічні показники, на ВВП та видатки уряду; збільшення видатків на ремонт та відбудову інфраструктури, що руйнується внаслідок бойових дій; перенесення виробничих потужностей за кордон або в інші регіони; посилення девальваційних ефектів від збройного конфлікту, що в кінцевому підсумку впливає на ціни на вироблену продукцію
Соціальні	скорочення робочих місць; труднощі психологічної адаптації до нових професій; знищення або пошкодження закладів освіти, будівель адміністративного призначення, в тому числі тих, в яких надаються адміністративні послуги; пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства; пошкодження або знищення об'єктів житлового фонду; неможливість надання соціальних виплат мешканцям в деяких районах
Політичні	обмеження на міжнародну допомогу, спрямовану на задоволення потреб цивільного населення; негативний вплив на суспільні відносини; в деяких регіонах України встановлення нелегітимного геополітичного та воєнно-політичного контролю; загроза безпеці сусідніх країн; дестабілізація суспільно-політичної ситуації в світі; вимушене переміщення осіб з окупованих або зруйнованих територій
Безпосередньо землевпорядні	подорожчання багатьох факторів виробництва; забруднення ґрунтів, концентрація важких металів у ґрунті внаслідок вибухових хвиль; часткове знищення врожаю внаслідок повномасштабного вторгнення агресора; втрата або пошкодження не лише площ під посів сільськогосподарських культур, а й цінного насіннєвого матеріалу під урожай наступного року; не у повній мірі можливість виплати орендної плати власникам земельних паїв; проблеми зі зберіганням та експортом зерна, зокрема через неекспортований врожай минулого року; часткове або повне руйнування меліоративних систем, що розміщені на територіях агроформувань; в деяких випадках завдання непоправних збитків власникам земельних ділянок сільськогосподарського призначення (землекористувачам)

та здорожчання виробничих ресурсів за підрахунками Центру досліджень продовольства та землекористування KSE Institute та Міністерства аграрної політики та продовольства оцінюються у 23,3 мільярда доларів [8].

Сільськогосподарські угіддя зазнали в основному такі пошкодження як мінне забруднення та пряме фізичне пошкодження. Враховуючи те, що багато полів забруднені нерозірваними боеприпасами, це несе велику загрозу для аграріїв під час польових робіт. Крім того, фізичне пошкодження родючого шару ґрунту спричинює псування земель, зазнала пошкоджень іригаційна інфраструктура тощо. В свою чергу це несе такі загрози, як недоотримання доходу від низької врожайності та збільшення виробничих витрат, в деяких випадках поля залишилися незасіяними.

Нижче ми спробували розкрити негативні наслідки в системі землекористування, що спричинені недоотриманням доходу від зменшення кількості виробленої продукції аграріями, а також від зменшення, а іноді навіть від повної втрати доходу, що виробники терплять внаслідок військових дій (табл 1).

Всі ці негативні наслідки спричиняють загрозу продовольчій безпеці не лише українського суспільства, але і країн зарубіжжя, знижують рівень конкурентоспроможності, що є перешкодою сталому розвитку розвитку місцевості, провокують ерозію ґрунту та опустелювання, знищення рослинності та загибель ґрунтової фауни.

Враховуючи те, що економіка країни все ж повинна працювати задля гарантії продовольчої безпеки та отримання, хоч і в значно меншій мірі, доходу, Верховною Радою прийнято низку нових правил у земельних відносинах.

В березні 2022 року Верховною Радою України ухвалено Закон "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану" [9], положення якого стосуються питань, пов'язаних зі спрощенням набуття прав користування на земельні ділянки сільськогосподарського призначення в умовах воєнного стану, а також їх використання у поточному році для ведення виробництва та забезпечення продовольчої безпеки в країні.

9 травня 2022 року набрав чинності Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану" [10], яким спрощено передачу в оренду земельних ділянок державної та комунальної власності передусім для розміщення виробничих потужностей тих підприємств, які були переміщені із зони бойових дій, а також розміщення об'єктів критичної інфраструктури та об'єктів для тимчасового перебування внутрішньо переміщених осіб.

В Законі передбачено, що оперативне розміщення виробничих потужностей таких підприємств має відбуватися без проведення земельних торгів із обмеженнями умов оренди. Зокрема вказується, що такі підприєм-

Таблиця 2. Напрямки відновлення негативних наслідків у землекористуванні

Наслідки	Напрямки відновлення
Екологічні	проведення ґрунтово-агрохімічного обстеження території для визначення ступеню погіршення стану ґрунту; ліквідація наслідків надзвичайних ситуацій; відновлення роботи системи моніторингу довкілля; фіксування реального об'єму завданої шкоди довкіллю; відновлення екосистеми до безпечного стану; поступове відновлення енергетичної інфраструктури; проведення невідкладних відновлювальних робіт на територіях, де це є можливим; відбудова очисних інфраструктур
Економічні	поступова відбудова депресивних територій; налагодження торговельно-економічних зв'язків як в середині країни, так і зовнішніх; відновлення та відбудова знищеної ринкової інфраструктури; використання коштів різноманітних програми допомоги на відбудову; ліквідація продовольчої кризи внаслідок використання продуктів гуманітарної допомоги; фінансування проєктів за рахунок коштів іноземних донорів у вигляді позик, грантів та інших фінансових інструментів; модернізація та перезапуск економіки
Соціальні	використання локальних відновлювальних джерел енергії, децентралізація системи опалення та енергоносіїв; надання постраждалому населенню необхідної допомоги для забезпечення його життєдіяльності; розгортання та утримання тимчасових пунктів проживання і харчування постраждалого населення; відбудова пошкоджених прибудинкових територій та проїздів; поступова відбудова об'єктів інфраструктури за рахунок концентрації зусиль як власних, так і залучених; акумуляція та використання міжнародних коштів на відбудову територій
Політичні	підтримка громадян, компаній і країн, які постраждали від війни, в тому числі, держав, що приймають біженців з України; розроблення плану заходів з післявоєнного відновлення та розвитку України; напрацювання пріоритетних пропозицій щодо необхідних реформ, які є важливими у воєнний та поствоєнний періоди; підготовка, розробка та прийняття стратегічно важливих ініціатив, а також нормативно-правових актів, реалізація яких є вкрай важливою необхідною для відбудови українського простору у воєнний та післявоєнний періоди; чітка робота органів публічної влади (особливо виконавчої гілки); реалізація технологій вироблення і впровадження політико-управлінських рішень; залучення до ліквідації наслідків ведення воєнних дій міжнародної допомоги.
Безпосередньо землевпорядні	необхідність зовнішнього фінансування у вигляді банківських кредитів чи інших фінансових інструментів; моніторинг площ ґрунтів, пошкоджених та забруднених у результаті бойових дій, що дозволить вживати заходи для їх відтворення та реабілітації, а також встановити межі забруднених ділянок з метою їх відновлення; спрямування витрат на рекультивацію земель, які були порушені внаслідок бойових дій, будівництва, облаштування та утримання інженерно-технічних і фортифікаційних споруд, огорож, прикордонних знаків, прикордонних просік, комунікацій для облаштування державного кордону; рекультивація (відновлення рельєфу та нанесення родючого шару ґрунту) після видалення вибухонебезпечних предметів.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Враховуючи, що земля є базовим предметом конкуренції, оскільки саме через неї створюється кумулятивний синергетичний ефект економіки, в сьогоденні умовах потрібно здійснювати заходи щодо відновлення природно-ресурсного потенціалу, уникаючи загрози продовольчої, а відтак і національної безпеки.

Окреслені напрямки регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану напряму залежать від швидкості прийняття управлінських рішень у ситуації, що наразі склалась.

Ухвалення вкрай необхідної законодавчої бази щодо нових правил у землекористуванні сприятиме швидкому залученню сільськогосподарських угідь української держави у виробництво сільськогосподарської продукції в умовах воєнного стану.

ства визначаються спільним рішенням двох обласних військових адміністрацій (тієї, звідки переміщуються потужності і тієї, де вони будуть розміщені після переміщення).

Крім того, вищезазначеним Законом надається право Держгеокадастру за погодженням з Мінагрополітики призупиняти та відновлювати роботу Державного земельного кадастру, виходячи з питань безпеки на певній території, встановлювати обмеження щодо повноважень державних кадастрових реєстраторів.

Не оминув вищезгаданий Закон і питань, що стосуються правових передумов для складання документації із землеустрою, топографо-геодезичних і картографічних робіт.

Зазначеним Законом внесено зміни до Земельного кодексу [11] та таких законів як "Про землеустрій" [12], "Про державний земельний кадастр" [13]. Зокрема вказано, що земельні ділянки комунальної власності надаються у постійне користування виконавчим органам відповідних рад для розміщення об'єктів для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб, термін сплати землекористувачем орендної та суборендної плати переноситься на строк до шести місяців з дня припинення воєнного стану, передача в оренду земельної ділянки не допускається, якщо земельна ділянка віднесена до категорії земель природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення, земель історико-культурного призначення.

Крім перелічених вище, ключові зміни в земельних відносинах під час воєнного стану торкаються і таких питань, як спрощення порядку зміни цільового призначення земельних ділянок для цілей, пов'язаних із воєнним станом, спрощення порядку зняття або перенесення ґрунтового покриву (родючого шару) земельних ділянок при проведенні робіт, зумовлених воєнним станом [14]. Зокрема вказано, що зняття або перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок здійснюється без розроблення робочого проєкту землеустрою.

Як бачимо, всі ці зміни стосуються регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану, а також передбачають пріоритетність публічних інтересів над приватними, що зумовлено необхідністю мобілізації всіх ресурсів країни, як виробничих, так і фінансових, задля відбудови української економіки у поствоєнний час.

Для відновлення негативних наслідків у землекористуванні важливою є мобілізація всіх внутрішніх ресурсів, щоб силою української ідентичності стати на шлях економічного і соціального зростання країни.

В рамках дослідження спробуємо і ми викласти основні напрямки налагодження ситуації, що склалась наразі у землекористуванні (табл. 2).

Зазначені напрямки відновлення негативних наслідків у землекористуванні сприятимуть поступовому відродженню територій, відновленню об'єктів інфраструктури, що були пошкоджені в умовах воєнного стану тощо.

Для уникнення екологічних, економічних, соціальних, політичних та землепорядних наслідків у землекористуванні, спричинених сьогодишніми подіями, слід відновлювати втрачений потенціал, що сприятиме поступовому відродженню територій та забезпеченню прогресу, досягнутого Україною на європейському шляху розвитку.

Подальші дослідження мають ґрунтуватись на дослідженні напрямків відновлення приморських територій в умовах, що склались.

Література:

1. Гарнага О.М. Особливості управління інтелектуальним капіталом в сфері земельних відносин. Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Серія "Економічні науки". Випуск 1 (97). 2022. С. 3—10. URL: <http://ep3.nuwm.edu.ua/23793/1/Ve971%20%281%29.pdf>
2. Третяк А.М., Третяк В.М., Курильців Р.М. Основні методи та інструменти управління земельними ресурсами в Україні. Агросвіт. № 18. 2021. С. 12—21.
3. Шарий Г., Нестеренко С., Сучкова Є. Вдосконалення земельних відносин в Україні. Вісник ЛНАУ: Економіка АПК. 2021. № 28. С. 11—18.
4. Дорош Й.М., Дорош О.С., Аврамчук А.В., Барвінський А.В. Деякі питання аналізу колізій чинного земельного законодавства. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2021. № 3. С. 23—29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zemleustriy_2021_3_5
5. Новаковський Л.Я. Юридично-процесуальне забезпечення реалізації права власності на землю в Україні. Вісник аграрної науки. 2020. № 1 (98). С. 5—12. URL: https://agrovisnyk.com/pdf/ua_2020_01_01.pdf
6. Іртищева І.О., Стройко Т.В. Концепція екологоорієнтованого розвитку інфраструктури сталого землекористування. Вісник ХНАУ. Серія: Економічні науки. 2014. № 7. С. 316—328. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkhnu ekon_2014_7_44
7. Kvartiuk V., Martyn A. Ukraine's Agricultural Land Sales Market: First Outcomes and Monitoring Challenges. Agro Policy Report. German-Ukrainian Agricultural Policy Dialogue. Kyiv, December 2021. 33 p. URL: https://apd-ukraine.de/images/2021/BVVG/Bericht_Land_Sales_Market/Bericht_APD_BVVG_Land_Sales_Market_ENG.pdf
8. Непрямі втрати у сільському господарстві України внаслідок війни оцінили у 23 млрд дол. URL: <https://delo.ua/uk/agro/nepriami-vtrati-u-sil'skomu-gospodarstvi-ukrayini-vnaslidok-viini-ocinili-u-23-mlrd-400096/>
9. Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану" № 2145-IX від 24.03.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text>
10. Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану" № 2247-IX від 12.05.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2247-20#Text>
11. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III зі змінами від URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
12. Закон України "Про землеустрій" (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 36, ст.282). Зі змінами та доповненнями від 20.06.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text>
13. Закон України "Про державний земельний кадастр" (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 8, ст. 61). Зі змінами та доповненнями від 20.06.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17#Text>
14. Міністерство аграрної політики та продовольства України. Озвучено ключові зміни в земельних відносинах під час воєнного стану. URL: <https://minagro.gov.ua/news/ozvucheno-klyuchovi-zmini-v-zemelnih-vidnosinah-pid-chas-voyennogo-stanu>

minagro.gov.ua/news/ozvucheno-klyuchovi-zmini-v-zemelnih-vidnosinah-pid-chas-voyennogo-stanu

References:

1. Garnaga, O.M. (2022), "Peculiarities of managing intellectual capital in the field of land relations", Visnik Nacionalnogo universitetu vodnogo gospodarstva ta prirodo-koristuvannya. Seria "Ekonomichni nauki", vol. 1(97), pp. 3—10, Available at: <http://ep3.nuwm.edu.ua/23793/1/Ve971%20%281%29.pdf> (Accessed 11 Sept 2022).
2. Tretiak, A., Tretiak, V. and Kuryltsiv, R. (2021), "Basic methods and tools of land resources and land use management in Ukraine", Agrosvit, vol. 18, pp. 12—21.
3. Sharyi, G., Nesterenko, S., Suchkova, Ye. (2021), "Improvement of land relations in Ukraine", Visnik LNAU: Ekonomika APK, vol. 28, pp. 11—18.
4. Dorosh, Y., Dorosh, O., Avramchuk, A. and Barvinskyi, A. (2021), "Particular issues of analysis of collisions of the current land legislation", Zemleustriy, kadastr i monitoring zemel, vol. 3, pp. 23—29, Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zemleustriy_2021_3_5 (Accessed 11 Sept 2022).
5. Novakovsky, L. Ya. (2020), "Legal and procedural support for the implementation of land ownership rights in Ukraine", Visnik agrarnoy nauky, vol. 1 (98), pp. 5—12, Available at: https://agrovisnyk.com/pdf/ua_2020_01_01.pdf (Accessed 11 Sept 2022).
6. Irtyshcheva, I. and Stroyko, T. (2014), "Concept of ecologically oriented development of sustainable land use infrastructure", Visnik HNAU, Seria Ekonomichni nauki, vol. 7, pp. 316—328, Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkhnu ekon_2014_7_44 (Accessed 11 Sept 2022).
7. Kvartiuk, V. and Martyn, A. (2021), "Ukraine's Agricultural Land Sales Market: First Outcomes and Monitoring Challenges", Agro Policy Report. German-Ukrainian Agricultural Policy Dialogue, Available at: https://apd-ukraine.de/images/2021/BVVG/Bericht_Land_Sales_Market/Bericht_APD_BVVG_Land_Sales_Market_ENG.pdf (Accessed 11 Sept 2022).
8. Bep'iatov, T. (2022), "Indirect losses in the agriculture of Ukraine as a result of the war were estimated at 23 billion dollars", Available at: <https://delo.ua/uk/agro/nepriami-vtrati-u-sil'skomu-gospodarstvi-ukrayini-vnaslidok-viini-ocinili-u-23-mlrd-400096/> (Accessed 12 Sept 2022).
9. The Verkhovna Rada of Ukraine (2022), The Law of Ukraine "On the introduction of changes to some legislative acts of Ukraine regarding the creation of conditions for ensuring food security in the conditions of martial law", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text> (Accessed 12 Sept 2022).
10. The Verkhovna Rada of Ukraine (2022), The Law of Ukraine "On the introduction of changes to some legislative acts of Ukraine in addition to the peculiarities of the regulation of land relations in the conditions of martial law", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2247-20#Text> (Accessed 12 Sept 2022).
11. The Verkhovna Rada of Ukraine (2001), "Land Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (Accessed 12 Sept 2022).
12. The Verkhovna Rada of Ukraine (2022), The Law of Ukraine "About land management", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text> (Accessed 12 Sept 2022).
13. The Verkhovna Rada of Ukraine (2022), The Law of Ukraine "About the state land cadastre". available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17#Text> (Accessed 12 Sept 2022).
14. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine (2022), "Key changes in land relations during martial law were announced", Available at: <https://minagro.gov.ua/news/ozvucheno-klyuchovi-zmini-v-zemelnih-vidnosinah-pid-chas-voyennogo-stanu> (Accessed 12 Sept 2022).

Стаття надійшла до редакції 13.09.2022 р.

А. М. Третяк,

д. е. н., професор, член-кореспондент НААН України, професор кафедри управління земельними ресурсами та земельного кадастру, Білоцерківський національний аграрний університет, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1154-4797>

В. М. Третяк,

д. е. н., професор, професор кафедри геодезії та землеустрою, Сумський національний аграрний університет ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6779-1941>

Н. А. Третяк,

к. е. н., старший науковий співробітник відділу проблем економіки земельних та лісових ресурсів, Державна установа "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України" ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7602-8606>

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.9.13

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РИНКУ ЗЕМЕЛЬ У СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ УКРАЇНИ: СТАН ТА ПРОБЛЕМИ

A. Tretiak,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Chief Researcher, Bila Tserkva National Agrarian University

V. Tretiak,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Geodesy and Land Management, Sumy National Agrarian University

N. Tretiak,

PhD in Economics, Senior Researcher of the Department of Land and Forest Resources Economics, Public Institution "Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine"

TERRITORIAL PECULIARITIES OF THE RURAL LAND MARKET IN UKRAINE: STATUS AND PROBLEMS

Вдосліджені розглянуто територіальні особливості ринку земель у сільській місцевості України, стан та проблеми його функціонування. В процесі чого, авторами виявлено переважно тенденцію збільшення посівних площ у господарствах усіх категорій в розрізі регіонів, зокрема найбільший приріст за шість років відбувся у Житомирській області (39,5 %), а найменший в Миколаївській (0,1 %). При цьому потрібно відмітити, що в Одеській області відбулося значення зменшення посівних площ на 7,8 %. Однак встановлено, що такі зміни в структурі не показують впливу на рівень рентабельності виробництва продукції рослинництва та доходи селян. Що в свою чергу замість того, щоб впливати на зростання валової доданої вартості у сільському господарстві, навпаки свідчить про зниження на 3,4% у порівнянні 2015 р. до 2020 р. Також, потрібно відмітити, що на жаль доходи населення не корелюють з рівнем рентабельності виробництва продукції рослинництва. Це дозволило констатувати, що такі умови відтворення відбиватимуться на перспективах розвитку аграрного сектора та розширення обсягів землекористування з усіма наслідками для розвитку земельного ринку в сільській місцевості. Оскільки, при нормально сформованому інституціональному середовищі земельного ринку в сільській місцевості, позитивні зміни доходності сільського господарства та населення, повинні впливати на зростання попиту та ціни на земельні ділянки. Однак, як показує аналіз даних, в регіонах наявні значні територіальні відмінності щодо активності земельного ринку. Як приклад, в Харківській області спостерігається найвища активність, а в Закарпатській — найменша. Таким чином, встановлено, що такий сегмент земельного ринку, як її купівля-продаж земельних ділянок власників земельних часток (паїв), по-перше, не взаємозалежний із зростан-

ням посівних площ сільськогосподарських культур, по-друге, відсутній взаємозв'язок між рівнем рентабельності основних сільськогосподарських культур, доходами населення та кількістю угод із земельними ділянками у конкретному регіоні. Крім того, авторами виявлено, що не має зв'язку між попитом на земельні ділянки сільськогосподарського призначення і їх вартістю. Зокрема Харківська область по площі продажі земельних ділянок займає 1-ше місце, а по середній вартості — 10-те, Кіровоградська область по площі продажі земельних ділянок займає 2-ге місце, а по середній вартості — 7-ме. В той же час Івано-Франківська область по площі продажі земельних ділянок займає 24-те місце, а по середній вартості — 2-ге, Львівська область по площі продажі земельних ділянок займає 20-те місце, а по середній вартості — 1-ше місце. Також, відмічено авторами наявні порушення земельного законодавства у формування цін на земельні ділянки та розміри земельної власності для громадян і юридичних осіб.

This study examined territorial peculiarities of the land market in rural areas of Ukraine, the state and problems of its functioning. In the process of study, the authors found mainly a trend towards an increase in sown areas in farms of all categories in the context of regions, in particular, the largest increase in six years took place in the Zhytomyr region (39.5%), and the smallest in Mykolaiv region (0.1%). At the same time, it should be noted that in the Odesa region there was a decrease in cultivated area by 7.8%. However, such changes in the structure did not make an influence on the level of profitability of crop production and the incomes of rural population. Which, in turn, instead of influencing the growth of gross added value in agriculture, on the contrary indicates a decrease by 3.4% when compared 2015 with 2020. It should also be noted that, unfortunately, the incomes of the population do not correlate with the level profitability of crop production. This made it possible to state that such conditions of reproduction will affect the prospects for the development of the agricultural sector and the expansion of land use with all the consequences for the development of the land market in rural areas. Since, with a normally formed institutional environment of the land market in rural areas, positive changes in agriculture and population's profitability should affect the increase of demand and prices for land plots. However, as data analysis shows, there are significant territorial differences in the activity of the land market in the regions. As an example, the highest activity is observed in Kharkiv region, and the lowest in Zakarpattia region. Thus, it was found that such a segment of the land market as its purchase and sale of land plots by the owners of land shares (pai), firstly is not interdependent with the growth of cultivated areas of agricultural crops, and secondly, there is no relationship between the level of profitability of the main agricultural crops, incomes of the population and the number of transactions with land plots in a specific region. In addition, the authors found that there is no connection between the demand for agricultural land plots and their price. In particular, Kharkiv Oblast ranks 1st in terms of land sales area, and 10th in terms of average value, Kirovohrad Oblast ranks 2nd in terms of land sales area, and 7th in average value. At the same time, Ivano-Frankivsk Oblast ranks 24th in terms of the area of land plots for sale, and 2nd in terms of average value, Lviv Oblast ranks 20th in terms of the area of land plots for sale, and 1st in terms of average value. In addition, the authors noted violations of land legislation in the formation of prices for land plots and the size of land ownership for citizens and legal entities.

Ключові слова: середня вартість земельних ділянок, земельний ринок, попит, нормативна грошова оцінка.
Key words: average value of land plots, land market, demand, normative monetary evaluation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Якісна своєрідність ринку землі, яка склалася в сільській місцевості, вимагає постійної оцінки як механізмів, що управляють його розвитком, так і спрямованості змін у його сегментах.

Сучасна ситуація глобалізації економіки та значення в її розвитку земельних ресурсів [1, с. 88—93] помітно змінює традиційні уявлення про роль і функції сільської місцевості країни. У новій реальності ця територія є, перш за все, місцем, де безпечніше жити і працювати — порівняно з ризиками наслідків надмірної концентрації населення в містах. Звідси актуальність завдань, що стоять перед органами всіх рівнів управління, та й суспільством загалом, рішення яких має бути спрямоване на забезпечення комплексу стратегічних заходів щодо реалізації невикористовуваного повною мірою ресурсного потенціалу сільських територій. У складі цього потенціалу велика роль відводиться земельним ресурсам, і особливо землям сільськогосподарського призначення, площа яких в Україні станом на 01.01.2020 р. [2] ста-

новила 42,7 млн га, у тому числі сільськогосподарських угідь — 41,3 млн га. При цьому із земель сільськогосподарського призначення у приватній власності перебувало 31 млн а [3], або 72,5%, які використовували 23,4 млн осіб. Цей факт ставить на порядок денний невідкладне завдання як підвищення ефективності їх використання, так і досконалішого перерозподілу між суб'єктами права в ході ринкового обігу, оскільки земельний ринок є об'єктивною реальністю. Однак він поки що не відповідає вимогам сьогодення, оскільки не є ефективним регулятором земельних відносин, не забезпечує дотримання принципу цільового використання землі, її охорону як унікального природного об'єкта, а також раціональне використання [4]. Незважаючи на зміни у структурі власності та комплекс заходів щодо зміцнення продовольчої безпеки держави, у багатьох регіонах продовжується скорочення площі використовуваних сільськогосподарських угідь [1, с. 122]. Зокрема, площа сільськогосподарських угідь з 2016 р. по 2020 р. зменшилася на 178,9 тис. га або на 0,4%. У сільській місце-

Таблиця 1. Динаміка посівних площ у господарствах усіх категорій, тис. га

Регіони	Площа посіву сільськогосподарських культур					± 2020 до 2015, %
	2015	2017	2018	2019	2020	
Житомирська	852,1	984,2	1042,3	1108,7	1188,9	39,5
Рівненська	545,6	566,9	574,5	591,3	619,3	13,5
Чернігівська	1181,4	1240,7	1271,7	1303,3	1337,2	13,2
Волинська	537,6	566,1	577,3	593,1	605,6	12,6
Львівська	638,3	679,8	674,9	698,4	712,7	11,7
Луганська	782,9	812,9	825,2	833,1	857,7	9,6
Сумська	1113,9	1135,5	1162,5	1177,8	1196,1	7,4
Хмельницька	1130,3	1173,1	1186,2	1185,3	1210,1	7,1
Тернопільська	793,4	825,7	839,2	836,1	841	6,0
Донецька	978,8	999	1003,8	1019,4	1033	5,5
Запорізька	1623,9	1674,5	1672,4	1683,3	1707,9	5,2
Харківська	1750	1781,6	1792,7	1802,3	1826,9	4,4
Київська	1153	1183,8	1190,9	1199,2	1195,5	3,7
Івано-Франківська	365	383,4	380,9	371,4	378,2	3,6
Херсонська	1383,4	1438,1	1396,2	1433,7	1419,5	2,6
Дніпропетровська	1934,1	1957,5	1952,7	1977,6	1980,8	2,4
Кіровоградська	1680,5	1696,6	1702,9	1703,6	1713,4	2,0
Черкаська	1200,6	1188,6	1187,7	1208,7	1213,2	1,0
Полтавська	1719,8	1724	1719	1723,8	1727,9	0,5
Чернівецька	305,3	309,7	307,4	306,9	306	0,2
Миколаївська	1563,1	1560,1	1564,8	1572,3	1564,9	0,1
Вінницька	1639,1	1638	1624,8	1619,1	1628	-0,7
Закарпатська	187,3	188,4	188,9	185,5	184,2	-1,7
Одеська	1842,4	1877	1860,4	1866,9	1699,5	-7,8
Україна	26901,8	27585,2	27699,3	28000,8	28147,5	4,6

Джерело: сформовано за даних Держстатистики України за відповідний рік.

вості розвивається тенденція попиту сільськогосподарські землі для житлового будівництва, зведення об'єктів промисловості та інфраструктури. При функціонуванні сучасного ринку землі переplitається вплив елементів інституційного середовища, у тому числі поєднання регулюючого втручання держави та дії суто ринкових сил. Звідси, наприклад, проблеми відсутності рівного з великими агрохолдингами доступу до земельного ринку фермерів та селян. Сказане вище, з урахуванням ролі сільськогосподарських угідь та структури власності, що склалася на землю, визначає співвідношення великого та малого бізнесу в сільській місцевості, потенційні масштаби припливу інвестицій в аграрний сектор та обсяги експорту продукції, рівень продовольчої безпеки держави.

Ми поділяємо думку про те, що земельний ринок є складною системою, не просто актом (або правом) переходу землі від одного власника до іншого шляхом продажу чи купівлі, а включає всі операції з її продажу, оренди, обміну, передачі у спадок, а саме всі види руху земельних ділянок між власником і покупцем, а також ті чи інші форми передачі відповідних юридичних прав [4]. З об'єктивної складності системи земельного обігу, необхідний постійний аналіз процесів, які у сфері даних економічних відносин. На цій основі можна буде прогнозувати тенденції розвитку як аграрного сектору, так і зміни ситуації у сільській місцевості загалом із урахуванням регіональної специфіки.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета дослідження — розгляд територіальних особливостей розвитку ринку сільськогосподарських угідь у сучасних умовах реалізації земельної політики та військової агресії російської федерації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Спираючись на положення економічної теорії інституціоналізму, необхідно констатувати, що інституція земельного ринку, поряд з такими інституціями, як власність, держава, рента, має великий вплив на взаємодію індивідів, суб'єктів господарювання та держави з

приводу користування, володіння та розпорядження земельними ресурсами. Земельні ділянки, у свою чергу, розрізняються розмірами площі, рентними характеристиками за родючістю та місцезнаходженням, придатністю для практичного використання і т. д. При цьому, незалежно від галузевої та регіональної специфіки, земельний ринок представляє дві окремі підсистеми: попит на земельні ділянки та їх пропозиції, особливості розвитку яких пов'язані не тільки з вищезазначеними інституціями, але і з просторовою обмеженістю земельних ресурсів. Тому пропозиція земельних ділянок на ринку характеризується нееластичністю, тобто не збільшується відповідно до зростання ціни земельних ділянок. Зазначимо, що в сільській місцевості обсяг пропозиції землі від початку земельної реформи був вищим за ємність попиту на неї для цілей сільськогосподарської діяльності, оскільки колишні колгоспи і радгоспи ставали банкрутами, а потреба в земельних ділянках з боку фермерських господарств була незначною. Одночасно розвивався попит на сільськогосподарські угіддя для їх використання з метою при безконтрольності за угодами із земельними ділянками власників земельних часток (паїв). В даний час земельний ринок на сільських територіях регіонів розвивається, перш за все, у загальній системі попиту та пропозиції виробничих ресурсів для сільськогосподарської діяльності. Він перебуває під впливом різних факторів: рівня продуктивності підприємницької діяльності, обсягів державної підтримки аграрного сектора, розміру трансакційних витрат з оформлення права власності, рентного потенціалу земельних ділянок, оскільки ступінь їх привабливості для участі в земельному обігу різна. Звідси мотивація та активність суб'єктів ринку сільськогосподарських угідь, адже при використанні навіть інтенсивних технологій кожна додаткова одиниця витрат не завжди забезпечує заплановану віддачу. В результаті замість купівлі земельних ділянок починається активний розвиток такої форми земельного обігу, як оренда землі, або ж виникають спроби переведення сільськогосподарських угідь в інші категорії, організація спекулятивних угод із земельними ділянками тощо. Тому погоджуючись із твердженням, що раціональна структура власності у серед-

Таблиця 2. Рівень рентабельності виробництва продукції рослинництва за регіонами у 2020 р., в %

Назва областей	Підприємства		Фермерські господарства	
	Культури зернові та зернобобові	Соняшник	Культури зернові та зернобобові	Соняшник
Вінницька	15,7	35,9	20,2	35,2
Волинська	36,3	43,2	24,9	30,8
Дніпропетровська	25,1	35,5	27,2	38,3
Донецька	27,4	43,2	23,5	42,6
Житомирська	12,3	50,4	20,2	58,3
Закарпатська	31,2	25,6	25,8	61,2
Запорізька	28,4	53,8	32,2	49,7
Івано-Франківська	5,0	9,0	19,5	33,3
Київська	11,9	38,6	14,5	29,7
Кіровоградська	16,2	33,8	16,0	29,6
Луганська	20,8	39,1	23,6	36,3
Львівська	12,0	25,9	24,5	23,0
Миколаївська	15,1	32,2	17,8	31,0
Одеська	-10,5	19,9	-8,8	16,9
Полтавська	19,8	35,1	30,3	45,7
Рівненська	38,6	47,7	27,6	54,9
Сумська	38,1	49,7	46,7	66,6
Тернопільська	23,3	45,8	22,2	46,7
Харківська	31,1	44,5	30,1	40,6
Херсонська	21,8	29,6	24,4	28,4
Хмельницька	20,6	44,9	28,8	33,5
Черкаська	17,8	49,2	17,2	35,6
Чернівецька	10,1	35,5	26,5	46,0
Чернігівська	23,2	47,2	39,1	52,5
Україна	20,0	39,4	23,8	37,3

Джерело: сформовано за даних Держстатистики України.

ньостроковому періоді залежить від її поточної структури [4], проаналізуємо ситуацію із боку попиту на земельні ділянки власників земельних часток (паїв). Попит на сільськогосподарські угіддя як відображення типу відтворювального процесу в аграрному секторі, попиту на продукцію сільського господарства та ступеня прибутковості виробничої діяльності виступає найважливішою підсистемою земельного ринку. Одним з індикаторів даного попиту може бути показник зміни розмірів посівних площ, що ілюструє як фактично затребувані орні землі для активного використання в гос-

подарському обороті. Динаміка їх зміни дозволяє зробити прогностичні висновки про розвиток ринкового обігу земельних ділянок та перспективи ефективного використання землі, а також обґрунтувати необхідні заходи державної земельної політики.

На основі даних таблиці 1 можна зробити висновок про те, що в цілому по Україні площа посівів сільськогосподарських культур поступово зростає.

Помітний приріст посівних площ виділяються майже по всіх областях України (4,6 % від усієї площі посівів в цілому по країні в порівнянні 2020 до 2015 року). Так, найбільший приріст відбувся в Житомирській, Рівненській, Чернігівській, Волинській та Львівській областях площі посівів від загальної посівної, їх приріст у 2020 році порівняно з 2015 роком значно вищий від загальноукраїнського показника та знаходиться в межах від 11,7 до 39,5 %. Крім того, особливо звертає на себе увагу ситуація, що майже по всіх цих областях, можна відзначити стійке зростання площі посівів по всіх наведених часових періодах.

Безумовно, площі посівів сільськогосподарських культур та їх динаміка завжди тісно пов'язані з регіональною специфікою: наявністю використовуваних земель та їх якісними характеристиками, спеціалізацією виробництва, структурою товаровиробників, що також дозволяє прогнозувати попит на земельному ринку та масштаби ринкового обігу земельних ділянок власників земельних часток (паїв). Наприклад, за даними Держстатистики України, загалом по Україні у 2020 році у структурі виробництва продукції сільського господарства питома вага сільськогосподарських підприємств (становила 68,3 %, а селянських господарств — 31,7 %). У Чернігівській області частка сільгоспідприємств була вище і досягала 86,0 %, тоді як селянські господарства займали лише 13,9 %.

Таблиця 3. Наявний дохід, у розрахунку на 1 особу, грн

Назва областей	2015 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	± 2020 до 2015, %
Одеська	32385	48474	63153	75288	80164	147,5
Полтавська	31997	47075	61649	72843	77547	142,4
Житомирська	27801	41787	52715	62571	67187	141,7
Львівська	29542	44194	56592	67353	71150	140,8
Вінницька	29637	43725	55734	65503	70691	138,5
Черкаська	26970	40589	50600	59626	64254	138,2
Дніпропетровська	39142	54215	74755	89042	92083	135,3
Київська	33956	50321	65623	76232	79263	133,4
Миколаївська	29342	43852	55469	64700	68289	132,7
Сумська	30572	44323	55829	65932	71117	132,6
Кіровоградська	27383	40877	50373	58461	63472	131,8
Тернопільська	24040	35211	43577	50536	55570	131,2
Чернігівська	28440	41321	51213	59972	64933	128,3
Закарпатська	22457	33282	41418	47852	51073	127,4
Харківська	32198	46790	56421	66547	73218	127,4
Івано-Франківська	26540	39326	48724	56514	60276	127,1
Волинська	24980	38069	46120	53990	56603	126,6
Херсонська	27880	40243	50195	58129	63073	126,2
Запорізька	36277	52727	65065	76062	81949	125,9
Чернівецька	23929	35403	42762	49142	53875	125,1
Хмельницька	29292	42350	50640	58934	64824	121,3
Рівненська	26708	38882	48184	55917	58814	120,2
Донецька	21346	24948	33840	39843	41662	95,2
Луганська	15634	16468	21252	24975	26714	70,9
Україна	31803	45763	58442	69140	73355	130,7

Джерело: сформовано за даними Держстатистики України за відповідний рік.

Зміни в структурі посівів сільськогосподарських культур мають не значний вплив на рівень рентабельності виробництва продукції рослинництва (основних сільськогосподарських культур) за регіонами у 2020 р. (табл. 2) та доходи селян (табл. 3).

Відмітити, що зростання рентабельності виробництва продукції рослинництва за регіонами у 2020 р. та доходи селян не вплинули на зростання валової доданої вартості у сільському господарстві (табл. 4), а навпаки, валова додана вартість з 2015 р. по 2020 р. знизилася на 3,4%.

Також потрібно зазначити, що на жаль доходи населення не корелюють з рівнем рентабельності виробництва продукції рослинництва, що видно з таблиці 5.

Отже, можна констатувати про тенденції погіршення умов відтворення у сільському господарстві регіонів. Безумовно, це відбиватиметься на перспективах розвитку аграрного сектора та розширення обсягів землекористування з усіма наслідками для розвитку земельного ринку в сільській місцевості. При нормально сформованому інституціональному середовищі земельного ринку в сільській місцевості позитивні зміни доходності сільського господарства та населення повинні вплинути на зростання попиту та цін на земельні ділянки.

Проте, як показав аналіз даних (рис. 1), в регіонах наявні значні територіальні відмінності щодо активності земельного ринку.

Як приклад, в Харківській області спостерігається найвища активність, де кількість угод становить 6 362,

Таблиця 4. Валова додана вартість у сільському господарстві*, млн грн

	2015 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	± 2020 до 2015, %
Валова додана вартість	1689387	2516906	3017896	3421628	3594990	112,8
Сільське, лісове та рибне господарство	239806	303419	360998	356563	388428	62,0
У відсотках до загального підсумку						
Валова додана вартість	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	-
Сільське, лісове та рибне господарство	14,2	12,1	12,0	10,4	10,8	-3,4

Примітка: * статистична звітність узагальнює валову додану вартість у сільському, лісовому та рибному господарстві.

Джерело: сформовано за даними Держстатистики України за відповідний рік.

Таблиця 5. Розрахунок кореляційного зв'язку між доходами селян та рівнем рентабельності виробництва продукції рослинництва у 2020 р.

	Y Наявний дохід, у розрахунку на 1 особу	X			
		Підприємства		Фермерські господарства	
		Культури зернові та зернобобові	Соняшник	Культури зернові та зернобобові	Соняшник
Коефіцієнт Кореляції Пірсона (r)		-0,0608	-0,0135	0,1495	-0,1386

Джерело: розраховано авторами з використанням Excel та даних таблиць 2, 3.

при загальній площі по яких здійснено транзакції — 22 651,2 га, а в Закарпатській — найменша, відповідно 365 угод на площі 285,1 га. В цілому, за офіційними да-

Рис. 1. Площа земельних ділянок, щодо яких здійсненні транзакції з 01.07.2021 р. по 01.08.2022 р., га

Джерело: [5].

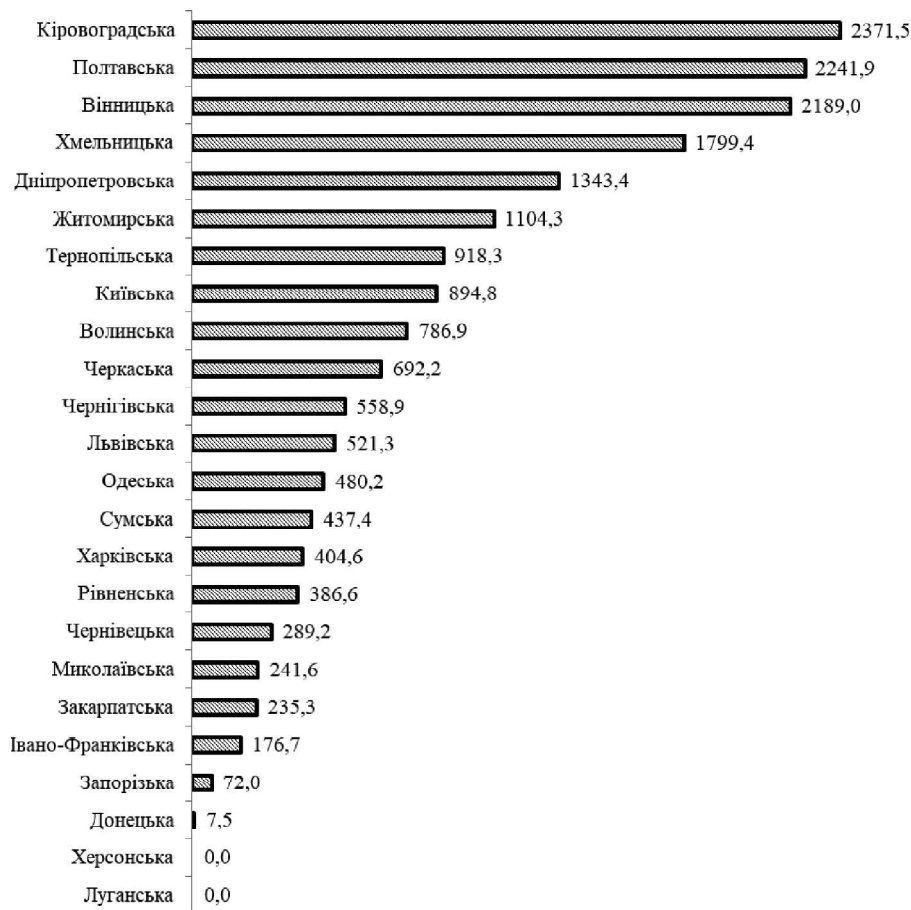

Рис. 2. Площа земельних ділянок, щодо яких зареєстровані правочини з 24.02.2022 р. по 01.08.2022 р., га

Джерело: [6].

ними Держгекадастру України, за період з 01.07.2021 р. по 01.08.2022 р. в Україні зареєстровано 52 827 транзакцій із земельними ділянками сільськогосподарського призначення на загальній площі 126,9 тис. га. Абсолютний рекорд за щоденним обсягом ринку земель було досягнуто 23 грудня 2021 року, а саме 1187 транзакцій купівлі-продажу сукупним обсягом 3175 гектарів [5].

Таким чином, такий сегмент земельного ринку, як її купівля-продаж земельних ділянок власників земельних часток (паїв), по-перше, не взаємозалежний із зростанням посівних площ сільськогосподарських культур та не має активного розвитку в динаміці, по-друге, відсутній тісний взаємозв'язок між рівнем рентабельності основних сільськогосподарських культур, доходами населення та кількістю угод із земельними ділянками у конкретному регіоні.

Враховуючи значно більшу активність земельного ринку в окремих областях, було розглянуто тенденції змін у земельному обігу у період широкомасштабної військової агресії російської федерації. За період війни в Україні з 24.02.2022 р. по 01.08.2022 р. укладено 10 341 угоду, які охоплюють площу у 18,2 тис. га [6]. На рисунку 2 приведена загальна площа земельних ділянок, щодо яких зареєстровані правочини з 24.02.2022 р. по 01.08.2022 р. в розрізі регіонів України. Регіони з найактивнішим ринком землі під час війни (за кількістю угод та за площею земель, щодо яких зареєстровано правочини) — Кіровоградщина (2,4 тис. га), Полтавщина (2,2 тис. га), Вінниччина (2,2 тис. га), Хмельниччина (1,8 тис. га) та Дніпропетровщина (1,3 тис. га).

Аналіз рівня середньої вартості по здійснених транзакціях земельних ділянок сільськогосподарського призначення дозволяє зробити висновок, що в інституціональному середовищі цього сегменту земельного

ринку існують значні проблеми. Оскільки, зв'язку між попитом на земельні ділянки сільськогосподарського призначення і їх вартістю не має. Так, наприклад, Харківська область по площі продажі земельних ділянок займає 1-ше місце, а по середній вартості — 10-те, Кіровоградська область по площі продажі земельних ділянок займає 2-ге місце, а по середній вартості — 7-ме. В той же час Івано-Франківська область по площі продажі земельних ділянок займає 24-те місце, а по середній вартості — 2-ге, Львівська область по площі продажі земельних ділянок займає 20-те місце, а по середній вартості — 1-ше місце (табл. 6).

Крім того, згідно пункту 22 прикінцевих положень Земельного кодексу України [7], до 1 січня 2030 року ціна продажу земельних ділянок сільськогосподарського призначення, виділених в натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв), не може бути меншою за їх нормативну грошову оцінку. Однак, як видно із даних таблиці 7, в супереч законодавчим положенням, по деяким областях ця норма не дотримується, оскільки середня вартість за рік функціонування ринку земельних ділянок власників земельних часток (паїв) є меншою за нормативну грошову оцінку.

Приведено кореляційний зв'язок між середньою вартістю земель та їх нормативною грошовою оцінкою і доходом селянських домогосподарств, свідчить, що зв'язок між ними відсутній (табл. 8).

Одночасно необхідно звернути увагу про недотримання перехідних положень пункту 15 Земельного кодексу України, яким задекларовано, що до 1 січня 2024 року, загальна площа земельних ділянок сільськогосподарського призначення у власності громадянина України не може перевищувати 100 гектарів. Також до 1 січня 2024 року забороняється ку-

Таблиця 6. Аналіз територіальних особливостей земельного ринку в сільській місцевості України за площею та вартістю земельних ділянок

Назва областей	± 01.08.2022 до 19.08.2021			Місце		
	Площа, га	Вартість, грн	Середня вартість 1 га, грн	Площі	Вартості	Середньої вартості
Вінницька	2991,7	146050309,5	29112,4	18	12	4
Волинська	3414,8	74684362,8	8261,6	17	18	13
Дніпропетровська	16201,4	262847867,0	18063,8	3	7	6
Донецька	4661,5	119087801,9	4234,4	15	15	18
Житомирська	4710,3	63520161,7	-8079,0	14	19	22
Закарпатська	1409,3	14033273,9	38200,2	21	24	3
Запорізька	8670,5	156198260,3	5672,9	7	10	17
Івано-Франківська	661,9	38537128,0	57812,8	24	21	2
Київська	6723,7	677201002,0	-9798,7	10	2	23
Кіровоградська	17725,7	154258943,8	17880,5	2	11	7
Луганська	5074,5	303603239,5	18336,0	12	3	5
Львівська	1630,6	289627921,9	71689,0	20	5	1
Миколаївська	10472,1	129530376,6	8200,4	6	13	14
Одеська	3945,6	119131168,1	-49196,3	16	14	24
Полтавська	13362,9	299589265,9	13553,1	5	4	8
Рівненська	1111,7	32471200,0	-2099,6	22	23	21
Сумська	7766,8	195838326,8	7341,3	9	8	15
Тернопільська	2543,8	41528169,1	13242,4	19	20	9
Харківська	26503,3	678660044,4	12292,3	1	1	10
Херсонська	14809,5	192986401,1	8630,3	4	9	12
Хмельницька	8604,8	268061952,2	899,1	8	6	20
Черкаська	4897,6	95610847,3	6980,8	13	16	16
Чернівецька	1044,5	37232044,2	3779,6	23	22	19
Чернігівська	6487,3	91907676,1	10033,5	11	17	11
Всього	181838,5	4426423217,1	6378,0			

Джерело: сформовано авторами з використанням даних Держгеокадастру.

півля-продаж або відчуження в інший спосіб на користь юридичних осіб земельних ділянок, які перебувають у приватній власності і віднесені до земель для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, земельних ділянок, виділених в натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв) для ведення особистого селянського господарства, а та-

кож земельних часток (паїв) [7]. Разом з тим, за даними Держгеокадастру України (табл. 9), площа земельних ділянок сільськогосподарського призначення набутих у власність фізичними особами з 01.07.2021 р. по 01.08.2022 р. може перевищує 100 га. Здійснюється також купівля-продаж або відчуження в інший спосіб на користь юридичних осіб земель-

Таблиця 7. Порівняння середньої вартості земельних ділянок із нормативною грошовою оцінкою

Назва областей	Середня вартість 1 га, грн (станом на 01.08.2022)	Нормативна грошова оцінка 1 гектара, грн (відповідно до ЗУ від 24.03.2022 №2145-IX)	Відхилення середньої вартості угідь до НГО, %
Вінницька	41080,2	27184	51,1
Волинська	27983,3	21806	28,3
Дніпропетровська	28694,1	30251	-5,1
Донецька	27376,9	31111	-12,0
Житомирська	25859,1	21411	20,8
Закарпатська	56219,2	27268	106,2
Запорізька	22489,8	24984	-10,0
Івано-Франківська	125373	26087	380,6
Київська	138066,5	26531	420,4
Кіровоградська	29885,7	31888	-6,3
Луганська	26838,1	27125	-1,1
Львівська	191695,8	21492	791,9
Миколаївська	24584,2	27038	-9,1
Одеська	39963,9	31017	28,8
Полтавська	34350,4	30390	13,0
Рівненська	36657,1	21938	67,1
Сумська	25623,1	26793	-4,4
Тернопільська	39758,1	29035	36,9
Харківська	31548,3	32237	-2,1
Херсонська	22982,2	24450	-6,0
Хмельницька	33235,6	30477	9,1
Черкаська	34340,8	33646	2,1
Чернівецька	38503,6	33264	15,8
Чернігівська	23333,2	24065	-3,0

Таблиця 8. Характеристика кореляційного зв'язку між середньою вартістю земель та їх нормативною грошовою оцінкою і доходом селянських домогосподарств

Назва областей	Y	X	
	Середня вартість 1 га, грн (станом на 01.08.2022)	Нормативна грошова оцінка 1 гектара, грн (відповідно до ЗУ від 24.03.2022 №2145-IX)	Найвищий дохід, у розрахунку на 1 особу
Коефіцієнт Кореляції Пірсона (r)		-0,27841	0,134261

Джерело: розраховано авторами з використанням Excel та даних таблиць 3, 7.

них ділянок, які перебувають у приватній власності і віднесені до земель для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, земельних ділянок, виділених в натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв) для ведення особистого селянського господарства.

За офіційними даними Держгеокадастру України, в таблиці 10 було приведено загальні дані про набуті у власність фізичними та юридичними особами земельні ділянки сільськогосподарського призначення до 01.03.2022 та до 01.08.2022.

З таблиці видно, що за період з 03.01.2022 р. по 01.08.2022 р. відбувся приріст фізичних осіб який склав 2 326, ними було набуто у власність земельні ділянки сільськогосподарського призначення площею 121 069 га. Звертає на себе також увагу ситуація по юридичних особах, зокрема змін по збільшенню кількості юридичних осіб не відбулося, однак відбулися зміни у загальній площі яку набули у власність для сільськогосподарського призначення, а саме на 1 589,1 га, що свідчить про продовження порушення пункту 15 перехідних положень Земельного кодексу України.

Отже, все вище наведене свідчить, що якщо говорити про ціну на земельні ділянки сільськогосподарського призначення, потрібно брати до уваги такі чинники:

Перший — земельним законодавством України встановлена мінімальна ціна, яка дорівнює нормативній грошовій оцінці (НГО), що є важливим на початковому етапі формування ринку земельних ділянок власників земельних часток (паїв). Крім того, такий крок є влучним, на початковому етапі ринку земельних ділянок власників земельних часток (паїв), оскільки нормативна грошова оцінка змінюється завдяки індексації.

Другий — перші місяці функціонування земельного ринку до початку повномасштабної війни російської федерації — це продаж відкладеної пропозиції. Оскільки земельні ділянки продавалися тими, хто готовий був продати ще до зняття мораторію на продаж цих земельних ділянок та кому терміново потрібні були кошти. При цьому всьому, такий терміновий продаж означав низьку ціну земельних ділянок.

Третій — це військова агресія російської федерації. Як приклад рисунок 2 свідчить, що результати обігу земельних ділянок власників земельних часток (паїв), у цей період характеризує наявні територіальні відмінності земельного ринку в регіонах.

Крім того, необхідно звернути увагу на те, що сьогодні державою не забезпечена прозорість земельного ринку. Так, серед інших обмежень досі не встановлений надважливий запобіжник — обов'язкова реєстрація ціни угоди. Як приклад, за даними Мінагрополітики, до 31 січня 2022 року було зареєстровано 72 747 угод купівлі-продажу, з них лише 39 251 або 54% — із зареєстрованою ціною угоди. Яскравий приклад —

Таблиця 9. Площу земельних ділянок сільськогосподарського призначення набутих у власність фізичними та юридичними особами з 01.07.2021 р. по 01.08.2022 р.

№ з/п	Фізичні та юридичні особи (знесоблені дані)	Загальна кількість земельних ділянок	Загальна площа земельних ділянок, га	Середня площа земельних ділянок, га
Набутих фізичними особами				
1	Особа 1	1	9470,9	9470,9
2	Особа 2	1413	6964,2	4,9
3	Особа 3	1891	5349,0	2,8
4	Особа 4	1770	4355,9	2,5
5	Особа 5	614	2734,5	4,5
Набутих юридичними особами				
1	Особа 1	2504	4968,0	2,0
2	Особа 2	2051	4876,6	2,4
3	Особа 3	733	3377,7	4,6
4	Особа 4	1507	2944,9	2,0
5	Особа 5	66	2373,9	36,0

Джерело: сформовано авторами з використанням офіційних даних Держгеокадастру України [8].

Таблиця 10. Загальні дані про набуті у власність фізичними та юридичними особами земельні ділянки сільськогосподарського призначення

Дата	Загальна кількість осіб	Загальна площа земельних ділянок, га	Середня площа земельних ділянок на одну особу, га
Набутих фізичними особами			
03.01.2022	35770	1843445	51,5
01.08.2022	38096	1964513,7	51,6
± 01.08.2022 до 03.01.2022	2326	121 069	52,1
Набутих юридичними особами			
03.01.2022	340	115247,1	339
01.08.2022	340	116836,2	344
± 01.08.2022 до 03.01.2022	0	1589,1	

Джерело: сформовано авторами з використанням офіційних даних Держгеокадастру України [8].

Вінницька область, де з 5 176 угод лише 1 614 або 31% — із зареєстрованою ціною. Середня ціна гектара становила близько 46 тис грн Є кілька угод, де зареєстрована ціна перевищила 5 млн грн за гектар землі для ведення особистого селянського господарства. Якщо відкинути такі екстраординарні випадки, то об'єктивна середня ціна в області — 33 тис. грн за га. Це майже дорівнює середній ціні, якщо змодельовати ситуацію, за якої всі угоди зареєстровані із середньою ціною в області [9].

Все вище сказане, у свою чергу свідчить, про важливість термінових законодавчих змін.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

За підсумками аналізу територіальних особливостей річного функціонування ринку земельних ділянок сільськогосподарського призначення впливає ціла низка інституційних проблем. Зокрема, наявні значні територіальні відмінності щодо активності земельного ринку. Разом з тим, цей сегмент земельного ринку; по-перше, не взаємозалежний із зростанням посівних площ сільськогосподарських культур та не має активного розвитку в динаміці; по-друге, відсутній тісний взаємозв'язок між рівнем рентабельності основних сільськогосподарських культур, доходами населення та кількістю угод із земельними ділянками у конкретному регіоні; по-третє, на територіальні особливості вплинула широкомасштабна війна російської федерації. Між попитом на земельні ділянки сільськогосподарського призначення і їх вартістю не має взаємозв'язку. Також дослідження показало наявний порушення земельного законодавства у формуванні цін на земельні ділянки та розмірів земельної власності для громадян і юридичних осіб.

Подальше дослідження полягатимуть у деталізації тенденцій зміни вартості землі із врахуванням сільськогосподарських угідь та в районах розміщення мегаполісів.

Література:

1. Третяк А.М., Третяк В.М., Прядка Т.М., Трофименко П.І., Трофименко Н.В. Земельні ресурси та їх використання. Біла Церква: "ТОВ "Білоцерківдрук", 2022. 304 с.
2. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2019 році. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. 2021. URL: <https://mepr.gov.ua/news/37844.html> (дата звернення: 19.07.2022 р.).
3. Земельний довідник України. Інфографічний довідник. AgroPolit.com. 2020. URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/705-zemelny-dovidnik-ukrayini--baza-danih-pro-zemelny-fond-krayini> (дата звернення: 19.07.2022 р.).
4. Третяк А.М., Третяк В.М., Ковалишин О.Ф., Третяк Н.А. Економіка земельного ринку: базові засади теорії, методології, практики. Львів: СПОЛОМ, 2019. 488 с.
5. Огляд стану земельних відносин в Україні (грудень 2021). Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/01/land_monitoring0112022.pdf. (дата звернення: 01.07.2022 р.).
6. За період війни в Україні укладено 10 341 земельну угоду. Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL: <https://minagro.gov.ua/news/za-period-vijni-v-ukrayini-ukladeno-10-341-zemelnu-ugodu> (дата звернення: 01.08.2022 р.).
7. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 01.07.2022 р.).
8. Моніторинг земельних відносин. Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру. URL: <https://land.gov.ua/monitoringh-zemelnikh-vidnosyn/> (дата звернення: 01.07.2022 р.).

9. Башлик Д. Що не так з ціною на землю. Економічна правда. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/02/3/682046/> (дата звернення: 19.07.2022 р.).

References:

1. Tretiak, A. Tretiak, V. Priadka, T. Trofymenko, P. and Trofymenko, N. (2022), Zemel'ni resursy ta ikh vykorystannia [Land resources and their use]. Bilotserkivdruk LLC, Bila Tserkva, Ukraine.
2. Minister Of Ecology And Natural Resources Of Ukraine (2021), "National report on the state of the environment in Ukraine in 2019", available at: <https://mepr.gov.ua/news/37844.html> (Accessed 19 June 2022).
3. AgroPolit (2020), "Land Directory of Ukraine 2020" — a database of the country's land fund", available at: <https://agropolit.com/spetsproekty/705-zemelny-dovidnik-ukrayini--baza-danih-pro-zemelny-fond-krayini> (Accessed 19 June 2022).
4. Tretiak, A.M. Tretiak, V.M. Kovalyshyn, O.F. and Tretiak, N.A. (2019), Ekonomika zemelnogo rynku: bazovi zasady teorii, metodolohii, praktyky [Land market economics: basic principles of the theory, methodology, practice], SPOLOM, Lviv, Ukraine.
5. State Service of Ukraine for Geodesy, Cartography and Cadastre (2021), "Review of the state of land relations in Ukraine", available at: https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/01/land_monitoring0112022.pdf (Accessed 1 June 2022).
6. Ministry of Agrarian Policy and Food of August (2022), "During the war, 10,341 land deals were concluded in Ukraine", available at: <https://minagro.gov.ua/news/za-period-vijni-v-ukrayini-ukladeno-10-341-zemelnu-ugodu> (Accessed 1 July 2022).
7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), "Land Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (Accessed 1 June 2022).
8. Official site of the State Service of Ukraine for Geodesy, Cartography and Cadastre (2021), available at: <https://land.gov.ua/monitoringh-zemelnikh-vidnosyn/> (Accessed 1 June 2022).
9. Bashlyk, D. (2022), "What is wrong with the price of land", available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/02/3/682046/> (Accessed 19 June 2022).

Стаття надійшла до редакції 12.08.2022 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

С. С. Нестеренко,
д. е. н., доцент, директор, Інститут економіки та менеджменту,
Університет "Україна", м.Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9090-3470>

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.9.22

СТРАТЕГІЇ КОНКУРЕНОСПРОМОЖНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ЛІСОВОЇ ГАЛУЗІ

S. Nesterenko,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor,
Director, Institute of Economics and Management, University "Ukraine", Kyiv

STRATEGIES FOR COMPETITIVE DEVELOPMENT OF FORESTRY ENTERPRISES

В представленому матеріалі згруповано п'ять категорій адміністративних областей України за рівнем лісистості та запропоновано оригінальну класифікацію регіонів з необхідністю впровадження на них відповідних класичних конкурентних стратегій конкурентоспроможного розвитку підприємств лісового господарства. Запропоновано регіональний підхід до класифікації суб'єктів господарювання лісової галузі в залежності від адміністративної області, на якій вони розташовані. Це дасть можливість уніфікувати (в межах певної категоріальної групи) організаційні, управлінські, виробничі та технічні заходи, необхідні для реалізації відповідних конкурентних стратегій розвитку підприємств лісового господарства.

Надані основні характеристики визначених стратегій, зокрема: стратегії стабілізації виробництва (підтримується існуючий рівень виробництва, а видатки на розвиток є мінімальними); стратегії повної спеціалізації (використовується підприємствами за умови високого рівня прибутковості та високих темпів зростання попиту); стратегії диверсифікації (використання різних напрямів діяльності); стратегії обмеженої спеціалізації виробничого процесу (використання при високому рівню доходу та середньому рівню попиту, тобто підприємство покращує якість товарів, але зменшує асортимент для певного сегменту ринку); стратегії модифікації виробництва (характеризується низьким рівнем прибутку та середнім рівнем попиту на продукцію підприємства); стратегії інтенсифікації (використовується підприємствами при середньому рівні прибутковості та високому рівні попиту); стратегії інноваційних перетворень виробництва (виробничих технологій) є оптимальною для використання лісгосподарськими підприємствами за умови низького рівня прибутковості та високого рівня попиту.

Доведено необхідність реалізації Національної лісової політики в аспекті екологічної орієнтованості діяльності суб'єктів господарювання галузі, яка має бути пріоритетною в південних та південно-східних малолісних регіонах. Визначено екологічні аспекти реалізації лісової політики в контексті конкурентоспроможного розвитку лісгосподарських підприємств, що обумовить формування ефективних господарюючих суб'єктів галузі.

In the presented material, five categories of administrative regions of Ukraine are grouped according to the level of forest cover and an original classification of regions with the need to implement corresponding classic competitive strategies for the competitive development of forestry enterprises is proposed. The proposed regional approach to the classification of forest industry entities depending on the administrative region in which they are located. This will make it possible to unify (within a certain categorical group) organizational, managerial, production and technical measures necessary for the implementation of relevant competitive strategies for the development of forestry enterprises.

The main characteristics of the identified strategies are provided, in particular: production stabilization strategies (the existing level of production is maintained, and development expenses are minimal); full specialization strategies (used by enterprises under conditions of high profitability and high growth rates of demand); diversification strategies (using different areas of activity); strategies of limited specialization of the production process (use at a high level of income and an average level of demand, i.e. the company improves the quality of goods, but reduces the assortment for a certain market segment); production modification strategies (characterized by a low level of profit and an average level of demand for the company's products); intensification strategies (used by enterprises at an average level of profitability and a high level of demand); the strategy of innovative transformations of production (production technologies) is optimal for use by forestry enterprises under conditions of low profitability and high demand.

The need to implement the National Forest Policy in terms of the environmental orientation of the business entities of the industry, which should be a priority in the southern and southeastern sparsely forested regions, has been proven. The ecological aspects of forest policy implementation in the context of competitive development of forestry enterprises have been determined, which will determine the formation of effective business entities of the industry.

Ключові слова: лісогосподарські підприємства, конкурентоспроможний розвиток, лісова політика, лісове господарство, конкурентні стратегії.

Key words: forestry enterprises, competitive development, forest policy, forestry, competitive strategies.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

За розрахунками європейських та вітчизняних фахівців, оптимальним для нашої країни рівнем лісистості вважається 20%. Та згідно даних Аудиторської перевірки [1] загальна площа вкритих лісовою рослинністю земель збільшилася за 1988—1996 рр. на 9,3%, а в період 1996–2019 рр. — на 2,1%. При збереженні таких темпів заліснення в Україні буде досягнуто оптимального рівня лісистості через 32 роки.

Конкурентне функціонування лісового господарства України в сучасних глобалізаційних процесах, насамперед, залежить від наявності як відповідних прийнятих національних програм і нормативно-правового забезпечення, так і від ефективності взаємодії всіх складових фінансово-економічного та виробничо-господарського механізмів раціонального використання лісових ресурсів країни. Слід констатувати той факт, що лісова галузь не змогла своєчасно адаптуватися в необхідний процес реформування, а відповідно здійснити всі ті зміни, які б забезпечили її конкурентоспроможність на внутрішньому та зовнішньому ринках. Для вирішення зазначених проблем виникає необхідність розробки конкурентних стратегій розвитку суб'єктів господарювання лісової галузі, що вимагає окремого наукового дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У вітчизняній лісівничій науці дослідження теоретичних основ та розробка методичних рекомендацій щодо розв'язання окремих проблем підвищення ефективності системи управління, в тому числі, окремих питань конкурентності лісового господарства, знайшли відображення у працях І. Антоненко, А. Бобка, С. Генсірука, З. Герасимчук, А. Головка, О. Дзюбенка, Р. Дубаса, О. Дребот, Я. Дяченка, Н. Зіновчук, Я. Ковалю, Б. Колісника, І. Лицура, Є. Мішеніна, І. Опенька, С. Писаренко, І. Снякевича, Ю. Туниці, М. Шершуна, О. Шубалого, А. Черчик, О. Фурдичка, І. Ярової та ін.

Проте, незважаючи на численні дослідження, зазначена проблематика вивчена недостатньо, а проблема формування стратегій конкурентоспроможного розвит-

ку лісогосподарських підприємств на основі системного підходу нині практично не досліджена.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Класифікація державних лісогосподарських підприємств та обґрунтування відповідних конкурентних стратегій їх розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

При формуванні стратегічних напрямів конкурентоспроможного розвитку лісового господарства слід враховувати, що лісові насадження на території нашої країни розташовуються досить нерівномірно. Офіційний рівень лісистості в кожній з природних зон (Полісся, Лісостеп, Степ, Карпати) має значні відхилення і не відповідає тому рівню, коли ліси максимально позитивно впливають на кліматичні умови, стан ґрунтів та водних ресурсів, пом'якшують вплив ерозійних процесів та забезпечуються суб'єктів господарювання достатньою кількістю природних ресурсів [2, с. 250]. Згідно досліджень [3], найнижчим показником лісистості характеризуються, в основному, регіони степової зони. До областей з найменшою відносною площею лісів належать Запорізька (4,3 %), Миколаївська (4,3 %) та Херсонська (5,2 %). Зона Лісостепу характеризується фактичною площею лісів, що на 57,6 % менша оптимального показника для відповідних областей (Тернопільська та Хмельницька області). Таким чином, можна виокремити 5 категорій адміністративних областей за рівнем лісистості, що відображено в таблиці 1. Тобто, забезпечення конкурентоспроможного розвитку лісового господарства вимагає окремого регіонального підходу при розробці відповідних стратегій розвитку підприємств лісової галузі для певного регіону. Регіональна лісова політика повинна бути спрямована на вирішення двоєдиного проблеми: забезпечення найбільш повного використання потенціалу лісового господарства регіону та максимально можливого відновлення лісового фонду.

Однак практика показує, що бюджети регіонів України не мають коштів на те, щоб кардинально змінити економічну і екологічну ситуацію в лісовому секторі

регіонів. Обмеженість наявних ресурсів, особливо інвестицій, зношеність основних фондів, нестача кваліфікованих кадрів унеможливує здійснення значних структурних змін по одночасно усіх напрямках. Вибірковість дозволяє з використанням одних і тих же ресурсів досягти максимального результату в мінімальні терміни. Отже, одним з напрямків вдосконалення структурної політики в лісовому господарстві є вибір пріоритетів розвитку окремих структурних елементів.

Існуючі показники лісистості територій в різних лісосировинних регіонах України є підставою для визначення в них стратегії розвитку лісового господарства. Таким чином, нами пропонується орієнтовна класифікація регіонів за відповідними класичними конкурентними стратегіями та їх основними характеристиками (табл. 2). Слід додати, що в окремих категоріях лісогосподарських підприємств можливо до впровадження декілька конкурентних стратегій в залежності від доцільності та можливостей підприємства.

Зростання рівня конкуренції, глобалізація економічних процесів обумовили необхідність стратегічного мислення щодо процесів управління виробничою діяльністю, базою якого повинно бути ефективний, цілеспрямований, максимально можливий подальший розвиток лісогосподарських підприємств.

Вважаємо, що конкурентна стратегія управління діяльністю підприємств лісового господарства повинна характеризувати набір дій, методів та норм, наявність можливих ресурсів, їх раціональне використання для досягнення поставлених цілей. При цьому наявна стратегія повинна враховувати і можливість модифікації відповідно до зміни зовнішнього та внутрішнього середовища, бути готовою вчасно адаптуватися до неврахованих майбутніх обставин, взаємопов'язаною з минулими показниками та чинниками, відповідати базовим завданням підприємства тощо [4, с. 68].

Формування подальшої конкурентної стратегії діяльності лісогосподарських підприємств повинна враховувати такі показники як гнучкість виробничої діяльності та ймовірність її подальшого розвитку. У результаті впровадження такої моделі можуть виникнути ризики невчасного постачання продукції, невідповідності лісопродукції основним технологічним і організаційно-економічним показникам, оптимального розміру вкладень інвестиційних ресурсів тощо [5, с. 70]. Для розробки ефективно виробничої стратегії потрібно мати достовірну інформацію про наявний стан ринку, рівень конкуренції на ньому, зміну попиту та пропозиції, чинників, які впливають на ці зміни, переваги та недоліки діяльності досліджуваного підприємства.

Підприємство в своїй діяльності може використовувати одночасно кілька стратегій, які можуть бути тісно взаємопов'язані та швидко адаптуватись до можливих прогнозованих чи непередбачуваних ринкових змін.

Важливо зазначити, що для всіх лісогосподарських підприємств обрання однієї стратегії не можливо навіть при визначенні якогось одного показника, наприклад, прибутку. Тому фахівці при розробці конкурентної стратегії повинні враховувати масштаби діяльності, наявні ресурси, попит на свою продукцію, місткість та сегмент ринку, споживачів тощо. Реалізація стратегії повинна призвести до вирішення еко-

Таблиця 1. Класифікація адміністративних областей за рівнем лісистості

№	Область	Лісистість, %
1.	Полтавська, Кіровоградська, Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Херсонська, Миколаївська та Одеська	менше 10
2.	Сумська, Харківська, Луганська, Вінницька, Черкаська, Тернопільська та Хмельницька	11-20
3.	Чернігівська, Київська та Львівська	21-30
4.	Волинська, Рівненська, Житомирська та Чернівецька	31-40
5.	Івано-Франківська та Закарпатська	більше 40

номічних, соціальних, екологічних та суспільних завдань, які стосуються функціонування лісового господарства. Такими стратегіями є:

1. Стратегія стабілізації виробництва може використовуватися за умови середнього попиту на продукцію, при цьому прибутки підприємства характеризуються також невисоким рівнем доходу. Така ситуація для підприємства є цілком прийнятною, є характерною протягом нетривалого певного періоду час. За такої виробничої стратегії підтримується існуючий рівень виробництва, видатки на подальший розвиток є мінімальними.

2. Стратегія повної спеціалізації використовується підприємствами за умови високого рівня прибутковості та високих темпів зростання попиту. Важливим є вчасна концентрація уваги на виробництві одного виду продукції — найбільш перспективного, що забезпечує мінімізацію витрат та утримання позицій лідера. При цьому актуальним є правильно спрямована увага на обрані сегменти ринку.

3. Стратегія диверсифікації характеризується середніми значеннями прибутку за низького попиту на товар. За таких умов важливим є збільшення рівня попиту на продукцію, що виготовляється. Цього можна досягти шляхом диверсифікації. Використання даної стратегії є актуальним для одного асортиментного ряду та полягає в різноманітності, що забезпечується розширенням галузевого діапазону діяльності підприємства.

Таблиця 2. Характеристика конкурентних стратегій розвитку лісового господарства

№	Область	Стратегія	Характеристика
1.	Полтавська, Кіровоградська, Донецька, Одеська, Дніпропетровська, Запорізька, Херсонська, Миколаївська	Стратегія інноваційних перетворень виробництва (технологій)	Збільшення прибутку можна досягти за рахунок виробництва наукомісткої продукції інноваційного характеру
2.	Сумська, Харківська, Луганська, Вінницька, Черкаська, Тернопільська та Хмельницька	Стратегія диверсифікації	Використання стратегії полягає в різноманітності, що забезпечується розширенням галузевого діапазону діяльності підприємств
3.	Чернігівська, Київська та Львівська	Стратегія стабілізації виробництва	За такої стратегії підтримується існуючий рівень виробництва, а видатки на подальший розвиток є мінімальними
		Стратегія модифікації виробництва	При впровадженні стратегії актуальним є використання інноваційних технологій, розробка та впровадження якісно нового товару
4.	Волинська, Рівненська, Житомирська та Чернівецька	Стратегія інтенсифікації	Зростання рівня прибутковості можна досягти шляхом збільшення обсягів виробництва, що можливо при покращенні (модифікації) існуючого товару
5.	Івано-Франківська та Закарпатська	Стратегія повної спеціалізації	Концентрація на виробництві одного найбільш перспективного виду продукції, що забезпечує мінімізацію витрат та утримання позицій лідера
		Стратегія обмеженої спеціалізації виробничого процесу	Підприємства покращують якість товарів при зменшенні асортименту, що впливає на ріст їх ціни через вищу якість

4. Стратегія обмеженої спеціалізації виробничого процесу. Використання вказаної стратегії є характерним при високому рівні доходу та середньому рівні попиту. Особливість використання даної стратегії зводиться до того, що підприємство покращує якість товарів, але зменшує асортимент для певного сегменту ринку. Ціна за таких умов також зростає через вищу якість.

5. Стратегія модифікації виробництва характеризується низьким рівнем прибутку та середнім рівнем попиту на продукцію підприємства. При впровадженні даної стратегії актуальним є використання інноваційних технологій, розробка та впровадження якісно нового товару. Пропонована продукція на ринку буде завжди актуальною та попит на таку продукцію зростатиме.

6. Стратегія інтенсифікації використовується підприємствами при середньому рівні прибутковості та високому рівні попиту. Зростання рівня прибутковості можна досягти шляхом збільшення обсягів виробництва, що можливі при покращенні чи модифікації існуючого товару.

7. Стратегія інноваційних перетворень виробництва (виробничих технологій) є оптимальною для використання лісгосподарськими підприємствами за умови низького рівня прибутковості та високого рівня попиту. Збільшення прибутку можна досягти за рахунок виробництва наукомісткої продукції інноваційного характеру [6, с. 284—290].

Переважаюча більшість вчених стверджують, що прийняття Національної лісової політики України як концептуально-правового документа необхідне для обґрунтування нової моделі лісового господарства України, яка об'єднувала б економічні, соціальні й екологічні цілі діяльності і дозволить сформувати тісні зв'язки між принципами та напрямками розвитку лісового комплексу відносно вимог концепції сталого розвитку. Особливого значення при цьому набуває екологічна орієнтованість діяльності суб'єктів господарювання галузі, яка має бути пріоритетною в південних та південно-східних регіонах. Серед екологічних аспектів реалізації нової лісової політики в контексті конкурентоспроможного розвитку лісгосподарських підприємств слід виділити [2, с. 280—281]:

- екологізація процесів ведення лісового господарства: напрям до загального зменшення обсягів суцільних рубок, створення умов для широкого застосування природозахисних технологій, широка підтримка природного поновлення, поступове впровадження ландшафтного принципу використання лісових ресурсів, повна заміна біологічними методами лісозахисту застарілих хімічних;

- впровадження та вдосконалення системи екологічного моніторингу та сертифікації лісових екосистем: приведення системи нормативів в лісовому господарстві у відповідність до міжнародних стандартів, розробка власних схем впровадження (лісової сертифікації та її постійна підтримка (лісова сертифікація — один з напрямків, яке сприяє забезпеченню продуктивності і стійкості деревостанів, підвищення біологічного різноманіття в лісах, мінімізації негативного впливу лісгосподарського виробництва на навколишнє середовище, підвищення експортного потенціалу лісової галузі, зняття технічних бар'єрів в міжнародній торгівлі);

- збільшення обсягів здійснення захисту процесу лісорозведення, що дозволить сформувати стійкі лісові комплекси: впровадження на національному рівні юридичного захисту земель від природних чинників ерозії, охорони ґрунтів;

- впровадження на всіх рівнях механізмів збереження біорізноманіття, вдосконалення системи розвитку заказників, урочищ, лісових генетичних резерватів та інших малих охоронних територій (розвиток інструментів забезпечення розвитку природних лісів, які в найменшій мірі схильні до втручання людини, сприяють

збереженню генотипів — генетичних конституцій організмів — і підтримці складу природних деревних порід, забезпечуючи життєво важливі місця проживання зникаючих видів тварин).

Таким чином, впровадження вищезазначених напрямів екологічного функціонування лісгосподарських підприємств одночасно із запропонованими стратегіями їх конкурентоспроможного розвитку обумовить формування ефективних господарюючих суб'єктів галузі.

ВИСНОВКИ

На основі проведених наукових досліджень згруповано п'ять категорій адміністративних областей України за рівнем лісистості та запропоновано оригінальну класифікацію регіонів з необхідністю впровадження на них відповідних класичних конкурентних стратегій конкурентоспроможного розвитку підприємств лісового господарства та їх основними характеристиками. Наведено екологічні напрями реалізації Національної лісової політики в контексті конкурентоспроможного розвитку лісгосподарських підприємств галузі.

Література:

1. Звіт за результатами державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм Державним агентством лісових ресурсів України за період з 01.01.2016 р. по 30.06.2019 р. від 23.01.2020 р. № 07-22/1. Державна аудиторська служба України. Київ, 2020. С. 38. URL: <http://dkrs.kmu.gov.ua/kru/doccatalog/document?id=158120>

2. Дребот О.І. Збалансований розвиток лісового сектору економіки в контексті європейської інтеграції України: [монографія] / О.І. Дребот, М.Х. Шершун, О.І. Шкуратов. — К.: Аграрна наука, 2014. — 317 с.

3. Яремко О.П. Еколого-економічний аналіз сучасного стану лісового господарства України, Ефективна економіка № 11, 2016.

4. Дубас Р.Г. Удосконалення фінансово-економічного механізму у лісоресурсній сфері України. Економіка АПК. — Київ. — 2012. — № 2. — С. 66—69.

5. Дубас Р.Г., Дядченко І.І. Теоретичні засади антикризового управління лісочористуванням півдня України. Науково-практичний журнал "Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку", Київ. 2018. — № 15. — С. 66—73.

6. Ковтун О. І. Стратегія підприємства: навч. посібник [3-тє вид.]. Львів: "Новий світ — 2000", 2007. 324 с.

References:

1. State Audit Service of Ukraine (2020), "Report on the results of the state financial audit of the implementation of budget programs by the State Forest Resources Agency of Ukraine for the period from January 1, 2016 to June 30, 2019.", available at: <http://dkrs.kmu.gov.ua/kru/doccatalog/document?id=158120> (Accessed 10 Aug 2022).

2. Drebot, Shershun, O.I. and Shkuratov, O.I. (2014), *Zbalansovanyj rozvytok lisovoho sektoru ekonomiky v konteksti ievropejs'koi intehtratsii Ukrainy* [Balanced development of the forest sector of the economy in the context of the European integration of Ukraine], *Ahrarna nauka, Kyiv, Ukraine*.

3. Yaremko, O.P. (2016), "Ecological and economic analysis of the current state of forestry in Ukraine", *Efektivna ekonomika*, vol. 11.

4. Dubas, R.H. (2012), "Improvement of the financial and economic mechanism in the forest resource sector of Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 2, pp. 66—69.

5. Dubas, R.H. and Diadchenko, I.I. (2018), "Theoretical foundations of anti-crisis management of forest use in southern Ukraine", *Naukovo-praktychnyj zhurnal "Problemy innovatsijno-investytsijnoho rozvytku"*, vol. 15, pp. 66—73.

6. Kovtun, O. I. (2007), *Stratehiia pidpryiemstva* [Enterprise strategy], 3rd ed., *Novyy svit — 2000, Lviv, Ukraine*.

Стаття надійшла до редакції 25.08.2022 р.

O. Maslyhan,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Management, Management of Economic Processes and Tourism, Mukachevo State University

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8465-548X>

O. Korolovych,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Accounting, Taxation and Marketing, Mukachevo State University

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5878-0925>

N. Liba,

Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Accounting, Taxation and Marketing, Mukachevo State University

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7053-8859>

Yu. Tereshko,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economy and Digital Business, State University of Intellectual Technologies and Communications

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1976-6300>

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.9.26

MODERN TOOLS FOR MODELING FINANCIAL MARKET IN MATHEMATICA ENVIRONMENT

О. О. Маслиган,

д. е. н., доцент кафедри менеджменту, управління економічними процесами та туризму, Мукачівський державний університет

О. О. Королович,

к. е. н., доцент кафедри обліку і оподаткування та маркетингу, Мукачівський державний університет

Н. С. Ліба,

д. е. н., професор кафедри обліку і оподаткування та маркетингу, Мукачівський державний університет

Ю. В. Терешко,

к. е. н., доцент кафедри економіки та цифрового бізнесу, Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку

СУЧАСНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ МОДЕЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОГО РИНКУ У СЕРЕДОВИЩІ MATHEMATICA

The financial market is a complex system influenced by a significant number of signs-factors, and its functioning is determined by a significant number of signs-results. The complexity of the model leads to the fact that when building financial market models, it is necessary to use different types of systems of the one-dimensional equations, which the model can contain from 2 to n equations, so it is difficult to form and study them not far too modern means and tools of symbolic mathematics. It is important to note that the means and instruments of symbolic mathematics, which are summarized in the Mathematica program, may quickly draw up a model of the financial market. Therefore, the study is a general description of financial market modeling tools using systems of the same equations in MATHEMATICA. The study uses methods of analysis, synthesis, and logical analysis. As part of the study, note that a model consisting of unidentified or difficult-identified equations cannot be the subject of the study, because it is considered to be of poor quality. According to the results of the study, it is proved that the MATHEMATICA program implements the mathematical expressions works included in the financial market model until it forms more identical or identical sets of equations. The program MATHEMATICA implements the study of the financial market model using the indirect method of the smallest squares and the following algorithm of actions: — form the primary form of the financial market model to identify the form of its equations; start the process of model equalization analysis by the method of the smallest squares; systematization of equality assessments for the structural form of the financial market model. Evaluation of over-identified equations by the method of the smallest squares can be stopped at the second step, as it is evidence of the quality of all the stipulated variables. The prospects of further research lie in the development of methods of modeling the financial market using uniform systems of equations and means of symbolic mathematics.

Фінансовий ринок є складною системою, на яку впливає значна кількість ознак-факторів. Крім того функціонування такої системи визначає значна кількість ознак-результатів. Окреслена складність призводить до того, що при побудові моделі фінансового ринку треба вдаватися до використання різних (за видами) систем одномірних рівнянь. Така модель може містити від 2-х до n рівнянь. Відтак, їх досить складно сформувати й дослідити не вдаючись до сучасних засобів та інструментів символічної математики. Важливо зазначити, що за засобами та інструментами символічної математики, які узагальнені в програмі MATHEMATICA, можливо швидко сформувати модель фінансового ринку. Стрижнем дослідження є загальний опис інструментарію моделювання фінансового ринку за допомогою систем одномірних рівнянь у програмі MATHEMATICA. У межах дослідження звернено увагу на те, що модель, яка складається з неідентифікованих або складно ідентифікованих рівнянь, не може бути об'єктом дослідження, оскільки вона визначається як неякісна. За результатами дослідження доведено, що за своїми інструментами програма MATHEMATICA реалізує роботу з виразами, що включені до моделі фінансового ринку то тих пір, поки не сформує понад ідентифіковані або ідентифіковані набори рівнянь. Програма реалізує дослідження моделі фінансового ринку за допомогою непрямого методу найменших квадратів, використовуючи наступний алгоритм дій: формування первинної форми моделі для ідентифікації її рівнянь; запуск процесів аналізу рівнянь моделі за методом найменших квадратів; систематизація оцінок рівнянь для структурної форми моделі. Оцінка понад ідентифікованого рівняння за методом найменших квадратів може бути зупинена на другому кроці, оскільки вона є свідченням якості всіх зумовлених змінних. Перспективи подальших досліджень полягають в розробці методики моделювання фінансового ринку за допомогою одномірних систем рівнянь та засобів символічної математики.

Key words: model; one-dimensional equations; systems of equations; sign-result; sign-factor.

Ключові слова: модель; одномірні рівняння; системи рівнянь; ознака-результату; ознака-фактору.

PROBLEM-SETTING AND ITS RELATION TO IMPORTANT SCIENTIFIC OR PRACTICAL OBJECTIVES

The financial market is a complex system, which is influenced by a significant number of signs-factors and the functioning of which is determined by a significant number of signs-results. The complexity of the problem leads to the fact that in building a financial market model not always possible to implement it help of multi-agent modeling (namely, the creation of a scheme of actions or interaction of autonomous agents) or one ratio, which is offered within the models formed by the equalization of a pair linear regression or non-linear regression (according the initial data on the functioning of the financial market are the single values X (i.e. signs— factors) and Y values (signs— results), multiple regression equations (according to which the initial data on the functioning of the financial market are multiple values X (that is, signs of a significant number of factors) and values Y (signs— results)). This is due to the following problem of the models described: 1) some variables XY gives mutual influence, so it is impossible to determine which of them is dependent X , and which independent variable Y ; 2) signs of a significant number of factors can be multicollinearity, which leads to uncertainty of parameters in the model regardless of the chosen methods of testing for it. The desire to solve the restated problem leads to the fact that when building the model of the financial market it is necessary to resort to systems of equality.

ANALYSIS OF RECENT STUDIES AND PUBLICATIONS

Among the main researches in which the solution to the problem of modeling the financial market can be identified are Plastun O., Makarenko I. [5], Mykhalychynets, H. [4], Strichenko K., Dmitriusenko K. [6], Kazakova, N.F. [3]. However, most of the above scientists focus only on multi-agent modeling, or on equation of pair or multiple linear regression. The tools of such modeling and research of such models are unstudied for single-dimensional equations systems. In particular, there is no specificity concerning the use of all the involved variables, their typology, methods of construction, and operation of equations systems. Thus, the process of the research relied mainly on fundamental

developments in the field of systems of the same level (among them works V. Chibiriakov, A. Stankevich, D. Levkivsky, V. Melnychuk [2] and Kazakov N. [3]).

FORMULATION OF THE OBJECTIVES

The purpose of the article is to describe the tools of financial market modeling using systems of the same level in MATHEMATICA.

PROBLEM-SETTING AND ITS RELATION TO IMPORTANT SCIENTIFIC OR PRACTICAL OBJECTIVES

Although the content of the signs-factors and the signs-result that holds the financial market model is formed depending on the final application goals, its construction is classic and is built on the sum of the instruments that are the same for all the same levels of regression (among which the linear differential equation and its variations). In particular, the model is selected:

1. Abstract variables, whose values are set outside the financial market system but influence it (e.g., GDP, export and import volumes, inflation rates, etc.). Such variables are identified as signs-factors (X);

2. Abstract variable values formed within the system of the financial market or mutually dependent (for example, the exchange rate of the national currency, foreign currencies, the equal income of credit and deposit operations, annual income of securities, etc.). Such variables are identified as indicators of signs-results (B);

3. LAG signs-result, in a single numerical expression adopted for the financial market model. These are all Y dated by the preliminary moments, provided that they are at the same level. Among such LAG variables are distinguished by: y_t — current sign-result, y_{t-1} — LAG sign-result (which is far from the current one for 1 period), $y_{t-2} \dots y_{t-n}$ — a LAG sign-result (which is far from the current one from 2 to n periods). Accordingly, the financial market models contain the right part of the LAG-standing changes, which take into account the Y trend of changes;

4. Variable or sign-factors, whose value is formed outside the financial market model. They include the LAG

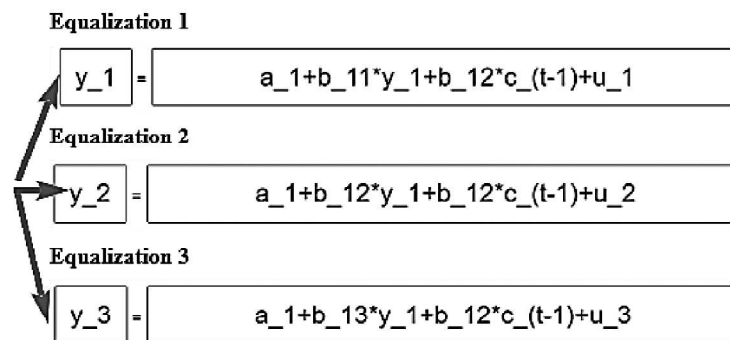

Figure 1. The standard look of the function of expression working in the program MATHEMATICA

Source: Mathematica program environment.

and current variable sign-factors (x_t, x_{t-1}) and LAG variable sign-results (y_{t+1}) [2; 3].

The combination of the above-mentioned variables in the system of one-dimensional equations forms a model of the financial market with the possibilities for explaining the current values of the sign-result using the values of the sign-factors selected. Note that since such a model can contain from 2 to n equations, its formation, and research it is expedient to implement it with the help of programs in symbolic mathematics, one of which is MATHEMATICA. The outlined program allows to form a model of the financial market:

- containing up to 10 single-dimensional equations (eliminating the complexities associated with errors in the specification of such a model);

- based on different types of systems of the one-dimensional equation, among them: system of independent equations (or system of type 1); system of recursive equations (or system of type 2); system of mutually dependent equations (or system of common, simultaneous type).

We will consider a detailed set of tools that can be available within MATHEMATICA for financial market modeling.

The tool for determining the number of single-dimensional equations (the function of working with the visas) requires correct work with the mathematical expression that reflects their contents. For example, if the content of the single-dimensional equation makes up the expression $y_1 = c_1 + b_{12}y_2$, then in MATHEMATICA it should be converted by algorithm $y_1 = c_1 + b_{12}y_2$. In case the index summarizes the LAG values Y_{t-1} , it should be converted by algorithm $Y_{(t-1)}$. The standard look of the image function is shown in Figure 1.

It is important to note that the function of expression working does not provide for a variable random error et (or ut) (it automatically selects it). At the same time, within the framework of entering expressions the outlined function should set up a general model of the financial market carried out by connection of the following options: (Table 1): 1) use of a single standard of registration; 2) use of necessary (sufficient) conditions of identification of the contents of the model; 3) use of necessary and sufficient conditions for identification of the structural form of the model; 4) formation present form of the financial market model.

Table 1. Options for setting up the function of expression working included in the financial market model

Option	Specific operation of the function of expression working	Special features of the setting up the function
use of a single standard of registration	this process is based on the additional marks entered into the model, including: (M) the number of symptoms; (m) the number of defined variables in each equation; (K) the number of symptoms; (k) the number of variables K in the equation	by marks to variable of equation
use of necessary (sufficient) conditions of identification of the contents of the model;	if the financial market model is identical, if all included equations are clearly defined (however, if there is at least one unidentified among the equations - the whole financial market model is not identical)	by the coefficients of the given model*
use of necessary and sufficient conditions for identification of the structural form of the model;	the financial market model receives such identification only in its structural form	according to the terms of model equalization identification**
formation present form of financial market model	this process involves checking each equation of the structural model of the financial market for identification with an assessment of the parameters of the structural form of such a model.	

Note

* The number of model variables and coefficients of the model identified should be the same.

** sufficient condition of the equality identification in the model oriented on the rank of matrix A (it formed by additional values for the matrix of coefficients at variables not included in this equation).

Source: Mathematica program environment, [3; 7].

In the MATHEMATICA program, the following algorithm for identification of the financial market model uses:

- 1) the equation is identical if the estimates of all structural parameters can be determined by the coefficients of the given model;
- 2) the equation is more identical if up to 20% of the structural parameters can be obtained from more than one numerical value (thus forming only the coefficients of the given model);
- 3) equations are unidentified if estimates of its structural parameters cannot be determined (and the coefficients of the above model are partially absent).

MATHEMATICA program uses a specific algorithm for the necessary and sufficient identification of the structure of the financial market model.

For example, the conditions that are necessary but insufficient for the identification of structural equalization in the model are not automatically set. For the equalizations to be identified as part of the model, the number of pre-defined variables outside the equalizations mustn't be less than the "number of signs-result variable" included in the equation with the minus of the unit. MATHEMATICA program algorithms check for unequal fulfillment of $M-m \geq k-1$, however, it does not produce the result if there is no data to interpret the results. Therefore, the basic interpretation of the results is proposed to make the following scale of values: If $M-m=k-1$ the equation in the structural form is exactly identified; if $M-m > k-1$, the equation in the structural form is over-identified.

Conditions sufficient to identify equations in structural form in the model in MATHEMATICA program are triggered only if additional labels are entered for the coefficient of variables not included in the equation (A). At that, the software algorithms already provide that sufficient condition of identification of equations in the model is oriented on the rank of a matrix A (what is the size of its largest square submatrix, the definition of which 0), which should be equal K-1. In fact, MATHEMATICA software algorithms check does the value matrix rank equal K-1, but does not produce the result of such validation unless the basis for interpreting the results is provided. Therefore, we propose to make the system of the following equality the basis of interpretation of results: if $M-m > k-1$ and matrix rank $A = K-1$, then equation over identified; if $M-m = k-1$ and $A = K-1$, then equation exactly identified; if $M-m < k-1$, and A less than K-1, then equation hard to identified; if $M-m < k-1$ (then A less K-1), then equation not identified.

It is important to note that the financial market model, consisting of unidentified or difficult-identified equations, cannot be the subject of research. In other cases, the MATHEMATICA program can build a financial market model through various equalization systems, which are formed depending on the type o equations introduced by the function of the expression of the equation. To do this, the MATHEMATICA program operates the download sets of algorithms presented below [7]:

1. the operation of independent equations algorithms started when all entered expressions of equations have a variable (y) and are considered as a function of conditional variables (x). Under these conditions, the financial market model will take the form 1:

$$\begin{cases} y_1 = a_{11}x_1 + a_{12}x_2 + \dots + a_{1m}x_m + u_1 \\ \dots \\ y_{1k} = a_{k1}x_1 + a_{k2}x_2 + \dots + a_{km}x_m + u_k \end{cases} \quad (1);$$

2. operation by recursive equations algorithms, which are started if every next expression has a dependent variable, and it forms a function depending on the variable (on the previous equations). Under these conditions, the financial market model will take the form 2:

$$\begin{cases} y_1 = a_{11}x_1 + a_{12}x_2 + \dots + a_{1m}x_m + u_1 \\ y_2 = b_{21}y_1 + a_{21}x_1 + a_{22}x_2 + \dots + a_{2m}x_m + u_2 \\ y_3 = b_{31}y_1 + b_{32}y_2 + a_{31}x_1 + a_{32}x_2 + \dots + a_{3m}x_m + u_3 \\ \dots \\ y_k = b_{k1}y_1 + b_{k2}y_2 + \dots + b_{kk-1}y_{k-1} + a_{k1}x_1 + a_{k2}x_2 + \dots + a_{km}x_m + u_k \end{cases} \quad (2);$$

3. the operation of algorithms mutually dependent equality (or a common, simultaneous types), which are started provided that dependent variable in the same equations included in the left-hand side (it is signs-result), and in others to the right-hand side (it is a signs-factors). Under these conditions, the financial market model will take the form 3:

$$\begin{cases} y_1 = b_{12}y_2 + b_{13}y_3 + \dots + b_{1k}y_k + a_{11}x_1 + a_{12}x_2 + \dots + a_{1m}x_m + u_1 \\ y_2 = b_{21}y_1 + b_{22}y_2 + \dots + b_{2k}y_k + a_{21}x_1 + a_{22}x_2 + \dots + a_{2m}x_m + u_2 \\ \dots \\ y_k = b_{k1}y_1 + b_{k2}y_2 + \dots + b_{kk-1}y_{k-1} + a_{k1}x_1 + a_{k2}x_2 + \dots + a_{km}x_m + u_k \end{cases} \quad (3);$$

In this case, in the Mathematica program, if the financial market model is formed by multi-level systems of equations, the system of each level is considered independently. The equations in this programming environment are determined using the least squares method.

The general research of the financial market model can be carried out by the indirect method of the smallest squares (hereinafter referred to as "KMNK"). For this purpose, we offer to launch in the MATHEMATICA program the following algorithm of actions:

- Step 1 — Form the primary form of the financial market model to identify the form of its equations.
- Step 2 — Start the process of model equalization analysis by the method of the smallest squares (the results of the analysis are given to each model equation separately with mandatory numerical estimates of their content).
- Step 3 — systematization of equality assessments for the structural form of the financial market model, using the ratio found in step 1.

The evaluation of over-identified equalization by the least square's method can be stopped at the second step, as it is an indication of the quality of all the variables [7]. The algorithm of actions is as follows:

Step 1 — Form the primary form of the financial market model to identify the form of its equations.

Step 2 — Start the process of analysis of model equations by the method of the smallest squares. The analysis results are presented to each model equation separately with obligatory numerical assessments of their content. At the same time, it is necessary to define: a) the calculated values of the sign-result, which appear in the structural form of the model; b) the structural parameters of each equation separately (using the factors included in the equation and the calculated values of the sign-result, obtained in step 1).

CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

It is important to note that the means and instruments of symbolic mathematics summarized in Mathematica program, may quickly select the financial market model. This is because a model that consists of unidentified or difficult-identified equations cannot be the subject of the study. After all, it is identified as low-quality. Accordingly:

1. According to its tools, the MATHEMATICA program is working with the expressions, included in the financial market model, until the formation of over-identified or identified sets of equations.

2. The program implements the study of the financial market model using the indirect method of the smallest squares and the following algorithm of actions: — form the primary form of the financial market model to identify the form of its equations; start the process of model equalization analysis by the method of the smallest squares; systematization of equality assessments for the structural form of the financial market model.

3. Evaluation of over-identified equations by the method of the smallest squares can be stopped at the second step, as it is evidence of the quality of all the stipulated variables.

PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

The prospects of further research lie in the development of methods of modeling the financial market by means of uniform systems of equations and means of symbolic mathematics.

Література:

1. Bonsor K., Johnson R Recognition Systems Work. Howstuffworks. URL.: <http://electronics.howstuffworks.com/gadgets/hightech-gadgets/facial-recognition.htm> (дата звернення: 11.09.2021).

2. Чибіряков В.К., Станкевич А.М., Левківський Д.В., Мельничук В.Д. Модифікований метод прямих в задачах статистики та динаміки масивних конструкцій Ю Вісник ОДАБА. 2016. Вип. 61, С.412—423.

3. Казакова Н. Ф. Удосконалення принципів та методів інформаційного забезпечення, інформаційної та фінансово-економічної безпеки підприємств та організацій сфери економіки, бізнесу та фінансів. Одеса: ОНЕУ, 2013. С. 167—182.

4. Михальчинець Г. Т., Моделювання секторальної результативності фінансового ринку. Агросвіт. 2021. № 11. С. 65—72.

5. Пластун О., Макаренко І, Моделювання поведінки фінансових ринків під час фінансової кризи із застосуванням фрактальної гіпотези ринку, Вісник НБУ, 2014, URL.: https://www.essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/52632/6/Plastun_Modeliuvannia_povedinky_finansovoykh_rynkiv.pdf (дата звернення: 11.09.2021).

6. Стрижиченко К.А., Дмитрусенко К.О. Моделирование взаимосвязи составляющих финансового рынка с использованием VAR-моделей. Бизнес Информ. 2010. Вип. 5 (2). С. 71—76.

7. Theodore W. Gray, Jerry Glynn, Will it rot my students' brains if they use Mathematica? Cambridge University Press, 2002, URL.: <https://theodoregray.com/BrainRot/> (дата звернення: 19.10.2021).

References:

1. Bonsor, K. and Johnson R, (2021), "How Facial Recognition Systems Work", Howstuffworks, available at: <http://electronics.howstuffworks.com/gadgets/hightech-gadgets/facial-recognition.htm>. (Accessed 11.09.2021).

2. Chibiryakov, V.K. Stankevich, A.M., Levkivskyi, D.V. and Melnychuk, V.D. (2016), "Modified method of straight lines in problems of statics and dynamics of massive structures", Visnyk ODABA, vol. 61, pp. 412—423.

3. Kazakova, N.F. (2013), Udoshkonalennya pryntsyviv ta metodiv informatsiynoho zabezpechennya, informatsiynoyi ta finansovo-ekonomichnoyi bezpeky pidpryyemstv ta orhanizatsiy sfery ekonomiky, biznesu ta finansiv [Improvement of the principles and methods of information provision, information and financial and economic security of enterprises and organizations in the sphere of economy, business and finance], ONEU, Odessa, Ukraine.

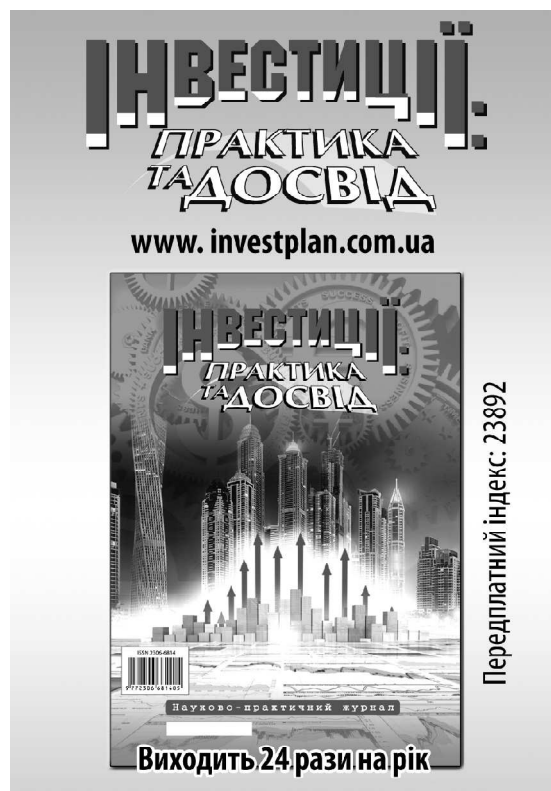
4. Mykhalchynets, H. (2021), "Modeling of the sectorial performance of the financial market", Agrosvit, vol. 11, pp. 65—72.

5. Plastun, O. and Makarenko, I. (2014), "Modeling the financial markets' behavior during the financial crisis with the use of the fractal market hypothesis", Visnyk NBU, available at https://www.essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/52632/6/Plastun_Modeliuvannia_povedinky_finansovoykh_rynkiv.pdf (Accessed 11.09.2021).

6. Strizhichenko, K. A. and Dmitrousenko, K. O (2010), "Modeling the relationship of components of the financial market using VAR-models", Biznes Inform, vol 5 (2). pp. 71—76.

7. Gray, T. W. and Glynn, J. (2002), "Will it rot my students' brains if they use Mathematica?", Cambridge University Press, available at <https://theodoregray.com/BrainRot/> (Accessed 19.10.2021).

Стаття надійшла до редакції 30.08.2022 р.

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України (Категорія «Б») з

ЕКОНОМІЧНИХ НАУК та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(Наказ Міністерства освіти і науки України
№ 886 від 02.07.2020)

Спеціальності - 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

С. Ф. Смерічевський,

д. е. н., професор, професор кафедри маркетингу, Національний авіаційний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2102-1524>

М. В. Колесник,

к. е. н., доцент, докторант кафедри маркетингу, Національний авіаційний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0814-4220>

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.9.31

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ТИПОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ В УПРАВЛІННІ ПІДПРИЄМСТВАМИ

S. Smerichevskyi,

Doctor of Economics Sciences, Professor, Professor of the Department of Marketing, National Aviation University

M. Kolesnyk,

PhD in Economics, Associate Professor, Doctoral candidate of the Department of Marketing, National Aviation University

METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE TYPOLOGY OF SOCIAL ORIENTATION IN BUSINESS MANAGEMENT

В статті розглядається сутність соціально-орієнтованого управління підприємствами шляхом аналізу типових та кореляційно близьких по суті дефініцій до досліджуваного явища, в його статичі та динаміці.

Ділова стратегія сучасного підприємства передбачає взаємодію в системі морально-ціннісних координат з усіма стейкхолдерами на ринку, що формує стійку систему зі сталим розвитком. Формування таких відносин стає соціальним "буфером" у випадку соціальної криз, оскільки соціальна компонента в такому управлінні вирішує значну кількість державних завдань.

Тому визначено сутність та запропоновано нову дефініцію досліджуваного явища шляхом фіксації інтегруючих ланок та відмінностей в сукупності схожих понять, що досліджені. Застосування дедуктивного методу дозволило збагатити та сформулювати об'єктивну та комплексну конструкцію нової дефініції.

Також досліджено особливості соціально-орієнтованого управління як міждисциплінарний синтез знань в динаміці, який проявляється в наукових здобутках чотирьох основних теорій (теоретичних підходів) які еволюційно та ідеологічно сформувались де факто в фокусі ідей соціально-відповідальної поведінки підприємств, а саме: корпоративної соціальної відповідальності, соціально-відповідального маркетингу, соціального маркетингу та управління стейкхолдерами.

Отримані результати дослідження дозволили отримати характерні типологічні ознаки, сукупність яких формує координати подальших комплексних наукових досліджень та типології розвитку соціально-орієнтованого управління підприємствами.

The article examines the essence of socially-oriented enterprise management by analyzing typical and correlationally close definitions to the phenomenon under study, in its statics and dynamics.

In modern conditions the business strategy of the enterprise requires interaction in system of moral-value coordinates with all stakeholders in the market, which forms the stable system with sustainable development. The formation of such relations becomes a social "buffer" in the event of social crises, because the social component in such management solves a large number of state tasks. At the same time, the result of such interaction ensures the stability of the market exchange and increases the value received by the end consumer by integrating into a real loyalty of the consumer by satisfying his personal physical and psychological needs in the stated prism of a one-time solution of progressive social needs.

The essence is defined and a new definition of the studied phenomenon is proposed by fixing the integrating links and differences in the set of researched similar concepts. The application of the deductive method made it possible to enrich and formulate an objective and complex construction of the new definition.

The definition of the concept of socially-oriented management that is proposed by the deductive method describes the essence of the phenomenon and gives to it form, determines the boundary and structure of the concept, and also mentally (cognitively) cuts off unreasonable use of properties of other phenomena to describe the phenomenon under study.

The peculiarities of socially-oriented management as an interdisciplinary synthesis of knowledge in dynamics, which is manifested in the scientific achievements of four main theories (theoretical approaches) that were evolutionarily and ideologically formed de facto in the focus of ideas of socially responsible behavior of enterprises, namely: corporate social responsibility, social — responsible marketing, social marketing and stakeholder management.

The obtained results of the research allow obtaining characteristic typological signs, the totality of which forms the coordinates of further comprehensive scientific research and typology of the development of socially-oriented management of enterprises.

Ключові слова: соціально-орієнтоване управління, типологія, корпоративна соціальна відповідальність, соціально-відповідальний маркетинг, управління стейкхолдерами.

Key words: socially oriented management, typology, corporate social responsibility, socially responsible marketing, stakeholder management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Іманентною тенденцією сучасного етапу еволюційного розвитку ринкової економіки ХХІ століття є зростання конвергенції в ділових стратегіях підприємств їх комерційного інтересу та різноманітних підходів з вирішення різних соціальних завдань покращення морально-етичного життя соціуму.

В сучасній економічній літературі спостерігаються одночасно контрверсійні дискусії стосовно природи та завдань соціальної орієнтації в управлінні сучасними підприємствами, що є проявом еволюційної розгалуженості думок, як результату історичних і соціальних відмінностей в практичній діяльності економічних організацій та науково-методичних передумов формування концепції соціально-орієнтованого управління.

При цьому, на нашу думку, необхідно звернути увагу, що науково обгрунтована систематизація розуміння вихідного рівня завдань соціальної компоненти в орієнтації такого управління, забезпечити правильний вектор її подальшого розвитку та типологічні межі розмежування прикладних аспектів, що є предметом для систематизації споріднених, але автономних наукових завдань та методів.

Отже, методологія наукового дослідження фактичних процесів розвитку соціально-відповідальної поведінки підприємств та відповідного формування сучасного соціально-орієнтованого управління підприємствами (СОУП), як сучасної системи знань, на наш погляд, має формуватися на системній оцінці статистики дос-

ліджуваного явища (базова дефініція сутності поняття) та динаміки його розвитку у всій комплексності в тому розумінні, що фокусування предмету дослідження має враховувати складність і різноманіття маніфестації досліджуваного явища в динаміці та, відповідно, сприяти таким чином розвитку типології.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз наукових публікацій засвідчує підвищення наукового інтересу до СОУП в широкому спектрі наукових завдань та методів застосування соціальної компоненти в ділових (бізнесових) або корпоративних стратегіях підприємств. Актуальність цього інтересу формується, на нашу думку, з одного боку, тією обставиною що знання теорії напрямку СОУП є актуальним шляхом формування стійких конкурентних переваг підприємства як "маркетингової сили" та, з іншого боку, теорії СОУП також дозволяють підвищити ефективність бізнес-процесів, оскільки забезпечують стабільність бізнес-моделей таких підприємств у взаємодії як із зовнішнім, так і внутрішнім середовищем підприємств.

Формуванню пулу теорій напрямку СОУП присвячено велику кількість наукових праць іноземних та вітчизняних вчених, як з концептуальних, так і специфічних аспектів. Це зокрема дослідження наступних науковців: О.П. Гоголя, О.А. Грішнова, М.М. Ігнатенко, Л.В. Козин, І.П. Кудінова, О.О. Кузнецова, Г.Ю. Міщук, О.О. Олійник, Г.Ф. Остапенко, Ю.М. Петренко,

Є.П. Попова, О.В. Реви, Є.В. Ромата, С.Ю. Трапідина, А.В. Федорченко та інші. Важливо відмітити монографічні дослідження з систематизації класифікацій: А.М. Колота стосовно структури соціальної відповідальності бізнесу [1], М.М. Деліні стосовно інструментарію соціально-економічної відповідальності [2], В.Я. Горфінкеля та Н.В. Родіонової стосовно моделей соціального управління [3], Н.О. Сімченко стосовно пулу наукових теорій та концептуальних положень науково-методичних передумов з формування концепції соціально-орієнтованих систем управління підприємствами [4].

Також важливо зберігати цілісність розуміння того, що сучасні соціальні підходи в управлінні підприємствами частково вирішують соціальні проблеми, вирішення яких відноситься зазвичай до функції і завдань держави. Так, як зазначається в монографічному дослідженні вітчизняних науковців, "сучасний соціум як історичне явище вже протягом двох останніх десятиліть знаходиться в тому чи іншому кризовому стані, який переживає населення з більшою чи меншою гостротою" [5, с. 49], і необхідність вирішення цієї перманентної проблеми соціуму ринкової економіки є передумовою соціальності в концепції сучасного маркетингу. Тому СОУП, вирішуючи соціальні проблеми, одночасно забезпечує стабільність міжнародних та національних економічних систем.

Проте, спостерігається не достатній рівень, на нашу думку, наукових публікацій з релевантним теоретико-методологічним підходом до формування типології СОУП.

ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Аналіз наукових публікацій засвідчує наукову проблему, суть якої полягає в недостатньо системному висвітленні науковцями різноманітності та об'єднуючих ознак в сучасному напрямку економічних теорій з формування соціальної компоненти в ділових стратегіях підприємств, в тому числі сутності СОУП та виявлення різних форм його прояву в корпоративній соціальній відповідальності (КСВ), соціально-відповідальному маркетингу (СВМ), соціальному маркетингу (СМ) та управлінні стейкхолдерами (УСТ).

Так, спостерігається різноманітність існуючих теорій та теоретичних підходів з дослідження соціально-орієнтованої поведінки підприємств, в тому числі соціально-відповідальної, та наявна ізольованість розгляду їх завдань, навіть при логічно очевидній їх змістовній кореляції.

При цьому, систематизація, а отже і типологія, мають формуватись на виділенні інтегруючого вектору вихідного рівня впливу соціальної компоненти на комерційний базис ділової стратегії сучасного підприємства.

Отже, зазначена проблема вимагає наукового дослідження та напрацювання відповідних науковообґрунтованих методів СОУП.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Автори не ставлять ціллю цього дослідження за необхідне докладно описати кожний аспект КСВ, СВМ, СМ та теоретичного підходу УСТ, але, на нашу думку, важливо наголосити на доцільності систематизації інтегруючих ланок (системних ознак) між цими теоріями для синтезу методологічного базису.

Отже, метою цієї статі є систематизація інтегруючих ознак різноманітності теорій та теоретичних підходів з формування соціального фокусу ділових стратегій підприємств для формування системного методологічного базису та типології СОУП.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

В сучасних умовах ділова стратегія підприємства передбачає взаємодію в системі ціннісних координат з

усіма стейкхолдерами на ринку, що формує систему координат СОУП. Результат такої взаємодії забезпечує стабільність ринкового обміну та підвищує отриману кінцевим споживачем цінність шляхом інтеграції в справжню лояльність споживача шляхом задоволення його особистих фізичних та психологічних потреб в призмі одночасного вирішення прогресивних вимог соціуму.

Як відомо, наука відображає світ у формі понять та законів. Для визначення правильного методологічного базису типології СОУП, на нашу думку, доцільно, в першу чергу, визначити сутність СОУП.

Незважаючи на фактично стале вживання фразеологізму "СОУП", в науковій лексиці одночасно спостерігається широке вживання та пояснення тотожних понять, а не власне СОУП. Це відбувається незважаючи на те, що орієнтири інформаційного контенту поняття СОУП достатньо прозорі для розуміння. Така ситуація, на нашу думку, створює методологічну прогалину для розвитку СОУП, подолання якої з першого погляду є помітною необхідністю в якості інструментарію забезпечення чіткості взаєморозуміння для фахових комунікацій в науковій та практичній діяльності. Проте, незважаючи на інтенсивний розвиток зазначеної сукупності теорій, наукова потреба вимагає не тільки позначення вказаного поняття визначним терміном, але і системного розуміння самого поняття в якості концепту, що логічно, оскільки воно впливає на концептуальний базис теорій та типологію.

Наприклад, існує спроба окремих науковців [6] безпідставно, на нашу думку, розширити класифікацію КСВ еkleктичним шляхом, тобто формально накладаючи "кальку" з одного процесу [етапи стратегічного планування] на інший, пропонується таким чином доповнити класифікацію КСВ такими видами: "КСВ стратегічна", "КСВ тактична", "КСВ оперативна", вже як етапів окремої функціональної стратегії. Не маємо можливості погодитись з зазначенням, оскільки, на нашу думку, коректне завдання КСВ в системі менеджменту підприємства — це забезпечення стабільності стратегії підприємства, наприклад, шляхом покращення виконання функціональних завдань [як важливе додаткове завдання] на стратегічному рівні ділової або корпоративної стратегії. Тому дослідження питання концепту СОУП має забезпечувати коректне формулювання завдань КСВ на засадах типології, яка спирається на розуміння об'єкта як системи і, відповідно, з виокремленням системоутворюючих зв'язків, з побудовою уявлення про структуру та ієрархічні рівні об'єкта дослідження.

У науковій літературі спостерігається достатньо активна дискусія стосовно особливостей трактування поняття "концепт". В межах мети цього дослідження, на нашу думку, для визначення орієнтирів, які ментально утворюють зміст поняття, доцільно покластись на наступні ознаки поняття "концепт" в авторитетному словнику Колінза: 1) концепт — це теоретична конструкція в рамках деякої теорії (англ. мовою: *theoretical construct within some theory*); 2) концепт — це сукупність всіх характерних ознак чогось (англ. мовою: *conjunction of all the characteristic features of something*) [7]. Отже, методом цього дослідження можна визначити шлях проведення комплексного аналізу поняття СОУП з метою ідентифікації концепту, який може бути застосований в якості подальшого базового критерію для формування типології, в тому числі з урахуванням історичних витоків та еволюційних закономірностей. Подальший аналіз економічної літератури дозволив виявити сукупність схожих понять, результати аналізу їх наукових дефініцій наведені в табл. 1.

Отже, з метою ідентифікації змісту дефініції поняття СОУП, нами визначено в табл. 1 [на підставі аналізу сукупності багатополярних точок зору] "ланцюжок" схожих авторських наукових дефініцій, інтегруючи ланки, які описують притаманні для СОУП характеристики

Таблиця 1. Порівняльний аналіз тотожних понять СОУП

№	Поняття	Автори	Дефініція	Коментар
1	2	3	4	5
1	Соціально-відповідальне управління	Keith B. Murray and John R. Montanari [8, с.815]	Це менеджмент обміну між фірмою та зовнішнім середовищем. Це форма товарного менеджменту, яка намагається створити корпоративну поведінку відповідно до моральних, етичних, соціальних зобов'язань, як всередині, так і на зовні фірми.	Дефініція підкреслює імператив на виробництві товару етичності відносин. Це є досі раціонально, оскільки будь яке успішне підприємство має продати свій товар. Дотримання СОУП має зробити продажі успішними. Це є маркетингова інтегруюча ланка.
2	Управління соціальним розвитком	Karen Mokate, José Jorge Saavedra [9, с.3]	Це сфера діяльності (або практики) і знання, яка стратегічно зосереджена на сприянні соціальному розвитку. Його мета полягає у створенні суспільної цінності, таким чином сприяючи зменшенню бідності та нерівності, а також зміцненню демократичних держав і громадянства.	Цінності розвитку соціальної домінанті в СОУП мають зменшувати соціальну напругу та сприяти відповідальному виконанню вимог компетентних державних інституцій. Це є соціально-відповідальна інтегруюча ланка.
3	Концепція формування соціально-орієнтованих систем управління підприємствами	Сімченко Н.О. [4, с.59]	Система теоретико-методологічних положень як сукупність принципів, методів, технологій соціально орієнтованого управління підприємством шляхом здійснення цілеспрямованого соціального впливу на соціально економічні відносини підприємства із зацікавленими в його діяльності групами — персоналом, інвесторами, власниками, державою, стратегічними партнерами.	Уточнено необхідність в СОУП цілеспрямованого соціального впливу на соціально-економічні відносини підприємства із стейкхолдерами. Це є управлінська (корпоративна) інтегруюча ланка.
4	Управлінський вплив у соціально-орієнтованому аспекті з погляду цілеспрямованої діяльності	Іванов С.Ю. [10]	Включає у собі комплекс заходів, покликаних організувати діяльність трудового колективу у межах вирішення комплексу взаємозалежних цілей і завдань.	Підкреслюється необхідність комплексності в організації СОУП. Це є інтегруюча ланка, яка групує КСВ, СВМ, СМ та УСТ в процес створення стратегічного управління як реалізації технологій маркетинг-менеджменту
5	Соціальне управління	Савельєва О.О. [11]	Особливість соціального управління полягає в тому, що компоненти обох підсистем - і керуючої, і керованої - свідомі, діяльні індивіди, соціалізовані в певному полі культури і, отже, віддані певним ціннісно-нормативним і знако-символічним системам, які мають власні інтереси, рефлексію.	Підкреслюється культурний компонент СВПП. Це є культурна інтегруюча ланка, яка групує КСВ, СВМ, СМ та УСТ за схожістю культурних кодів та їх реалізації в поведінці учасниками цих процесів.
6	Соціальне підприємництво	Деліні М. М. [2]	Підприємницька діяльність, яка має на меті вирішення якогось соціального питання чи проблеми.	Допускає наявність пріоритету соціальних цілей комерційним. Це є соціальна інтегруюча ланка.
7	Соціально-орієнтований менеджмент	Горфінкель В.Я., Родіонова Н.В. [3]	Формуючи контексти економічним цілям компанії, соціальні цінності надають етичний вектор розвитку її діяльності, сприяють розширенню бази знань і доступу до трудового потенціалу, забезпечують синергетичні та мультиплікативні ефекти, а також додаткові індивідуальні вигоди, пов'язані із задоволенням професійних і духовних потреб	Відмінністю дефініції є вказівка на синергетичні та мультиплікативні ефекти. Це є оптимізуюча інтегруюча ланка, яка вимагає раціонального комплектування ділової стратегії здобутками теорій КСВ, СВМ, СМ та УСТ.

ки. Синтез виокремлених ознак (інтегруючих ланок) дозволяє запропонувати наступне визначення соціально-орієнтованого управління підприємствами — це управлінська діяльність, результатом якої має бути збалансований між комерційними та соціальними цілями розвиток підприємства, напрямком якого визначається синтезом маркетингових культурних кодів, поведінкових фреймів та правил, морально-етичних соціальних цінностей та технологій проактивного маркетинг-менеджменту.

Доцільно звернути увагу, що під фреймом в дефініції пропонується розуміти стійку ментальну "рамку" (когнітивну структуру) у межах якої люди осмислюють та орієнтують себе у соціально-ринковій взаємодії. Культурний код же визначає набір образів та правил, які пов'язані з будь-яким комплексом прихованих стереотипів

у ментальному процесі, що формує несвідомі поведінкові реакції, наприклад, часто національно відмінні правила або норми поведінки.

Зазначимо, що запропонована дедуктивним методом дефініція поняття СОУП описує сутність явища та надає форму, визначає межу та структуру поняття, а також когнітивно відсікає необгрунтоване застосування властивостей інших явищ для опису досліджуваного. Це є, на нашу думку, важливим для процесу подальшого наукового дослідження та формування методологічного базису, оскільки по-перше, допоможе правильно визначити вектор та фокус подальшого дослідження, та, по-друге, дозволить системно дослідити прояв та видозміну досліджуваного явища у залежності від зміни умов існування та/ або під впливом нових факторів.

Таблиця 2. Інтегруючі ланки між КСВ, СВМ, СМ та УСТ

№	Поняття, яке підлягає аналізу	Джерело	Визначення	Відмінна ознака	Інтегруюча ознака в базисі СОУП
1	2	3	4	5	6
1	Соціально-відповідальний маркетинг	[12]	Це саморегульована бізнес-модель, яка допомагає компанії бути соціально відповідальною перед собою, своїми зацікавленими сторонами та громадськістю. Практикуючи корпоративну соціальну відповідальність, яку також називають корпоративним громадянством, компанії можуть усвідомлювати, який вплив вони мають на всі аспекти суспільства, включаючи економічні, соціальні та екологічні.	Процес самоорганізації	Комплексна відповідальність усіх суб'єктів бізнес-моделі
		[13]	Інтегрування компанією соціальних, екологічних, етичних і правозахисних аспектів у бізнесову практику і стратегію при тісній співпраці із її стейкхолдерами	Процес інтегрування, що може забезпечити холистичний ефект	Добровільне сприйняття та реалізації відповідальної поведінки в маркетинг - менеджменті
2	Соціально-відповідальний маркетинг	[14]	Формування довгострокових партнерських взаємин із своїми споживачами через задоволення їх потреб та інтересів у спосіб, який матиме довгостроковий позитивний ефект як для їх добробуту і добробуту суспільства в цілому, так і для фінансового та ринкового становища компанії.	Цільовою настановою є задоволення споживачів в призмі досягнення сталого розвитку	Планування довгострокових партнерських взаємин в маркетинг - менеджменті
		[5]	це маркетинг, реалізація якого передбачає відповідальність суб'єктів маркетингової діяльності за свої та наслідки цих дій перед усіма своїми аудиторіями та суспільством в цілому з урахуванням критеріїв моральності	В концепцію цієї діяльності закладено моральність	Моральність та етика забезпечують сталість ринкових відносин
3	Управління стейкхолдерами	[15]	Управління заінтересованими сторонами – це визначення найважливіших суб'єктів, що знаходяться «поблизу» вашого питання, і подальша адаптація вашої стратегії лобіювання до цих суб'єктів. Ви визначаєте, який вплив мають різні дійові особи, хто є вашими прихильниками, і які дійові особи виступають проти ваших інтересів.	Цільовою настановою є лобіювання інтересів підприємства	Розвиток комунікацій з суб'єктами ринкових та соціальних відносин
4	Соціальний маркетинг	[16]	Це маркетингова діяльність, яку здійснюють організації чи окремі особи, що діють у суспільних інтересах або виступають за будь-яку ідею і не прагнуть отримання прибутків	Цільовою настановою є вирішення соціальних завдань. Комерційні завдання підприємства другорядні.	Вирішення соціальних завдань в маркетингу

Важливим результатом наукового дослідження явища в процесі його розвитку є формування типології або класифікації, як центральних та суттєвих частин методології. Уточнимо, що, як відомо, в методології спостерігається відмінність між поняттям "типологія" та "класифікація". Ці терміни можуть іноді використовуватись як синоніми, але це характерно для випадків коли об'єкт дослідження сформовано з стійких угруповань. Типологія (на відміну від класифікації) частіше застосовується до складних і динамічних об'єктів (неоднорідних сукупностей) та розчленування їх в якісно однорідні групи, які характеризуються істотними відмінностями або спільними ознаками, яким притаманні розвиток її складових та динаміка в ієрархії між ними.

Крім того, типологія у своїй теоретично розвиненій формі прагне описати структуру досліджуваного явища, його закономірності. Така систематизація дозволяє виконувати прогностичну функцію та ідентифікувати невідомі поки що об'єкти, виявити нові факти, закономірності або уточнити відомі раніше, але недостатньо

досліджені. Тому мова йде про розуміння типології в призмі знань, які, як правило, зіштовхнувшись з розчленуванням реальності (складних явищ і процесів) за суттєвими ознаками в її динаміці, дозволяють вирішувати також прогностичне завдання та пізнання діалектичної взаємодії.

Спираючись на запропоновану дефініцію СОУП, нами далі проведено індукцію його змісту крізь сталі дефініції теорій КСВ, СВМ, СМ та (теоретичного підходу) УСТ з метою пошуку інтегруючих ланок, які тією чи іншою мірою характерні для кожної з цих теорій (табл. 2).

Уточнимо, що процес СОУП в динаміці, на нашу думку, представлений розвитком, принаймні, в чотирьох наведених формах, а саме: КСВ, СВМ, СМ та УСТ. З метою оптимізації термінології, було б доречно, на нашу думку, позначити наведені чотири напрямки управлінської діяльності єдиним терміном, як наприклад, "квадрига". Слово "quadriga" є латинським словом, яке означало античну колісницю з чотирма запряженими скакунами. Це підкреслює можливе одночасне застосу-

вання методів указаної четвірки в процесі реалізації (динаміці) СОУП.

Синтез наведеного, з врахуванням раніше проведених досліджень [17; 18], дозволив зафіксувати наступне:

1. СОУП є складною діяльністю, дослідження та управління якою вимагає формування фокусу наукового дослідження на врахування значної кількості аспектів.

2. Сучасною базовою концепцією СОУП є соціально-відповідальна поведінка бізнесу у відповідності до культурних кодів, фреймів та правил соціально-відповідальної поведінки суб'єктів ринкових відносин. Уточнимо, що соціальна відповідальність — це усвідомлення суб'єктами єдності соціального простору, свідоме виконання своїх обов'язків перед співгромадянами, суспільством, державою [19].

3. Холістичний маркетинг, будучи невід'ємним базисом сучасного менеджменту, сприяє розвитку принципів КСВ в сучасних умовах ведення бізнесу. Врахуємо також думку А.В. Федорченко, який зазначає, що у випадку КСВ менеджмент підприємства добровільно зобов'язується на постійній основі вживати додаткових заходів, спрямованих на забезпечення і підвищення якості життя його ключових стейкхолдерів. При цьому в цих процесах маркетинг сучасних підприємств є основою сучасного менеджменту [20].

4. Фундаментом ефективного СОУП є формування ділових або корпоративних стратегій підприємств на засадах проактивних технологій маркетинг-менеджменту, що визначає стратегічну домінанту.

5. СОУП має забезпечувати перманентний розвиток комунікацій з суб'єктами ринкових та соціальних відносин.

6. Розвиток СОУП формується конвергенцією соціальних та економічних процесів у відповідності до глобальних тенденцій розвитку соціально-економічних відносин та окремих соціумів-держав.

7. Флуктуація конвергенції соціальних та економічних процесів в результаті її синтезу може забезпечувати СОУП оновленими інноваційними складовими, як наприклад, відкритими або відповідальними інноваціями.

8. Для вирішення завдань СОУП управлінські технології КСВ, СВМ, СМ та УСТ можуть бути доповнені іншими спорідненими, але виокремленими теоріями або теоретичними підходами, такими, як, наприклад, соціально-етичний маркетинг, зелений маркетинг або екологічний маркетинг тощо.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

За результатами проведеного дослідження можна підсумувати, що сучасний етап розвитку соціально-орієнтованого управління підприємствами активно проявляється, принаймні, в основних (домінуючих) чотирьох напрямках. Запропоновано позначати їх терміном "квадрига".

Оскільки типологія формується: по-перше, системним розумінням сутності досліджуваного об'єкту, по-друге, комплексним баченням багатоаспектності його видозмін, що дозволяє максимально повно дослідити та розкрити досліджуване явище або процес, то в статті виявлені інтегруючі ланки "квадриги" СОУП, на підставі чого запропоновано дефініцію СОУП. Подальші напрямки наукових дослідження, на нашу думку, мають забезпечити розвиток типології СОУП з метою пошуку оптимальних методів управління у відповідності до особливостей функціонування та завдань конкретного підприємства на сучасних ринках.

Література:

1. Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку: монографія / [А. М. Колот, О. А. Грішнова, О. Г. Брінцева та ін.]; за наук. ред. А. М. Колота; М-во

освіти і науки, молоді та спорту України; ДВНЗ "Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана", НП Ін-т соц.-труд. відносин. — Київ: КНЕУ, 2012. — 501 с.

2. Деліні М.М. Соціально-економічна відповідальність підприємництва: теорія, методологія, напрямки розвитку: [монографія] / М. М. Деліні. — Краматорськ: ДДМА, 2017. — 451 с.

3. Корпоративная социальная ответственность // под общ. ред. В.Я. Горфинкеля, Н.В. Родионовой. — М.: издательство Юрайт, 2019. — 438 с. URL: <https://urait.ru/bcode/445022>

4. Сімченко Н. О. Соціально орієнтовані системи управління: концепція побудови. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/10_2010/16.pdf

5. Соціально-етичний маркетинг: монографія / Є.В. Ромат, Г.В. Алданькова, К.В. Березовик та ін.; за загальною редакцією А.А. Мазараки, Є.В. Ромата. Київ: Київ. Нац. торг.-екон. ун.-т, 2017. — 372 с.

6. Бахтуріна Ю.И. Классификация корпоративной социальной ответственности как основа организации учета. Мудрый Экономист. URL: <https://wiseeconomist.ru/poleznoe/81270-klassifikaciya-korporativnoj-socialnoj-otvetstvennosti-osnova-organizacii-ucheta>

7. Definition of 'concept'. Collins dictionary. URL: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/concept>

8. Keith B. Murray and John R. Montanari Strategic Management of the Socially Responsible Firm: Integrating Management and Marketing Theory URL: <https://www.jstor.org/stable/258399>

9. Karen Mokate, Jos? Jorge Saavedra. Management for Social Development: An Integrated Approach to the Management of Social Policies and Programs URL: <https://publications.iadb.org/publications/english/document/Management-for-Social-Development-An-Integrated-Approach-to-the-Management-of-Social-Policies-and-Programs.pdf>

10. Иванов С.Ю. Механизмы управленческого влияния в социально-ориентированных организациях. Власть. №6. 2010. С. 84—87.

11. Савельева О.О. Социальное управление и "Мягкая сила" в рекламном воздействии URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnoe-upravlenie-i-myagkaya-sila-v-reklamnom-vozdeystvii>

12. What Is Corporate Social Responsibility (CSR)? URL: <https://www.investopedia.com/terms/c/corp-social-responsibility.asp>

13. Козин А.В. Соціально-відповідальний маркетинг і корпоративна соціальна відповідальність: зв'язок концепцій. URL: <http://global-national.in.ua/issue-9-2016/17-vipusk-9-lyutij-2016/1714-kozin-l-v-sotsialno-vidpovidalnij-marketing-i-korporativna-sotsialna-vidpovidalnist-zv-yazok-kontseptsij>

14. Харченко Т.О. Соціально-відповідальний маркетинг як основа розвитку підприємств. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/6_2019/66.pdf

15. Stakeholder management — wat is het en hoe gebruik je het? URL: <https://www.pa-academie.nl/stakeholder-management/>

16. Шимко О. В. Соціальний маркетинг як інструмент соціально-економічного розвитку суспільства URL: <https://eprints.oa.edu.ua/6777/1/36.pdf>

17. Smerichevskiy S., Kolesnyk M. Evolutional aspects of ethical, responsible and innovative composition of social marketing / International Scientific-Practical Conference Global marketing: analysis and challenges of our time: Conference Proceedings, May 16—17th, 2019. Batumi, Georgia. — 94—95 p.

18. Колесник М.В. Методологічні аспекти управління корпоративною соціальною відповідальністю: фінанси, маркетинг та smart-інституціоналізація.. Проблеми системного підходу в економіці: зб. наук. праць. — К.: НАУ, 2017. — Вип. № 6 (62). — частина 2. — С. 150—156.

19. Патинок О.П. Соціальна відповідальність в професійній діяльності соціального інспектора URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/35079/Patynok.pdf?sequence=1>

20. Федорченко А.В. Маркетингове забезпечення розвитку корпоративної соціальної відповідальності бізнесу URL: http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/26365/Fed_507-510.pdf;jsessionid=2DFF03ED8-2DE3098C43F58BCDC0F1858?sequence=1

References:

1. Kolot, A.M. Hrishnova, O.A., and Brintseva, O.H. (2012), *Sotsial'na vidpovidal'nist': teoriya i praktyka rozvytku* [Social responsibility: theory and practice of development], KNEU, Kyiv, Ukraine.

2. Dyelini, M.M. (2017), *Sotsial'no-ekonomichna vidpovidal'nist' pidpryyemnytstva: teoriya, metodolohiya, napryamky rozvytku* [Social and economic responsibility of entrepreneurship: theory, methodology, directions of development], DDMA, Kramatorsk, Ukraine.

3. Horfynkelya, V.Y. and Rodyonovoy, N.V. (2019), *Korporativnaya sotsyal'naya otvet'stvennost* [Corporate social responsibility] Yurayt, Moscow, Russia, available at: <https://urait.ru/bcode/445022> (Accessed August 27, 2022).

4. Simchenko, N. O. (2010), "Oriented management systems: the concept of building", *Economy and the state*, [Online], Vol.10, available at: http://www.economy.in.ua/pdf/10_2010/16.pdf (Accessed August 27, 2022).

5. Mazarak, A.A Romat, Ye.V Aldan'kova, H.V. and Berezovyyk, K.V. (2017), *Sotsialno-etychnyy marketynh* [Social and ethical marketing], NTEU, Kyiv, Ukraine.

6. Bakhturina, Yu.I. (2013), "Classification of corporate social responsibility as the basis for the organization of accounting", *The Wise Economist*, available at: <https://wiseeconomist.ru/poleznoe/81270-klassifikaciya-korporativnoy-socialnoy-otvetstvennosti-osnova-organizacii-ucheta> (Accessed August 27, 2022).

7. Collins dictionary (2022), "Definition of 'concept'", available at: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/concept> (Accessed August 27, 2022).

8. Murray, K. and Montanari, J. (1986), "Strategic Management of the Socially Responsible Firm", *Integrating Management and Marketing*, vol. 11, available at: <https://www.jstor.org/stable/258399> (Accessed August 27, 2022).

9. Mokate, K. and Saavedra, J. J. (2006), "Management for Social Development: An Integrated Approach to the Management of Social Policies and Programs", available at: <https://publications.iadb.org/publications/english/document/Management-for-Social-Development-An-Integrated-Approach-to-the-Management-of-Social-Policies-and-Programs.pdf> (Accessed August 27, 2022).

10. Yvanov, S.Yu. (2010), "Mechanisms of managerial influence in socially oriented organizations", Vol. 6, pp. 84—87.

11. Savel'eva, O.O. (2016), "Social Management and "Soft Power" in Advertising Influence", vol. 3 (7), pp. 22—27, favailable at: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnoe-upravlenie-i-myagkaya-sila-v-reklamnom-vozdeystvii> (accessed August 27, 2022).

12. Investopedia (2022), "What Is Corporate Social Responsibility (CSR)?", Available at: <https://www.investopedia.com/terms/c/corp-social-responsibility.asp> (accessed August 27, 2022).

13. Kozyn, L.V. (2016), "Socially responsible marketing and corporate social responsibility: linking concepts", *Global and national economic problems*, vol.9, pp.316—321, available at: <http://global-national.in.ua/issue-9-2016/17-vipusk-9-lyutij-2016/1714-kozin-l-v-sotsialno-vidpovidalnij-marketing-i-korporativna-sotsialna-vidpovidalnist-zv-yazok-kontseptsij> (accessed August 27, 2022).

14. Kharchenko, T.O. (2019), "Socially responsible marketing as a basis for enterprise development", *Efektivna ekonomika*, vol.6, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/6_2019/66.pdf (accessed August 27, 2022).

15. Public Affairs Academie (2022), *Stakeholder management — wat is het en hoe gebruik je het?* Available at: <https://www.pa-academie.nl/stakeholder-management/> (accessed August 27, 2022).

16. Shymko, O. V. (2010), "Social marketing as a tool of socio-economic development of society", *Financial system of Ukraine*, vol.14, pp. 297—304, available at: <https://eprints.oa.edu.ua/6777/1/36.pdf> (accessed August 27, 2022).

17. Smerichevskiy, S. Kolesnyk, M. (2019), "Evolutional aspects of ethical, responsible and innovative composition of social marketing", *International Scientific-Practical Conference Global marketing: analysis and challenges of our time: Conference Proceedings*, May 16—17th, Batumi, Georgia.

18. Kolesnyk, M.V. (2017), "Methodological aspects of managing corporate social responsibility: finance, marketing and smart-institutionalization", *Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi*, vol. 6 (62), no. 2, pp. 150—156.

19. Patynok, O.P (2016) "Social responsibility in the professional activity of a social inspector", *Dragomanov University Repository*, available at: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/35079/Patynok.pdf?sequence=1> (Accessed August 27, 2022).

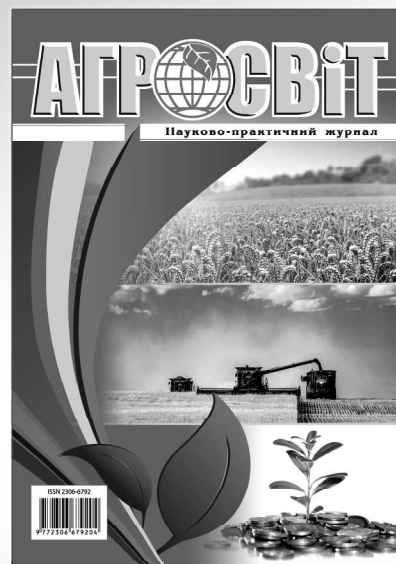
20. Fedorchenko, A.V. (2010), "Marketing support for the development of corporate social responsibility of business", favailable at: http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/26365/Fed_507-510.pdf;jsessionid=2DFF03ED82DE3098C43F58BCDC0F1858?sequence=1 (Accessed August 27, 2022).

Стаття надійшла до редакції 07.09.2022 р.

АГРОСВІТ

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

І. М. Зеліско,

*д. е. н., професор, академік Академії економічних наук України,
професор кафедри менеджменту, Державний університет телекомунікацій, м. Київ*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0803-2598>

Т. М. Халімон,

д. е. н., професор кафедри менеджменту, Державний університет телекомунікацій, м. Київ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9194-4108>

Сунцзе Ху,

аспірант, Державний університет телекомунікацій, м. Київ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0852-8534>

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.9.38

ІМПЕРАТИВИ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

I. Zelisko,

*Doctor of Economic Sciences, Professor, Academician of the Academy of Economic Sciences of Ukraine,
Professor of the Department of Management, State University of Telecommunications, Kyiv*

T. Khalimon,

*Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Management,
State University of Telecommunications, Kyiv*

Songjie Hu,

Postgraduate student, State University of Telecommunications, Kyiv

IMPERATIVES OF TELECOMMUNICATIONS ENTERPRISES INNOVATIVE ACTIVITY IN UKRAINE

Пріоритетними чинниками пришвидшення економічного розвитку та суспільного прогресу багатьох економічно розвинутих країн завжди були і є інновації, інноваційна діяльність підприємств та інноваційні процеси суспільного відтворення. Прогресивний розвиток науки, техніки і технологій, інноваційна спрямованість та висока наукомісткість сучасного виробництва висувають особливі вимоги до шляхів розвитку телекомунікаційних підприємств, механізмів та інструментів забезпечення їх конкурентоспроможної діяльності, пріоритетних напрямів вдосконалення системи управління інноваційним потенціалом телекомунікаційної галузі.

У статті представлено основні етапи і тенденції інтелектуалізації суспільного відтворення щодо забезпечення життєдіяльності суспільства. Розкрито економічний зміст та сутність інновацій, інноваційної діяльності та інноваційних процесів підприємств.

Презентовано сучасні вектори розвитку глобального ринку телекомунікацій та основні напрямки інноваційного поступу вітчизняної телекомунікаційної галузі. Виокремлено негативні тренди локального характеру, які впливають на діяльність вітчизняних телекомунікаційних підприємств.

Виявлено євроінтеграційні тренди розвитку телекомунікаційної галузі під впливом яких формуються імперативи інноваційної діяльності вітчизняних телекомунікаційних підприємств.

Доведено доцільність запропонованих стратегічних імперативів інноваційної діяльності телекомунікаційних підприємств, що націлені на підвищення ефективності діяльності та сприятимуть зростанню фінансової результативності у відповідності до сучасних викликів та загроз глобальних економічних трансформаційних процесів.

During the long periods of the formation and development of humanity and its life activities, a constant process of intellectualization of social reproduction and the presence of a mental component in various directions of life activities of society is observed. This process accompanies the present world social reproduction and is endless as long as humanity exists. Innovations have always been and remain the basis of the intellectualization of social reproduction.

Innovations involve innovations that bring progressive technological and positive financial changes for enterprises and the entire society, as well as contribute to the improvement of scientific and technical processes and the functioning of production systems. The innovative activity of telecommunications enterprises is a necessary process aimed at the invention, production and implementation of new ideas and inventions, the release of innovative products and the provision of a wide range of qualitatively new high-tech telecommunication services that meet the needs of the market and ensure a high level of competitiveness.

Fierce competition on the global telecommunications market, high dynamism of innovation processes and the strategic importance of the industry in the progress of European integration of Ukraine and ensuring sustainable development of the national economy require concentration of efforts on strengthening innovative activity and ensuring high knowledge-intensive activities of telecommunications enterprises.

The article presents the main stages and trends of intellectualization of social reproduction in order to ensure the vital activities of society. The economic content of innovations, innovative activities and innovative processes of enterprises is revealed. It is quite logical to consider the intellectualization of social reproduction as a process of growth of the specific weight of the intellectual, i.e., mental component in providing various areas of society's life. This process has relevant historical terms and essentially qualitative periods that are distinguished from the point of view of certain approaches. Among them, it is possible to single out five periods of globalization transformation of human resources development, five technological revolutions, four industrial revolutions, three states of industrialization, six waves of innovations, as well as five existing and four hypothetical technological systems.

Modern trends in the development of the global telecommunications market and the main vectors of innovative progress of the domestic telecommunications industry are presented. Global trends in the development of the telecommunications industry are characterized by the spread of globalization processes by combining individual networks into a global network; the growth of the level of innovativeness of telecommunication and information services; integration of the world information space; increasing the level of multi-services by providing various types of services in the system of a single network; strengthening the influence of state regulation on related areas — content, privacy, copyright.

The strategic imperatives of innovative activity of telecommunications enterprises in accordance with the challenges and threats of global economic transformation are proposed. The following imperatives will have a positive impact on the innovative activity of telecommunications enterprises: creation of a modern legal framework and legislative basis for encouraging and supporting the innovative activity of enterprises; increasing information transparency in the field of innovation; expanding the institutional environment, ensuring and simplifying the system of business management and liquidation; activation of public-private partnership in order to speed up innovative development in the industry and the country; protection and support of investors in innovative activities; harmonization of the priority system of budget financing of subjects of innovative activity; diversification of sources, tools and mechanisms of state aid, financial support and tax incentives for innovative activity; development of small innovative entrepreneurship; increased competition in the domestic market of innovative products and services.

Ключові слова: інновації, інноваційна діяльність, інноваційний процес, інноваційний розвиток, науково-технічний прогрес, телекомунікаційна галузь, телекомунікаційні підприємства.

Key words: innovations, innovative activity, innovative process, innovative development, scientific and technical progress, telecommunications industry, telecommunications enterprises.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасним трендом діяльності та розвитку телекомунікаційних підприємств є глобалізація всього суспільного життя, швидка трансформація зовнішнього середовища, пришвидшений розвиток науково-технічного прогресу, поглиблення конкуренції. Адекватною відповіддю викликам сьогодення є переформатування діяльності економічних суб'єктів, галузей та національних економік на засадах активізації інноваційної діяльності. Найважливішим компонентом інноваційного поступу є спроможність його учасників безперервно перетворювати існуючі наукові знання в інноваційну продукцію,

яка користується попитом та є конкурентоспроможною.

Галузь телекомунікацій має стратегічне значення щодо уможливлення сталого розвитку національної економіки. Прогресивний розвиток науки, техніки і технологій, інноваційність та висока науковість сучасного виробництва висувають особливі вимоги до шляхів розвитку телекомунікаційних підприємств. Тому надзвичайно важливого значення та актуальності набуває питання імперативів інноваційної діяльності телекомунікаційних підприємств у сучасній парадигмі глобальної трансформації світової економіки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням інноваційної діяльності підприємств присвячені наукові праці багатьох вітчизняних та іноземних вчених. Заслужують значної уваги фундаментальні дослідження М. Туган-Барановського [7], який обґрунтував циклічність розвитку економіки і залежність рівня попиту на капітал від стану розвитку технічного прогресу та Й. Шумпетера [8], який розробив інноваційну теорію економічного розвитку, П. Друкера [9] про інновації, як джерело економічного прогресу.

Особливостям інноваційної діяльності підприємств присвятили наукові дослідження Т. Бойко, О. Виноградова [17], І. Желдак [16], О. Коваленко [10], П. Коюда [14], Н. Подольчак, М. Філон [15], О. Шпикуляк [11].

Проте, динамічні зміни глобального ринку телекомунікацій зумовлюють постійні економічні, фінансові, організаційні та управлінські технічні та технологічні перетворення, що мають на меті пришвидшення інноваційної активності телекомунікаційних підприємств. Тому актуальними залишаються питання пріоритетних імперативів інноваційної діяльності телекомунікаційних підприємств в контексті глобальних трансформацій світової економіки.

МЕТА СТАТТІ

Ідентифікувати основні етапи і тенденції інтелектуалізації суспільного відтворення щодо забезпечення життєдіяльності суспільства, проаналізувати сутність та економічний зміст інновацій та інноваційної діяльності підприємств, презентувати сучасні тренди розвитку глобального ринку телекомунікацій, основні вектори інноваційного поступу вітчизняної телекомунікаційної галузі та запропонувати стратегічні імперативи інноваційної діяльності телекомунікаційних підприємств у відповідності до викликів та загроз глобальної економічної трансформації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Європейська стратегія економічного розвитку "Європа 2020: стратегія розумного, стійкого й всеосяжного зростання", яка реалізується вже два роки в Європі передбачає досягнення високих темпів інтелектуального, стійкого та всебічного зростання економіки європейських країн протягом 10 років. Основна мета цієї стратегії полягає у забезпеченні лідерських позицій Європейського Союзу на міжнародному економічному просторі.

Аналіз тенденцій та інструментів пришвидшення економічного розвитку багатьох економічно розвинутих країн доводить, що визначальним для розвитку людства та загального суспільного прогресу завжди були інновації та інноваційні процеси суспільного відтворення. Тому інноваційна модель розвитку України та імперативи інноваційної діяльності телекомунікаційних підприємств є важливим забезпечувальним трендом економічного зростання й підвищення рівня конкурентоспроможності телекомунікаційної галузі.

Інтелектуалізацію суспільного відтворення цілком логічно розглядати як процес зростання питомої ваги інтелектуальної, тобто розумової складової в забезпеченні різноманітних напрямів життєдіяльності суспільства. Цей процес має відповідні історичні терміни та сутнісно якісні періоди, які виокремлюються з точки зору певних підходів. Серед них можливо виокремити п'ять періодів глобалізаційної трансформації розвитку людських ресурсів, п'ять технологічних революцій, чотири промислові революції, три стани індустріалізації, шість хвиль нововведень, а також п'ять існуючих і чотири гіпотетичних технологічних уклади.

За періодизацією глобалізаційної трансформації розвитку людських ресурсів та з урахуванням логіки поступу історичного прогресу, виділяють п'ять періодів [1]. Перший період називається "Епоха до нашої ери", він ха-

рактеризується особливостями формування людини сучасного типу до початку нашої ери. Другий період має назви "Стародавній світ" та "Раннє середньовіччя", який відбувався до 1100 років. Для нього притаманним є екстенсивний спосіб здійснення виробництва і ведення побуту, відбуваються значні міграції населення та поширення як християнської релігії, так і ісламу. Для третього періоду "Середньовіччя" та "Ранньомодерний час", який існував з 1100 рр. до 1625 рр. характерні відкриття нових континентів, що призвело до формування певних геополітичних та цивілізаційних трансформацій, а також епоха Відродження (Ренесансу) та Реформації у Західній та Центральній Європі сприяли поширенню та розвитку антропоцентризму. Четвертий період під назвою "Піонерська" та "Органічна модернізація", що існував з 1625 р. до 1870 р. презентував тенденцію експоненціального зростання творчої активності, нелінійне збільшення чисельності людських ресурсів та пришвидшене лінійне зростання результатів здійснення виробничих процесів. Також в цей період відбуваються модернізація промисловості та виникають буржуазні революції у європейських країнах. Під впливом вищезазначених тенденцій відбувається соціальна модернізація, тобто перехід від станового поділу до класового. Характерним є також розвиток науково-технічного прогресу, освоєння нових територій та ресурсна диверсифікація, зростає урбанізація і розвивається торгівля, формується міжнародна фінансова система.

П'ятий період під назвою "Наздоганяюча модернізація" розпочинається з 1870 р. і характеризує фінішний етап традиційного, тобто аграрного або доіндустріального суспільства, яке демонструвало значну залежність людської життєдіяльності від природного середовища, що вимагало підлаштовуватися до нього. Також цей період характеризується експоненціальним зростанням творчості людей, їх чисельності та результатів виробничої діяльності. Відбувається формування глобальної проблематики стану суспільного розвитку під впливом необоротного антропогенного та техногенного впливу суспільства на людське середовище життєдіяльності.

Щодо технологічних революцій, їх виокремлюють п'ять [2, с. 34]. Так, перша технологічна революція, яка була промисловою та відбулася у Великобританії, з відкриттям фабрики Аркрайта в Кромфордї у 1771 р. Друга — це епоха пари і залізниць, теж у Великій Британії. Її початком вважають 1829 р., випробування парового локомотива "Ракета" для залізниці Ліверпуль — Манчестер. Третя технологічна революція — це епоха сталі, важкої промисловості, а також електрики, що була започаткована у США і Німеччині у 1875 р. Точка відліку — відкриття сталеливарного заводу Е. Карнегі в м. Пітсбург у штаті Пенсильванія. Четверта — це епоха нафти, автомобілів і здійснення масового виробництва. Ця технологічна революція почалася у 1908 р. в США зі створення автомобіля "Модель-Т" у м. Детройт (штат Мічиган) на заводі Генрі Форда. П'ятою — вважається епоха інформатизації і телекомунікацій, що розпочався у 1971 р. в США випуском першого мікропроцесора в м. Санта-Клара (штат Каліфорнія).

Промислові революції розглядають через призму масового переходу від ручної праці до машинної та виділяють за кількістю — чотири. Перша промислова революція (друга половина 18 ст. — кінець 19 ст.), яка пов'язана із масовим застосуванням машин у виробництві та парового двигуна зокрема. Також відбулася зміна композиції територіальної, демографічної, соціальної, економічної та політичної складових суспільства. Друга промислова революція (друга половина 19 ст. — початок 20 ст.), відбулася шляхом масового опанування поточних виробничих процесів та поширенням застосування електрики, в першу чергу електродвигуна та конвеєра, а також хімікатів. Третю промислову революцію (друга половина 20 ст. — перше десятиліття 21 ст.) традиційно ототожнюють з "цифровою революцією", тоб-

то із застосуванням інформаційно — комунікаційних технологій (комп'ютерів та інформаційних технологій) у виробничому та повсякденному житті. Четверта промислова революція (Industry 4.0) стартувала в сучасному житті, наприкінці другого десятиліття 21 ст., як мікс інформаційних технологій та автоматизованого виробничого обладнання, програмного забезпечення та комунікацій, в якості єдиної саморегульованої системи та з мінімальним втручанням в неї людини (кібернетично-фізичні системи, Інтернет речей, Інтернет послуг, Big Data, хмарні технології, Розумні заводи тощо).

За станом індустріалізації, що характеризується рівнем застосування великої машинної техніки, можливостями перерозподілу композиції зайнятих у виробництві працівників, а також мірою техногенного втручання у функціонування виробничих систем, виокремлюють три стани — "доіндустріальний", "індустріальний" та "постіндустріальний". Слід зазначити, що сучасне суспільство знаходиться в індустріальному стані та ймовірний перехід у постіндустріальний стан можливий у 2030 р. [1].

З урахуванням фундаментальних праць і наукових розробок М. Кондратьєва, Й. Шумпетера та сучасної наукової думки було запропоновано класифікацію хвиль нововведень, які обумовлені циклічністю розвитку людства та виробничих процесів. Всього презентовано шість хвиль нововведень, починаючи з 1790 р. та механізації праці в текстильній промисловості, закінчуючи у 2020 р. розвитком біотехнологій [3, с. 9].

Технологічні уклади розглядаються, як сукупність технологій, що характерні для конкретного рівня розвитку виробництва [4, с. 324]. Концепція "технологічний уклад" (устрій, хвиля) передбачає виділення п'яти існуючих устроїв і чотирьох гіпотетичних, які змінюються у зв'язку з розвитком науки і техніки. Сьогодні ми знаходимося на етапі переходу від п'ятого технологічного укладу (1985—2035 рр.), що презентував досягнення у сфері інформатики та мікроелектроніки, біотехнології та генної інженерії, нового вигляду енергії, матеріалів, освоєння космічного простору, супутникового зв'язку до шостого (20—60-ті рр. 21 ст.). Шостий технологічний уклад на глобальному світовому просторі уможливить постіндустріальний технологічний спосіб виробництва у сфері біотехнологій, нанотехнологій, екотехнологій, робототехніки, формування штучного інтелекту, створення нових видів транспорту, виробництва конструкційних матеріалів із заздалегідь заданими властивостями, проектування майбутнього, використання водню тощо.

В основі інтелектуалізації суспільного відтворення протягом всього періоду розвитку людства були і залишаються інновації. Згідно із Законом України "Про інноваційну діяльність" "...інновації — новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери" [5].

У Господарському кодексі розглядають інноваційну діяльність у сфері господарювання, як діяльність учасників господарських відносин, що здійснюється на основі реалізації інвестицій з метою виконання довгострокових науково-технічних програм з тривалими строками окупності витрат і впровадження нових науково-технічних досягнень у виробництво та інші сфери суспільного життя [6].

Український вчений М. Туган-Барановський ще в кінці 19 ст. обґрунтував циклічність розвитку економіки і залежність рівня попиту на капітал від стану розвитку технічного прогресу, що було поштовхом для подальших наукових досліджень інновацій іншими вченими [7]. Так, австрійський вчений Й. Шумпетер на початку 20 ст. застосував термін "інновації", як зміну з метою

впровадження і використання нових видів споживчих товарів, нових виробничих засобів, нових методів виробництва, нових виробничих комбінацій, освоєння нових ринків збуту та нових джерел сировини. Й. Шумпетер вважав, що інноваційна діяльність ґрунтується на схильності підприємця-новатора до ризику, який за умови вдалого впровадження нововведення одержує монополійний прибуток, а новація поступово розповсюджується і використовується іншими підприємствами, наступне ж падіння норми прибутку підприємства-першопрохідця стимулює його до нових інновацій [8, с.200].

П. Друкер розглядає інновації, як джерела економічного прогресу. Він наголошував, що інновації — це особливий інструмент підприємців, засіб за допомогою якого вони мають шанс створити новий вид бізнесу чи послуг. [9, с.156]. Тобто інновації розглядаються як сформовані та реалізовані в економічному обороті певні конкурентні переваги, які втілені в комерціалізовану продукцію. Цілком логічним є розуміння інновацій через призму нововведень, що несуть прогресивні технологічні та позитивні фінансові зміни для економічних суб'єктів та суспільства, а також сприяють вдосконаленню науково-технічних процесів та функціонування виробничих систем.

В свою чергу інноваційна діяльність ґрунтується на інноваціях та їх застосуванні у суспільному відтворенні. Так, Коваленко О.В. презентує інноваційну діяльність як процес, спрямований на реалізацію результатів закінчених наукових досліджень і розробок або інших науково-технічних досягнень в новий або вдосконалений продукт, реалізований на ринку, в новий або вдосконалений процес, використовуваний в практичній діяльності, а також пов'язані з ними додаткові дослідження і розробки [10]. Також Шпикул О.Г. вважає, що інноваційна діяльність — це такий вид діяльності, який на основі результатів наукових досліджень забезпечує створення принципово нової продукції, нової послуги, в результаті яких з'являється те, чого раніше не було [11].

Згідно з міжнародними статистичними стандартами інновацій презентують сім основних видів інноваційної діяльності: наукові дослідження та розробки; технологічне оснащення і організація виробництва інноваційної продукції; придбання технологій в розукмплектованому вигляді; придбання технологій в укомплектованому вигляді; виробниче проектування; засвоєння інноваційної продукції (пуск виробництва); маркетинг нової продукції [12, с.207].

З точки зору того, що інноваційна діяльність відбувається майже в усіх сфери життєдіяльності людини, а також у виробничій діяльності підприємств, забезпечувальною складовою яких є реалізація інноваційних процесів, що супроводжують функціонування як виробничих, так і невиробничих систем. Існує думка, що "інноваційні процеси є постійним і безперервним потоком перетворення конкретних технічних або технологічних ідей на основі наукових розробок в нові технології або окремі її складові частини і доведення їх до освоєння безпосередньо у виробництві з метою здобуття якісно нової продукції" [13]. Деталізують поняття група вчених, які вважають, що інноваційний процес — це створення, освоєння, використання й дифузія інновацій (нових удосконалених) за відповідними етапами, що дозволяє задовольнити або створити нові суспільні потреби. З точки зору системного підходу інноваційний процес — це система, яка функціонує та удосконалюється на постійній основі з урахуванням зазначених особливостей [14]. Тобто інноваційні процеси відбуваються постійно шляхом перетворення ідеї в інновацію.

Вітчизняний ринок телекомунікацій включає мобільний, телефонний фіксований і комп'ютерний зв'язок, які отримують понад 90% доходів галузі телекомунікацій, а також проводове мовлення, телеграфний зв'язок, передачу і прийом телевізійних і радіопрограм, радіозв'язок та IP-телефонію. Наявною тенденцією розвитку

телекомунікаційної галузі є заміна послуг фіксованого телефонного зв'язку іншими телекомунікаційними послугами, зокрема рухомим (мобільним) зв'язком, мережами передачі даних та Інтернетом. Відбувається збільшення споживачів у сегменті послуг широкосмислового доступу в Інтернет. Проте, негативним наслідком є недостатні можливості Інтернет-технологій і певний дисонанс щодо високої вартості послуг та їх низької якості. Активно відбувається процес взаємопроникнення суб'єктів сектору електрозв'язку в суміжні сектори, диверсифікація їх діяльності [15].

Глобальні тренди розвитку галузі телекомунікацій характеризуються поширенням процесів глобалізації шляхом об'єднання окремих мереж у світову мережу; зростанням рівня інноваційності телекомунікаційних та інформаційних послуг; інтеграцією світового інформаційного простору; підвищенням рівня мультисервісності шляхом надання різних видів послуг у системі єдиної мережі; посиленням впливу державного регулювання на сферу, що є суміжними — контент, конфіденційність, авторські права тощо [16].

Імперативи інноваційної діяльності телекомунікаційних підприємств формуються під впливом євроінтеграційних трендів розвитку вітчизняної телекомунікаційної галузі. До них відносять: спрямованість державної політики на перехід галузі до прогресивних світових стандартів; оновлення нормативно-правового регулювання в напрямку формування сприятливого конкурентного середовища та ефективного функціонування ринку; заохочення ефективних інвестицій у розвиток телекомунікаційної інфраструктури; формування прийнятних середовища для функціонування транснаціонального капіталу одночасно із забезпеченням умов для появи потужних конкурентоспроможних національних операторів з широким набором якісних телекомунікаційних послуг; включення вітчизняного бізнесу в корпоративні мережі та міжфірмові відносини з транснаціональними корпораціями в сфері надання телекомунікаційних послуг; розширення стратегічного партнерства; співпраця із такими міжнародними організаціями як Міжнародний Союз Електрозв'язку, Європейською регіональною організацією в галузі електрозв'язку та поштового зв'язку, Форумом розвитку і оптимізації телекомунікаційного бізнесу Міжнародними організаціями супутникового та космічного зв'язку — INTELSAT, EUTELSAT, МОКЗ інтерсупутник тощо [17].

Діяльність вітчизняних телекомунікаційних підприємств супроводжується дією об'єктивних та суб'єктивних чинників, а також впливом позитивних та негативних трендів локального та глобального характеру. До негативних трендів локального характеру відносять: невідповідність існуючої нормативно-правової бази сучасним економічним і фінансовим вимогам підприємницької діяльності в галузі; недостатній рівень державної підтримки та низька ефективність системи публічно-приватного партнерства; неадекватне сприйняття топ-менеджментом та власниками компаній необхідності впровадження інновацій та їх ролі в якісному розвитку бізнесу; нестача висококваліфікованого персоналу та відсутність необхідного рівня сервісного обслуговування споживачів; низька інвестиційна забезпеченість розвитку сучасних засобів зв'язку та інфраструктури і недостатній рівень інноваційного потенціалу підприємств; невідповідність існуючих інформаційно — телекомунікаційних технологій потребам сучасного ринку телекомунікацій та значні витрати, пов'язані з прокладанням телекомунікаційних ліній та встановленням нового обладнання; низький рівень попиту на інноваційну продукцію; повільне впровадження технологій четвертого покоління (4G) мобільного радіозв'язку та наявна потреба у модернізації телекомунікаційних мереж фіксованого місцевого зв'язку; нерівномірність навантаження підприємств зв'язку за часом в наслідок неоднорідності попиту в послугах; зниження плато-

спроможності споживачів телекомунікаційних послуг.

Позитивний вплив на інноваційну діяльність телекомунікаційних підприємств матимуть наступні імперативи, що підвищують ефективність їх діяльності та сприятимуть зростанню фінансової результативності: створення сучасної нормативно-правової бази та законодавчого підґрунтя щодо заохочення та підтримки інноваційної активності підприємств; зростання інформаційної прозорості у сфері інновацій; розширення інституційного середовища, забезпечення та спрощення системи ведення та ліквідації бізнесу; активізація публічно-приватного партнерства з метою пришвидшення інноваційного розвитку в галузі та країні; захист та підтримка інвесторів інноваційної діяльності; гармонізація системи пріоритетності бюджетного фінансування суб'єктів інноваційної діяльності; диверсифікація витоків, інструментів та механізмів державної допомоги, фінансової підтримки та податкового стимулювання інноваційної діяльності; розвиток малого інноваційного підприємництва; зростання конкуренції на внутрішньому ринку інноваційної продукції та послуг; інтеграція науки та бізнесу щодо пошуку нових ідей, здійснення ризикової і витратної науково-дослідної діяльності; створення інноваційної інфраструктури — регіональних інноваційних фондів, технопарків, індустріальних парків, бізнес-інкубаторів тощо; ментально-інтелектуальна і організаційно-управлінська готовність власників, топ-менеджменту до нововведень, випуску інноваційної продукції, здійснення інноваційних послуг та застосування системи матеріального і морального заохочення, суспільного визнання продукування і реалізації нових ідей та винаходів.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Протягом тривалих періодів формування і розвитку людства та його життєдіяльності спостерігається постійний процес інтелектуалізації суспільного відтворення та наявності розумової складової в забезпеченні різноманітних напрямів життєдіяльності суспільства. Цей процес супроводжує сьогодення світового суспільного відтворення та є нескінченним поки існує людство. В основі інтелектуалізації суспільного відтворення завжди були і залишаються інновації.

Інновації передбачають нововведення, що несуть прогресивні технологічні та позитивні фінансові зміни для підприємств та всього суспільства, а також сприяють вдосконаленню науково-технічних процесів та функціонування виробничих систем. Інноваційна діяльність телекомунікаційних підприємств є необхідним процесом, що має на меті винахід, продукування та реалізацію нових ідей та винаходів, випуск інноваційної продукції та надання широкого спектру якісно нових високотехнологічних телекомунікаційних послуг, що відповідають потребам ринку та забезпечують високий рівень конкурентоспроможності.

Жорстка конкуренція на глобальному ринку телекомунікацій, висока динамічність інноваційних процесів і стратегічне значення галузі у євроінтеграційному поступі України та забезпечені сталого розвитку національної економіки вимагають концентрації зусиль на посиленні інноваційної активності та забезпечені високої наукомісткості діяльності телекомунікаційних підприємств.

Література:

1. Сардак С. Е. Періодизація та прогноз глобальної динаміки розвитку людських ресурсів. Економічний часопис-XXI. 2013. № 3—4. С. 3—6.
2. Перес К. Технологические революции и финансовый капитал. Динамика пузырей и периодов процветания. К. Перес; пер. с англ. Ф. В. Маевского. М.: Дело АНХ, 2011. 232 с.

3. Левченко Ю. Г. Економіка й організація інноваційної діяльності: курс лекцій. К.: НУХТ, 2012. 163 с.
4. Кузык Б. Н. Цивилизации: теория, история, диалог, будущее: в 2 т. М.: ИЭС, 2006. Т. I: Теория и история цивилизаций. 768 с.
5. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 р. № 40-IV. [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/40-15>.
6. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV (з чинними змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
7. Туган-Барановский М.И. Промышленные кризисы в современной Англии, их причины и влияние на народную жизнь. СПб., 1894.
8. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития. Пер. с англ. Москва: Прогресс. 1982. 354 с.
9. Друкер П. Задачи менеджмента в XXI веке [пер. с англ.]. Москва: Издательский дом "Вильямс", 2000. 272 с.
10. Коваленко О.В. Проблемні аспекти становлення інноваційної системи України в контексті теорії технологічного розвитку. Ефективна економіка. 2015. № 3. С. 31.
11. Шпикуляк О.Г., Мазур Г.Ф. Інноваційна діяльність у механізмі стимулювання агропромислового виробництва. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2014. № 4. С. 73—77.
12. Рязанова О. Е., Назарова Е. В., Сычева Е. И. Теоретико-методологические аспекты инновационной деятельности организации: монография. Москва: ИИУ МГОУ, 2016. 312 с.
13. Олійник Ю.А. Теоретичні засади визначення сутності інноваційних процесів в Україні. Бізнес Інформ. 2014. № 12. С. 182—187.
14. Коюда П.М. Ефективність економічної діяльності підприємств: теорія та практика: [монографія]. П.М. Коюда, І.А. Шейко. Х.: Компанія СМІТ, 2013. 332 с.
15. Філон М. М. Концептуальні основи механізму державного регулювання конкуренції на ринку телекомунікаційних послуг. Інвестиції практика та досвід. 2014. № 3. С. 90—94.
16. Желдак І.А. Сучасний стан телекомунікаційної галузі в Україні. Вісник ЧДТУ. Чернігів: ЧДТУ, 2014. №4. С. 209—219.
17. Виноградова О.В., Писар Н.Б. Імперативи розвитку ринку телекомунікаційних послуг України. Економіка. Менеджмент. Бізнес. 2020. № 2 (32), С. 9—13.
2. Sosnovska, O. and Zhytar, M. (2016), "Financial architecture as the base of the financial safety of the enterprise", Baltic Journal of Economic Studies, vol. 4. № 4, pp. 334—340.
- Negroponte, N. (1995). Being Digital. N. Y.: Knopf, 256 p.

References:

1. Sardak, S. E. (2013), "Periodization and forecast of global dynamics of human resources development", Ekonomichnyy chasopys-XXI, vol. 3—4, pp. 3—6.
2. Perez, K. (2011), Tehnologicheskie revoljucii i finansovyj kapital. Dinamika puzyrej i periodov процветания [Technological revolutions and financial capital. Dynamics of bubbles and periods of prosperity], Delo ANKh, Moscow, Russia.
3. Levchenko, Yu. G. (2012), Ekonomika j orhanizatsiia innovatsijnoi dial'nosti [Economics and organization of innovative activities: a course of lectures], NUHT, Kyiv, Ukraine.
4. Kuzyk, B. N. (2006), Civilizacii: teorija, istorija, dialog, budushhee [Civilizations: theory, history, dialogue, future: in 2 volumes], Vol. I, Teorija i istorija civilizacij [Theory and history of civilizations], IES, Moscow, Russia.
5. Verkhovna Rada of Ukraine (2002), The Law of Ukraine "About innovation activity", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/40-15> (Accessed 2 August 2022).

6. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), "The Civil Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (Accessed 2 August 2022).
7. Tugan-Baranovskyi, M. (1894), Promyshlennye krizisy v sovremennoj Anglii, ih prichiny i vlijanie na narodnuju zhizn' [Industrial crises in modern England, their causes and impact on national life], Saint Petersburg, Russia.
8. Shumpeter, Y. (1982), Teorija jekonomicheskogo razvitija [The theory of economic development], Progress, Moscow, Russia.
9. Druker, P. (2000), Zadachi menedzhmenta v XXI veke [Challenges of management in the 21st century], Izdatelskiy dom "Vilyams", Moscow, Russia.
10. Kovalenko, O.V. (2015), "Problematic aspects of the formation of the innovative system of Ukraine in the context of the theory of technological development", Efektyvna ekonomika, vol. 3, p. 31.
11. Shpykulyak, O.G. and Mazur, G.F. (2014), "Innovative activity in the mechanism of stimulation of agro-industrial production", Zbirnyk naukovykh prats' Tavriys'koho derzhavnoho ahrotekhnolohichnoho universytetu (ekonomichni nauky), vol. 34, pp. 73—77.
12. Ryazanova, O., Nazarova, E. and Sycheva E. (2016), Teoretiko-metodologicheskie aspekty innovacionnoj dejatel'nosti organizacii [Theoretical and methodological aspects of innovative activity of the organization], IIU MGOU, Moscow, Russia.
13. Oilynyk, Yu.A. (2014), "Theoretical principles of determining the essence of innovative processes in Ukraine", Business Inform, vol. 12, pp. 182—187.
14. Koyuda, P. M. and Sheiko, I. A. (2013), Efektyvnist' ekonomichnoi dial'nosti pidpryiemstv: teorija ta praktyka [Efficiency for the enterprises economic activity: theory and practice], SMIT Company, Kharkiv, Ukraine.
15. Filon, M.M. (2014), "Conceptual bases of the mechanism of state regulation of competition in the market of telecommunication services", Investments practice and experience, vol. 3, pp. 90—94.
16. Zheldak, I. L. (2014), "The current state of the telecommunications industry in Ukraine", Visnyk CHDTU, vol. 4, pp. 209—219.
17. Vynohradova, O.V. and Pysar N.B. (2020), "Imperatives for the development of the telecommunications services market of Ukraine", Ekonomika. Menedzhment. Biznes, vol. 2 (32), pp. 9—13.

Стаття надійшла до редакції 12.09.2022 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

*І. М. Назаренко,
д. е. н., професор, професор кафедри обліку і оподаткування,
Сумський національний аграрний університет, м. Суми
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0874-199X>
В. Ю. Чуйко,
магістр зі спеціальності "Облік і оподаткування",
Сумський національний аграрний університет, м. Суми
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2085-4647>*

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.9.44

ОБЛІК ТА АНАЛІЗ ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ПІДПРИЄМСТВА: ОСОБЛИВОСТІ, ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ

*I. Nazarenko,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Accounting and Taxation,
Sumy National Agrarian University, Sumy
V. Chuiko,
Master of specialty "Accounting and Taxation", Sumy National Agrarian University, Sumy*

ACCOUNTING AND ANALYSIS OF THE FINANCIAL RESULTS OF THE ENTERPRISE: FEATURES, TRENDS AND PROBLEMS

Розвиток світової економіки та глобалізаційні процеси вимагають від фахівців посиленого контролю за правильністю організації обліку фінансових результатів, оскільки релевантна інформація сприяє прийняттю ефективних управлінських рішень. Відповідно, метою написання наукової статті є дослідження особливостей організації обліку та аналізу фінансових результатів підприємства.

У праці проаналізовано нормативне регулювання методики ведення бухгалтерського обліку фінансових результатів, схематично візуалізовано алгоритм формування фінансових результатів, представлено методику заповнення фінансової звітності в частині обліку фінансових результатів.

З практичної позиції оцінено розмір прибутку та збитку підприємств України за відповідний звітний період. На підставі аналізу наукової літератури було узагальнено недоліки фінансової звітності, які можуть здійснювати негативний вплив на результати аналізу фінансових результатів, або унеможлилювати проведення комплексного дослідження.

Розроблено організаційно-методичний підхід щодо аналізу фінансових результатів діяльності підприємства, який обґрунтовує завдання аналізу, методи, інформаційне забезпечення, принципи, напрями та перелік оцінювальних індикаторів. Обґрунтовано, що застосування запропонованого організаційно-методичного підходу щодо аналізу фінансових результатів підприємства дозволить не тільки здійснити загальну оцінку динаміки показників, які характеризують фінансовий результат, але й визначити фактори, що впливають на значення досліджуваного показника, ідентифікувати напрями оптимізації витрат та загальні тенденції розвитку підприємства.

The development of the world economy and globalization processes require specialists to have increased control over the correct organization of accounting for financial results, since relevant information contributes to the adoption of effective management decisions. Accordingly, the purpose of writing a scientific article is to study the features of the organization of accounting and analysis of the financial results of the enterprise.

The article analyzes the normative regulation of the method of accounting of financial results, schematically visualizes the algorithm for generating financial results, presents a methodology for filling out financial statements in terms of accounting for financial results. From a practical standpoint, the amount of profit and loss of Ukrainian enterprises for the corresponding reporting period is estimated.

Based on the analysis of scientific literature, the shortcomings of financial reporting were summarized, which may have a negative impact on the results of the analysis of financial results or exclude the possibility of conducting a comprehensive study.

An organizational and methodological approach has been developed for analyzing the financial performance of an enterprise, substantiating the tasks of the analysis (a realistic assessment in the dynamics of financial results by type of activity, analysis of income and expenses, identification of factors that negatively affect the financial result, assessment of the distribution of net profit, etc.), methods (horizontal, vertical, comparison, graphical, factorial, economic and mathematical, index, discriminant), information support (accounting and financial reporting), principles (consistency, complexity, regularity, specificity, objectivity, efficiency, assessment of deviations, expediency) directions and a list of evaluation indicators (study of the net financial result in dynamics, analysis of the composition of the structure of income and expenses of the enterprise, etc.). It is substantiated that the application of the proposed organizational and methodological approach to the analysis of the financial results of the enterprise will allow not only to carry out a general assessment of the dynamics of indicators characterizing the financial result, but also to determine the factors influencing the value of the indicator under study, to identify directions for optimizing costs and general trends in the development of the enterprise.

Ключові слова: аналіз, бухгалтерський облік, витрати, дохід, прибуток, фінансова звітність.
Key words: analysis, accounting, expenses, income, profit, financial statements.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ В ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

Розвиток світової економіки та глобалізаційні процеси вимагають від фахівців посиленого контролю за правильністю організації обліку фінансових результатів, оскільки релевантна інформація сприяє прийняттю ефективних управлінських рішень. Показники щодо фінансових результатів дозволяють не тільки оцінити ефективність діяльності підприємства, визначити ризик банкрутства, але й здійснити реалістичне оцінювання від попередньо встановлених параметрів та виявити невикористані резерви виробництва. Відповідно, фінансова звітність суб'єкта господарювання є ціннісним, достовірним джерелом інформації для різних категорій стейкхолдерів (керівників, власників, кредиторів, працівників підприємства та ін.).

Важливим інформаційним ресурсом для прийняття раціональних управлінських рішень є інформація, отримана за результатами проведення аналізу, оскільки аналіз фінансових результатів спрямований не тільки на пошук резервів покращення фінансового стану та напрямів розвитку бізнес-суб'єкта, але й на підвищення вартості підприємства [7, с. 5].

Таким чином, в показниках, які формують фінансовий результат, зацікавлене широке коло стейкхолдерів, відповідно, організація бухгалтерського обліку та аналіз досліджуваного результативного показника є актуальною тематикою для наукового дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню питання обліку та аналізу фінансових результатів присвятили свої наукові праці вітчизняні науковці, такі як Ф.Ф. Бутинець, Р.М. Воронка, О.С. Варонко, О.І. Дацій, Я.О. Масалига, П.О. Куцик, В.Я. Плаксієнко, К.І. Редченко та ін.

Проте, досліджувана проблематика не втрачає своєї актуальності та потребує подальшого наукового вивчення.

МЕТА СТАТТІ

Метою написання наукової статті є дослідження особливостей організації обліку та аналізу фінансових результатів підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У контексті дослідження ключових питань обліку та аналізу фінансових результатів доцільно зазначити, що сутність фінансового результату з позиції бухгалтерського обліку потрібно розглядати в декількох аспектах, а саме фінансовий результат — це:

- підсумок діяльності суб'єкта господарювання (прибуток/ збиток) за певний період часу;
- різниця між доходами та витратами від певної діяльності суб'єкта господарювання;
- вартісний показник діяльності підприємства в якому виражається комплексна ефективність усіх видів діяльності суб'єкта господарювання [7, с. 7].

Порядок ведення бухгалтерського обліку фінансових результатів на підприємстві регулюється значною кількістю нормативних документів міжнародного, державного та локального рівнів. Відповідно, наступним предметом дослідження є аналіз нормативних документів, які регламентують методику ведення бухгалтерського обліку фінансових результатів та процес відображення відповідних показників у фінансовій звітності (таблиця 1).

Фінансовий результат підприємства визначається за показником економічного результату, створеного за календарний (господарський) рік. Формування результатів здійснюється наростаючим підсумком протягом року на рахунку 79 "Фінансові результати" у вигляді його "згорнутого" сальдо, за кредитом якого відображаються суми доходу, за дебетом — суми рахунків витрат, а також зазначається належна сума нарахованого податку на прибуток. Якщо кредитовий оборот рахунку 79 "Фінансові результати" буде більший, ніж дебетовий оборот того ж рахунку, підприємство має нерозпо-

Таблиця 1. Нормативне регулювання методики ведення бухгалтерського обліку фінансових результатів та відображення у формах фінансової звітності

Назва нормативного документа	Характеристика положень нормативного документа в частині обліку фінансових результатів
Концептуальна основа фінансової звітності	Обґрунтовує концепції, на яких ґрунтується складання і подання фінансових звітів зовнішнім користувачам. В даному документі зазначено, що прибуток часто використовується як показник результатів діяльності або як основа для інших показників, таких як прибутковість інвестицій чи прибуток на акцію. Елементами, які безпосередньо пов'язані з виміром прибутку, є дохід та витрати. Визнання та вимірювання доходу та витрат, а значить і прибутку, частково залежить від концепцій капіталу та збереження капіталу, які суб'єкт господарювання використовує при складанні своїх фінансових звітів. Дохід та витрати можуть відображатися у звіті про прибутки та збитки по-різному для того, щоб надавати інформацію, доречну для прийняття економічних рішень. Розмежування статей доходу та витрат і об'єднання їх різними способами має змогу продемонструвати кілька оцінок результатів діяльності суб'єкта господарювання.
Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»	Надає інтерпретацію термінів «витрати», «дохід», обґрунтовує принципи ведення бухгалтерського обліку та складання фінансового обліку, загальні вимоги до фінансової звітності, особливості подання та оприлюднення фінансової звітності (в т.ч. ф. 2 «Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)»).
МСБО 18 «Дохід»	Розглядає дохід як валове надходження економічних вигід протягом періоду, що виникає в ході звичайної діяльності суб'єкта господарювання, коли власний капітал зростає в результаті цього надходження, а не в результаті внесків учасників власного капіталу. Обґрунтовує, що дохід має оцінюватися за справедливою вартістю компенсації, яка була отримана або підлягає отриманню.
НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»	Відображає підходи щодо інтерпретації термінів «доходи», «витрати», а також регламентує питання щодо складу елементів фінансової звітності (тобто, інформація про доходи, витрати, прибутки та збитки акумулюється у ф. 2 «Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)»), а також обґрунтовує якісні характеристики та принципи складання річної фінансової звітності.
НП(С)БО 15 «Дохід»	Обґрунтовує особливості визнання доходів (дохід визнається під час збільшення активу або зменшення зобов'язань за умови, що оцінка доходу може бути достовірно визначена), проведення оцінки доходів (дохід відображається в бухгалтерському обліку в сумі справедливої вартості активів, що отримані або підлягають отриманню), а також конкретизує інформацію щодо відображення доходів в примітках до річної фінансової звітності з деталізацією інформації в контексті облікової політики та розподілу доходів.
НП(С)БО 16 «Витрати»	Норми даного нормативного документа характеризують особливості визнання витрат в залежності від різних умов, склад витрат та відображення витрат у примітках до річної фінансової звітності.
Методичні рекомендації щодо заповнення форм фінансової звітності	Надають рекомендації щодо заповнення статей ф. 2 «Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)».
Методичні рекомендації з перевірки порівнянності показників фінансової звітності	Надають рекомендації щодо порівняння відповідних показників ф. 2 «Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)» з різними комбінаціями показників даної форми.
Інструкція про застосування <u>Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій</u>	Встановлює призначення і порядок ведення рахунків бухгалтерського обліку (в т.ч. у частині обліку фінансових результатів, а саме: рахунків класу 7 «Доходи і результати діяльності», класу 8 «Витрати за елементами» та класу 9 «Витрати діяльності»).
Методичні рекомендації щодо облікової політики підприємства	Елементами облікової політики в частині обліку фінансових результатів є перелік та склад статей витрат для визначення виробничої собівартості. Охарактеризовано підхід щодо розподілу транспортно-заготівельних витрат; обґрунтовано особливості визначення ступеня завершеності операцій з надання послуг; склад, базу розподілу загальногосподарських витрат; деталізовано підхід щодо зарахування сум дооцінки необоротних активів; подано інформацію щодо розподілу чистого прибутку; конкретизовано підходи з питань застосування рахунків бухгалтерського обліку для обліку фінансових результатів підприємства.

Джерело: складено авторами за матеріалами [4; 5; 9—12; 15—17; 19].

ділений прибуток поточного періоду. Якщо дебетовий оборот рахунку 79 "Фінансові результати" більше ніж кредитний оборот, підприємство здійснило більше витрат ніж отримало доходів. Після закінчення періоду рахунок 79 закривається. Прибуток або збиток від фінансово-господарської діяльності зараховується на рахунок 44 "Нерозподілені прибутки (непокріті збитки)" [8].

На рисунку 1 схематично візуалізовано алгоритм формування фінансових результатів.

У фінансовій звітності інформація про фінансові результати акумулюється у ф. 2 "Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)", основою для записів якої є дебетові та кредитові обороти відповідних рахунків класу 7 "Доходи і результати діяльності" та класу 9 "Витрати діяльності". В таблиці 2 наведено ме-

тодику заповнення фінансової звітності в частині обліку фінансових результатів.

Крім того, інформація про доходи та витрати, які відображені у ф. 2 "Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)", узагальнюється у розділі V "Доходи і витрати" ф. 5 Примітки до річної фінансової звітності.

Аналіз наукової літератури дозволяє зробити висновки, що на сьогодні форми фінансової звітності (в т.ч. ф. 2 "Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)") мають деякі недоліки, які унеможливають проведення комплексного, поглибленого дослідження значення показників, які формують фінансовий результат.

Точний і правильний облік фінансових результатів необхідний для того, щоб різні категорії стейкхолдерів

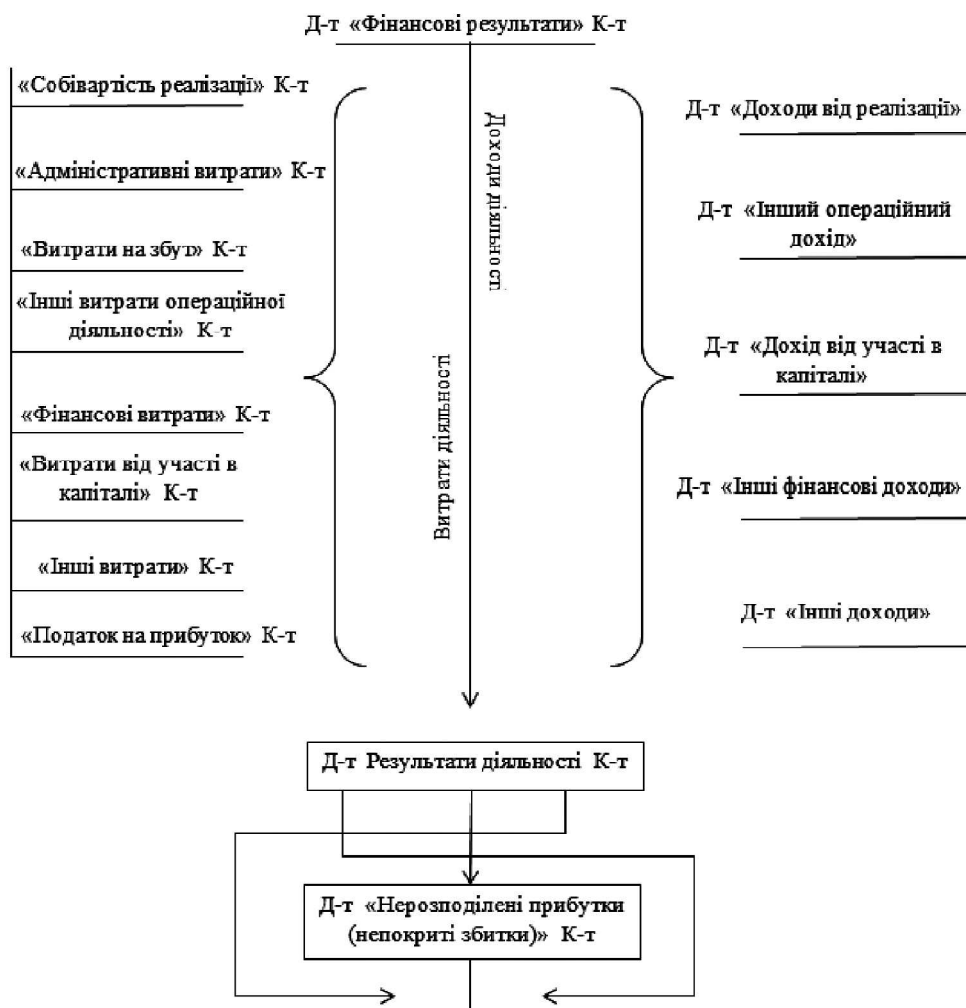

Рис. 1. Алгоритм формування фінансових результатів

Джерело: складено за матеріалами [18].

отримували своєчасно достовірну, релеванту інформацію, яка забезпечить оперативне прийняття ефективних управлінських рішень.

Колектив авторів Назарова Г.Б., Кононенко Л.В., Калашнікова А.К. виокремлюють наступні недоліки ф. 2 "Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)" в частині обліку фінансових результатів, а саме: 1) у чинній формі визначається такі види фінансових результатів від операційної діяльності: фінансовий результат до оподаткування, чистий фінансовий результат, але треба зазначити, що доцільно саме визначати у формі фінансові результати за видами діяльності підприємства; 2) показник валового прибутку (збитку) має дуже вузьке інформаційне значення для користувачів фінансової звітності, тому що не враховує значення таких витрат, як адміністративні та витрати на збут, які безпосередньо є витратами від основної діяльності будь-якого підприємства [14, с. 208].

На думку Іванчук Н.В. одним з недоліків досліджуваної форми є те, що відсутні рядки, які забезпечать розшифрування постійних та змінних витрат підприємства; не відображено окремим рядком фінансові витрати, які пов'язані з нарахуванням відсотків за користування позиковими коштами [3, с. 60].

У цьому аспекті доцільно зазначити, що Безверхий К.В. пропонує у ф. 2 "Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)" виокремити рядок 2251 "Витрати на проценти за користування банківськими кредитами" для відображення витрат на проценти за користування банківськими кредитами (тобто зазначатиметься оборот по дебету субрахунку 951 "Витрати на проценти за

користування банківськими кредитами", при цьому дані в рядку 2251 потрібно вказувати в дужках). Щодо відображення витрат на проценти за користування небанківськими кредитами, доцільно ввести рядок 2252, у якому будуть відображатися обороти по дебету субрахунку 952 "Витрати на проценти за користування небанківськими кредитами" і дані також потрібно вказувати в дужках [1, с. 12].

Кулинич М.Б. оцінюючи чинні форми звітності в яких відображається інформація щодо фінансових результатів, пропонує з метою удосконалення ввести статті "Використання прибутку" з більш детальним розкриттям сум в примітках до фінансової звітності та "Нерозподілений прибуток (збиток)", що дозволить тісніше ув'язати між собою ф. 1 "Баланс (Звіт про фінансовий стан)" та ф. 2 "Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)" [6, с. 370.]

Доцільно наголосити, що на сучасному етапі розвитку бухгалтерського обліку (відповідно, бухгалтерської звітності) відбуваються кардинальні трансформаційні процеси, пов'язані з впровадженням і практичною реалізацією положень Міжнародних стандартів фінансової звітності. Аналізуючи тенденції розвитку форм фінансової звітності, потрібно зазначити, що фінансова звітність, складена відповідно до вимог МСФЗ, повинна бути більш аналітичною та інформаційною для задоволення інтересів різних категорій користувачів та проведення якісного аналізу [13, с. 216].

Для цілей аналізу фінансових результатів основними завданнями бухгалтерського обліку мають бути: своєчасне відображення доходів, витрат та фінансових

результатів діяльності підприємства в обліку; контроль за правильністю дотримання вимог НП(С)БО 15 "Дохід", НП(С)БО 16 "Витрати" (або відповідних МСФЗ / МСБО); контроль за правильністю визначення фінансового результату; своєчасне та правильне узагальнення інформації про фінансові результати у фінансовій звітності.

У ході вивчення ключових питань аналізу фінансових результатів, наступним етапом дослідження є оцінка розміру прибутку та збитку підприємств України за 2014–2020 рр. (таблиця 3).

Аналіз вищенаведених показників таблиці 3 дає підстави стверджувати, що розмір прибутку в 2020 році у порівнянні з 2014 роком збільшився на 440354091,5 тис. грн, а розмір збитку зменшився на 258757046,9 тис. грн. У цілому, наведені дані свідчать про позитивну динаміку значень результативних показників діяльності підприємства. Проте, необхідно відзначити, що пандемія COVID-19, наслідки воєнних дій негативно впливають на діяльність суб'єктів господарювання, оскільки відбувається релокація бізнесу, трансформуються види діяльності підприємств, зменшуються обсяги виробництва продукції, збільшується кількість деструктивних факторів, які впливають на діяльність бізнес-суб'єктів, що, в загальній сукупності, здійснює негативний вплив на результативні показники. Це та інше обумовлює необхідність удосконалення управлінського процесу, що, своєю чергою, актуалізує необхідність постійного застосування аналізу в якості невід'ємного інструменту в системі управління підприємством.

На рисунку 2 представлений організаційно-методичний підхід щодо аналізу фінансових результатів діяльності підприємства.

Застосування запропонованого організаційно-методичного підходу щодо аналізу фінансових результатів підприємства дозволить не тільки здійснити загальну оцінку динаміки показників, які характеризують фінансовий результат, але й визначити фактори, що впливають на значення досліджуваного показника, визначити напрями оптимізації витрат та загальні тенденції розвитку підприємства.

ВИСНОВКИ

Фінансовий результат діяльності підприємства є одним з домінуючих результативних показників, оскільки він не тільки характеризує наскільки ефективно суб'єкт господарювання здійснює свою діяльність, але

Таблиця 2. Методика заповнення фінансової звітності в частині обліку фінансових результатів

Показник	Код рядка ф. 2 «Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)»	Дані для заповнення
Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	2000	Обороти за Дт субрахунків 701, 702, 703 із Кт 791 за мінусом оборотів за Дт субрахунку 704
Собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг)	2050	Обороти за Дт субрахунків 901, 902, 903
Валовий: -прибуток	2090	Позитивне значення: ряд. 2000 + ряд. 2010 – ряд. 2050 – ряд. 2070
-збиток	2090	Від'ємне значення: ряд. 2000 + ряд. 2010 – ряд. 2050 – ряд. 2070
Інші операційні доходи	2120	Обороти за Кт рахунка 71
Адміністративні витрати	2130	Обороти за Дт рахунка 92
Витрати на збут	2150	Обороти за Дт рахунка 93
Інші операційні витрати	2180	Обороти за Дт рахунка 94
Фінансовий результат від операційної діяльності: -прибуток	2190	Позитивне значення: ряд. 2090 (ряд. 2095) + (-) (ряд. 2105) + (-) ряд. 2110 + ряд. 2120 – ряд. 2130 – ряд. 2150 – ряд. 2180
-збиток	2195	Від'ємне значення: ряд. 2090 (ряд. 2095) + (-) (ряд. 2105) + (-) ряд. 2110 + ряд. 2120 – ряд. 2130 – ряд. 2150 – ряд. 2180
Дохід від участі в капіталі	2200	Обороти за Дт рахунка 72 із Кт субрахунку 792
Інші фінансові доходи	2220	Обороти за Дт рахунка 73 із Кт субрахунку 792
Інші доходи	2240	Обороти за Дт рахунка 74 із Кт субрахунку 793
Фінансові витрати	2250	Обороти за Дт субрахунку 792 із Кт рахунка 95
Втрати від участі в капіталі	2255	Обороти за Дт субрахунку 792 із Кт рахунка 96
Інші витрати	2270	Обороти за Дт субрахунку 793 із Кт рахунка 97
Фінансовий результат до оподаткування: -прибуток	2290	Позитивне значення: ряд. 2190 (ряд. 2195) + ряд. 2200 + ряд. 2220 + ряд. 2240 – ряд. 2250 – ряд. 2255 – ряд. 2270 + (-) ряд. 2275
-збиток	2295	Від'ємне значення: ряд. 2190 (ряд. 2195) + ряд. 2200 + ряд. 2220 + ряд. 2240 – ряд. 2250 – ряд. 2255 – ряд. 2270 + (-) ряд. 2275
Витрати (дохід) з податку на прибуток	2300	Обороти за Дт субрахунку 793 із Кт субрахунку 981 (витрати) або обороти за Дт субрахунку 981 із Кт субрахунку 793 (дохід)
Прибуток (збиток) від припиненої діяльності після оподаткування	2305	Вибірка із кредитових або дебетових оборотів рахунка 79, які відображають фінансовий результат від припиненої діяльності
Чистий фінансовий результат: -прибуток	2350	Позитивне значення: ряд. 2290 (ряд. 2295) + (-) ряд. 2300 + (-) ряд. 2305
-збиток	2355	Від'ємне значення: ряд. 2290 (ряд. 2295) + (-) ряд. 2300 + (-) ряд. 2305

Джерело: складено авторами за матеріалами [9].

є основою для подальшого розширення виробництва, вдосконалення бізнес-процесів та ін. Відповідно, для кожного керівника пріоритетним завданням є належна організація бухгалтерського обліку (в т.ч. фінансових результатів), яка значною мірою залежить від галузе-

Таблиця 3. Розмір прибутку та збитку підприємств України за 2014–2020 рр.

Роки	Розмір прибутку, тис. грн	Розмір збитку, тис. грн
2014	233624717,1	798001542,4
2015	387652306,1	736123955,2
2016	443012121,9	373124314,6
2017	593168150,9	356216079,5
2018	668893496,8	299681235,1
2019	869642104,6	256598069,1
2020	673978808,6	539244495,5

Джерело: складено авторами за даними Державної служби статистики України [2]

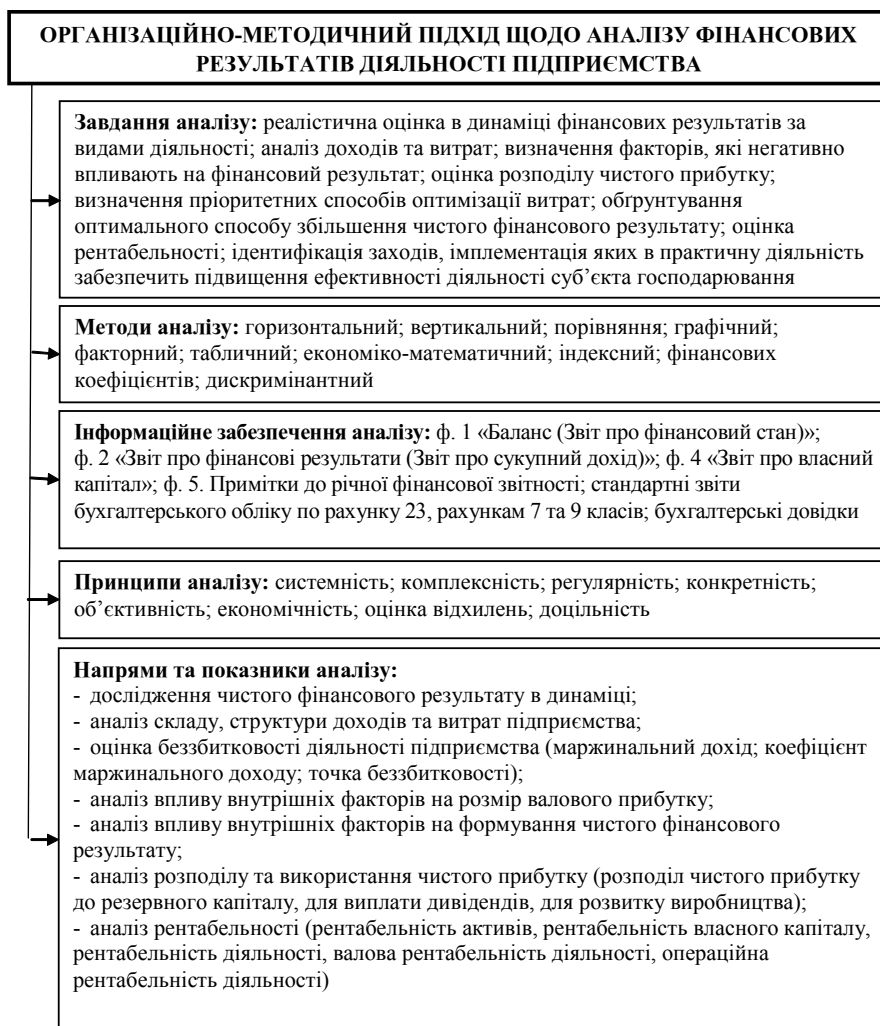

Рис. 2. Організаційно-методичний підхід щодо аналізу фінансових результатів діяльності підприємства

Джерело: складено авторами.

вих особливостей підприємства. Крім того, інформація бухгалтерського обліку є фундаментальною основою інформаційного забезпечення для аналізу, який є невід'ємним інструментом в системі управління бізнес-суб'єктом. У зв'язку з цим, досліджувана тематика є актуальною, тому у подальшому варто звернути увагу на підвищення аналітичності та об'єктивності інформаційного забезпечення аналізу фінансових результатів.

Література:

1. Безверхий К.В. Удосконалення фінансової звітності щодо відображення інформації про фінансові інструменти кредитування торговельних підприємств. Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія: "Економічні науки". 2019. № 3 (23). С. 9—14 (Дата звернення 16.06.2022).
2. Державна служба статистики. Статистична інформація. Економічна діяльність. Діяльність підприємств. Фінансові результати до оподаткування підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства (2010-2020). URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze_20.htm (Дата звернення 17.06.2022).
3. Іванчук Н.В. Фінансова звітність як джерело інформації для аналізу фінансового стану підприємства. Наукові записки Національного університету "Острозька академія", серія "Економіка". 2020 р. № 18 (46). С. 57—61.
4. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій: Наказ

Міністерства фінансів України № 291 від 30.11.1999. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99#Text> (Дата звернення 16.06.2022).

5. Концептуальна основа фінансової звітності. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_009#Text (Дата звернення 16.06.2022).

6. Кулинич М.Б., Коваль Н.І. Удосконалення методики складання та аналізу фінансової звітності підприємств. Економіка і суспільство. 2016. Вип. 6. С. 367—372.

7. Куцик П.О., Воронко Р.М., Редченко К.І., Воронко О.С. Аналітичне забезпечення управління формуванням фінансових результатів суб'єктів бізнесу. Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки. 2021. № 62. С. 4—11.

8. Меркулова С. Формування фінансового результату. URL: <https://uteka.ua/ua/publication/commerce-12-sxemy-buxgalterskix-provodok-30-formirovanie-finansovogo-rezultata> (Дата звернення 16.06.2022).

9. Методичні рекомендації щодо заповнення форм фінансової звітності: Наказ Міністерства фінансів України від 30.12.2013 р. № 433. URL: <https://zakon.help/law/433/> (Дата звернення 16.06.2022).

10. Методичні рекомендації щодо облікової політики підприємства: Наказ Міністерства фінансів України № 635 від 27.06.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0635201-13#Text> (Дата звернення 16.06.2022).

11. Методичні рекомендації з перевірки порівняльності показників фінансової звітності: Наказ Міністерства фінансів України від 11.04.2013 р. № 476. URL: <https://dtk.com.ua/show/2cid010381> (Дата звернення 16.06.2022).

12. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 18 "Дохід". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_025#Text (Дата звернення 16.06.2022).

13. Назаренко І.М. Застосування економічних методів дослідження капіталу: досвід та перспективи: монографія. Суми: Університетська книга. 2015. 343 с.

14. Назарова Г.Б., Кононенко Л.В., Калашнікова А.К. Облікові процедури формування фінансових результатів: сучасний стан та напрями їх вдосконалення. Економічний простір. 2020. № 156. С. 206—212.

15. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 "Загальні вимоги до фінансової звітності": Наказ Міністерства фінансів України від 07.02.2013 № 73. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text> (Дата звернення 16.06.2022).

16. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 "Дохід": Наказ Міністерства фінансів України від 29.11.1999. № 290. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0860-99#Text> (Дата звернення 16.06.2022).

17. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 "Витрати": Наказ Міністерства фінансів України від 31.12.1999. № 318. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00#Text> (Дата звернення 16.06.2022).

18. Плаксієнко В.Я., Дачій О.І. Методика визначення фінансових результатів та відображення їх в обліку. Облік і фінанси АПК. 2009. № 2. С. 16—21.

19. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України № 996-XIV від 01.07.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text> (Дата звернення 16.06.2022).

References:

1. Bezverkhy, K.V. (2019), "Improvement of financial statements for displacement of information about financial instruments of crediting of trading enterprises", *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka". Seriya: "Ekonomichni nauky"*, vol. 3 (23), pp. 9 — 14 (Accessed 16 June 2022).

2. State Statistics Service (2021), "Statistical information. Economic activity. Activities of enterprises. Financial results before taxation of enterprises by type of economic activity with distribution into large, medium, small and micro enterprises (2010—2020)". available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze_20.htm (Accessed 17 June 2022).

3. Ivanchuk, N.V. (2020), "Financial statements as an information source for the financial condition analysis at the enterprise", *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia", seriya "Ekonomika"*, vol. 18 (46), pp. 57—61.

4. The Ministry of Finance of Ukraine (1999), Order "Instruction on application of the Account of accounts of assets, capital, liabilities and business operations of enterprises and organizations", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99#Text> (Accessed 16 June 2022).

5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2020), "Conceptual basis of financial reporting", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_009#Text (Accessed 16 June 2022).

6. Kulynych, M.B. and Koval, N.I.I. (2016), "Improving method of forming and analyzing the financial statements", *Ekonomika i suspilstvo*, vol. 6, pp. 367—372.

7. Kutsyk, P.O., Voronko, R.M., Redchenko, K.I. and Voronko O.S. (2021), "Analytical support for managing the formation of financial results of business entities", *Visnyk Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, vol. 62, pp. 4—11.

8. Merkulova, S. (2017), "Formation of the financial result", available at: <https://uteka.ua/ua/publication/commerce-12-sxemy-buxgalterskix-provodok-30-formirovanie-finansovogo-rezultata> (Accessed 16 June 2022).

9. The Ministry of Finance of Ukraine (2013), Order Methodical recommendations for filling out forms of financial reporting", available at: <https://zakon.help/law/433/> (Accessed 16 June 2022).

10. Ministry of Finance of Ukraine (2013), Order "On approval Methodical recommendations concerning the accounting policy of the enterprise", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0635201-13#Text> (Accessed 16 June 2022).

11. The Ministry of Finance of Ukraine (2013), Order "On the approval of Methodological Recommendations on the verification of comparability of financial reporting indicators", available at: <https://dtki.com.ua/show/2cid010381> (Accessed 16 June 2022).

12. International Accounting Standards Board (2012), "International accounting standard 18 "Income", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_025#Text (Accessed 16 June 2022).

13. Nazarenko, I.M. (2015), *Zastosuvannia ekonomichnykh metodiv doslidzhennia kapitalu: dosvid ta perspektyvy* [Application of economic methods of capital research: experience and prospects], *Universytetska knyha*, Sumy, Ukraine.

14. Nazarova, G.B., Kononenko, L.V. and Kalashnikova, A.K. (2020), "Accounting procedures for the formation of financial results: the current state and directions for their improvement", *Ekonomichniy prostir*, vol. 156, pp. 206—212.

15. The Ministry of Finance of Ukraine (2013), Order "National Accounting Standard 1 "General Requirements for Financial Statements", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text> (Accessed 16 June 2022).

16. The Ministry of Finance of Ukraine (1999), Order "National Accounting Standard 15 "Income", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0860-99#Text> (Accessed 16 June 2022).

17. The Ministry of Finance of Ukraine (1999), Order "National Accounting Standard 16 "Expenses", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00#Text> (Accessed 16 June 2022).

18. Plaksienko, V.Ya. and Datsii, O.I. (2009), "Methodology for determining financial results and displaying them in accounting", *Oblik i finansy APK*, vol. 2, pp. 16—21.

19. The Verkhovna Rada of Ukraine (1999), The Law of Ukraine "On Accounting and Financial Reporting in Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text> (Accessed 16 June 2022).

Стаття надійшла до редакції 03.09.2022 р.

www.dy.nauka.com.ua

Електронне фахове видання

**ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвитку**

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

Li Pan,

Postgraduate student, National Technical University of Ukraine

"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute," Kyiv, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8520-0842>

O. Ivanytska,

Doctor of Sciences in Public Administration, Professor of the Department of Theory

and Practice of Management, National Technical University of Ukraine

"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute," Kyiv, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5505-8849>

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.9.51

THE ENTROPY APPROACH IN THE SYSTEM OF ASSESSING THE STATE OF ECONOMIC SECURITY OF THE COUNTRY

Лі Пань,

аспірант, Національний технічний університет України

"Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського", Київ, Україна

О. М. Іваницька,

д. держ. упр., професор кафедри теорії та практики управління, Національний технічний університет України

"Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського", Київ, Україна

ЕНТРОПІЙНИЙ ПІДХІД В СИСТЕМІ ОЦІНКИ СТАНУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ

Currently, economic security is seen as a fundamental, but qualitative characteristic of the economic system, which determines its ability to provide a certain level of economic subjects, including a particular enterprise, industry, population, generally denotes sustainable resource provision of national economic development, as well as the ability to withstand economic crises of different scales. However, at the stage of society's development, security cannot be based solely on the postulates of a market or planned economy. A new concept is needed that would complement the fundamental theories and provide new mechanisms for ensuring economic security.

The article considers theoretical and conceptual issues of economic security analysis with the help of entropic approach. It is shown that economic security is connected with the identification and neutralization of internal and external threats in the sphere of economy to ensure social and political stability, sustainable and dynamic development of the economy, as well as with the creation of an effective and competitive system of the economic state system. The authors consider in detail the definition of the concept of "entropy", it is assumed that today it is promising to discuss economic security in the context of entropic analysis. The method of TOPSIS analysis is proposed for the development and decision-making of economic security problems, the result of which serves as a guide for practical economic actions. And also, to achieve the optimal synergistic effect it is necessary to eliminate the entropic threat of the system, on which the economic stability depends. In conclusion, the key stages of the application of entropic analysis in the system of economic security are characterized. The key aspect of further scientific works will be related to the selection and formation of a set of statistical indicators, such as demographic, resource, economic, etc., which provide a complete comprehensive picture of the existing relationships and patterns that have been established. Prospects for further research of this topic are seen in the development and justification of synergistic mechanisms for ensuring the economic security of the state.

У даний час економічна безпека країни розглядається як фундаментальна, але якісна характеристика економічної системи, яка визначає її здатність забезпечити певний рівень життєдіяльності економічних суб'єктів, включаючи конкретне підприємство, галузь, населення. Як правило, наявність економічної безпеки обумовлює стійке забезпечення ресурсами розвитку національної економіки, а також здатність протистояти економічним кризам різного масштабу. Однак на певному етапі розвитку суспільства безпека неспроможна базуватися виключно на постулатах ринкової чи планової економіки. Потрібна нова концепція, яка доповнювала б фундаментальні теорії та надавала нові механізми забезпечення економічної безпеки.

У статті розглядаються теоретичні та концептуальні питання аналізу економічної безпеки за допомогою ентропійного підходу. Показано, що економічна безпека пов'язана з виявленням і нейтралізацією внутрішніх і зовнішніх загроз у сфері економіки для забезпечення соціальної і політичної стабільності, стійкого та динамічного розвитку економіки, а також зі створенням ефективної й конкурентоспроможної системи економічної держави. Авторами аналізуються визначення поняття "ентропія", припускається, що на сьогоднішній день перспективним є обговорення економічної безпеки в контексті ентропійного аналізу. Для вироблення та прийняття рішень щодо економічної безпеки пропонується метод аналізу TOPSIS, результат застосування якого служить орієнтиром практичної дії. Для досягнення оптимального синергетичного ефекту необхідно усунути ентропійну загрозу системи, від якої залежить економічна стабільність. На завершення охарактеризовано ключові етапи застосування ентропійного аналізу в системі економічної безпеки. Напрями подальших наукових праць досліджень пов'язані з підбором і формуванням комплексу статистичних показників, таких як демографічних, ресурсних, економічних тощо, які дають описують цілісну вичерпну картину діючим взаємозв'язкам та закономірностям, що встановилися. Перспективи подальшого дослідження цієї теми вбачаються у розробці та обґрунтуванні синергетичних механізмів забезпечення економічної безпеки держави.

Key words: economic security; economic development; entropy; structural entropy; entropic analysis; synergy.

Ключові слова: економічна безпека; економічний розвиток; ентропія; структурна ентропія; ентропійний аналіз; синергія.

INTRODUCTION

The problem of economic security is relevant for all countries of the world, any state, regardless of its level of economic development, political system and cultural way of life, is faced with it. The damage caused by the problem of economic security of the state is associated with a significant lack of various kinds of resources (land, energy, human, etc.) necessary for national production, excessive dependence of the national economy on the economy of other countries, low efficiency of national production, and the presence of corruption, as well as the uncontrolled shadow sector in the economic system etc. Thus causes the necessity of a clear analysis of the state of the national economy, search for possible measures and directions to overcome the problems.

The evolution of the economic theories and schools primarily indicates an attempt to solve the problems of economic growth. Representatives of those various theories and schools tend to attach more importance to the study of the behavior of economic systems economic subjects relative to economic development. Hence insufficient attention is paid to economic security, which is a prerequisite for the previous one. Moreover, traditional economic theories and methodologies, which dominate in the modern scientific thinking and activities of researchers of economic sciences, assume mainly a linear model of describing the state of economic systems and solving the problems arising in them. However, recurrent economic crises of different scales to a certain extent cause criticism concerning theories and methodologies of the traditional kind and cast doubt on their validity.

Thus, in the present era, economists and other scientists are increasingly interested in economics as one of the most

important, comprehensive and distinctive systems of human civilization, borrowing and introducing from the natural to the social-human sphere a set of terms. They, on the one hand, have long been known to natural scientists and, on the other hand, appear so alien to human scientists that their borrowing often raises doubts about their logic and validity. The attempt to rethink modern economics as a field of science and as a sphere of human life dates back to the last century, at a time of accelerated technological progress.

LITERATURE REVIEW

The application of the entropic approach in the study and description of the state of economic systems is a relatively new scientific trend, in spite of the fact that the term entropy emerged as far back as the XIX century.

The term "entropy" comes from the ancient Greek word entropia, which means "turning", "transformation". As a scientific category "entropy" emerged in the natural sciences, primarily in physics, and more specifically in thermodynamics as a measure of irreversible energy dissipation [1, p. 8]. Specifically, the concept of entropy goes back to the German physicist Rudolf Clausius (1865), then entropy was called thermodynamic used as one of the indicators to describe the state of physical systems consisting of a large number of elements and capable of exchanging energy and substance with the external environment.

Entropy formula was proposed by R. Clausius:

$$dS = \frac{\delta Q}{T} (1),$$

where dS — is the entropy differential, δQ — infinitesimal increment of heat. The term entropy allowed to go beyond the law of conservation of energy and denote

the fundamental difference between "useful" exchanges of energy and "dissipated" energy lost irreversibly [2, p.170]. According to Clausius's opinion, though energy can be transformed, but we can't use it 100%, the coefficient of useful energy is always less than 1. That is, $E(\text{energy}) = E_i(\text{useful energy, } i = 1, 2, 3, \dots, n) + E_n(\text{useless energy, understood as entropy})$.

Following R. Clausius, trying to clarify the meaning of entropy and the possibility of expanding its scope, Ludwig Boltzmann formulated entropy as statistical item in 1877, establishing the connection between entropy and the probability of a state of a system:

$$S = K \times \ln W \quad (2),$$

where S is the entropy of the thermodynamic state of the system, K is the Boltzmann constant (constants), and W is the statistical weight of the system state, which is equal to the number of possible microstates (ways) by which a given macroscopic state of the system can be composed. Thus, the greater the value of W denoting the number of possible microstates of the system, the greater the disorder in it.

The next breakthrough in the interpretation of the concept of entropy is Claude Shannon's nomination of information entropy. In his scientific article "Mathematical Theory of Communication," published in 1948, he developed the theory of entropy as a measure of randomness and introduced a measure of discrete p-probability distribution on the set of alternative states of message transmitter and receiver [3, p. 243]:

$$H = - \sum_{i=1}^n p_i \log_2 p_i \quad (3).$$

Here n is the number of characters of which a message (alphabet) can be composed, p_i is the probability of the i -th outcome, — information entropy.

It should be noted that there are other representatives of entropy theory and their interpretations, but together with the above mentioned they are generally aimed at the description and investigation of the state of physical systems. Nevertheless, the development of physical-thermodynamic theories and their practical implementation were not limited to the natural-natural sphere of science, and accordingly, traces of these theories were also observed in the social-humanitarian scientific field. And further events developed according to the already known scheme: methodological achievements of natural science disciplines acted as a basis for reforming social sciences [4, p. 20]. In general, there is an alternative tradition or tendency in economics, which uses the proven natural-natural principle as a general principle of rational inference when faced with some incomplete, uncertain problem.

Back in the 1920s, Nobel laureate in chemistry Frederick Soddy (1926) criticized the traditional model of economic development, offering an economic perspective based on physics-the laws of thermodynamics; moreover, in his view, "... debt was growing at an exacerbated rate of geometric progress, but the real economy was based on inexhaustible reserves of fossil fuels. It was impossible to reuse energy from fossil fuels" [5]. In his book titled "Wealth, Virtual Wealth, and Debt: A Solution to the Economic Paradox" [6] Soddy divided property into those that have real wealth and those that do not (that is, have only virtual wealth), arguing that real wealth was obtained by using energy to convert materials into physical goods and services. It is obvious that the situations described in this statement partially hide the root of the problems of fluctuations and depressions in the economy that occurred in subsequent years, and thus one of the causes of the manifestation of the cyclical economic crisis can be correlated with non-compliance of economic activity with objective physical laws, in particular, the rule of limited resources for social production.

The Austrian theoretical physicist Erwin Schrödinger, Nobel Laureate in Physics in 1933, one of the founders of quantum mechanics, in his book "What is life?" (1944)

borrowed the concept of entropy and introduced the concept of negative entropy in analyzing the nature of life, noting that living organisms must obtain from the world around them to compensate for the growth of entropy leading them to thermodynamic equilibrium and hence to death [7]. In accordance with this the question is raised about the property of the social and economic system formed and created by people as a living organism, more specifically, about resources as a kind of negative entropy for the social and economic system.

In 1971 the Romanian economist, mathematician and statistician Nicolas Georgescu-Regen in his published book "The Law of Entropy and the Economic Process" [8] noted that production as the use of a limited stock of materials, energy and other resources, must obey the law of entropy, which operates in all systems: entropy or the amount of matter and energy not available for use tends to increase continuously, while the amount of matter and energy available tends to decrease continuously. According to Regen, the author of the article proposes a division at the micro-level of goods and services into those whose production directly increases more than a fraction of entropy and those whose production increases less than a fraction of entropy or allows for negative entropy.

PURPOSE AND OBJECTIVE

Taking into account the cyclically occurring economic crises, the complexity of explaining their causes and the results of studies concerning the synthesis and integration of entropy theory in economic science, as well as the statement that the physical-thermodynamic foundations of modern economy are not to be ignored, the authors of the article consider appropriate to study the application of entropy theory and methodology in the analysis of problems concerning economic security. Thus, the purpose and objective of the article is to determine how to conduct entropy analysis in the general case and in the study of economic security, and by the results of the analysis to propose ways of structural reform of economic systems in order to obtain the synergistic potential, which is considered capable of obtaining negative entropy and eliminating the entropic threat in the economic system.

RESULTS

Entropy of any system is a measure of its disorganization and disorderliness, respectively, one of the methods for assessing this measure is entropic analysis based on Shannon information entropy. Structural entropy is used when measuring disordered structure of a system [9]. Structural entropy in systems is characterized by structural imbalance, loss of system integrity and synergetic capabilities. Currently, against the background of economic globalization entropic processes may be intensified by the transboundary spread of adverse situations in a global crisis [10]. In [11] a fundamental difference between structural and thermodynamic entropy of the system is noted, pointing out that in closed systems thermodynamic entropy steadily increases over time, while structural entropy can both increase and decrease. In other words, it is structural entropy that is more characteristic of an open system, such as social and economic in most countries of the world. And while the science of thermodynamics directly associates thermal energy with entropy, the science of economics associates resources, which include not only natural resources in the form of thermal energy, but also others, for example, human and informational resources.

If the fundamental problem of macroeconomics is considered to be the relationship between supply and demand, the following hypothesis is put forward with the help of entropy theory, which reflects the entropy of demand and the entropy of supply:

(1) It is assumed that there are n numbers of consumers in a country whose demand is $x_1, x_2, x_3, x_4, \dots, x_n$, then the

Table 1. Methodology for assessing economic security using the TOPSIS method

Sustainability assessment methodology stage	Indicator and formula for its calculation	Used map legend
1. The procedure for processing statistical data by linear scaling to bring the values of indicators to a single unit of measurement (standardization of data).	$Z_{ij} = \frac{(x_{ij} - x_j^{min})}{(x_j^{max} - x_j^{min})}$	x_{ij} – the initial value of the indicator for a particular object of research; Z_{ij} – the reduced value of the indicator.
2. Standardization procedure relative to the sum of values on the number of objects of research (includes subjects of economic security or periods).	$S_{ij} = \frac{Z_{ij}}{\sum_{i=1}^m Z_{ij}}$	S_{ij} – standardized value of the index. The values of which fall within the range [0,1].
3. Procedure for determining the entropy values of the indicators.	$E_j = -\frac{1}{\ln m} \sum_{i=1}^m S_{ij} \ln S_{ij}$	E_j is a measure of indicator entropy.
4. Calculation of the weight coefficient of the indicator.	$V_j = \frac{1 - E_j}{\sum_{j=1}^n (1 - E_j)}$	V_j – weight coefficient of the indicator.
5. Calculation of the weighted indicator weight coefficient.	$\Delta_{ij} = V_j * Z_{ij}$	
6. Finding the best estimates of indicators Δ^+ (positive decision) and the worst estimates of indicators Δ^- (negative decision).	$\Delta^+ = \max_j \Delta_{ij}$ $\Delta^- = \min_j \Delta_{ij}$	
7. Ranking and evaluation of indicators. Evaluation of the state of the system.		

Source: the table was compiled by the authors.

total amount of demand of consumers in this country $D_x = \sum_{i=1}^n x_i$, the average demand of each consumer

$\overline{D_x} = \frac{D_x}{n}$, the set of distribution of consumer demand

$X = (\frac{x_1}{D_x}, \frac{x_2}{D_x}, \frac{x_3}{D_x}, \dots, \frac{x_n}{D_x})$, then the entropy of demand

distribution $H(X) = -\sum_{i=1}^n \frac{x_i}{D_x} \log \frac{x_i}{D_x}$;

(2) Similarly, if a country has m numbers of producers whose supply is $y_1, y_2, y_3, y_4, \dots, y_n$, then the total supply of producers in the country $S_y = \sum_{i=1}^m y_i$, the average supply

of each producer $\overline{S_y} = \frac{S_y}{m}$, the set of distribution of the

producers' supply $Y = (\frac{y_1}{S_y}, \frac{y_2}{S_y}, \frac{y_3}{S_y}, \dots, \frac{y_m}{S_y})$, then the entropy

of the supply distribution $H(Y) = -\sum_{i=1}^n \frac{y_i}{S_y} \log \frac{y_i}{S_y}$.

From this we can conclude that the greater the values of entropy $H(X)$ и $H(Y)$, the more complex will be the country's economic system, the more uncertainty and disorder in it. The state of the population's income, life

expectancy, gross domestic product (GDP) of the countries and GDP of the country's regions can be described in this way. To build a model of entropic analysis of the state of economic systems, including the system of economic security, let us connect the entropy index and economic indicators.

The authors propose to use in this article the entropic method "TOPSIS" (The Technique for Order Preference by Similarity to the Ideal Solution) to assess the state of the economic security system. The method was specially developed for the comparative evaluation of objects in order to maintain objectivity with a large number of indicators and indexes (private criteria) [12, 13]. The main concept of the method consists in the fact that the greatest integral assessment among the compared objects gets the one of them, the values of private indicators of which are as close as possible to the best values and as far as possible from the worst ones. From the side of this article, the basis for calculating integral assessments of compared objects is the indicator of economic security. And the result of this method of analysis, as a rule, allows to find out and explain the increase and decrease of entropy in the system and its structure, on the basis of this to show the positive and negative value of the result itself, and to serve as a practical orientation for taking measures and decisions.

And so, let's consider the system of economic security as a stochastic system in the form of a multidimensional continuous random variable with the density of the distribution of weights (significance). For calculation we use the data of stability indicators in the form of matrix $m \times n$, where m — the number of evaluation objects (countries, regions, enterprises and other subjects of economic security, or evaluation periods), n — the number of indicators (criteria or indicators):

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & \dots & x_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix}$$

where x_{ij} is the initial value of the economic security indicator, including $i = 1, 2, 3, \dots, m$, $j = 1, 2, 3, \dots, n$.

After considering the method of entropic analysis, the task is to select and determine the indicators of economic security. Subsequently, on the basis of these indicators will be carried out a practical calculation of the entropic value of a separate part of the system of economic security and the value of the system as a whole. In this article the authors offer a summary table of indicators from the "Economic Security Strategy of Ukraine until 2025" [14].

It is noteworthy that the above table did not include items on energy and human security, which are no less important components of a state's economic security system, since it is the volume and state of resource possession and, accordingly, the effective use of the latter that is the essence of economic security, much less economic growth. A country with a huge amount of resources, but no effective management mechanism, and a country that knows how to manage economic activity, but suffers from a lack of

Table 2. Indexes and indicators of economic security of Ukraine

1. Financial security	
1)	Ratio of state budget deficit to GDP, %
2)	Ratio of public debt and publicly guaranteed debt to GDP, %
3)	Gross external debt, % of GDP
4)	Change in the exchange rate of the hryvnia to the U.S. dollar (average for the period), % against the previous year
5)	Gross international reserves of Ukraine, months of imports
6)	Share of long-term loans in the total volume of loans granted, %
7)	Share of non-performing loans, %
2. Occupational Safety and Health	
1)	Degree of depreciation of fixed assets in industry, %
2)	Degree of depreciation of fixed assets in construction, %
3)	Degree of depreciation of fixed assets in transport and communications, %
4)	Share of high-tech products in the total volume of industrial products sold, %
5)	Energy intensity of GDP (primary energy expenditures per unit of GDP), kg eq.
6)	internationalise PCC dollar 2011
7)	Material intensity of GDP, % of the 2015 level
8)	
3. Foreign economic security	
1)	Share of the leading partner country in total exports of goods, %
2)	Share of the leading partner country in total imports of goods, %
3)	Specific weight of the leading commodity (commodity group) in the total volume of exports, %
4)	Share of raw and low value added exports of industry in total exports of goods, %
5)	Share of exports of goods using high and medium level technologies in the total volume of goods exports, %
Investment and innovation security	
1)	Net growth of foreign direct investment, % of GDP
2)	Gross fixed capital formation, % of GDP
3)	Share of enterprises that implemented innovations from the total number of industrial enterprises, %
4)	Share of sold innovative products in the volume of sold products in the industry, %
5)	Total expenditure on research and development at the expense of the state budget, % of GDP
6)	Ukraine's place in the Global Innovation Index ranking
5. Macroeconomic security.	
1)	The excess of the index of real average monthly wages and the index of labor productivity in Ukraine, p.p.
2)	Index of physical volume of GDP, %
3)	Labor productivity index, %
4)	Consumer price index for goods and services (to December of the previous year), %
5)	Unemployment rate (ILO methodology), %
6)	Population's propensity to save, %

Source: Strategy of economic security of Ukraine until 2025 [14].

resources (or no reliable access to them) are the same in terms of vulnerability to potential threats and crises [15, p. 76].

Nevertheless, another official document of the Government of Ukraine [16] gives a full and detailed description of the method of recommending indicators for calculating the level of economic security, but the authors do not consider it relevant to give its full content, arguing that from the point of view of the entropy theory, the more particles and components of the system, the more probable and degree of disorder and chaos in this system, the more uncertainty and confusion, thus the accuracy of assessing the state of economic security largely depends on the names.

For example, the level of openness of one region of the country determines its ability to receive resources from the outside world, i.e. negative entropy to maintain economic stability in the region. For a comprehensive assessment of the level of openness of each region of the country, the

following sample table is proposed as a database for further mathematical calculation:

The next stage of the analysis is the practical calculation of the values of entropy of economic indicators, as a result of which a general picture of the circumstances of the economic system is constructed. To eliminate the identified structural entropy and threat it is necessary to be guided by the principles of the theory of systems and the theory of synergy, which will determine the development of specific measures, the adoption of economic policy and the quality of the result — getting economic synergy, improving economic security and optimizing the economic state.

CONCLUSIONS

In the course of the research in the article the authors considered the issues of entropy theory and its application to assess the state of danger of the economic system. In the authors' opinion, the limitedness and exhaustibility of most types of resources (primarily natural resources) determine the state of economic security of the country, thereby predetermining the boundary of the height of its economic development. Moreover, it is fairly assumed that based on the process of extraction, processing, transformation and use of different types of resources, the modern economy of the traditional model is not released from the entropic constraint, the reason for which is the fact that at each stage of the marked economic process the law of entropy dominates.

Thus, the solution of entropic problems in the economic system of the country is determined by ensuring its economic security. It should be noted

Table 3. Indicators of economic openness of the country's provinces

Provinces	Indicators	GDP	Volume of direct foreign investment	...	Foreign trade volume
Province 1		x_{11}	x_{12}	$x_{1...}$	x_{1n}
Province 2		x_{21}	x_{22}	$x_{2...}$	x_{2n}
Province 3		x_{31}	x_{32}	$x_{3...}$	x_{3n}
Province ...		$x_{...1}$	$x_{...2}$	$x_{...n}$	$x_{...n}$
Province m		x_{m1}	x_{m2}	$x_{m...}$	x_{mn}

Source: the table was compiled by the authors.

that innovative technology, known as one of the found ways out of the predicament, increasing the efficiency of production, contributes to the reduction of entropy in the economic system.

In addition, the TOPSIS entropic analysis method proposed in the article not only makes it possible to carry out a multi-criteria evaluation on a sufficiently objective basis, but also to propose appropriate solutions based on the analysis, developing targeted programs to support the economic security of the country and its regions. The collection and processing of economic indicator data are necessary for further research.

Література:

1. Королев, О. А., Кусый, М. Ю., & Сигал, А. В. Применение энтропии при моделировании процессов принятия решений в экономике. Симферополь: Оджакъ, 2013. 148 с.

2. Пригожин И.Р., Стенгерс И. Порядок из хаоса: новый диалог человека с природой. Москва: Прогресс, 1986. 432 с.

3. Шеннон К. Э. Работы по теории информации и кибернетике / К. Э. Шеннон; пер. с англ. Москва: Изд. иностр. лит., 1963. 832 с.

4. Калужский М. А. Методологические основы анализа системных противоречий общественного развития: Монография / М. А. Калужский. — Москва: Директ-Медиа, 2013. 135 с.

5. Зинси Эрик. Экологическая экономика г-на Содди. Нью-Йорк Таймс. 2009. URL: <https://www.nytimes.com/2009/04/12/opinion/12zencey.html> (дата звернення: 14.07.2022).

6. Soddy F. Wealth, virtual wealth and debt: the solution of the economic paradox., London: George Allen and Unwin Ltd., 1933. 341 p.

7. Perutz M. Erwin Schrodinger's "What is Life" and molecular biology // Schrodinger: Centenary Celebration of a Polymath / ed. C. W. Kilmister. Cambridge: University Press, 1989. P. 234-251.

8. Georgescu-Roegen N. The Entropy Law and the economic process. London: Harvard University Press, 1971. 476 p.

9. Прангишвили И. В. Энтропийные и другие системные закономерности: Вопросы управления сложными системами. Москва: Наука, 2003. 302 с.

10. Sukhorukov A.I., Sukhorukova O.A.. Structural Entropy of Economic Systems. International Conference on Economics, Law, and Education Research (ELER 2021) Advances in Economics, Business and Management Research, volume 170, Kyiv, 2021. pp.: 30—34.

11. Тырсин А.Н. Энтропийное моделирование многомерных стохастических систем: монография. Воронеж: Изд. "Научная книга", 2016. 156 с.

12. Дуканич А.В., Селютин В.В. Системный анализ. Учебно-методические материалы. Ростов н/Д: Изд-во ООО "ЦБПР", 2003. 35 с.

13. Tong L.I., Wang C.H., & Chen H.C. (2005). Optimization of multiple responses using principal component analysis and technique for order preference by similarity to ideal solution. The International Journal of Advanced Manufacturing Technology, 27(3), pp. 407—414.

14. Додаток до Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року, затвердженої Указом Президента України від 11 серпня 2021 року № 347/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3472021-39613>. (дата звернення: 22.07.2022).

15. Пань Л. Дослідження економічної безпеки держави в умовах кризи на прикладі пандемії COVID-19. Матеріали XI міжнародної науково-практичної конференції "Сучасні проблеми менеджменту: трансформація публічної адміністрації в постцивілізаційному світі": КІП ім. Ігоря Скорського, Київ, 2021. С. 76—78.

16. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України.

Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>. (дата звернення: 22.07.2022).

References

1. Korolev, O.L., Kussy, M.Y. and Segal A.V. (2013), *Primenenie jentropii pri modelirovanii processov prinjatija reshenij v jekonomike* [Application of entropy in modeling decision-making processes in economics], Odzhak, Simferopol, Ukraine.

2. Prigogine, I.R. and Stengers, I. (1986), *Porjadok iz haosa: novyj dialog cheloveka s prirodoj* [Order out of Chaos: A New Dialogue of Man with Nature], Progress, Moscow, Russia.

3. Shannon, K.E. (1963), *Works on information theory and cybernetics*, Foreign Literature Publishing House, Moscow, Russia.

4. Kaluzhsky, M. (2013), *Metodologicheskie osnovy analiza sistemnyh protivorechij obshhestvennogo razvitiya* [Methodological Framework for the Analysis of Systemic Contradictions of Social Development], 2nd ed, Direct-Media, Moscow, Russia.

5. New York Times (2009), "Mr. Soddy's Environmental Economic", available at: <https://www.nytimes.com/2009/04/12/opinion/12zencey.html> (Accessed 4 July 2022).

6. Soddy, F. (1933), *Wealth, virtual wealth and debt: the solution of the economic paradox*, George Allen and Unwin Ltd, London, UK.

7. Perutz, M. (1989), "Erwin Schrodinger's "What is Life" and molecular biology", Cambridge: University Press, pp. 234—251.

8. Georgescu-Roegen, N. (1971), *The Entropy Law and the economic process*, Harvard University Press, London, UK.

9. Prangishvili, I.V. (2003), *Jentropijnye i drugie sistemnye zakonomernosti: Voprosy upravleniya slozhnymi sistemami* [Entropic and other system regularities: Problems of managing complex systems], Nauka, Moscow, Russia.

10. Sukhorukov, A.I. and Sukhorukova, O.A. (2021), "Structural Entropy of Economic Systems", International Conference on Economics, Law, and Education Research (ELER 2021) Advances in Economics, Business and Management Research, volume 170, Kyiv, Ukraine, pp. 30—34.

11. Tyrsin, A.N. (2016), *Jentropijnoe modelirovanie mnogomernyh stohasticheskikh sistem: monografija* [Entropic modeling of multidimensional stochastic systems: a monograph], Limited Liability Company "Publishing house "Nauchnaya kniga", Voronezh, Russia.

12. Dukanich, L.V. and Selutin V.V. (2003), *Sistemnyj analiz. Uchebno-metodicheskie materialy* [System analysis. Educational and methodical materials], Publishing house of LLC "CBPR", Rostov-on-Don, Russia.

13. Tong, L.I., Wang, C.H. and Chen, H.C. (2005), "Optimization of multiple responses using principal component analysis and technique for order preference by similarity to ideal solution", The International Journal of Advanced Manufacturing Technology, 27(3), pp. 407—414.

14. The President of Ukraine (2021), "Addendum to the Strategy of economic security of Ukraine for the period until 2025, approved by Presidential Decree of 11 September 2021 No. 347/2021", available at: <https://www.president.gov.ua/documents/3472021-39613>. (Accessed 22 July 2022).

15. Pan, L. (2021), "A study of the economic security of the state in a crisis in the example of the COVID-19 pandemic" Materials of XI International Scientific and Practical Conference "Present-day Problems of Management: Transformation of Public Administration in the Post-Civilization World, KPI named after Igor Skorsky, Kyiv, Ukraine, pp. 76—78.

16. The Verkhovna Rada of Ukraine (2021), "On Approval of the Methodical Recommendations on the Calculation of the Economic Security Level of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> (Accessed 22 July 2021).

Стаття надійшла до редакції 01.09.2022 р.

А. В. Вітюк,

к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту, маркетингу та економіки,

Вінницький національний технічний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5211-4948>

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.9.57

МАШИНОБУДІВНІ ПІДПРИЄМСТВА В УКРАЇНІ: ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

A. Vitiuk,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management,

Marketing and Economics, Vinnytsia National Technical University

ENGINEERING ENTERPRISES IN UKRAINE: TECHNICAL AND ECONOMIC CHARACTERISTICS

У статті розкрито історичні передумови розвитку машинобудівної галузі в Україні. Зміст дослідження розкриває особливості діяльності машинобудівних підприємств з точки зору їх технічної організації та її вплив на розвиток підприємства. В статті розглянуто сукупність факторів які здійснюють основний вплив на діяльність машинобудівних підприємств та доведено різну значущість цих факторів для підприємств, що працюють в різних підгалузях машинобудування. Виявлено сукупність високоточних складових машинобудівного виробництва, що формують його сталий виробничий процес та особливості організації машинобудівних виробництв. Виявлено причини локалізації машинобудівних підприємств у великих містах. Дослідження дозволило виявити такі відмінні риси галузі машинобудування як тривалий оборотний цикл, що зумовлює тривалий процес взаємодії між учасниками, високу спеціалізацію, значну концентрацію ринку машинобудівної продукції, що ускладнює процес входження нових виробників у галузь та високий рівень невикористаних виробничих потужностей. Виявлено специфічні характеристики машинобудівної продукції, які суттєво впливають на виробничі процеси, зокрема це одноразова закупівля (відсутня циклічність закупівлі машинобудівної продукції), специфічний характер витрат, розмір витрат, робочі характеристики обладнання, інженерні особливості. Встановлено, що у процесі збуту машинобудівної продукції покупці звертають увагу на два аспекти — економічний та якісний. Економічний аспект передбачає співвідношення загальної очікуваної вартості та терміну служби з очікуваною потужністю нового виробничого обладнання. Якісний аспект передбачає вивчення та аналіз всіх експлуатаційних, технічних та технологічних характеристик. Встановлено дуальну природу машинобудівних підприємств — з одного боку вони є локомотивами науково-технічного прогресу із незліченними процесами одночасної модернізації та інновацій, а з іншого — застарівання, зношення та руйнування які безперервно відбуваються на машинобудівних підприємствах.

The paper reveals the historical prerequisites for the development of the engineering industry in Ukraine. The content of the study reveals the peculiarities of the activity of engineering enterprises from the point of view of their technical organization and its influence on the development of the enterprise. The paper examines the set of factors that exert the main influence to the activity of engineering enterprises and proves the different significance of these factors for enterprises working in various sub-branches of engineering. The collection of high-precision components of engineering

production, which form its stable production process and peculiarities of the organization of engineering productions, have been revealed. The reasons for the localization of engineering enterprises in large cities have been revealed. The study revealed such distinctive features of the engineering industry as a long turnover cycle, which leads to a long process of interaction between participants, high specialization, a significant concentration of the engineering products market, which complicates the process of entry of new manufacturers into the industry, and a high level of unused production capacities. The specific characteristics of engineering products that significantly affect production processes have been identified, in particular, one-time procurement (there is no cyclicity in the purchase of machine-building products), the specific nature of costs, the amount of costs, the operating characteristics of equipment, and engineering features. It was established that in the process of selling engineering products, buyers pay attention to two aspects — economic and quality. The economic aspect involves the ratio of the total expected cost and service life to the expected capacity of the new production equipment. The qualitative aspect involves the study and analysis of all operational, technical and technological characteristics. The dual nature of machine-building enterprises has been established — on the one hand, they are locomotives of scientific and technical progress with countless processes of simultaneous modernization and innovation, and on the other — obsolescence, wear and tear, which continuously occur at engineering enterprises.

*Ключові слова: підприємство, машинобудування, чинник, технологія, інновація.
Key words: enterprise, engineering, factor, technology, innovation.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Фундаментальні основи успішного розвитку економіки закладає прогресивне функціонування машинобудівних підприємств в державі. Саме вони виготовляючи сучасне устаткування та обладнання формують передумови для докорінної зміни технологій виробництва в інших галузях. Втім, сучасна практика господарювання засвідчила наявність кризових тенденцій у розвитку машинобудівних підприємств, які особливо загострилися з початком війни. Проблеми в розвитку, що характеризуються браком фінансових ресурсів, зношеністю основних фондів, низьким технологічним рівнем продукції, що виготовляється призвели до втрати машинобудівними підприємствами провідної роль в техніко-технологічному розвитку держави. Застосування практик, що використовувалися за кордоном та довели свою ефективність там не дозволило отримати значних результатів в Україні.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий внесок у дослідження діяльності машинобудівних підприємств в Україні зробили такі українські науковці як Н. П. Карачина, М. П. Войнаренко, О. Є. Кузьмін, А. Г. Ліпич, О. Г. Мельник, Ю. М. Краснокутська, І. С. Крамаренко, О. А. Хмелик та ін. Дослідження машинобудівної галузі здійснюються науковцями з позицій різних сторін їх функціонування, для прикладу інвестиційної діяльності, фінансового забезпечення, конкурентоспроможності, структури капіталу та ін. Проте у працях зазначених дослідників не було розглянуто особливостей операційної діяльності, яка за своєю сутністю значно впливає на рішення власників та менеджменту машинобудівних підприємств стосовно перспектив їх розвитку.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою роботи є дослідження техніко-технологічних особливостей діяльності машинобудівних підприємств, що впливають на діяльність підприємств та визначають перспективи їх розвитку.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасний бізнес у сфері машинобудування є результатом пристосування комплексу до реальних умов функціонування квазіринкової економіки України у ході несистемних реформ і при спробах максимально реалізувати свій потенціал. На сьогодні машинобудування вважається найважливішою комплексною галуззю для обробної промисловості України, яка включає проектування, виробництво й експлуатацію машин та інструментів [1, с. 85].

Основою розвитку машинобудівної галузі в Україні були ті господарські умови, що сформувалися історично. Більше 70 років машинобудування розвивалося взаємозв'язаним єдиним комплексом, який забезпечував потреби народного господарства колишнього Радянського Союзу, розпад якого призвів до економічної кризи 90-х років, яка спричинила руйнування господарських зв'язків із підприємствами, що знаходилися вже в інших країнах. Наслідком стало різке скорочення обсягів виробництва у 1991—2000 рр., відповідно спостерігалось і зниження споживання продукції усіх підгалузей машинобудування та майже по всіх видах продукції виробничо-технічного призначення, що вироблялася підприємствами машинобудівного комплексу [2, с. 73].

Розвиток або заснування машинобудівних підприємств є складним, оскільки на діяльність машинобудівних підприємств чинять вплив значна кількість, часто недетермінованих факторів, що визначаються особливостями машинобудівної продукції. Вплив таких факторів характеризується певними властивостями:

Таблиця 1. Ознаки продукції машинобудівних підприємств

Ознака	Характеристика/склад
Одноразова закупівля (відсутня циклічність)	Впродовж тривалого періоду часу відсутні повторюваність або циклічність
Характер витрат	Інвестиційний (тривалий термін використання, прямий та опосередкований вплив на виробничі витрати)
Розмір витрат	Значне перевищення над витратами при придбанні «класичних» елементів постачання
Робочі характеристики обладнання	Функції, які має виконувати обладнання Конструкція Експлуатаційні можливості
Інженерні особливості	Відповідність: – існуючому обладнанню, що задіяно у технологічному процесі (можливість виконувати конкретний технологічний процес; фізичні розміри та місце інсталяції; гнучкість (здатність до модифікації, дообладнання); відповідність стандартам обслуговування); – стандартам (галузевим, державним тощо); – нормам з охорони праці та навколишнього середовища; – відповідність/невідповідність габаритним розмірам для планування процесу постачання/транспортування

Джерело: [13, с. 42].

1. взаємозв'язок факторів — характеризується силою, з якою один фактор впливає на інші його фактори;
2. складність системи факторів — визначається кількістю, різноманітністю зв'язків і наслідків впливу;
3. динамічність і рухомість — відносна швидкість і різні темпи змін факторів середовища;
4. невизначеність інформації про середовище та непевненість у її об'єктивності.

Потрібно зважати й на ту обставину, що взаємодія підприємства зовнішнім середовищем має певну специфіку, адже окремі компоненти середовища по-різному впливають на окремі підприємства. Ступінь впливу залежить, як правило, від розмірів і галузевої належності підприємства, територіального розміщення та якості управління тощо, тому для об'єктивного оцінювання впливу середовища на діяльність конкретного машинобудівного підприємства необхідно чітко ідентифікувати перелік факторів, які впливають на нього, і ретельно їх дослідити [1, с. 84].

Аналіз ряду наукових праць [3, 4, 5] дозволив встановити, що рівень розвитку машинобудівних підприємств в Україні залежить від ряду чинників, зокрема:

1. характер виробництва та географічне розміщення;
2. наявність відповідної сировини, матеріалів, енергії;
3. трудомісткість виробництва;
4. кваліфіковані кадри;
5. транспортне сполучення;
6. забезпеченість необхідним устаткуванням [6, с. 19].

Таким чином, особливістю підприємств машинобудування є те, що вони капіталомісткі, і зазвичай необоротні активи відволікають значну частку їхніх фінансових ресурсів.

Виробнича структура для машинобудівних підприємств незалежно від їх розмірів для забезпечення більш ефективного функціонування підприємства повинна складатися з трьох ланок:

1. основного,
2. допоміжного виробництв
3. обслуговуючого господарства.

Усі ланки взаємодіють між собою як єдина система. Відповідно, спеціалізовані підприємства мають нескладну виробничу структуру, що містить лише частину наведених ланок, а універсальні (з повним циклом виробництва

продукції та можливістю її подальшої інсталяції) — складну. Організаційна структура управління машинобудівних підприємств є лінійно-функціональною, тобто характеризується здатністю функціональних ланок вирішувати поточні питання на місцях, при цьому лінійний керівник долучається до вирішення найважливіших запитань, уже опрацьованих функціональними відділами [7, с. 54].

Серед відмінних рис машинобудування є його висока матеріаломісткість (витрати сировини на 1 т готової продукції становлять у середньому 1,3—1,5 т), як і її наукоємність [8, с. 245], відповідно визначальними факторами розвитку є достатність металу та технічних можливостей його обробки висококваліфікованими працівниками. Вимога професійності кадрів пояснюється необхідністю в машинобудуванні дотримання точності наукових розробок і виконання складних операцій. Саме тому локалізація машинобудівних підприємств відбувається у великих містах, де може бути забезпечений стабільний виробничий процес, із високоточними складовими виробництва виробництва [9, с. 15—17; 10, с. 53]:

1. підготовка засобів виробництва та організацію обслуговування робочих місць;
2. транспортування і зберігання заготовок і напівфабрикатів;
3. науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи для створення дієздатних зразків приладів;
4. програмування приладів;
5. виготовлення деталей приладів;
6. складання вузлів і виробів;
7. транспортування заготовок, деталей, вузлів і готових виробів;
8. технічний контроль на всіх стадіях виробництва;
9. пакування готової продукції та інші дії, пов'язані з випуском виробів;
10. збут готової продукції.

Серед відмінних рис галузі машинобудування варто виділити такі:

1. тривалий оборотний цикл, що зумовлює тривалий процес взаємодії між учасниками (завершивши виробничий процес, підприємство — виробник продукції надає послуги з гарантійного і післяпродажного обслуговування впродовж всього строку експлуатації продукції);
2. спеціалізація підприємств галузі на виробництві певної номенклатури устаткування, що здебільшого є унікальним;

3. висока концентрація ринку машинобудівної продукції, що ускладнює процес входження нових виробників у галузь, а наявні використовують ефект від масштабу виробництва й утримують ціни на обладнання, яке випускається. Таким чином, мережа в галузі є високоструктурованою;

4. високий рівень невикористаних виробничих потужностей, що, з одного боку, зумовлено загальнокрізовими явищами, а з іншого — засвідчує високий виробничий потенціал галузі, який може бути розвинутий за підтримки держави;

5. тривалий оборотний цикл виробництва ускладнює залучення інвестиційних ресурсів, що створює умови для використання машинобудівними підприємствами власних ресурсів [11, с. 263—264; 12, с. 69].

Сукупність зазначених обставин формують виробництво продукції, якій притаманні певні характеристики (табл. 1).

Для діяльності машинобудівних підприємств є притаманною певна специфіка руху фінансових ресурсів. В першу чергу це пов'язано із тривалим виробничим циклом, що, зумовлює те, що одним із важливих методів зовнішнього залучення коштів є товарне кредитування. Значні обсяги кредиторської заборгованості пояснюються також орієнтацією машинобудівного виробництва на замовлення та частковим впливом сезонності на потребу покупців у продукції машинобудування. Саме орієнтація на конкретні замовлення зумовлює нижчий обсяг короткострокового банківського кредитування, оскільки недоцільно залучати кошти на умовах банківського кредиту та сплачувати відсотки за їх користування, порівняно із значно вигіднішими умовами користування товарним кредитом [14, с. 72-73].

Характерною ознакою діяльності машинобудівних підприємств є їх дуальна природа — з одного боку вони є локомотивами науково-технічного прогресу із незліченими процесами одночасної модернізації та інновацій, а з іншого — застарівання, зношення та руйнування які безперервно відбуваються на машинобудівних підприємствах. Частково такі антагоністичні процеси можуть бути пояснені специфікою напряду діяльності машинобудівного підприємства або одночасним виробництвом повністю відмінних видів машинобудівної продукції [15, с. 66].

Особливістю діяльності машинобудівних підприємств в також їх негативний вплив на навколишнє середовище, що спричинене тим, що близько 33,8 % технологій, що використовуються на підприємствах України, є потенційно небезпечними з позицій промислових аварій, а приблизно 80 % населення проживає в екологічно небезпечних регіонах [16, с. 96]. Першопричиною такого стану є ігнорування у промисловій державній політиці України факторних переваг для розвитку вітчизняного машинобудування — наявних сировинних ресурсів (метали) і високих рейтингових позицій людського капіталу [17, с. 176].

Аналізуючи особливості збуту машинобудівної продукції можна визначити два її аспекти — економічний та якісний.

Економічний аспект збуту продукції визначає перелік те, що

1. покупець здійснює аналіз основних операційних альтернатив: порівняння та аналіз "потенційного" обладнання (або його складових) із альтернативою використання існуючого обладнання;

2. покупець виявляє співвідношення загальної очікуваної вартості та терміну служби з очікуваної потужністю нового виробничого обладнання;

Якісний аспект передбачає:

1. вивчення та аналіз всіх експлуатаційних, технічних та технологічних характеристик виробничого обладнання;

2. вивчення та аналіз постачальників виробничого обладнання та оцінка їх готовності працювати із технічним персоналом покупця;

3. готовність постачальника виробничого обладнання та покупця до тривалої співпраці (обслуговування виробничого обладнання на засадах аутстафінгу) [13, с. 43].

Тривалий період розвитку машинобудівної сфери в Україні дозволив сформуватися підприємствам, що діють в різних підгалузях виробництва (від транспортного до комп'ютерного), підприємствам, що розташовані в різних регіонах, які мають різні ступені самостійності прийняття господарських рішень та підприємствам, що мають різні розміри. На сьогоднішній день умовно машинобудівні підприємства можна поділити на дві групи — невеликі самостійні підприємства та підприємства, які обрали шлях інтеграційного розвитку.

Діяльність малих машинобудівних підприємств є базовою ланкою для крупних виробництв, часто такі малі підприємства виготовляють супутні товари для комплексу машинобудування, комплектуючі тощо. Як зазначають Н. О. Шпак та Т. Ю. Кирилич [18, с. 78] їх основна перевага — значна кількість ручної праці, яка незамінна в машинобудуванні. Така співпраця між малими та великими підприємствами машинобудування повинна була б активно стимулювати розвиток як одних, так і других. Однак у вітчизняних кризових умовах функціонування такого комплексу спостерігається дисбаланс між такими підприємствами у бік переважання крупних підприємств. Замість співпраці часто відзначається конкуренція між цими суб'єктами, що негативно позначається на малих машинобудівних підприємствах

В свою чергу великі інтегровані машинобудівні підприємства розвиваються рахунок раціонального стратегічного забезпечення оптимально-результативного нарощення синергійного ефекту від взаємопроникності певних результатів діяльності одних бізнес-одиниць в діяльності інших на всіх рівнях ієрархії управління. Машинобудівні підприємства використовують диверсифікаційно-інтеграційний розвиток з метою максимального нарощення його бізнес-одиницями спільного ефекту від використання потенціалу одне одного, сформувати який функціонуючи окремо неможливо. Цей ефект, який формується за рахунок підсилення діяльності одних бізнес-одиниць іншими є ефектом синергії [19, с. 261]. Безперечно перевагу мають великі підприємства, інтегровані з виробниками матеріалів, запасних частин і комплектуючих, які володіють власною науково-дослідницькою базою і користуються підтримкою держави на глобальних ринках. Рівень конкуренції у машинобудуванні постійно зростає і без відчутних заходів протекціонізму втриматись на ринку дуже важко [20, с. 103].

Поступове відродження галузі довело, що успішно розвиватися можуть тільки ті підприємства, які швидко та ефективно використовували інновації не лише як поодинокі процеси точкового оновлення виробництва, а відводили процесам впровадження нових технологій ключове місце у розвитку виробничої діяльності машинобудівних підприємств. Широка видів діяльності та великий перелік продукції, що виготовляють машинобудівні підприємства дозволяють впроваджувати інновації в різних напрямках — технологічному, ресурсному, організаційному та ін., що дозволяє забезпечувати різні напрями оновлення роботи підприємства та розширення кола споживачів та ділових партнерів. Відтак тотальне проникнення інновацій доводить їх об'єктивну цінність та створює новий тренд активного розвитку машинобудівних підприємств [21, с. 72]. Поряд із такою тенденцією з'явився новий тренд на "полювання" за новими знаннями, методами управління та організації роботи машинобудівних підприємств, що проявився у втечах цінної інформації про технології та ноу-хау виробників, проблемах із захистом прав на об'єкти інтелектуальної власності, зокрема, при обслуговуванні вітчиз-

няних підприємств для прикладу російськими банками, які мають доступ до інсайдерської інформації фінансового та технічного характеру підприємств-позичальників, знижує ефект від інтелектуальної праці і витрат на D&R [17, с. 175].

Важливість технологічно високого рівня машинобудівної продукції є беззаперечною, оскільки саме така продукція користується попитом на зовнішніх ринках, що проявляється у таких наслідках для підприємств:

1. захищеність від кон'юнктурних коливань та погіршення торгівельних відносин із Росією і іншими низькотехнологічними партнерами;

2. стабільні надходження валютної виручки дозволяють підприємствам оновлювати власну виробничо-технічну базу без вилучення додаткових ресурсів з обороту;

3. забезпечуються передумови для пошуку іноземних партнерів для співпраці, в тому числі і дослідно-конструкторської.

Відзначаючи вирішальний вплив інноваційної діяльності на розвиток машинобудівних підприємств науковці також виділяють ряд особливостей оцінювання діяльності машинобудівних підприємств, які зважаючи на особливості продукції, що виготовляється не завжди можуть дотримуватися:

1. зіставлення результатів кількісного вимірювання досліджуваних чинників за різні проміжки часу та виявлення тенденцій щодо їх зміни (рівень впливу одного фактора чинить різний вплив на інноваційний розвиток різних машинобудівних підприємств);

2. зіставлення результатів кількісного вимірювання досліджуваних чинників за різними підприємствами певної галузі (різнонаправленість діяльності машинобудівних підприємств передбачає різну "силу впливу" тих самих чинників);

3. зіставлення результатів кількісного вимірювання досліджуваних чинників із нормованими значеннями за їх наявності та виявлення причин відхилення (окремі чинники не можуть бути кількісно вимірними);

4. побудова та дослідження аналітичних моделей впливу окремих чинників на наявний рівень економічного потенціалу підприємства (за певних умов множини чинників не може бути ідентифікованою);

5. встановлення міри значущості окремих чинників та їх груп стосовно їх впливу на наявний рівень економічного потенціалу господарюючого суб'єкта (значущість окремих чинників може швидко змінюватися в часі) [22, с. 70].

Множина зазначених обставин свідчить про складність умов діяльності машинобудівних підприємств, а швидкі зміни технологій та непередбачуваність зовнішнього середовища дозволяють лише точково оцінювати діяльність машинобудівних підприємств, відповідно аналітичні оцінки за певні строки їх роботи володіють певною часткою умовності.

ВИСНОВКИ

Машинобудування є базовою галуззю промисловості в Україні, яка покликана забезпечувати державу обладнанням та устаткуванням. Винятковою особливістю машинобудівних підприємств є висока капіталомісткість та визначальний вплив науково-технічного прогресу. Відзначаючи підвищені вимоги до машинобудівної продукції, що проявляються у постійному процесі застосування інновацій, машинобудівні підприємства мають особливу організацію виробничих процесів, управління, використання капіталу та навіть оцінювання ефективності діяльності є ускладненим. Основним напрямом у забезпеченні ефективності роботи машинобудівних підприємств є вчасне виявлення сукупності факторів впливу та адекватна реакція на них.

Література:

1. Дейнега О. В. Оцінювання впливу макросередовища на діяльність машинобудівних підприємств. Науковий вісник Ужгородського національного універси-

тету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2017. Вип. 14 (1). С. 83—88.

2. Афанасьєв Б. В. Економіка підприємств машинобудування України: сучасний стан та перспективи розвитку. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія "Економічні науки". 2014. Вип. 8. Ч. 7. С. 71—74.

3. Мороз О. В., Карачина Н. П., Вітюк А. В. Розвиток процесів забезпечення інвестування підприємств сільськогосподарського машинобудування. Вінниця: ВНТУ, 2019. 184 с.

4. Karachyna N. P., Vitiuk A. V. Ranking grouping of agricultural machine engineering enterprises in Vinnytsia region. Econtechmod. 2017. Vol. 6, № 1. P. 47—54.

5. Мельник О. Г. Системи діагностики діяльності машинобудівних підприємств: полікритеріальна концепція та інструментарій. Львів: Видавництво Львівської політехніки. 2010. 344 с.

6. Мазуренко О. Тенденції розвитку машинобудівної галузі України в аспектах державної політики. Схід. 2018. № 2. С. 19—24.

7. Покрас О. С., Войтко С. В. Питання розвитку галузі приладобудування в Україні в індустрії-4.0. Економіка та держава. 2019. № 3. С. 52—56.

8. Іщук С. І., Гладкий О. В. Регіональна економіка: Теорія. Методи. Практика: підручник. К.: Знання, 2013. 447 с.

9. Міренський І. Г. Основи технології машинобудування. Навчальний посібник. Харків: ХНАМГ, 2007. 275 с.

10. Покрас О. С., Войтко С. В. Питання розвитку галузі приладобудування в Україні в індустрії-4.0. Економіка та держава. 2019. № 3. С. 52—56.

11. Селезньова О. В. Основні принципи формування ринкової мережі в галузі сільськогосподарського машинобудування. Економічний простір. 2009. № 22/1. С. 261—268.

12. Козляченко О. М. Формування конкурентоспроможності галузі сільськогосподарського машинобудування: сутність та фактори. Інтелект ХХІ. № 5. 2016. С. 67—70.

13. Рикованова І. С. Логістика постачання виробничого обладнання на підприємство: дис... канд. екон. наук: 08.00.04 / Національний університет "Львівська політехніка", Львів, 2021. 246 с.

14. Задерецька Р. І. Зовнішнє залучення коштів на машинобудівні підприємства: дис... канд. екон. наук: 08.00.04 / Національний університет "Львівська політехніка" Міністерства освіти і науки України, Львів, 2016. 229 с.

15. Вітюк А. В., Сметанюк О. А., Білоконь Т. М. Просторовий розвиток машинобудівних підприємств крізь призму інноваційної діяльності. Економіка та держава. 2022. № 1. С. 61—67.

16. Серікова, О. М. Соціально-економічні наслідки Угоди про асоціацію між Україною та ЄС для машинобудування. Економічний аналіз: зб. наук. праць. 2017. Т. 27. № 4. С. 91—99.

17. Мних О. Б. Підвищення ефективності витрат на дослідження і розробки та диверсифікація вітчизняного підприємства транспортного машинобудування. Економічний аналіз: зб. наук. праць. 2017. Т. 27. № 2. С. 172—181.

18. Шпак Н. О., Кирилич Т. Ю. Регуляторне середовище функціонування малих машинобудівних підприємств. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки. 2015. № 1 (2). С. 77—82.

19. Залуцька Х. Я. Управління диверсифікаційно-інтеграційним розвитком підприємств в умовах неотехнологічного відтворення: дис... канд. екон. наук: 08.00.04 / Національний університет "Львівська політехніка", Львів, 2021. 555 с.

20. Прокопенко І. В. Економічне оцінювання та регулювання інтелектуального капіталу машинобудівних підприємств: дис... канд. екон. наук: 08.00.04 / Націо-

нальний університет "Львівська політехніка", Львів, 2018, 309 с.

21. Вітюк А. В., Несен Л. М., Куран О.В. Провідні машинобудівні підприємства Вінницької області: аналіз інвестиційної привабливості. Економіка та держава. 2022. № 4. С. 71—77.

22. Лесик Л. І. Показники та методи оцінювання економічного потенціалу машинобудівних підприємств: дис... канд. екон. наук: 08.00.04 / Національний університет "Львівська політехніка", Львів, 2015. 237 с.

References:

1. Deineha, O. V. (2017), "Assessment of the influence to the macro environment on the activities of engineering enterprises", *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, vol. 14 (1), pp. 83—88.

2. Afanasiev, B.V. (2014), "Economics of engineering enterprises of Ukraine: current state and development prospects", *Naukovyi visnyk Hersonskoho derzhavnogo universytetu. Seria "Ekonomichni nauky"*, vol. 8 (1), pp. 71—74.

3. Moroz, O. V., Karachyna, N. P. and Vitiuk, A. V. (2019), *Rozvytok protsesiv zabezpechennia investuvannia pidpryemstv silskohospodarskoho mashynobuduvannia [Development of processes for ensuring investment of agricultural engineering enterprises]*, VNTU, Vinnytsia, Ukraine.

4. Karachyna, N. P. and Vitiuk, A. V. (2017), "Ranking grouping of agricultural machine engineering enterprises in Vinnytsia region", *Econtechmod*, vol. 6 (1), pp. 47—54.

5. Melnyk, O.H. (2010), *Systemy diahnostyky diialnosti mashynobudivnykh pidpryemstv: polikryterialna konseptsii ta instrumentarii [Diagnostic systems of engineering enterprises: multi-criteria concept and tools]*, Vydavnytstvo Lvivskoi politehniky, Lviv..

6. Mazurenok, O. (2018), "Trends in the development of the engineering industry of Ukraine in aspects of state policy", *Shid*, vol. 2, pp.19—24.

7. Pokras, O.S. and Voitko, S. V. (2019), "The question of the development of the instrument-making industry in Ukraine in the industry-4.0", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 3, pp.52—56.

8. Ishchuk, S. I., Hladkii, O. V. (2013), *Rehionalna ekonomika. Teoriia. Metody. Praktyka [Regional economy: Theory. Methods. Practice]*, Znannia, Kyiv, Ukraine.

9. Mirenskii, I.H. (2007), *Osnovy tehnologii mashynobuduvannia [Fundamentals of engineering technology]*, KHNAMH, Kharkiv, Ukraine.

10. Pokras, O.S. and Voitko, S. V. (2019), "The question of the development of the instrument-making industry in Ukraine in the industry-4.0", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 3, pp. 55.

11. Selezanova, O. V. (2009), "Basic principles of market network formation in the field of agricultural engineering", *Ekonomichnyi prostir*, vol.1, pp. 261—268.

12. Kozlianchenko, O. M. (2016), "Formation of competitiveness of the agricultural engineering branch: essence and factors", *Intelekt XXI*, vol. 5, pp. 67—70.

13. Rykovanova, I. S. (2021), "Logistics of supply of production equipment to the enterprise", Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, National University "Lviv Politechnic", Lviv, Ukraine.

14. Zaderetska, R. I. (2016), "External fundraising for engineering enterprises", Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, National University "Lviv Politechnic", Lviv, Ukraine.

15. Vitiuk, A. V., Smetaniuk, O.A. and Bilokon, T.M. (2022), "Spatial development of engineering enterprises through the prism of innovative activity", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 1, pp. 61—67.

16. Sierikova, O. M. (2017), "Socio-economic consequences of the Association Agreement between Ukraine and the EU for engineering", *Ekonomichnyi analiz: zb. nauk.prats*, vol. 27 (4), pp. 91—99.

17. Mnykh, O. B. (2017), "Increasing the efficiency of research and development costs and diversification of the domestic transport engineering enterprise", vol. 27 (2), pp. 172—181.

18. Shpak, N.O. and Kyrylych, T.Yu. (2015), "The regulatory environment for the functioning of small engineering enterprises", *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli. Seria: Ekonomichni nauky*, vol. 1 (2), pp. 77—82.

19. Zalutska Kh.Ya. (2021), "Management of diversification and integration development of enterprises in the conditions of neo-technological reproduction", Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, National University "Lviv Politechnic", Lviv, Ukraine.

20. Prokopenko, I. V. (2018), "Economic assessment and regulation of intellectual capital of engineering enterprises", Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, National University "Lviv Politechnic", Lviv, Ukraine.

21. Vitiuk, A. V., Nesen, L. M. and Kuran, O. V. (2022), "Leading engineering enterprises of the Vinnytsia region: analysis of investment attractiveness", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 4, pp. 71—77.

22. Lesyk, L. I. (2015), "Indicators and methods of evaluating the economic potential of engineering enterprises", Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, National University "Lviv Politechnic", Lviv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 30.08.2022 р.

ІНВЕСТИЦІЇ.

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

www.investplan.com.ua

Передплатний індекс: 23892

Науково-практичний журнал

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України (Категорія «Б») з

ЕКОНОМІЧНИХ НАУК та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(Наказ Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020)

Спеціальності - 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

A. Sadigov,
Doctoral student of the Department of Applied Economics,
Azerbaijan State University of Economics (UNEC)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9387-2104>

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.9.63

MARKETING COMMUNICATIONS IN THE MODERN CONDITIONS: ISSUES OF THEORY

А. Ш. Садигов,
докторант кафедри "Прикладна економіка",
Азербайджанський державний економічний університет (UNEC), м. Баку, Азербайджан

МАРКЕТИНГОВІ КОМУНІКАЦІЇ У СУЧАСНИХ УМОВАХ: ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ

The article deals with the theoretical foundations of the study of marketing communications in modern conditions. The urgent need to rethink theoretical approaches to the economic content of marketing communications and related categories is substantiated. The essence of marketing communications, their place and peculiarities of formation in the marketing complex system are analyzed, the relevance of promoting goods and services through these communications is argued. Based on the analysis of domestic and foreign sources, the concepts of "communication", "marketing communications", "complex of marketing communications" and its components (advertising, sales promotion, public relations, direct marketing) are studied. The purpose, tasks and new opportunities of advertising in the information society are revealed. The targets of an important component of marketing communications — sales promotion are highlighted, such types of them as strategic, tactical and operational are highlighted. A classification of PR types in the system of marketing communications is carried out, their key goals and contents are determined in various areas. The main elements of external PR are presented, the grouping of PR technologies in the system of marketing communications is carried out, the algorithm of operations for the rationalization of external PR is proposed. The specificity of direct marketing is shown. The characteristics of the states of purchasing readiness are given — awareness, knowledge, goodwill, preference, conviction, making a purchase. Changes are indicated, which led to the transition from the traditional understanding of marketing communications to the paradigm of integrated marketing communications. The degree of research of verbal and non-verbal communications, which are the main forms of communication impact, is determined. The classification of marketing communications depending on the process, the totality of relationships and tools is presented. The study is supported by informative diagrams that complement the empirical material contained in the article. The materials of the article can be used in the preparation of specialists in the field of marketing, advertising and public relations. At the end of the publication, certain conclusions are made, indicating the topicality of the study of marketing communications in a theoretical context.

У статті розглядаються теоретичні основи дослідження маркетингових комунікацій у сучасних умовах. Обґрунтовується назріла необхідність переосмислення теоретичних підходів до економічного змісту маркетингових комунікацій і пов'язаних з ними категорій. Проаналізовано сутність маркетингових комунікацій, їх місце та особливості формування в системі комплексу маркетингу, аргументовано актуальність просування товарів і послуг за допомогою цих комунікацій. Виходячи з аналізу вітчизняних і зарубіжних джерел, вивчені поняття "комунікація", "маркетингові комунікації", "комплекс маркетингових комунікацій" та його компоненти (реклама, стимулювання збуту, зв'язки з громадськістю, прямий маркетинг). Розкриваються мета, завдання та нові можливості реклами в умовах інформаційного суспільства. Висвітлюються цільові установки важливої складової маркетингових комунікацій — стимулювання збуту, виділяються такі види як стратегічні, тактичні та оперативні. Проводиться класифікація типів PR у системі маркетингових комунікацій, визначено їх ключові цілі та змісту за різними напрямками. Представлено головні елементи зовнішнього PR, здійснено групування PR-технологій у системі мар-

кетингових комунікацій, запропоновано алгоритм операцій для раціоналізації зовнішнього PR. Показано специфіку прямого маркетингу. Дана характеристика станів купівельної спроможності — поінформованість, знання, прихильність, перевага, переконаність, здійснення покупки. Позначено зміни, до яких привів перехід від традиційного розуміння маркетингових комунікацій до парадигми інтегрованих маркетингових комунікацій. Визначено ступінь дослідження вербальних та невербальних комунікацій, що є основними формами комунікаційного впливу. Представлено класифікацію маркетингових комунікацій залежно від процесу, сукупності взаємозв'язків та інструментів. Дослідження підтримується інформативними схемами, що доповнюють емпіричний матеріал, що міститься в статті. Матеріали статті можуть бути використані при підготовці фахівців у галузі маркетингу, реклами та зв'язків з громадськістю. У висновку публікації зроблено певні висновки, що свідчать про злободенність дослідження маркетингових комунікацій у теоретичному розрізі.

Key words: marketing communications, complex of marketing communications, advertising, public relations, sales promotion, direct marketing, purchasing readiness, algorithm, classification.

Ключові слова: маркетингові комунікації, комплекс маркетингових комунікацій, реклами, зв'язок із громадськістю, стимулювання збуту, прямий маркетинг, купівельна спроможність, алгоритм, класифікація.

PROBLEM STATEMENT

The modern information society is characterized by the penetration of information and communication technologies (ICT) into all spheres of entrepreneurial activity. This is possible due to the formation and effective implementation of the communication policy of the enterprise — marketing communication policy. In the process of marketing management, the company, when implementing the communication function, should not only create a high-quality product, set an attractive price for it, but also bring it to the target groups of customers, communicate with its customers and consumers. The formation of a complex of marketing communications (MC) depends on many factors affecting their main functions and determined by the goals of these communications, which form a complex hierarchical system. There is an organic combination of the advantages of a network approach with the latest ICT, innovative forms of communication and commercial activities in the business environment, which significantly changes the aura of entrepreneurship and requires a rethinking of theoretical approaches to the economic content of MC and related categories.

ANALYSIS OF RECENT RESEARCH AND PUBLICATIONS

The study of theoretical issues of marketing communications in entrepreneurial activity is devoted to the works of leading Western market scientists — I. Ansoff, B. Berman, P. Drucker, K. Keller, F. Kotler, J. Lamben, J. Nielsen, M. Porter, A. Thompson, F. Trias De Beza, R. Wilson, B. Halligan and others. Categorical aspects of MC were covered in fundamental publications of Ukrainian scientists: A. Bratko, A. Voichak, S. Garkavenko, V. Gerasimchuk, G. Zagory, S. Ilyashenko, N. Kudenko, T. Lukyanets, M. Oklander, A. Pavlenko, P. Pochentsova, T. Primak, I. Reshetya Nikova, O. Romanenko, S. Romata, A. Fedorchenko, A. Shafalyuk and others. Among Azerbaijani scientists, we note the scientific works of Sh. Akhundov, A. Ashurov, R. Akhundov, I. Abbasov, L. Hajiyeve, T. Imanov, A. Mamedov, D. Mamedov, S. Mirzoev, E. Guliyev, R. Shyukyurov and others.

Existing scientific works are of great theoretical and practical importance, however, the economic development of domestic enterprises based on foreign experience requires further research. In modern conditions, it is important to improve the classification of the MC system, determine their goals and components of the MC complex, which will make it possible to develop a single, effective marketing communication program in the enterprise.

PURPOSE OF THE ARTICLE

The purpose of this article is to study the conceptual apparatus of MC in modern conditions, to identify the nature of the main definitions and to present the author's understanding of these issues. To achieve this goal, theoretical generalization methods were used to determine the original MC categories, as well as analysis and synthesis to characterize them. The need to solve outlined problems determines the choice of issues considered in this article. Among them are the disclosure of the essence of MC as a system, their goals, improvement of its classification and a clear definition of the components of the MC complex, which allow to obtain the maximum economic effect and significant social benefits from entrepreneurial activity.

STATEMENT OF THE MAIN BODY OF RESEARCH

The advent of the digital economy has fundamentally changed the entire marketing communications (MC) system. This applies to their tools and composition, mechanism and relationships between enterprises and customers, relations between investors and public organizations, commercial and advertising activities, etc. Currently, the composition of MC has high dynamics in accordance with their constantly emerging modern mechanisms. In this regard, the study of these mechanisms, the clarification of the conceptual apparatus of MC is a significant task of scientific research.

Theorists in the field of the information society believe that the modern economy is completely within the framework of information disseminated through various channels through digital communications. Along with this, the information society is "amazed" by advertising, brands from the pages of the media (primarily on the Internet) demand loyalty from customers. As a result, economic literature has developed a prevailing opinion about the system of digital MC that has developed in modern society [1, p. 5—7; 2, p. 6—13].

In our opinion, the main components of MC that require comprehensive study are such categories as communications, information impact, integrated marketing complex, etc.

The category "communication" appeared in scientific circulation at the beginning of the twentieth century and received various interpretations. Most scientists consider the transmission and exchange of information in society in order to influence it as an important content of communication [3, p. 12]. According to F.I. Sharkov, communications (including marketing) is a system where interaction processes and communication methods take place that allow

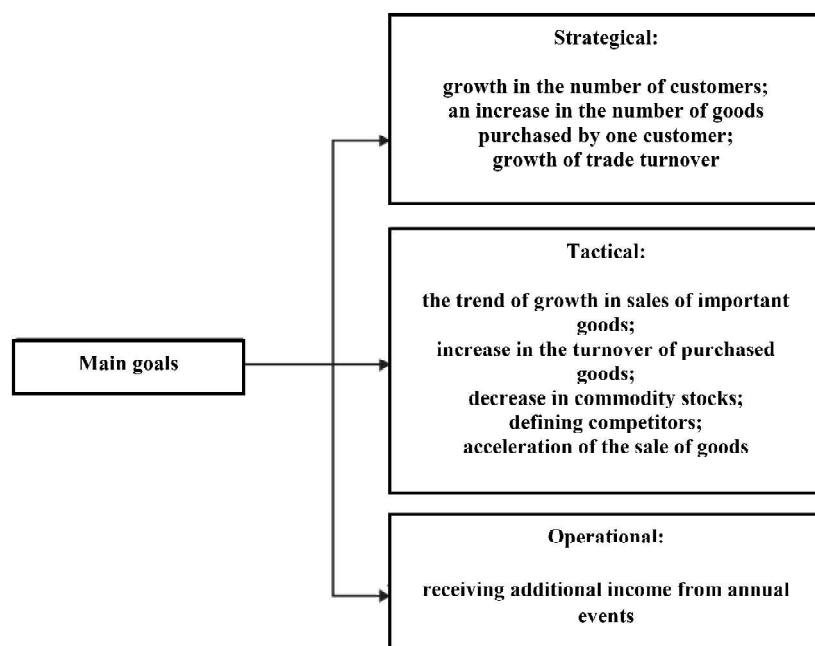

Fig. 1. The ratio of strategical, tactical and operational sales promotion

you to form, transmit and receive various information, in this case marketing [4]. Many scientists-economists support the point of view that marketing communications mean the distribution of messages transmitted in different forms and in different ways [5]; management of the process of promotion of goods and services at all stages: before sale, at the time of purchase, during and after the end of the consumption process [6; 7, p. 40].

MC include the following components: advertising; promotion of sales; public relations (PR); direct marketing.

Advertising occupies an important place in the MC system and is a very capacious and multi-purpose type of commercial activity, while having independent significance. As evidenced by international practice, it acquires maximum efficiency in the implementation of the entire marketing complex. The object of advertising is the product, and the

properties are payment, efficiency, focus on a specific purchase, sale through a system of intermediaries. Its main goal is to influence the consumer in such a way that he chooses the advertised product when buying. The objectives of advertising are to inform the consumer about the goods and services, their properties and terms of sale. During the development of MC, new opportunities for advertising appear, which turns into a more complex multilevel and multistructure object.

Promotion of sales as an element of the MC complex is expressed through a system of incentive measures and methods aimed at strengthening the response of the target audience to individual events within the marketing strategy of the company as a whole and its communication strategy, in particular. In the sales incentive system, a significant place is given to planning, which includes several phases: the selection of a target group for the implementation of incentive measures; selection of the goals of the shares, formation of tasks and incentives; timing definition and audit of incentive measures; setting stimulus costs. A number of sales incentive goals are identified: strategic, tactical, operational (see Fig. 1).

Public relations, or PR, is a constant activity to ensure cost-effective information interaction between the company and its public. In this case, they are classified into external and internal (see Fig. 2).

The goals of external PR, as a rule, include the development of corporate im-ja, the formation of prestige and positive reputation of the company; promotion of jobs and services; development of measures in the field of necessary opportunities and discussion issues; resolving conflict situations; bringing the concept of marketing firms in promising markets to the understanding of consumers; higher efficiency of marketing activities.

The content of PR can be reflected in the following areas:

a) PR in the field of trade: the formation of a positive image of any trading company, product and company producing it; advertising of trading firms, goods and services

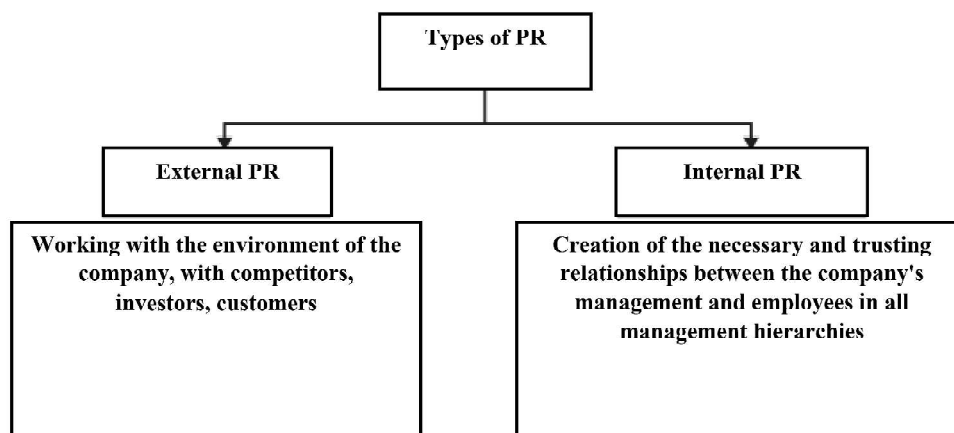

Fig. 2. Types of PR in the MC system

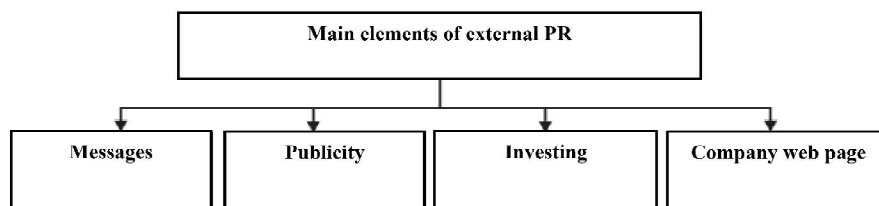

Fig. 3. Direction of external public relations in the MC system

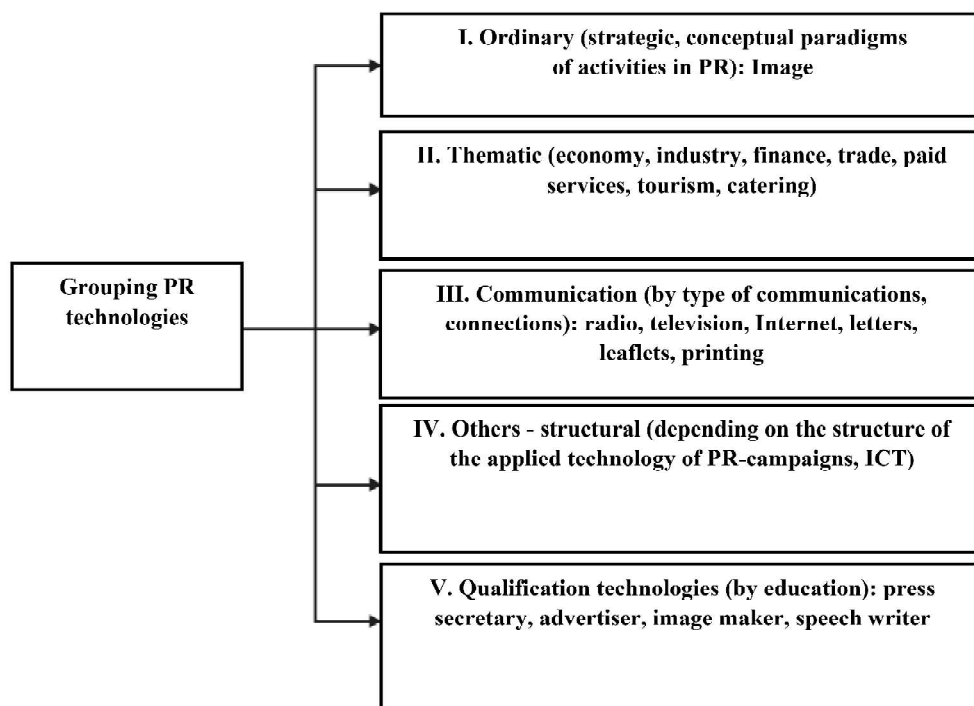

Fig. 4. Grouping of external PR technologies in the MC system

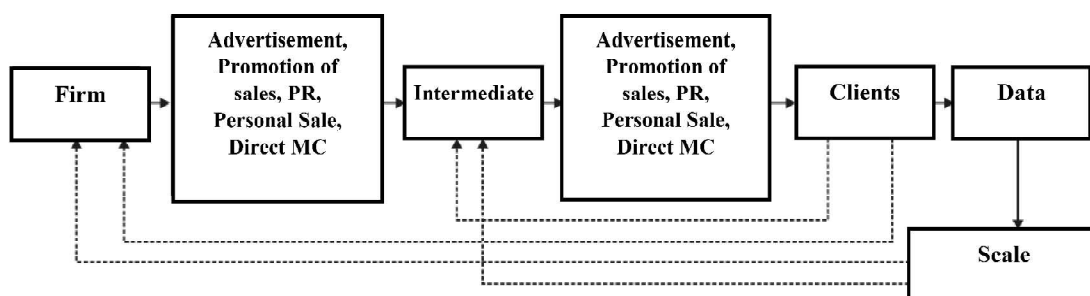

Fig. 5. CMC flow-chart

and organization and promotion of relevant advertising campaigns; forming brands and logos of trading companies and products sold by them;

b) PR in the field of media: preparation and publication of materials in the press; formation of information environment on television; advertisement; creating news; affirming the positive image of firms or different individuals; propaganda of society through the media.

External PR is implemented by means shown in Fig. 3, and their classification is shown in Fig. 4.

To create a rational external PR, one should adhere to a certain algorithm of operations: determining the range of needs for customers — identifying the competitive advantages of firms and goods that provide the main benefits of customers of a particular segment — determining the motives due to which customers make purchases (exclusivity of goods, efficiency, reliability, quality of services, etc.) [7, p. 50].

Internal PR is aimed both at effective organization of communications within the company and to overcome crisis situations, maintaining corporate traditions, increasing employee loyalty to their company. Its objectives are: distribution of the communications chain; improving corporate culture; strengthening of personnel independence; creation of a single information space; formation of reliable communication links and achievement of mutual understanding; receiving feedback from the company's employees; publicity in the manual; creation of uniform corporate concepts of conduct in accordance with the corporate code and ethics.

An important component of marketing communications is direct marketing, which has different interpretations: an

MC tool that uses many media tools to influence the client; logistics that ensure the sale of the company's goods directly to the end customer without the participation of intermediaries; means for promoting the product based on the use of databases and the combined use of various forms of communication with the target audience; special type of marketing activity [8; 9].

In our opinion, the category of direct marketing can be defined as an interactive communication system based on the joint application of basic types of promotion of goods and services and communication channels for direct impact on the target market segment in order to obtain a certain return. Its specificity lies in the combined application of the main types of marketing communications and communication means, the addressability of the communication message, the economy, as well as the interactivity of feedback with the communicator [7, p. 52—53].

Often in the economic literature there is the concept of "complex of marketing communications" (CMC). According to I. V. Borushko, CMC is "a specific combination of advertising, public relations and propaganda activities, promotion of sales and sales, personal sale and direct marketing techniques used by enterprises, organizations to achieve advertising and marketing goals" [10, p. 8]. CMC can also be defined as a promotion complex, an incentive complex, integrated marketing communications (IMC) and activities to generate demand and stimulate sales.

CMC unites participants in this communication, channels and communication techniques and is considered as a single complex.

CMC includes a number of sequential units (Fig. 5).

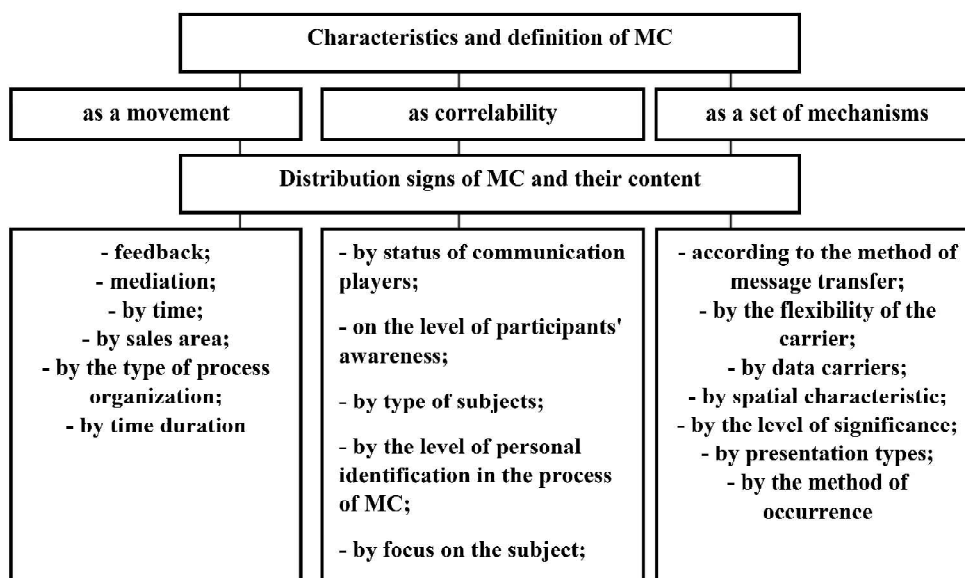

Fig. 6. Classification of MC depending on the process, sets of relationships and tools

In direct connection, information goes from the manufacturer or commercial company (block I) to customers, target audiences (block V). If in block II the component marketing communication acts as an advertiser's order, an appeal layout for connections with the audience, then in block IV the components of the promotion complex are characterized as implemented forms of influence on the mass customer. After the client receives communication information, an action takes place based on the expression of the client's desire to purchase the necessary product. Information is shared with the environment, so block VI reflects information and personal communications. Contact audiences include the public's views on values, the firm and their advertising.

The modern company maintains communications with its intermediaries, clients and various contact audiences. Companies must still communicate with their customers. At the same time, the composition of communications should not be accidental. Companies train sales staff to be knowledgeable and friendly with all participants in the communication process. There are a number of factors affecting the ratio of CMC components: the type of market, the level of customer's readiness to purchase goods and the stage of the product life cycle. Promotion measures are distinguished by the significance and consistency of financing in consumer and industrial goods markets.

It should be noted that the target audience goes through several states of customer readiness, which can be attributed to [10, p. 11–12]:

— Awareness. It is necessary to determine the level of awareness of the target audience about the product or company. The audience can be completely unaware, know the same name, or something insignificant besides the name.

— Knowledge. You should know which part of the audience has insignificant, some or sufficiently complete information about the product, decide on the formation of knowledge.

— Benevolence. It is necessary to assess on a special scale the ratio of the target audience to the product, and in accordance with the results obtained, first eliminate the shortcomings, and then popularize the advantages of the product and company and its positive actions.

— Preference. The target audience may feel favorable to the product, but not give it preference over others, which requires the communicator to take effective measures to form consumer preference or loyalty.

— Conviction. It is important to ensure that the target audience is convinced of the need to buy a specific product.

— Making a purchase. The communicator must mobilize the techniques that lead the client to make a purchase and get them to implement this final step.

Currently, the main communication trend is the active use of IMC. IMC connects all MC mechanisms — advertising, sales promotion, PR, personal sales, direct marketing. At the same time, the main elements of the marketing complex also participate in communications. In particular, the product affects the client with its quality, packaging, design; low price indicates poor product quality; distribution channels carry image load, etc.

IMC converts MC in order to "see them as they are seen by the client — as a stream of information from a single source" [11, p. 11–13].

The shift from traditional understanding of MC to the IMC paradigm led to the following changes:

— The distribution of responsibility, i.e. for coordination of all tools of the IMC system for this product by the customer, is the responsibility of the communications marketer.

— A strategy for entering a new market, where the main part of the firm's IMC is advertising. The entry into the market of new brands should begin with their exclusive distribution.

— Coordination of individual media. When using IMC, the choice of promotion means is not limited to advertising and public relations activities and is supplemented by sales promotion methods.

— Step-by-step marketing positioning. Communications campaigns should target individual consumer audiences, which may include customers, staff, sales staff, distributors, nonprofit representatives, and more.

Among the above forms of communication impact, verbal and non-verbal communications occupy a special place. The ability to build verbal, or speech, communications is one of the conditions for successful communications. The structure of the language is determined by the power of the character dictionary, grammar, syntax, redundancy. Certain requirements are made for the content of texts created for communication — the formation of an effective impact on the audience, non-standard, professionalism, etc. Non-verbal communications are poorly studied. This is despite the fact that, according to the researchers, in the process of communication, information is transmitted in words by 7%, sound character and intonation by 38%, while the remaining 55% are transmitted non-verbally [12, p. 39].

Summarizing the above, we can present the following classification of MC (Fig. 6).

From the position of MC as a process, it is significant that it ensures the rational exchange of information about goods and services of firms, coordination of joint actions, and obtaining mutually beneficial results. By characterizing MC as a set of relationships, it can be argued that they provide stability in the creation of values and contribute to the provision of MC.

CONCLUSIONS

Thus, the concept of MC is a complex category of the market environment. In the context of the information society and the digital economy, the approach to them is fundamentally changing. At the same time, one should study in depth such areas of MC as advertising, promotion of sales, public relations, direct marketing. In the field of advertising: advertising becomes more complex, multilevel, multifaceted, multistructured. Promotion of sales: new ratios of strategic, tactical and operational goals of promotion of sales are formed. PR: new directions of external and internal public relations are emerging. IMC solves integration problems in the field of MC at a higher quality level.

Literature:

1. Rogers K., Perez-Moino J., Leon H, and Poncela A. The Fast Track to Digital Marketing Maturity. Boston Consulting Group. August 2021. 22 p.
2. Marketing Technologies Of Business Development. Monograph 32. Edited by M. Oklander and M. Wierzbik-Strońska. Katowice: Publishing House of Katowice School of Technology. 2020. 236 p.
3. Romanenkova O.N. (Ed.). Marketing communications. Moscow: Yurite, 2014. 456 p.
4. Sharkov F.I. Communicology: the foundations of the theory of communication. Moscow: Dashkov and Co., 2020. 488 p.
5. Koroleva I.V. Integrated marketing communications // Service in Russia and abroad, 2007, No. 3.
6. Kaymakova M.V. Communications in the organization: text of lectures. Ulyanovsk: USTU, 2008. 73 p.
7. Artamonov BV, Borodai VA, Novak LV, et al. Marketing Communications: Challenges, Opportunities and Development Prospects. Monograph. Nizhny Novgorod: Professional science, 2018. 160 p.
8. Kotler F, TriasDe Bez F. New marketing technologies. Techniques for creating ingenious ideas. St. Petersburg: Neva, 2004. 192 p.
9. Keller K. L., Kotler F. Marketing management. St. Petersburg: Piter, 2018. 848 p.
10. Borushko I.V. Marketing communications. Minsk: BSTU, 2012. 307 p.
11. Golubkova E.N. Integrated marketing communications. Moscow: Yurite, 2015. 344 p.
12. Medvedev T.P., Luzhnova N.V., Krivoshey V.A. Public Relations in the Marketing Communications System: Methodological Guidelines. Orenburg: Orenburg State University, 2003. 48 p.

References:

1. Rogers, K., Perez-Moino, J., Leon, H, and Poncela, A. (2021), The Fast Track to Digital Marketing Maturity, Boston Consulting Group, Boston, USA.
2. Oklander, M. and Wierzbik-Strońska, M. (Ed.), (2020), Marketing Technologies Of Business Development. Monograph 32, Publishing House of Katowice School of Technology, Katowice, Polska.
3. Romanenkova, O. N. (2014), Marketingovyte kommunikacii [Marketing communications], Jurajt, Moskva, Russia.
4. Sharkov, F. I. (2020), Kommunikologija: osnovy teorii kommunikacii [Communicology: Fundamentals of Communication Theory], Dashkov i Ko, Moskva, Russia.
5. Koroljova, I. V. (2007), "Integrated marketing communications", Servis v Rossii i za rubezhom, vol. 3.

6. Kajmakova, M.V. (2008), Kommunikacii v organizacii: tekst lekcij [Communications in the organization: text of lectures], UIGTU, Ul'janovsk, Russia.

7. Artamonov, B. V., Borodaj, V. A. and Novak, L. V. (2018), Marketingovyte kommunikacii: problemy, vozmozhnosti i perspektivy razvitiya. Monografija [Marketing Communications: Problems, Opportunities and Development Prospects], Professional'naja nauka, Nizhnij Novgorod, Russia.

8. Kotler, F. and TriasDe Bez, F. (2004), Novye marketingovyte tehnologii. Metodiki sozdaniya genial'nyh idej [New marketing technologies. Techniques for creating brilliant ideas], Neva, Sankt-Peterburg, Russia.

9. Keller, K. L. and Kotler, F. (2018), Marketing menedzhment [Marketing management], Piter, Sankt-Peterburg, Russia.

10. Borushko, I. V. (2012), Marketingovyte kommunikacii [Marketing communications], BGU, Minsk, Belarus.

11. Golubkova, E. N. (2015), Integrirovannye marketingovyte kommunikacii [Integrated marketing communications], Jurajt, Moscow, Russia.

12. Medvedeva, T. P., Luzhnova, N. V. and Krivoshey, V. A. (2003), Pablik rileyshnz v sisteme marketingovyte kommunikacij: Metodicheskie ukazaniya [Public Relations in the System of Marketing Communications: Guidelines], Orenburgskij gosudarstvennyj universitet, Orenburg, Russia.

Стаття надійшла до редакції 28.08.2022 р.

**ІНВЕСТИЦІЇ.
ПРАКТИКА
ТА ДОСВІД**

www.investplan.com.ua

ISSN 2356-6814

Науково-практичний журнал

Виходить 24 рази на рік

Передплатний індекс: 23892

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України (Категорія «Б») з

ЕКОНОМІЧНИХ НАУК та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(Наказ Міністерства освіти і науки України
№ 886 від 02.07.2020)

Спеціальності - 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

Н. В. Тілікіна,
к. е. н., заступник директора з наукової роботи,
Державна установа "Державний інститут сімейної та молодіжної політики"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5755-5301>

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.9.69

ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ ТА ОСІБ, ЯКІ ШУКАЮТЬ ТИМЧАСОВИЙ ПРИХИСТОК ЗА КОРДОНОМ, ВНАСЛІДОК ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РФ НА ТЕРИТОРІЮ УКРАЇНИ

N. Tylikina,
PhD in Economics, Deputy Director of Scientific Work, State Institution "State Institute of Family and youth policy"

PROBLEMS OF UKRAINIAN REFUGEES AND PERSONS SEEKING TEMPORARY SHELTER
ABROAD AS A RESULT OF THE FULL-SCALE INVASION OF THE RUSSIAN
FEDERATION ON THE TERRITORY OF UKRAINE

У статті досліджено труднощі, з якими стикаються українців, що були вимушені виїхати за кордон у зв'язку з повномасштабним російським вторгненням на територію України. Визначено, що найчастіше українці за кордоном стикаються з такими труднощами, як незнання мови, складнощі з працевлаштуванням, відсутність житла та складнощі з його пошуку, відсутність грошей, доходів. Основною причиною виїзду українців внаслідок повномасштабного російського вторгнення в Україну є бажання бути у безпеці. Визначено чинники, що впливають на ухвалення рішення про повернення українців до України. Виявлено, що незважаючи на ситуацію, яка склалась в Україні, значна частка українців, що були вимушені виїхати за кордон, хочуть повернутися до України. Натомість майже кожен п'ятий українець, який виїхав за кордон внаслідок воєнних дій в Україні, замислюється про те, щоб залишитися в країні перебування. Поверненню українців, що були вимушені виїхати за кордон у зв'язку з повномасштабним російським вторгненням на територію України, заважають відсутність роботи, відсутність житла або його руйнування, а також небезпека, яка може їх чекати в Україні. З'ясовано, що сприяти поверненню українців з-за кордону насамперед може закінчення війни або будь-яких бойових дій на території України, можливість працевлаштуватися та отримати фінансову допомогу для повернення в Україну, надання житла або гідна компенсація. Тоді як кожен десятий респондент нічого не потребує, тому що готовий повернутися в будь-якому випадку. Причинами, чому українці хочуть повернутися до України, переважно є патріотизм і любов до України.

The article examines the problems and difficulties faced by Ukrainians who were forced to go abroad in connection with the full-scale Russian invasion of the territory of Ukraine. It was determined that Ukrainians abroad most often face such difficulties as lack of knowledge of the language, difficulties with employment, lack of housing and difficulties in finding it, absence of money, income. The main reason for the departure of Ukrainians, who were forced to go abroad in connection with the full-scale Russian invasion of Ukraine, is the desire to be safe themselves and to protect their own children from danger. Two-thirds of the respondents left for countries where their friends and relatives work or live, and one in three — for a country where they do not know anyone. Mostly Ukrainians went abroad with their children, only one in ten went alone. Factors affecting the decision to return Ukrainians to Ukraine were determined. It was revealed that despite the situation in Ukraine, a significant

proportion of Ukrainians who were forced to leave abroad due to the full-scale Russian invasion of Ukraine want to return to Ukraine. On the other hand, almost every fifth Ukrainian who went abroad as a result of military operations in Ukraine is thinking about staying in the host country. The return of Ukrainians who were forced to go abroad due to the full-scale Russian invasion of the territory of Ukraine is hindered by the lack of work in Ukraine, the lack of housing or its destruction, as well as the danger that may await them in Ukraine. It is found out, that to assist the return of Ukrainians from abroad first of all it can completion of war or any battle operating on territory of Ukraine, possibility to be placed in a job and get a financial help for a return to Ukraine, grant of accommodation or deserving indemnification, while every tenth respondent needs nothing, because ready to go back into any case. By reasons, why Ukrainians want to go to Ukraine, there mainly are patriotism and love to Ukraine. State policy should be aimed at these factors, so it is necessary that Ukrainians who were forced to go abroad due to hostilities do not lose contact with Ukraine, the Ukrainian language, history, and culture.

Ключові слова: міграція, біженці, особи, що шукають тимчасовий притулок, повномасштабне російське вторгнення на територію України.

Key words: migration, refugees, persons seeking temporary shelter, full-scale Russian invasion on the territory of Ukraine.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

Повномасштабне вторгнення російських військ на територію України, що почалося 24 лютого 2022 року, спричинило неконтрольовану вимушену міграцію населення України як в межах самої країни, так і в інші країни світу. За оцінками Міжнародної організації з міграції, станом на 05.07.2022 року кількість українців, які виїхали з України з початку повномасштабної війни, становила понад 5,6 млн осіб, з них, приблизно 2 млн осіб (майже 12% від загальної чисельності дитячого населення¹ — діти, близько 1,7 млн² (19,4% від загальної чисельності населення віком 18—34 роки³) — молодь віком 18—34 роки. За перший місяць воєнних дій Україну покинуло 3,9 млн осіб. Станом на 14.04.2022 року найбільше українців прийняла Польща (2,7 млн осіб), Румунія (726 857 осіб), Угорщина (447 053 осіб), Республіка Молдова (419 499 осіб), Словенія (329 597 осіб) та Чехія (257 111 осіб). До Російської Федерації виїхало 484 725 осіб⁴, деякі з них вивезені примусово [2].

У межах України також відбулися значні вимушені переміщення. Станом на 15.03.2022 року кількість внутрішньо переміщених осіб становила 6,5 млн, станом на 01.04.2022 року — понад 7,1 млн ВПО, з них 2,5 млн дітей (майже 15% від загальної чисельності дитячого населення) [1]. Отже, з початком повномасштабного російського вторгнення на територію України кожна четверта дитина вимушено змінила своє місце проживання або перебування (26,6% від загальної чисельності дитячого населення).

Серед українців, які виїхали за межі України, а також серед внутрішньо переміщених осіб переважно діти та жінки віком 18—50 років, що підтверджують як дані Міжнародної організації з міграції, так і результати соціологічних досліджень. За результатами соціологічного дослідження "Війна в Україні: соціологічний вимір" [3], кількість жінок, які виїхали за кордон, у п'ять разів вища, ніж чоловіків. За результатами соціологічного дослідження "Опитування українських біженців та осіб, які шукають тимчасовий притулок за кордоном" [10], серед опитаних переважно жінки (96,3%) віком 30—49 років з вищою освітою (83,0%), які мають одну (37,0%) або дві дитини (30,7%).

Деякі українці, які виїхали за кордон, та внутрішньо переміщені особи залишилися без житла, грошей, документів та особистий речей. Як діти, так і доросле

населення внаслідок повномасштабного російського вторгнення на територію України отримали психологічні, а іноді й фізичні травми. Крім того, переїхавши на нове місце проживання будь-то в межах України, будь-то за кордон українці стикаються з певними проблемами, які їм доведеться вирішувати або самостійно, або за допомогою інших (волонтерів, друзі, знайомих, родичів тощо).

Задля допомоги українцям, які були вимушені виїхати, та формування нових державних програм і проєктів, потрібно знати і вивчати проблеми, з якими вони стикаються у той чи інший спосіб. Тому виникає необхідність у дослідженні становище українців/ок за кордоном, вивченні проблем, з якими вони стикаються в інших країнах, та формуванні державної політики на вирішення цих питань.

МЕТА СТАТТІ

Мета: вивчення проблеми українських біженців та осіб, які шукають тимчасовий притулок, в інших країнах світу та виявлення чинників їхнього повернення до України.

Наукова новизна статті полягає у тому, що вперше здійснено комплексне дослідження вивчення проблем українських біженців та осіб, які шукають тимчасовий притулок, в інших країнах світу внаслідок повномасштабного російського вторгнення на територію України.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

При написанні статті використано: аналітичний метод — для збирання, оброблення й систематизації наукової інформації, вивчення зарубіжного і вітчизняного досвіду; методи наукового абстрагування, спостереження, синтезу та аналізу — при вторинному і первинному аналізі результатів соціологічних досліджень.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання українських біженців за кордоном та внутрішньо переміщених осіб вивчають багато українських науково-дослідних установ: Національний інститут стратегічних досліджень [14], Інститут соціології НАН України [15], Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України та інші.

З початку повномасштабного російського вторгнення багато дослідницьких компаній (Gradus Research [8,

¹ За даними Державної служби статистики України, станом на 01.01.2021 чисельність дітей в Україні становила 16,89 млн осіб.

² Оціночні розрахунки, здійснені у рамках кабінетного дослідження "Наслідки вимушеної міграції, спричиненої повномасштабним вторгненням РФ на територію України" ГО "Інститут молоді".

³ Станом на 01.01.2021 року чисельність молоді віком 18-34 роки становить 8 652 384 особи, молоді 14—17 років — 1 610 496.

⁴ Ця цифра може стосуватись мешканців самопроголошених "ДНР" та "ЛНР", евакуація який почалась ще до війни і була одним з приводів вторгнення Росії.

Таблиця 1. Зміна постійного місця проживання українцями внаслідок повномасштабного російського вторгнення на територію України

	1 хвиля (1.03)	2 хвиля (8.03)	3 хвиля (28.03)	4 хвиля (20.04)
Залишилися на своєму постійному місці проживання	83	77	69	68
Покинули своє місце проживання	13	19	27	30
Важко відповісти	4	4	4	2
Серед тих, хто покинув/ла своє постійне місце проживання				
В населений пункт іншої області України	39	46	53	57
В населений пункт в межах області постійного проживання	36	29	20	17
Переїжджали, проте вже повернулися додому	15	21	23	20
Інше	4	2	3	4
Важко відповісти	6	3	2	2

Джерело: опитування "Настрої українців та дії під час повномасштабної війни Росії з Україною" у березні-квітні 2022 року [8; 9].

9], компанія "Оперативна соціологія" [15], Соціологічна група "Рейтинг" [17], Міжнародний дослідницький холдинг "4Service" [12; 13] та інші), різні аналітичних центрів (Аналітичний центр "CEDOS" [16], "Європа без бар'єрів" [6]) та громадських організацій проводять соціологічні дослідження серед українців, які вимушені були виїхати за кордон внаслідок повномасштабного російського вторгнення на територію України.

Також вивченням даної проблематики займаються міжнародні організації (Міжнародна організація з міграції (МОМ), Управління Верховного комісара ООН у справах біженців та інші) та різні закордонні інституції (Opinion Research Business (ORB), Норвезький інститут міських та регіональних досліджень (NIBR), Університет Осло Метрополітен (OsloMet), польська агенція EWL тощо).

Але вивчення даної проблематики переважно відбувається на певному сегменті цільової групи, не охоплюючи різні сторони і стадії процесів, що відбуваються в Україні кордон внаслідок повномасштабного російського вторгнення на її територію. Із наукових позицій такого

аналізу недостатньо, тому вважаємо за доцільне зупинитися на комплексному аналізі зазначеної проблеми.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Унаслідок повномасштабного російського вторгнення на територію України, що почалося 24 лютого 2022 року, значна частка українців змінила своє місце знаходження і проживання. За результатами соціологічного дослідження "Війна в Україні: соціологічний вимір" [3], кожен п'ятий українець змінив своє місцезнаходження (20,8%); кожен третій з тих, хто виїхав з України за кордон (35,6%) планують подати заявки на працевлаштування, кожен десятий — мають у планах возз'єднатися із родинами за кордоном (11,9%).

За результатами першої хвилі опитування "Настрої українців та дії під час повномасштабної війни Росії з Україною" у березні 2022 року [8], 48% респондентів змінили своє постійне місце проживання в межах іншої області України, 27% — в межах області постійного проживання, 20% — виїхали за кордон, 5% — вагалися з відповіддю. У разі загострення ситуації в Україні 44% опитаних зазначили, що залишаться там, де зараз перебувають, 22% — планують переміститися далі від епіцентру в межах України, 15% — планують виїхати за кордон, 18% — вагалися з відповіддю. Намір повернення з закордону за першої можливості виявили 78% респондентів, які знаходяться за кордоном, 9% — скоріше за все, поїхала назавжди, 13% — вагаються з відповіддю.

За результатами чотирьох хвиль цього ж опитування у березні-квітні 2022 року [8; 9], майже третина українців покинула своє місце постійного проживання, з них: понад половина переїхала до населеного пункту іншої області України, кожен третій — до іншого населеного пункту в межах області постійного проживання. До того ж упродовж двох місяців частка тих, хто покинув своє постійне місце проживання зростає вдвічі. Також збільшилась частка тих, хто переїхав до населеного пункту іншої області України, та частка тих, хто повернувся додому (див. табл. 1).

Причини виїзду українців за кордон було бажання бути в безпеці. За результатами соціологічного дослідження "Опитування українських біженців та осіб, які шукають тимчасовий притулок за кордоном" [5], значна більшість українців виїхали за кордон через бажання бути в безпеці, бажання захистити дитину (85,3%), кожен другий — через сильні обстріли і вибухи (46,7%), 15,7% опитаних виїхали через можливість або бажання виїхати з України (див. рис. 1).

Дві третини опитаних виїхали в країну, де працюють або проживають їхні знайомі (33,7%) та родичі (28,1%), а кожен третій — в країну, де немає нікого знайомого (36,9%). Переважно українці виїздили за кордон з дітьми (72,7%), лише кожен/а десятий — сам/а (12,3%) (див. рис. 2).

Українці, які були вимушені виїхати за кордон, у країнах перебування стикаються з труднощами. Найбільшими труднощами, з якими стикаються українці за кордоном, є незнання мови (42,4% серед усіх опитаних), складнощі з працевлаштуванням (27,9%), відсутність житла та складнощі з його пошуку (21,2%), відсутність грошей, доходів (14,8%). Серед іншого респондент

Рис. 1. Причини виїзду з України, % від усіх опитаних

Примітка: сума відповідей не дорівнює 100%, тому що респондент міг обрати декілька варіантів відповідей.

Джерело: [10].

ти називали складнощі з оформленням документів (7,5%), влаштуванням дитини у заклад освіти (5,4%), інтеграцією у країні перебування (5,4%). Кожен десятий серед опитаних зазначив, що немає ніяких складнощів в країнах тимчасового перебування (11,5%). Щодо працевлаштування, то проблема переважно в тому, що більшість вакансій в країнах перебування опитаних це робітничі професії та важка робота, тобто вакансії для чоловіків (сортувальник, вантажник, зварювальник, будівельник, маляр, шпакатур тощо), а серед українських біженців майже усі жінки (див. рис. 3) [5; 10].

Цей топ-10 труднощів, з якими, за результатами опитування, стикаються українські біженці, підтверджують й результати окремих соціологічних досліджень.

Незнання мови країни, в якій перебувають українці, заважає навчанню дітей у закладах освіти та працевлаштуванню дорослих.

Виїзд за кордон для більшої частки молоді було можливістю почати навчання у закордонних закладах освіти. За результатами дослідження поведінки та настроїв українців, що вимушені були виїхати в Європу внаслідок війни в Україні [12], 47% школярів з числа підлітків, які перебувають за кордоном як біженці, планують отримати освіту за кордоном, тоді як 77% студентів з числа підлітків, які перебувають за кордоном як біженці, планують продовжити своє навчання в українських закладах вищої освіти дистанційно.

Для навчання в закордонних закладах освіти українцям, які були вимушені виїхати за кордон, потрібно володіти мовою країни, в якій вони перебувають, проте значна більшість українців не володіють цією мовою.

Рис. 2. Компанія при виїзді за кордон, % від усіх опитаних

Примітка: сума відповідей не дорівнює 100%, тому що респондент міг обрати декілька варіантів відповідей.

Джерело: [10].

Так, результати дослідження поведінки та настроїв українців, що вимушені були виїхати в Європу внаслідок війни в Україні [12], свідчать, що 17% підлітків віком 14—17 років не володіють жодною іноземною мовою, серед дорослих старші за 18 років — 35%. Англійською мовою володіють 54% підлітків віком 14—17 років і 45% дорослих, польською — відповідно 15% і 8%, німецькою — 6% і 5%, іншою — 9% і 8%. Лише кожен третій підліток віком 14—17 років спілкується мовою країни, в якій перебуває (27% проти 16% дорослих), та кожен третій — англійською (27% проти 22% дорослих).

Труднощі з працевлаштування і пошуком роботи як за кордоном, так і в Україні також є досить частою проблемою для українців, які були вимушені виїхати за кордон у зв'язку воєнними діями. Опитування польської агенції EWL свідчить, що серед українців, які знайшли прихисток у Польщі [11, 4], лише 20% мають дистанцій-

Рис. 3. Топ-10 труднощів, з якими стикаються українські біженці в країні тимчасового перебування, % серед усіх опитаних

Примітка: сума відповідей не дорівнює 100%, тому що респондент міг обрати декілька варіантів відповідей.

Джерело: [10].

Рис. 4. Причини, через які українці не планують повертатися найближчим часом або взагалі до України, % від тих, хто планує повертатися не раніше, ніж через пів року або не планує повертатися до України взагалі

Примітка: сума відповідей не дорівнює 100%, тому що респондент міг обрати декілька варіантів відповідей.

Джерело: [10].

ну роботу в Україні та засоби для існування. Більшість біженців — жінки, значна частина з яких опікується малолітніми дітьми. Брак знань державних мов країн перебування суттєво обмежує їхні можливості працевлаштуватися.

За результатами опитування "Настрої українців та дії під час повномасштабної війни Росії з Україною" у березні 2022 року [9], 54% респондентів працевлаштовані після початку повномасштабної війни (25% — мають постійну роботу і працюють, 29% — мають роботу, але не працюють), 25% — втратили роботу через війну, 21% — вагалися з відповіддю. Серед тих, хто втратив роботу через війну, переважно респонденти працювали у сфері торгівлі і продажів (19%) у промисловості (15%), будівництві (13%), програмування і ІТ (10%), транспорт і зв'язок (7%), тоді як жоден з респондентів, які працюють у сфері національної безпеки і сфері енергетики, роботу через війну не втратив. 43% респондентів зазначили, що їхній дохід з початку війни зменшився,

16% — не змінився, 1% — збільшився, 34% — не мають доходу взагалі, 7% — вагалися з відповіддю.

Результати іншого дослідження свідчать, що понад половина молоді 18—34 роки, які мали роботу до війни, її втратили. Кожен шостий працюючий продовжив працювати у звичному режимі (15%). Кожен п'ятий — працював відділено або мав часткову зайнятість (20%) [17].

Щодо повернення до України, то українці, які були вимушені виїхати з України, декларують значне бажання залишитися за кордоном. За результатами соціологічного дослідження "Опитування українських біженців та осіб, які шукають тимчасовий притулок за кордоном" [10], понад половина опитаних планують повернутися у найближчі пів року (61%), кожен п'ятий — не раніше ніж через рік або навіть пізніше (18,0%), 4% — не планують взагалі, а 17,0% — вагаються з відповіддю.

Це свідчить, що майже кожен п'ятий опитаний замислюється про те, щоб залишитися в країні перебування.

Результати іншого дослідження свідчать, що кожен десятий українець (12%) хоче залишитися жити в іншій країні. Якщо говорити про можливість залишитися проживати за кордоном, то 58% українців декларують, що мають таку можливість, тоді як 22% її не мають та будуть повертатися додому за першої ж нагоди [7].

За результатами дослідження поведінки та настроїв українців, що вимушені були виїхати в Європу внаслідок війни в Україні [12], 69,8% підлітків 14—17 років і 75,2% дорослих від 18 років і старші планують повернутися до України, скоріше за все повернуться — відповідно 11,3% і 13,8%, не планують повертатися — відповідно 11,6% і 7,0%, вагаються з відповіддю — 7,3% і 4,1% опитаних.

Серед причин, чому українці найближчі пів року не планують повертатися до України, є відсутність роботи

Рис. 5. Відповіді на запитання "Що може сприяти вашому поверненню до України?" % серед усіх опитаних

Примітка: сума відповідей не дорівнює 100%, тому що респондент міг обрати декілька варіантів відповідей.

Джерело: [10].

в Україні (30,4% серед тих, хто планує повертатися не раніше ніж через пів року чи пізніше або не планує взагалі повертатися), відсутність житла або його руйнування (13,9%) та безпека в країні перебування (13,9%). Серед іншого респонденти назвали такі причини, як війна в Україні, небажання власне та/або родичів повертатися до України, а також, що в країні перебування їм краще ніж там, де раніше проживали (див. рис. 4). До того ж, третина респондентів вагалася з відповіддю щодо причин повернення до України (29,6%) [10].

Сприяти поверненню українців з-за кордону, на думку значної більшості опитаних, може закінчення війни або будь-яких бойових дій на території України (82,1%), кожен третій зможе повернутися до України, якщо матиме там можливість працевлаштуватися (31,6%) та отримати фінансову допомогу для повернення в Україну (29,9%). Кожен четвертий з опитаних зазначив, що сприятиме їхньому поверненню до України надання житла або гідна компенсація за нього (23,1%), тоді як кожен десятий респондент нічого не потребує, тому що готовий повернутися в будь-якому випадку [10] (див. рис. 5).

Для того, щоб українські біженці повернулися до України, на думку половини опитаних, необхідним є закінчення війни та зниження окупантів: закінчення війни (23,9%), перемога у війні (22,8%), вигнати окупантів з території України (5,1%), вбити/знищити окупантів/росіян/москалів/рашистів (4,0%). Також поверненню українців до України буде сприяти економічний розвиток країни (19,1%), надання допомоги на відбудову і ремонт житла та/або компенсація за зруйноване житло (18,8%), надання гарантій безпеки в Україні (17,6%) [10]. Серед іншого опитані зазначали, що для повернення українців до України держава та керівництво країни повинні піклуватися про народ, зупинити корупцію і хабарництво, підтримувати українську армію тощо (див. рис. 6).

За результатами дослідження поведінки та настроїв українців, що вимушені були виїхати в Європу внаслідок війни в Україні [12], більшість опитаних головною умовою їхнього повернення до Ук-

Рис. 6. Відповіді на запитання "Що має зробити керівництво України, щоб сприяти поверненню українців до України?", % серед усіх опитаних

Примітка: сума відповідей не дорівнює 100%, тому що респондент міг обрати декілька варіантів відповідей.
Джерело: [10].

Рис. 7. Причини чому українські біженці хочуть повернутися до України, % від усіх опитаних

Примітка: сума відповідей не дорівнює 100%, тому що респондент міг обрати декілька варіантів відповідей.
Джерело: [10].

раїни вважає безпеку в країні (59% підлітків віком 14—17 років і 56% дорослих віком від 18 років зазначили, що вони та їхня родина мають бути в безпеці; 58% і 40% відповідно — припиняться обстріли; 39% і 25% — закінчиться війна). Майже кожен третій респондент повернеться в будь-якому випадку без жодних умов (35% підлітків віком 14—17 років і 21% дорослих віком від 18 років). Для незначної частки опитаних умовами повернення до України є наявність там роботи, відбудова міста і житла тощо.

Причинами, чому українці хочуть повернутися до України, переважно є патріотизм і любов до України. Загалом респонденти давали короткі та місткі відповіді, на штатт, "Україна — це мій дім" (38,3%), в Україні моє життя (26,2%), "Україна — моя батьківщина" (19,5%), "Україна — це моя країна" (16,1%), "в Україні моя сім'я (чоловік, тато, мати тощо)" (16,1%). Серед інших відповідей варто згадати: "я люблю Україну", "хочу додому", "мені там подобається, хочу жити в Україні", "дома краще" тощо. Крім того, деякі респонденти не розглядають інших країн для проживання, окрім України, а дехто відчуває, що за кордоном почуваються самотніми та чужими.

На додаток, варто зазначити, що більшість українців, які виїхали за кордон, це жителів півночі та сходу України. Так, за результатами соціологічного дослідження "Війна в Україні: соціологічний вимір" [3], жителів півночі (3,2% проти жителів півдня (1,8%), центру (1,9%), сходу (1,6%) та заходу (0,6%)). За результатами соціологічного дослідження "Опитування українських біженців та осіб, які шукають тимчасовий притулок за кордоном" [10], більшість українців, які виїхали за кордон, жителів м. Києва (22,7%), Харківської (13,3%), Одеської (10,7%), Київської (10,0%) та Дніпровської (9,3%) областей.

ВИСНОВКИ

Якщо війна або активні бойові дії в Україні продовжаться більш ніж на півроку-рік, то країна може втратити значну кількість осіб працездатного і репродуктивного віку, а також певну частину дитячого населення, яке є майбутнім країни. Основною причиною виїзду українців, що були вимушені виїхати за кордон у зв'язку з повномасштабним російським вторгненням на територію України, є бажання бути у безпеці самим і захистити власних дітей від небезпеки. Проте незважаючи на ситуацію, яка склалася в Україні, значна частка українців, що були вимушені виїхати за кордон у зв'язку з повномасштабним російським вторгненням на територію України, хочуть повернутися до України. Натомість майже кожен п'ятий українець, який виїхав за кордон внаслідок воєнних дій в Україні, замислюється про те, щоб залишитися в країні перебування.

Проте ця кількість може бути значно меншою, тому що українці, що були вимушені виїхати за кордон у зв'язку з повномасштабним російським вторгненням на територію України, стикнулися з певними проблемами в країнах їхнього перебування. Найчастіше українці за кордоном стикалися з такими труднощами, як незнання мови, складнощі з працевлаштуванням, відсутність житла та складнощі з його пошуком, відсутність грошей, доходів. Поверненню українців, що були вимушені виїхати за кордон у зв'язку з повномасштабним російським вторгненням на територію України, заважають відсутність роботи в Україні, відсутність житла або його руйнування, а також небезпека, яка може їх чекати в Україні. Тому поверненню українців з-за кордону буде сприяти, насамперед, закінчення війни або будь-яких бойових дій на території України, можливість працевлаштуватися та отримати фінансову допомогу для повернення в Україну, надання житла або гідна компенсація, тоді як кожен десятий респондент нічого не потребує, тому що готовий повернутися в будь-якому випадку. Головною причиною, чому українці хочуть по-

вернутися до України є патріотизм і любов до України. Саме на ці чинники має бути спрямована політика держави, тому потрібно, щоб українці/ки, що вимушені були виїхати за кордон у зв'язку із бойовими діями, не втратили зв'язок з Україною, українською мовою, історією, культурою.

Отже, потенційному поверненню українців до України, що були вимушені виїхати за кордон у зв'язку з повномасштабним російським вторгненням на територію України, буде сприяти: створення можливостей онлайн-навчання в закладах освіти України для дітей і молоді, які перебувають за кордоном; обов'язкове вивчення української мови, української літератури та історії в закордонних закладах освіти та/або на курсах; інформаційна кампанія від української влади, що українців, які були вимушені виїхати за кордон у зв'язку з повномасштабним російським вторгненням на територію України, чекають в Україні, що українці потрібні Україні, що для них буде житло і створюються нові додаткові робочі місця.

Література:

1. Million People Displaced by the War in Ukraine: IOM Survey. URL: <https://ukraine.iom.int/en/71-million-people-displaced-war-ukraine-iom-survey> (дата звернення: 23.05.2022).
2. Total Refugee Influx from Ukraine in Neighboring Countries. URL: [https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine#:~:text=Almost%203.7%20million%20refugees%20have,displaced%20to%20Moldova%20\(UNHCR\)](https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine#:~:text=Almost%203.7%20million%20refugees%20have,displaced%20to%20Moldova%20(UNHCR)) (дата звернення: 29.05.2022).
3. Війна в Україні: соціологічний вимір. Компанія "Оперативна соціологія", Норвезький інститут міських та регіональних досліджень (NIBR), Університет Осло Метрополітен (OsloMet). URL: <https://oper.so/index.html#blog> (дата звернення: 07.06.2022).
4. Громадяни України, які шукають тимчасового захисту від війни, потребують допомоги як на рідній землі, так і за кордоном. Українська Гельсінкська спілка з прав людини. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/hromadiany-ukrainy-iaki-shukauiut-tymchasovoho-zakhystu-vid-viyny-potrebiut-dopomohy-iak-na-ridniy-zemli-tak-i-zakordonom/> (дата звернення: 23.06.2022).
5. Життя українців за кордоном внаслідок повномасштабного вторгнення РФ на територію України. ГО "Інститут молоді". URL: https://drive.google.com/drive/folders/1slzJm8qdpLvjjopRsXyR_i4mPp62Ufwu (дата звернення: 14.05.2022).
6. Кульчицька К. Поїхати, щоб повернутися: чому українці за кордоном уникають статусу біженця. Аналітичний центр "Європа без бар'єрів". URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/04/28/7138538/> (дата звернення: 22.06.2022).
7. Міграція та соціально-політичні настрої під час повномасштабної війни Росії проти України: аналітичний звіт. Перша хвиля дослідження. Травень 2022 року. URL: https://gradus.app/documents/256/GradusEU_survey_wave1_UA_hSorts5.pdf (дата звернення: 29.05.2022).
8. Настрої українців та дії під час повномасштабної війни Росії з Україною. Gradus Research Company. Аналітичний звіт. 12 березень 2022. URL: https://gradus.app/documents/203/GradusResearch_Report_KSE_citizens_13042022.pdf (дата звернення: 25.04.2022).
9. Настрої українців та дії під час повномасштабної війни Росії з Україною. Gradus Research Company. Аналітичний звіт. 22 березень 2022. URL: https://gradus.app/documents/207/CitizensInWar_GradusKSE_31032022-ua_oHf97oA.pdf (дата звернення: 27.04.2022).
10. Опитування українських біженців та осіб, які шукають тимчасовий притулок за кордоном. ГО "Інститут молоді". 5—17 квітня 2022 року. URL: https://drive.google.com/file/d/1mmmJeOCqCw6JP0CJZRhmFuo-YZlCyTe_C/view?fbclid=IwAR1E4H93aU4ubcM49ras-WIgzRSTwqp0U4tVun2T8kqTwYwZdiAXjyXJa_I (дата звернення: 20.04.2022).

11. Трудоустройство в Польше от польского работодателя EWL Group. URL: <https://ewl.in.ua/> (дата звернення: 23.05.2022).

12. Українські біженці 2022 в Європі: підлітки. Дослідження поведінки та настроїв українців, що вимушені були виїхати в Європу внаслідок війни в Україні. 4Service Group. URL: <https://4service.group/> (дата звернення: 06.06.2022).

13. Українські біженці в Європі. Дослідження поведінки та настроїв українців, що вимушені були виїхати в Європу внаслідок війни в Україні. URL: <https://4service.group/ukrayinski-bizhentsi-v-yevropi-doslidzhennya-povedinki-ta-nastroyiv-ukrayintsiv-shho-vimusheni-buli-viyihali-v-yevropu-vnaslidok-vijni-v-ukrayini/> (дата звернення: 06.06.2022).

14. Українські біженці війни за кордоном: аналітичний огляд. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ukrayinski-bizhentsi-viynu-za-kordonom> (дата звернення: 06.06.2022).

15. Українці та війна. Інститут соціології НАН України. URL: https://i-soc.com.ua/assets/files/news/2022/zvit_170422.pdf (дата звернення: 10.06.2022).

16. Філіпчук Л., Ломоносова Н., Сирбу О., Кабанець Ю. Вимушена міграція і війна в Україні (24 лютого — 24 березня 2022). Аналітичний центр "CEDOS". URL: <https://cedos.org.ua/researches/vymushena-migracziya-i-vijna-v-ukrayini-24-bereznya-10-chervnya-2022/> (дата звернення: 06.06.2022).

17. Шосте загальнонаціональне опитування: адаптація українців до умов війни. Соціологічна група "Рейтинг". 19 березня 2022 року. URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_1000_ua_032022_v__press.pdf (дата звернення: 22.04.2022).

References:

1. The official site of IOM (2022), "Million People Displaced by the War in Ukraine", available at: <https://ukraine.iom.int/en/71-million-people-displaced-war-ukraine-iom-survey> (Accessed 23 May 2022).

2. The official site of UNHCR (2022), "Total Refugee Influx from Ukraine in Neighboring Countries", available at: <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine#:~:text=Almost%203.7%20million%20refugees%20have,displaced%20to%20Moldova%20> (Accessed 29 May 2022).

3. The official site of Operational Sociology (2022), "War in Ukraine: sociological dimension", available at: <https://oper.so/index.html#blog> (Accessed 07 June 2022).

4. The official site of Ukrainian Helsinki Union for Human Rights (2022), "Citizens of Ukraine seeking temporary protection from war need help both at home and abroad", available at: <https://helsinki.org.ua/articles/hromadiany-ukrainy-iaki-shukaiut-tymchasovo-hozakhystu-vid-viyny-potrebiut-dopomohy-iak-na-ridniy-zemli-tak-i-zakordonom/> (Accessed 23 June 2022).

5. The official site of NGO "Institute for Youth" (2022), "The life of Ukrainians abroad as a result of the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine", available at: https://drive.google.com/drive/folders/1slzMj8qdpLvjpjR-XyR_i4mPp62Ufwu (Accessed 14 May 2022).

6. The official site of Analytical center "Europe without barriers" (2022), "Going to return: why Ukrainians abroad avoid refugee status", available at: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/04/28/7138538/> (Accessed 22 June 2022).

7. The official site of Analytical center "Europe without barriers" (2022), "Migration and Socio-Political Attitudes During Russia's Full-Scale War Against Ukraine", available at: https://gradus.app/documents/256/GradusEU_survey_wave1_UA_hSorts5.pdf (Accessed 29 May 2022).

8. The official site of Gradus Research Company (2022), "Moods of Ukrainians and actions during Russia's full-scale war with Ukraine — 12 March 2022", available at: https://gradus.app/documents/203/GradusResearch_Report_KSE_citizens_13042022.pdf (Accessed 25 April 2022).

9. The official site of Gradus Research Company (2022), "Moods of Ukrainians and actions during Russia's full-scale war with Ukraine — 22 March 2022", available at: https://gradus.app/documents/207/CitizensInWar_GradusKSE_31032022_ua_oHf97oA.pdf (Accessed 27 April 2022).

10. The official site of NGO "Institute for Youth" (2022), "Survey of Ukrainian refugees and persons seeking temporary shelter abroad", available at: https://drive.google.com/file/d/1mmmJeOCqCw6JP0CJ-ZRhMfu0YZiCyTe_C/view?fbclid=IwAR1E4H93aU4ubc-M49rasWIgzRSTwqp0UtVun2T8kqTwYwZdiAXjyXJa_I (Accessed 20 April 2022).

11. The official site of EWL Group (2022), "Employment in Poland from a Polish employer EWL Group", available at: <https://ewl.in.ua/> (Accessed 23 May 2022).

12. The official site of 4Service Group (2022), "Ukrainian refugees 2022 in Europe: teenagers. A study of the behavior and attitudes of Ukrainians who were forced to leave for Europe as a result of the war in Ukraine", available at: <https://4service.group/> (Accessed 06 June 2022).

13. The official site of 4Service Group (2022), "Ukrainian refugees 2022 in Europe. A study of the behavior and attitudes of Ukrainians who were forced to leave for Europe as a result of the war in Ukraine", available at: <https://4service.group/ukrayinski-bizhentsi-v-yevropi-doslidzhennya-povedinki-ta-nastroyiv-ukrayintsiv-shho-vimusheni-buli-viyihali-v-yevropu-vnaslidok-vijni-v-ukrayini/> (Accessed 06 June 2022).

14. The official site of National Institute for Strategic Research (2022), "Ukrainian refugees of the war abroad: an analytical review", available at: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ukrayinski-bizhentsi-viyny-za-kordonom> (Accessed 06 June 2022).

15. The official site of Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine (2022), "Ukrainians and war", available at: https://i-soc.com.ua/assets/files/news/2022/zvit_170422.pdf (Accessed 10 June 2022).

16. The official site of Analytical center "CEDOS" (2022), "Forced migration and war in Ukraine. 24 February — 24 March 2022", available at: <https://cedos.org.ua/researches/vymushena-migracziya-i-vijna-v-ukrayini-24-bereznya-10-chervnya-2022/> (Accessed 06 June 2022).

17. The official site of Sociological group "Rating" (2022), "The sixth national survey: adaptation of Ukrainians to the conditions of war", available at: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_1000_ua_032022_v__press.pdf (Accessed 22 April 2022).

Стаття надійшла до редакції 11.09.2022 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

**ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвитку**

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

О. В. Озерчук,
к. е. н., старший викладач кафедри банківської справи,
Державний торговельно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3827-080X>
К. В. Клименко,
к. е. н., завідувач відділу бюджетної системи,
НДФІ ДННУ "Академія фінансового управління"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8295-1333>

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.9.77

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

О. Ozerchuk,
PhD in Economics, Senior Lecturer of the Department of Banking,
State University of Trade and Economics
K. Klymenko,
PhD in Economics, Head of the Department of Budget System,
State Educational Scientific Institution "Academy of Financial Management"

PECULIARITIES OF THE FUNCTIONING OF NON-BANKING FINANCIAL AND CREDIT INSTITUTIONS OF UKRAINE UNDER MARTIAL LAW

Стаття присвячена актуальним питанням функціонування небанківських фінансово-кредитних установ України в умовах дії воєнного стану та їх післявоєнного відновлення. Акцентовано увагу на нових пруденційних вимогах та нормативах діяльності НБФКУ. Розкрито наглядові підходи для забезпечення стійкості, прозорості, а також захисту прав споживачів РНБФП. Авторами розглянуто деякі статистичні дані НБФКУ в Україні, що є доступними для вільного користування та представленні в офіційних звітах НБУ з урахуванням відкритості даних в умовах воєнного стану в Україні. Для підтримки розбудови небанківського сектору запропоновано розробити проект Програми розвитку ринку небанківських фінансових послуг України на середньострокову перспективу, яка має бути стратегічно вивіреною, ґрунтуватися на цілісній, інтегративній моделі системи принципів правової держави й галузевих правових засадах, із відповідними затвердженими фінансовими індикаторами. Проект Програми має передбачати зростання ролі ринку небанківських фінансових послуг у процесах перерозподілу фінансових ресурсів, їх акумулювання для розв'язання пріоритетних державних завдань, збільшення інвестиційних можливостей учасників цього ринку; створення цілісної й ефективної системи РНБФП; стійке підвищення його капіталізації й розширення практики залучення інвестицій із використанням інструментів цього ринку; гармонізацію законодавства України, що регулює діяльність НБФКУ, з директивами ЄС; тощо.

The article is devoted to topical issues of the functioning of non-banking financial and credit institutions of Ukraine (NBFCI) in the conditions of martial law and their post-war recovery. Attention is focused on new prudential requirements and standards of NBFCI activity. In particular, these are: (1) capital standards: the minimum amount of own capital (H1) and the sufficiency (adequacy) of regulatory capital (H2); (2) credit risk standards: maximum amount of credit risk per person (user, group of related users) (H3) and maximum amount of credit risk for all persons (users) (H4); (3) standard of short-term liquidity (H5). Supervisory approaches to ensure stability, transparency, as well as protection of consumer rights of non-banking financial services market (NBFSM) are revealed.

The authors analyzed the statistical data of the NBFCI in Ukraine, available for free use and presented in the official reports of the NBU, taking into account the openness of the data under the conditions of martial law in Ukraine. According to the results of the study, it was found that the development of a fully functioning segment of non-banking financial and credit services on the financial market is an extremely responsible task that Ukraine currently faces in the context of its global and European integration aspirations. In view of this, determining the direction of stabilization and recovery of the domestic financial market in the context of reforming the economy in the conditions of martial law and post-war recovery belongs to the national tasks for the medium term. In order to prevent the emergence of crisis

situations in the future, it is necessary to reform this market by developing it based on the study and implementation of European experience and updating the national legislative framework. To support the development of the non-banking sector, it is proposed to develop a draft Program for the development of the market of non-banking financial services of Ukraine for the medium-term perspective, which should be strategically calibrated, based on a holistic, integrative model of the system of principles of the rule of law and sectoral legal frameworks, with appropriate approved financial indicators.

The draft Program should provide for the growth of the role of the market of non-banking financial services in the processes of redistribution of financial resources, their accumulation for the solution of state priority tasks, the increase of investment opportunities of the participants of this market; creation of a complete and effective NBFSM system; steady increase of its capitalization and expansion of the practice of attracting investments using the tools of this market; harmonization of the legislation of Ukraine, which regulates the activity of NBFCI, with EU directives; etc.

Ключові слова: державне регулювання, ринок небанківських фінансових послуг (РНБФП), реформування, небанківські фінансово-кредитні установи (НБФКУ), нормативи діяльності НБФКУ, воєнний стан.

Key words: state regulation, non-banking financial services market (NBFSM), reforming, non-banking financial and credit institutions (NBFCI), norms of activity of the NBFCI, martial law.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У світовій фінансовій системі ринок небанківських фінансових послуг є одним із найефективніших механізмів залучення, розподілу й перерозподілу фінансових ресурсів, і його значення в сучасних умовах зростає. Перспективи розвитку учасників даного ринку залежать від ефективності державної регуляторної політики, функціональності нормативно-правових актів, спрямованих на створення дієвого механізму державного регулювання та нагляду, забезпечення конкуренції на фінансовому ринку, запобігання діяльності недобросовісних компаній, координуваності із сучасними процесами реформування економіки.

Розбудова повноцінної функціонуючої сегменту небанківських фінансово-кредитних послуг на фінансовому ринку є вкрай відповідальним завданням, яке наразі стоїть перед Україною у світлі її інтеграції в європейську і світову економічну спільноту. З огляду на це, визначення напрямів стабілізації й оздоровлення вітчизняного фінансового ринку в контексті проведення реформування економіки в умовах дії воєнного стану та постійного відновлення належить до загальнодержавних завдань на середньострокову перспективу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Небанківські фінансово-кредитні установи є об'єктом досліджень багатьох зарубіжних і вітчизняних науковців, які зробили вагомий внесок у дослідження окресленої проблематики. Зокрема, фундаментальні положення ефективного розвитку ринку парабанків як складової фінансового ринку в розрізі функціонування національної фінансової системи виклали у своїх працях Р.Й. Бачо, Ю.М. Гриневич, О.М. Іваницька, О.В. Клименко, Ж.В. Прокопенко, Б.І. Пшик, Г.М. Терещенко, Т.І. Тесленко та ін. [1—8].

Втім дана проблематика потребує подальшого дослідження з урахуванням викликів і загроз, що виникають в сучасних реаліях щодо застосування програм підтримки формування та розвитку небанківських фінансово-кредитних установ в умовах воєнного стану в Україні.

МЕТА СТАТТІ

Мета дослідження полягає у визначенні проблемних аспектів функціонування небанківських фінансово-кредитних установ України, проведенні оцінки їх поточного стану й нормативно-правового регулювання, а також

обґрунтуванні стратегічних напрямів щодо подальшого розвитку в умовах дії воєнного стану та післявоєнного відновлення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

В Україні Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64 "Про введення воєнного стану в Україні", затвердженого Законом України № 2102-IX від 24 лютого 2022 року "Про затвердження Указу Президента України "Про введення воєнного стану в Україні" введено воєнний стан [9].

Тож розпочнемо це дослідження з: (1) розгляду нормативно-правового базису, що є основною платформою будь-якого предмету дослідження та був відповідно змінений до вимог дії воєнного стану в Україні; (2) виокремлення певних кількісних оцінок діяльності НБФКУ та (3) встановлення параметрів функціонування учасників ринку в межах законодавчого поля України.

Очевидно, що в даних умовах, вітчизняні учасники РНБФП потребують дієвих реанімаційних заходів, а отже, чималої державної підтримки. Вкрай важливо внести відповідні зміни до нормативно-правових актів, конкретизувавши завдання та цілі. Такі кроки вимагають комплексного бачення перспектив законодавчої підтримки національних реформ і утворюють систему антикризових заходів, покликану втілити в державне управління фінансовим сектором загалом та ринком небанківських фінансових установ зокрема засади стратегічного управління, які мають превентивний характер.

Для уникнення незаконного використання агресором відкритої інформації про учасників ринку небанківських фінансових послуг України та з метою посилення безпеки, НБУ обмежив доступ до неї під час дії воєнного стану. Так, регулятор обмежив відкритий доступ користувачів до даних з окремих реєстрів та переліків. Зокрема, Державного реєстру фінансових установ, реєстру колекторських компаній, Державного реєстру страхових та перестрахових брокерів, переліку небанківських фінансових груп тощо.

Крім того, було припинено доступ до Комплексної інформаційної системи НБУ (КІС НБУ). Доступ до цієї системи надаватиметься тільки авторизованим у КІС НБУ надавачам фінансових послуг. Упродовж дії воєнного стану інформація про структуру власності надавачів фінансових послуг та колекторських компаній не буде розміщуватися на сторінках офіційного Інтернет-представництва НБУ [10].

Таблиця 1. Динаміка активів небанківських фінансових установ та їхніх кількісних показників за період 31.12.2019—31.03.2022 рр.

	31.12.2019	31.12.2020	31.03.2021	30.06.2021	30.09.2021	31.12.2021	31.03.2022
Кількість надавачів фінансових послуг							
Банки	75	73	73	73	71	71	69
Страховики	233	210	208	181	169	155	145
Фінансові компанії	986	960	964	958	971	922	894
ЮО-лізингодавці	157	146	144	138	137	137	110
Кредитні спілки	337	322	316	308	289	278	205
Ломбарди	324	302	292	287	283	261	197
Структура активів фінансового сектору, млрд грн							
Банки	1 493	1 823	1 836	1 892	1 932	2 054	1 970
Страховики	64	65	64	65	66	65	64
Кредитні спілки (п. ш.)	3	2	2	2	2	2	2
Фінансові компанії	162	188	167	180	191	209	196
Ломбарди (п. ш.)	4	4	4	4	4	4	3

Джерело: складено на основі [12].

НБУ на час дії воєнного стану врегулював діяльність учасників ринку небанківських фінансових послуг, небанківських фінансових груп, платіжного ринку, колекторських компаній та юридичних осіб, які отримали ліцензію на надання банкам послуг з інкасації. Для окремих учасників ринку встановлюється ряд додаткових послаблень. До страховиків не застосовуватимуться заходи впливу за порушення обов'язкових критеріїв і нормативів достатності капіталу та платоспроможності, ліквідності, прибутковості, якості активів та ризиковості операцій страховика. До кредитних спілок не застосовуватимуться заходи впливу за порушення обов'язкових фінансових нормативів та вимог, що обмежують ризики за операціями з фінансовими активами кредитних спілок.

Також Регулятор не застосовуватиме заходи впливу за порушення строків проведення чергових загальних зборів членів кредитної спілки за підсумками 2021 року. До фінансових компаній-гарантів не застосовуватимуться заходи впливу за порушення вимог щодо достатності регулятивного капіталу, складання та подання консолідованої та субконсолідованої звітності та інформації [11].

Далі в межах дослідження розглянемо деякі статистичні дані НБФКУ в Україні, що є доступними для вільного користування та представленні в офіційних звітах НБУ з урахуванням відкритості даних в умовах воєнного стану в Україні.

Повномасштабна війна Росії проти України виявила неготовність низки надавачів небанківських фінансових послуг до сильних шоків. Через реалізацію операційних ризиків значна кількість учасників ринку вимушено призупинила або скоротила свою діяльність. Крім того, суттєво знизився попит на основні фінансові послуги. У I кварталі 2022 р. скоротилися надходження страхових премій за ризиковими видами страхування порівняно з тогорічними показниками. Водночас знизилися страхові виплати та адміністративні витрати ризикових страховиків, що дало змогу утримати показники операційної ефективності та підвищити прибутковості. Страховики життя зберегли торішні обсяги страхових премій та прибутковості. Діяльність кредитних спілок надалі скорочувалася: обсяги активів та кредитування знижувалися. Разом з тим, кредитні спілки завершили I квартал 2022 р. із незначним прибутком завдяки зменшенню адміністративних витрат, зростанню операційного доходу та помірним відрахуванням у резерви. Обсяг кредитування фінансовими компаніями та ломбардами в I кварталі 2022 р. також суттєво скоротився, що позначилося на їхніх фінансових результатах — обидва сегменти зафіксували чистий збиток. Із

початку повномасштабного вторгнення активність діючих на ринку фінансових установ помітно послабилася. Відтоді також не зареєстровано жодної нової установи, хоча до початку війни на ринку з'явилися 25 установ, серед яких: по одному ломбарду, страховику та кредитній спілці, два лізингодавці та 20 фінансових компаній. Натомість за I квартал 2022 р. кількість установ у Реєстрі зменшилась одразу на 175, більшість вилучено в безрезні. Ці установи вже не мали діючих ліцензій та переважно були зареєстровані на території ОРДЛО та Криму.

Для поступового відновлення активності учасників небанківського фінансового сектору їм необхідно налагодити діяльність та канали надання фінансових послуг в умовах війни. Значну увагу при цьому варто приділяти забезпеченню фізичної безпеки роботи установ, клієнтів та кібербезпеці. Усім небанківським фінансовим установам потрібно посилити свою здатність надавати послуги онлайн із забезпеченням цілодобової максимальної повної клієнтської підтримки.

Із розгортанням кризи, крім операційних, посилюються кредитні ризики та ризики ліквідності, а для страховиків — також і андеррайтингові ризики. Установам-кредиторам варто належно відображати якість кредитного портфеля, своєчасно проводити реструктуризації для позичальників, що зазнали негативного впливу війни. Проте такі реструктуризації не мають приховувати неспроможність позичальника обслуговувати борг. Страховикам варто актуалізувати оцінки ризиків, за потреби переглянути тарифи, оцінки резервів та планові показники діяльності [12].

З урахуванням скорочення обсягу майже всіх основних операцій та відповідно доходів, надавачам небанківських фінансових послуг доцільно оптимізувати витрати діяльності, перш за все — адміністративні. Водночас вони повинні надалі виконувати власні зобов'язання перед клієнтами — це запорука збереження довіри до фінансового ринку. НБУ поступово відновлюватиме тимчасово призупинені регуляторні вимоги та повернеться до застосування наглядних інструментів для забезпечення належного нагляду за НБФКУ в умовах дії воєнного стану [12].

Варто підкреслити, що наразі вкрай важливим є концептуальне бачення більшості напрямів і шляхів регулювання. Так, НБУ у зв'язку з воєнним станом продовжує знижувати регуляторне навантаження на кредитні спілки та удосконалювати нормативно-правову базу для ринків небанківських фінансових послуг. Зокрема, кредитним спілкам дозволено визначати рівень прострочення договорів кредиту відповідно до нових умов кредитного договору, пов'язаних із реструктуризацією зобов'язань за таким договором. Крім того, кредитним спілкам продовжено максимально строк (до 18 місяців) дії плану відновлення фінансової стабільності, а також знято обмеження на пролонгацію кредитних договорів, укладених із пов'язаними особами кредитної спілки.

Також НБУ може з власної ініціативи продовжувати строк виконання рішень про застосування заходів впливу, термін виконання яких припадає (припав) на період воєнного стану в Україні на 30 календарних днів із дня його припинення або скасування, щодо всіх учасників ринку небанківських фінансових послуг. Ці та інші зміни передбачені постановою Правління НБУ від 10 травня 2022 року № 97 "Про внесення зміни до постанови Правління НБУ від 06 березня 2022 року № 39" [13].

Регулятор заборонив громадянам Росії, а також особам, що постійно проживають у Росії, та російським компаніям, які є власниками істотної участі (від 10%) у страхових, лізингових, фінансових, факторингових компаніях та інших надавачах небанківських фінансових послуг, прямо чи опосередковано користуватися правом голосу та брати участь в управлінні компанією до скасування чи припинення воєнного стану в Україні. Надавачі фінансових послуг, у яких власниками істотної участі є громадяни РФ чи компанії, зареєстровані в РФ, можуть звернутися до НБУ для призначення довіреної особи, якій можна передати право їх голосу. Для цього необхідно подати пропозиції щодо не менше двох кандидатур, а також документи для ідентифікації таких фізичних осіб та оцінки їх ділової репутації. Довіреніми особами не зможуть бути громадяни РФ та особи, що мають постійне місце проживання в РФ.

Для підтримання учасників РНБФП було перенесено строки приведення у відповідність їх діяльності до вимог Положення про ліцензування та реєстрацію надавачів фінансових послуг та умови провадження ними діяльності з надання фінансових послуг, затвердженого постановою Правління НБУ від 24 грудня 2021 року № 153. Строк перенесення — шість місяців із дня припинення чи скасування воєнного стану в Україні. Такі зміни затверджені постановою Правління НБУ від 4 травня 2022 року № 93 "Про внесення змін до постанови Правління Національного банку України від 24 грудня 2021 року № 153 та врегулювання деяких питань у діяльності надавачів фінансових послуг" [14].

Сьогодні більшість НБФКУ відновили свою роботу. Надання інформації та подання документів регулятору — важлива передумова нормального функціонування парабанків, незважаючи на війну, що триває в Україні. Адже з 3 березня 2022 р. НБФКУ були звільнені від обов'язку надавати НБУ зазначену вище інформацію та подавати документи. Тому з 15 серпня 2022 р. встановлюється початок перебігу строків щодо виконання вимог та запитів НБУ про надання інформації та подання документів, направлених під час дії воєнного стану, відновлення подання яких планувалося з дня припинення чи скасування воєнного стану в Україні. Водночас НБУ може встановити окремим піднаглядним особам інший строк щодо надання інформації та подання документів, ніж встановлений у вимогах та запитах НБУ, шляхом надсилання додаткових листів. Крім того, для небанківських фінансових установ, місцезнаходження яких є населені пункти територіальних громад, включених до переліку територіальних громад, які розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають у тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні), що формується в порядку, встановленому КМУ, перебіг строків надання інформації та подання документів вважається зупиненим до моменту деокупації [15].

У той же час спрощення регуляторних підходів, які планувалося запровадити на досить обмежений час, сформувало тривожні тенденції на ринку. Зокрема, за результатами аналізу звітності учасників ринку небанківських фінансових послуг є ознаки порушення деякими компаніями критичних фінансових нормативів та здійснення ризикової діяльності. Збереження цієї тенденції може негативно позначитися на стійкості ринку. Крім того, аналіз звернень громадян свідчить про ознаки порушень прав споживачів з боку окремих надавачів

фінансових послуг, які зловживають можливістю працювати у спрощеному регуляторному середовищі. Зважаючи на зазначені фактори та продовження дії воєнного стану, для забезпечення стійкості та прозорості ринку, а також захисту прав споживачів регулятор актуалізує наглядові підходи (рис. 1).

Також в рамках відновлення роботи було визначено пруденційні нормативи для небанківських надавачів платіжних послуг. Зокрема, для небанківських надавачів платіжних послуг встановлені такі пруденційні нормативи:

1) нормативи капіталу: мінімального розміру власного капіталу (Н1); достатності (адекватності) регулятивного капіталу (Н2);

2) нормативи кредитного ризику: максимального розміру кредитного ризику на одну особу (користувача, групу пов'язаних користувачів) (Н3); максимального розміру кредитних ризиків на всіх осіб (користувачів) (Н4);

3) норматив короткострокової ліквідності (Н5) [17].

Небанківські надавачі платіжних послуг (крім малих платіжних установ) зобов'язані дотримуватись у своїй діяльності нормативів капіталу (Н1 та Н2). Надавачі, які на підставі ліцензії на надання фінансових платіжних послуг надаватимуть користувачам на умовах кредиту кошти для виконання платіжних операцій, додатково до нормативів капіталу (Н1 та Н2) зобов'язані дотримуватись нормативів кредитного ризику (Н3 та Н4) та короткострокової ліквідності (Н5). Малі платіжні установи зобов'язані дотримуватись у своїй діяльності нормативу мінімального розміру власного капіталу (Н1). Недотримання небанківським надавачем платіжних послуг установлених пруденційних нормативів є підставою для розгляду НБУ питання щодо застосування заходів впливу [17].

Пруденційні нормативи спрямовані на забезпечення належного рівня безпеки і стабільності надання платіжних послуг користувачам і визначені з метою імплементації Закону України "Про платіжні послуги". Небанківські надавачі платіжних послуг, які отримують ліцензію на надання фінансових платіжних послуг відповідно до Закону України "Про платіжні послуги", будуть зобов'язані дотримуватись у своїй діяльності визначених нормативів.

ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ

Загальними висновками статті є: в сучасних реаліях НБФКУ відіграють важливе значення у багатьох сферах економіки, що і підкреслює їх роль. Загалом для економіки нашої держави діяльність НБФКУ на фінансовому ринку сприятиме його насиченню відповідними фінансовими ресурсами, підвищенню темпів економічного зростання країни.

Очевидно, що вітчизняний РНБФП (з усіма його функціонуючими учасниками) потребує дієвих реанімаційних заходів, а отже, чималої державної підтримки як і в процесі дії воєнного стану так і на перспективу післявоєнного відновлення в Україні. Для запобігання виникненню кризових ситуацій у майбутньому необхідно реформувати цей ринок шляхом його розбудови на основі вивчення й імплементації європейського досвіду та оновлення національної законодавчої бази.

Дослідження напрямів реформування державного регулювання ринку небанківських фінансових послуг в Україні вказує на необхідність його якісної перебудови шляхом реформування більшості складових та усунення перешкод, які стримують подальший сталий розвиток. Наразі ефективного функціонування вітчизняного РНБФП можна досягти за рахунок оновлення нормативно-правової бази з урахуванням помилок попередніх періодів і набутого досвіду. Реалізація таких стратегічних орієнтирів дасть можливість оцінити дії, спрямовані на поліпшення функціонування ринку на середньостроковий період, перетворить його на важливий системо-

утворюючий елемент національної фінансової системи та збільшить роль цього ринку в забезпеченні економічного зростання. Цілеспрямований і комплексний підхід до реформування діяльності учасників РНБФП дасть Україні потужний імпульс для розвитку її економіки, а також забезпечить європейський рівень добробуту громадян.

Перспективи подальших досліджень окресленої проблематики вбачаються в розробленні проекту Програми розвитку ринку небанківських фінансових послуг України на середньострокову перспективу, яка має бути стратегічно вивіреною та ґрунтуватися на цілісній, інтегративній моделі системи принципів правової держави й галузевих правових засадах, одним із компонентів котрої повинен стати вектор розвитку вітчизняного ринку небанківських фінансових послуг із відповідними затвердженнями фінансовими індикаторами на період повоєнного відновлення [18].

Ця середньострокова Програма може містити такі елементи: її мету й принципи, поточний стан і відповідні проблемні аспекти, притаманні учасникам РНБФП, етапи та заходи реалізації програми, очікувані результати її здійснення, план заходів щодо виконання програми, фінансове забезпечення її реалізації.

Зокрема, вона має передбачати: (1) зростання ролі ринку небанківських фінансових послуг у процесах перерозподілу фінансових ресурсів, їх акумулювання для розв'язання пріоритетних державних завдань, збільшення інвестиційних можливостей учасників цього ринку; (2) створення цілісної й ефективної системи РНБФП; (3) стійке підвищення його капіталізації й розширення практики залучення інвестицій із використанням інструментів цього ринку; (4) гармонізацію законодавства України, що регулює діяльність НБФУ, з директивами ЄС; (5) забезпечення збалансованості економічних інтересів учасників РНБФП через формування конкурентоспроможного ринкового середовища; (6) розроблення нових, конкурентоспроможних фінансових продуктів і послуг; (7) відновлення довіри споживачів небанківських фінансових послуг тощо.

Література:

1. Бачо Р. Й. Сучасний стан розвитку ринку небанківських фінансових послуг України. Науковий вісник Ужгородського університету. Сер.: Економіка. 2015. Вип. 1. С. 180—183.
2. Гриневич Ю. М., Мироненко М. Ю. Стан та перспективи розвитку спеціалізованих кредитно-фінансових установ в Україні. Інноваційна економіка. 2016. № 2. С. 17—24.
3. Іваницька О. М., Гуц М. В. Діяльність небанківських кредитно-фінансових установ в Україні. Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Сер.: Економіка, право, політологія, туризм. 2013. Вип. 1. С. 28—32.

Наглядові підходи для забезпечення стійкості та прозорості РНБФП та захисту прав його споживачів

По-перше, відновлюється застосування заходів впливу до небанківських фінансових установ. Зокрема, до страховиків та фінансових компаній-гарантів застосовуватимуться заходи впливу за порушення найкритичніших фінансових нормативів, а для кредитних спілок – за порушення порядку розрахунку кредитного ризику за дні прострочення та вимог щодо обмеження залучення вкладів на депозити.

По-друге, доповнюється перелік ознак, які можуть свідчити про здійснення установою ризикової діяльності з подальшим відкликанням ліцензії. Так, підставою для відкликання ліцензії може стати укладання фінансовою установою нових договорів про надання фінансових послуг із клієнтами за наявності порушення зобов'язань перед клієнтами за діючими договорами (для страхових компаній – додатково за порушення нормативу ризиковості операцій). Ще однією підставою для відкликання ліцензії може стати внесення змін до діючих договорів із надання фінансових послуг, наслідком яких є збільшення зобов'язань перед клієнтами, за наявності порушення зобов'язань перед клієнтами за діючими договорами.

По-третє, скорочуються строки реагування на порушення, які здійснюються небанківськими фінансовими установами. Зокрема, термін надання об'єктом нагляду до НБУ письмового пояснення чи заперечення на акт про правопорушення скорочується з 7 до 3 днів. Термін для надсилання представникам об'єкту нагляду запрошення на засідання Правління НБУ чи комітету НБУ, який розглядає питання щодо застосування заходів впливу (за результатами безвиїзного нагляду та інспекційних перевірок) – із 5 до 2 робочих днів до дати проведення такого засідання. Строк подання парабанком документів, що підтверджують усунення порушення, буде також скорочено з 5 до 2 робочих днів.

По-четверте, відновлюється проведення інспекційних перевірок, а процес їх проведення – актуалізується. Зокрема, перевірки проводитимуться за результатами аналізу звернень фізичних осіб про порушення, що спричинили шкоду їх правам та законним інтересам, а також ненадання учасником ринку небанківських послуг звітності до НБУ, надання недостовірної інформації та виявлення в документах інформації щодо недотримання вимог законодавства, встановлення фактів погіршення фінансового стану учасника ринку небанківських послуг тощо.

По-п'яте, удосконалюються підходи до здійснення ліцензування небанківських фінансових установ. Так, НБУ застосовуватиме нові інструменти для перевірки структур власності парабанків на предмет прозорості. Крім того, дані установи повинні подати документи щодо відповідності фінансового та майнового стану власника істотної участі в небанківській фінансовій установі встановленим НБУ вимогам та привести свою діяльність у відповідність до оновлених ліцензійних вимог у чітко визначені строки.

Рис. 1. Наглядові підходи для забезпечення стійкості та прозорості РНБФП та захисту прав його споживачів

Джерело: побудовано на основі: [16].

4. Клименко О. В. Державне регулювання ринків небанківських фінансових послуг в Україні в умовах євроінтеграції. Вісник НАДУ. Сер. Державне управління. 2020. № 1 (96). С. 39—48.

5. Прокопенко Ж. В. Господарська діяльність небанківських фінансових установ як об'єкт нормативно-правового регулювання: облікові аспекти. Агросвіт. 2017. № 8. С. 60—64.

6. Пшик Б. І. Розвиток ринків небанківських фінансових послуг в Україні: основні проблеми та шляхи їх вирішення. Глобальні та національні проблеми економіки. 2017. № 16. С. 988—992.

7. Терещенко Г. М., Мусатова Т. А. Посилення пруденційного нагляду за небанківськими фінансовими установами. Наукові праці НДФІ. 2016. Вип. 1. С. 95—106.

8. Тесленко Т. І. Характеристика небанківських фінансових установ та побудова бухгалтерського обліку в небанківських фінансових установах. Призовський економічний вісник. 2019. Вип. 2 (13). С. 376—380.

9. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022". URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення 27.08.2022).

10. На час дії воєнного стану доступ до відкритої інформації про учасників ринку небанківських фінансових послуг обмежується / НБУ. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/na-chas-diyi-voyennogo-stanu-dostup-do-vidkritoyi-informatsiyi-pro-uchasnikiv-rinku-nebankivskih-finansovih-poslug-obmejuetsya> (дата звернення 27.08.2022).

11. Урегульовано діяльність учасників ринку небанківських послуг на час дії воєнного стану / НБУ. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/uregulovano-diyalnist-uchasnikiv-rinku-nebankivskih-poslug-na-chas-diyi-voyennogo-stanu> (дата звернення 27.08.2022).

12. Офіційний сайт Національного банку України: Огляд небанківського фінансового сектору, серпень 2022. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Nonbanking_Sector_Review_2022-08.pdf?v=4 (дата звернення 27.08.2022).

13. Регуляторне навантаження на кредитні спілки знижується / НБУ. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/regulyatorne-navantajennya-na-kreditni-spilki-znijuyetsya?fbclid=IwAR3p3rjffeX9WSlNg18Xr3pHTS7QmBC8WryjEfKBlZPrG3g2SdzGgxlJNkk> (дата звернення 27.08.2022).

14. Резидентам РФ заборонено брати участь в управлінні небанківськими установами / НБУ. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/rezidentam-rf-zaboroneno-brati-uchast-v-upravlinni-nebankivskimi-ustanovami> (дата звернення 27.08.2022).

15. Надання небанківськими фінансовими установами НБУ інформації та документів щодо ліцензування та реєстрації відновлюється / НБУ. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/nadannya-nebankivskimi-finansovimi-ustanovami-nbu-informatsiyi-ta-dokumentiv-schodolitsenzuvannya-ta-reyestratsiyi-vidnovlyuyetsya> (дата звернення 27.08.2022).

16. Для забезпечення стійкості ринку та захисту прав споживачів актуалізуються підходи до регуляторних вимог на ринку небанківських фінансових послуг / НБУ. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/dlya-zabezpechennya-stiykosti-rinku-ta-zahistu-prav-spojivachiv-aktualizuyutsya-pidhodi-do-regulyatornih-vimog-na-rinku-nebankivskih-finansovih-poslug> (дата звернення 28.08.2022).

17. Про затвердження Положення про встановлення пруденційних нормативів, що є обов'язковими для дотримання небанківськими надавачами платіжних послуг, та визначення методики їх розрахунку: Постанова НБУ від 25 серпня 2022 року № 190 / Національний банк України. 2022. 25 серпня. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_25082022_190 (дата звернення 27.08.2022).

18. Клименко К. В., Савостьяненко М. В. Формування системи стратегічного регулювання ринку небанківських фінансових послуг в Україні. *Фінанси України*. 2021. № 4. С. 65—83.

References:

1. Bacho, R. J. (2015), "Present state of non-banking financial services market development in Ukraine", *Scientific Bulletin of Uzhhorod University, Series "Economics"*, vol. 1, pp. 180—183.

2. Hrynevych, Yu. M. and Myronenko, M. Yu. (2016), "Status and prospects of development of specialized credit and financial institutions in Ukraine", *Innovative economy*, vol. 2, pp. 17—24.

3. Ivanytska, O. M. and Huts, M. V. (2013), "The influence of tranches provided by IMF over Ukraine's economy", *Scientific Bulletin of the Institute of International Relations at NAU. Series: economics, law, political science, tourism*, vol. 1, pp. 28—32.

4. Klymenko, O. (2020), "State regulation of non-banking financial services markets in Ukraine in European integration", *Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine. Series Public Administration*, vol. 1 (96), pp. 39—48.

5. Prokopenko, Zh. (2017), "Business activities nbfs as object legal regulation: accounting aspects", *Agrosvit*, vol. 8, pp. 60—64.

6. Pshyk, B. I. (2017), "Development of non-bank financial services markets in Ukraine: main problems and ways to solve them", *Global and National Problems of Economics*, vol. 16, pp. 988—992.

7. Tereshchenko H. and Musatova T. (2016), "The strengthening of prudential supervision of non-bank financial institutions", *RFI Scientific Papers*, vol. 1, pp. 95—106.

8. Teslenko, T. (2019), "Characteristics of non-bank financial institutions and construction of accounting in non-bank financial institutions", *Pryazovskyi economic herald*, vol. 2 (13), pp. 376—380.

9. President of Ukraine (2022), Decree "On the imposition of martial law in Ukraine", Available at: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (Accessed 27 August 2022).

10. The National Bank of Ukraine (2022), "Restricted Access to Public Information on Nonbank Financial Institutions for Duration of Martial Law", Available at: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/na-chas-diyi-voyennogo-stanu-dostup-do-vidkritoyi-informatsiyi-pro-uchasnikiv-rinku-nebankivskih-finansovih-poslug-obmejuetsya> (Accessed 27 August 2022).

11. The National Bank of Ukraine (2022), "NBU Outlines Rules of Operation of Nonbank Services Market Participants Under Martial Law", Available at: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/uregulovano-diyalnist-uchasnikiv-rinku-nebankivskih-poslug-na-chas-diyi-voyennogo-stanu> (Accessed 27 August 2022).

12. The National Bank of Ukraine (2022), "Non-Banking Financial Sector Review, August 2022", Available at: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Nonbanking_Sector_Review_2022-08.pdf?v=4 (Accessed 27 August 2022).

13. The National Bank of Ukraine (2022), "The regulatory burden on credit unions is decreasing", Available at: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/regulyatorne-navantajennya-na-kreditni-spilki-znijuyetsya?fbclid=IwAR3p3rjffeX9WSlNg18Xr3pHTS7QmBC8WryjEfKBlZPrG3g2SdzGgxlJNkk> (Accessed 27 August 2022).

14. The National Bank of Ukraine (2022), "Residents of Russia Prohibited to Manage Nonbank Institutions", Available at: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/rezidentam-rf-zaboroneno-brati-uchast-v-upravlinni-nebankivskimi-ustanovami> (Accessed 27 August 2022).

15. The National Bank of Ukraine (2022), "Provision of information and documents on licensing and registration by non-banking financial institutions to the NBU is resumed", Available at: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/nadannya-nebankivskimi-finansovimi-ustanovami-nbu-informatsiyi-ta-dokumentiv-schodolitsenzuvannya-ta-reyestratsiyi-vidnovlyuyetsya> (Accessed 27 August 2022).

16. The National Bank of Ukraine (2022), "To ensure market stability and protect consumer rights, approaches to regulatory requirements in the market of non-banking financial services are being updated", Available at: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/dlya-zabezpechennya-stiykosti-rinku-ta-zahistu-prav-spojivachiv-aktualizuyutsya-pidhodi-do-regulyatornih-vimog-na-rinku-nebankivskih-finansovih-poslug> (Accessed 28 August 2022).

17. The National Bank of Ukraine (2022), Resolution "On the approval of the Regulation on the establishment of prudential standards, which are mandatory for compliance by non-bank payment service providers, and determination of the methodology for their calculation", Available at: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_25082022_190 (Accessed 27 August 2022).

18. Klymenko, K. V. and Savostianenko, M. V. (2021), "Formation of the system of strategic regulation of the market of non-bank financial services in Ukraine", *Finance of Ukraine*, vol. 4, pp. 65—83.

Стаття надійшла до редакції 12.09.2022 р.

К. В. Захожай,
к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів,
ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1001-8012>
Є. В. Шаталов,
аспірант кафедри фінансів, ДВНЗ "Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2886-2062>

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.9.83

ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСУВАННЯ ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

K. Zakhzhay,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
Y. Shatalov,
Postgraduate student of the Department of Finance,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

FEATURES OF FINANCING THE BALANCED STATE DEVELOPMENT

У статті досліджується відмінність підходів щодо забезпечення фінансування сталого розвитку держави. Проблема покриття потреб країни завжди цікавила науковців, особливо це стосується необхідності забезпечення її збалансованості. При цьому ключовим питанням завжди поставала гранична межа витрат, які можна було б виділити під кожен окрему статтю видатків бюджету, насамперед це стосується таких галузей як оборона або забезпечення стійкості стратегічно важливих сфер економічної системи держави. За замовчуванням безпосередній вплив на ці напрямки видатків мають лобістські групи в уряді, які відстоюють інтереси певних промислово-фінансових груп, однак, на думку авторів, подібне планування носить радше тактичний, ніж стратегічний характер і має дуже вузьке коло стейкхолдерів, причому держава не завжди опиняється серед них.

Слід зауважити, що у світовій практиці однією із ключових цілей фінансування держави є рух у напрямку сталого розвитку, фактично це досягнення проміжних показників у динаміці, які у майбутньому забезпечать зростання та злагоджений політичний підхід для того, щоб відбувалися структурні зрушення у світовій економіці, досягалися рівновага між суспільством і природою, оптимальні темпи економічного зростання, вирішувалися демографічні проблеми, а також проблеми зайнятості, рівня і якості життя населення, збереження стабільності соціальних та культурних систем, життєздатності екосистеми. З метою реалізації вищезазначеного потрібно залучати великомасштабні інвестиції. Задля забезпечення запасу міцності, автори вбачають велику потребу у стимулюванні економічної діяльності та поживленні процесів спрямованих на стимулювання розвитку малого та середнього підприємництва оскільки економічно освічені громадяни стануть гарними союзниками у плануванні та коригуванні загальних та проміжних цілей, досягнення яких сприятиме поступу до збалансованості.

А головне — для цього потрібно сформулювати комплексний підхід, що дасть змогу приймати ефективні політичні заходи, опираючись на які розробка стратегій фінансування забезпечуватиме основу національних стратегій щодо сталого розвитку, а узгоджені зусилля із залученням всіх суб'єктів і мобілізацією всіх ресурсів комплексно, одночасно з максимальним збільшенням віддачі від них дозволять здійснювати інвестиції, необхідні для досягнення цілей сталого розвитку.

The article examines the difference in approaches to financing the sustainable development of the state. The problem of covering the country's needs has always interested scientists, especially the need to ensure its balance. At the same time, the key issue has always been the limit of expenses that could be allocated under each separate item of budget expenditures, primarily this concerns such industries as defense or ensuring the stability of strategically important areas of the state's economic system. By default, lobbying groups in the government, which defend the interests of certain industrial and financial groups, have a direct influence on these areas of spending. However, according to the authors, such planning is more tactical than strategic in nature and has a very narrow range of stakeholders, and the state does not always finds himself among them.

It should be noted that in global practice, one of the key goals of state financing is the movement towards sustainable development, in fact it is the achievement of intermediate indicators in the dynamics, which in the future will ensure growth and a coordinated political approach in order for structural shifts in the world economy to take place, to achieve equilibrium between society and nature, optimal rates of economic growth, demographic problems were solved, as well as problems of employment, the level and quality of life of the population, the preservation of the stability of social and cultural systems, the viability of the ecosystem. In order to implement the above, it is necessary to attract large-scale investments. In order to ensure a margin of safety, the authors see a great need for stimulating economic activity and revitalizing processes aimed at stimulating the development of small and medium-sized enterprises, since economically educated citizens will become good allies in planning and adjusting general and intermediate goals, the achievement of which will contribute to progress towards balance.

And most importantly, for this, it is necessary to form a comprehensive approach that will make it possible to take effective political measures, based on which the development of financing strategies will provide the basis of national strategies for sustainable development, and concerted efforts involving all subjects and mobilizing all resources comprehensively, simultaneously with the maximum increasing returns from them will allow making the investments necessary to achieve the goals of sustainable development.

Ключові слова: збалансованість, стійкість, державне фінансування, сталий розвиток, концепції, прозорість, фінансові ресурси.

Key words: balance, sustainability, public financing, sustainable development, concepts, transparency, financial resources.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ І ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Поняття збалансованості є доволі дискусійним через суб'єктивне розуміння даного стану різними науковцями. Особливо яскраво розбіжності проявляються у випадку, коли мова йде про забезпечення збалансованого фінансування держави. Наприклад, Міжурядовий комітет експертів з фінансування сталого розвитку виділяє дев'ять різних концепцій фінансування, а тому важливо розглянути та дослідити кожен з них.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням окремих аспектів фінансування держави займалися вітчизняні та зарубіжні вчені В. Андрущенко, С. Буковинський, А. Буряченко, О. Василик, І. Васкес, Б. Дейвіс, І. Запатріна, О. Зварич, Л. Лисяк, І. Лютий, А. Мярковський, В. Опарін, Д. Полозенко, Дж. Д. Сакс, В. Федосов, С. Хортон, І. Чугунов, С. Юрій. Однак, еволюція як підходів щодо фінансування, так і економічних систем під дією глобалізаційних процесів вимагає розглядати це явище більш комплексно, а тому є потреба у здійсненні більш глибокого дослідження та аналізу.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета статті полягає у поглибленні теоретичних основ та розробці практичних рекомендацій щодо удосконалення та підвищення ефективності системи фінансування збалансованого розвитку держави з урахуванням сучасних поглядів та підходів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Термін "система" (з французької *systeme* походить від грецького *systema*) означає "ціле із складових частин". Складові будь-якої системи при достатньому рівні їх розвитку повинні балансувати між собою. Баланс — це "порівняльний підсумок доходів (прибутків) і витрат; (рівновага — "запозичення" з французької мови); французьке *balance* "ваги, рівновага" походить від латинського *bilanx* "ваги з двома чашками" (через нар.-лат. *bilancia*).

Збалансоване економічне зростання (англ. *sustainable growth*) — економічне зростання, ґрунтоване на ефективному використанні ресурсів, створенні конкурентоспроможної економіки, виявленні екологічно чистих джерел підвищення її рівня, розвитку еко-орієнтованих галузей, використанні екологічно чистих технологій,

Рис. 1. Класифікація основних концепцій фінансування сталого розвитку

Джерело: розроблено авторами.

охороні довкілля, збереженні біорізноманіття, поліпшенні бізнес-середовища, зокрема для малих і середніх підприємств [1].

З метою виявлення переваг і недоліків системи фінансування сталого розвитку пропонуємо детальніше її розглянути. Слід зазначити, що досягнення сталого розвитку вимагає глобальних дій. Для забезпечення структурних зрушень у світовій економіці, досягнення рівноваги між суспільством і природою, оптимальних темпів економічного зростання, вирішення демографічних проблем, проблем зайнятості, рівня і якості життя населення, збереження стабільності соціальних та культурних систем, життєздатності екосистеми потрібні великомасштабні інвестиції.

Для цього необхідний злагоджений підхід та прийняття ефективних політичних заходів, за якими національні стратегії фінансування будуть невід'ємною частиною національних стратегій сталого розвитку. Хоча політичні заходи будуть розроблятися і здійснюватися на державному рівні, для досягнення сталого розвитку буде потрібна міжнародна підтримка і співпраця. Узгоджені зусилля, що залучають всіх суб'єктів і мобілізують ресурси комплексно одночасно з максимальним збільшенням віддачі від них дозволять здійснювати інвестиції, необхідні для досягнення цілей сталого розвитку для всіх стейкхолдерів.

До основних категорій мобілізації фінансових ресурсів для фінансування сталого розвитку Т. Кожухова [2] рекомендує віднести: внутрішні державні і внутрішні приватні, міжнародні державні і міжнародні приватні, а також змішані (внутрішні (національні) та зовнішні (міжнародні)) ресурси. І внутрішні, і зовнішні ресурси поділяються на державні та приватні.

Слід зазначити, що Міжурядовий комітет експертів з фінансування сталого розвитку визначив наступні концепції стратегічного підходу щодо фінансування сталого або збалансованого розвитку.

На рис. 1. авторами класифіковано основні концепції до фінансування сталого розвитку.

Автори вважають, що запропонована нововведена класифікація концепцій фінансування сталого розвитку спрощує розуміння щодо напрямків використання ресурсів. Вона ґрунтується на факторах, які першочергово є запорукою успішного впливу на економіку задля досягнення корисних змін.

Також слід зауважити, що, незважаючи на спрямованість всіх концепцій на досягнення спільної мети, а саме сталого розвитку, вони мають різні підходи для забезпечення якісного результату внаслідок докладених зусиль.

Перша концепція щодо фінансування сталого розвитку полягає у забезпеченні відповідальності керівництва країни у здійсненні національних стратегій збалансованого розвитку поряд із створенням сприятливих міжнародних умов. Її суть полягає у тому, що кожна країна відповідає за свій власний розвиток. Стратегія фінансування сталого розвитку здійснюється на національному рівні. Однак, спільні зусилля повинні доповнюватися міжнародною державною підтримкою та сприятливою зовнішньоекономічною обстановкою.

Другою є концепція застосування ефективної урядової політики в якості стрижня стратегії фінансування сталого розвитку. Вона полягає у тому, що все фінансування здійснюється у контексті національного і міжнародного політичних кліматів, в яких встановлюються правила, положення і стимули для всіх суб'єктів. Таким чином, ефективні інститути, політичні курси і блага управління відіграють головну роль у забезпеченні ефективного використання ресурсів і вивільнення додаткових коштів для реалізації цілей сталого розвитку.

Третьою концепцією є використання всіх ресурсних потоків цілісно. Основною ознакою даної концепції є те, що для задоволення потреб у фінансуванні сталого розвитку потрібна оптимізація всіх потоків, включаючи державні, приватні, внутрішні та міжнародні. Кожен вид фінансування має свої особливості і свої сильні сторони, виходячи з різних мандатів і стимулів. Вкрай важливо забезпечити максимальний синергізм зусиль, використати фактори взаємодоповнюваності і домагатися взаємодії усіх джерел фінансування.

Четверта концепція має на меті стиківку фінансових потоків з відповідними потребами і видами використання та враховує, що різні потреби сталого розвитку й проектні характеристики вимагають різних видів державного, приватного та змішаного фінансування. При цьому виключно приватне фінансування відіграє надто важливу роль. Довгострокові інвестиції на цілі сталого розвитку повинні покриватися за рахунок коштів, що виділятимуться протягом тривалого періоду.

П'ята концепція максимізації впливу міжнародних державних фінансів стверджує, що використання фінан-

сових інструментів та їх пільговий характер повинні відповідати рівню розвитку кожної країни, конкретним умовам, можливостям, а також характеру проекту.

Шоста концепція опирається на всебічний облік критеріїв сталого розвитку в національних стратегіях фінансування. Опірається на те, що фінансування повинно підтримувати економічні, соціальні та екологічні компоненти сталого розвитку. Це вимагає політичних заходів і стимулів для включення сталого розвитку в стратегію фінансування та адаптацію підходів до їх реалізації. Критерії сталого розвитку повинні включатися у державні і приватні інвестиційні рішення, згідно з нинішніми реаліями.

Сьома концепція ґрунтується на використанні синергізму в економічних, екологічних і соціальних компонентах сталого розвитку. Вона враховує те, що різні цілі сталого розвитку нерідко частково збігаються. Фінансування повинно плануватися так, щоб використовувати синергізм і підтримувати узгодженість політики в галузі сталого розвитку одночасно з урахуванням потенційних компромісів. Таким чином, інструменти фінансування можуть використовуватися для одночасного досягнення кількох політичних цілей. Це найкраще координувати у контексті національних стратегій сталого розвитку.

Восьма концепція прийняття багатостороннього, орієнтованого на людину і всеохоплюючого підходу для досягнення відчутних результатів на місцях передбачає, що консультації з усіма зацікавленими сторонами, включаючи громадянське суспільство і приватний сектор, дозволять урядам і директивним органам краще зрозуміти різні потреби людей при формулюванні і здійсненні політики у галузі сталого розвитку на всіх рівнях.

Дев'ята концепція забезпечення прозорості та підзвітності фінансування на національному, регіональному та міжнародному рівнях відштовхується від ідеї, що прозорість і підзвітність повинні лежати в основі всього фінансування для забезпечення легітимності і ефективності. Урядові постачальники допомоги і країни-партнери повинні прагнути до більш узгодженої та злагодженої взаємної підзвітності поряд з коректним збором даних і посиленням моніторингом за умов забезпечення відповідальності на найвищому рівні. Треба більш уважно стежити за приватними фінансовими потоками і робити їх більш транспарентними [2, с. 219—220], [3].

Автори вважають, що саме восьма концепція прийняття багатостороннього, орієнтованого на людину і всеохоплюючого підходу для досягнення відчутних результатів на місцях найбільш повно відповідає викликам як сьогодення, так і майбуття. Зважаючи на відсутність універсальних рецептів та унікальність задач, які потрібно вирішувати, опираючись на абсолютну різні вихідні дані та умови середовища, слід зауважити, що лише через консультації з усіма зацікавленими сторонами, включаючи громадянське суспільство і приватний сектор, уряди і директивні органи зможуть краще зрозуміти різні потреби людей при формулюванні і здійсненні політики у галузі сталого розвитку на всіх рівнях. Отже, саме дану концепцію слід обрати для України.

На думку авторів, для формування системи фінансування збалансованого розвитку на основі мобілізації фінансових (матеріальних) ресурсів слід зробити наступне: задіяти науково-дослідницькі центри та створити унікальний продукт з високою доданою вартістю, який міг би стати базою для випуску облігацій. Надалі необхідно запровадити виробництво цього продукту (нехай на початку й збиткового), оскільки збільшення грошової маси та доходів населення без істотної виробничої бази створить лише пропорційне до доходів зростання цін на товари та послуги. Автори пропонують, щоб наступним кроком для залучення вільних фінансових ресурсів населення та реформування ринку цінних

паперів стало б поживалення обігу облігацій для повернення контролю над економічною ситуацією в країні та причинно-наслідкового зв'язку відповідних відсоткових ставок [4, с. 100].

Такі облігації мають випустити запроваджені виробництва під відсотки для залучення грошових коштів громадян. Як варіант, також слід розглянути випуск облігацій під виробництво продукції оборонної промисловості, але з рядом обмежень для недопущення зосередження її критичного обсягу у руках осіб, зацікавлених у шахрайських діях.

У випадку, якщо поточну ситуацію не вдасться змінити і залишаться сприятливі умови для подальшого "прив'язування" місцевими олігархами економіки України до сільськогосподарського експорту, то невдовзі можемо отримати модель, яка провалилася під час Великої Депресії в Аргентині.

Доволі показовим для ілюстрування можливості власного самозабезпечення громадянами є приклад практики, описаної Хосе Пін'єрою, який полягає у тому, що можна відкласти 10% зарплати на Індивідуальний Особистий Пенсійний Рахунок, яким керуватимуть приватні й конкурентні компанії. Однак, слід чітко законодавчо регламентувати діяльність тих сфер, в які ці приватні компанії зможуть вкладати гроші громадян, оскільки високоризикові угоди можуть призвести до банкрутства і втрати грошей вкладників. Досягнувши пенсійного віку, учасники програми зніматимуть гроші зі свого рахунку, щоб придбати на них щорічну ренту або можуть продовжувати працювати, сплачуючи внески. Додатково до пенсії зазначена схема дає можливість премії на страхування життя і на випадок інвалідності [4, с. 210].

Дещо схоже розглядалося у законопроекті "Про накопичувальну систему пенсійних фондів" з різноманітною структурою гравців цієї сфери, однак, слід зауважити, що наразі небезпідставно низький рівень довіри громадян до приватних пенсійних фондів, пов'язаний із великою кількістю шахрайств та значних сум втрат, що вже неодноразово траплялися під час останніх років управління радянської влади.

При цьому слід зауважити, що на думку Е. Бучі: "Соціальні програми повинні мати у своєму складі якісь стимули для того, щоб люди докладали зусиль і поступово відчували відповідальність за власну долю. Немає нічого жалюгіднішого за соціальні програми, які спонукають до соціального паразитизму" [4, с. 210]. Цю ідею свого часу запозичили собі уряди Болівії, Сальвадору, Мексики, Перу, Колумбії, Казахстану, а також члени Британського парламенту.

Також слід зазначити, що для належного фінансування збалансованого розвитку держави необхідне розширення практики хеджування не тільки у торгівлі, а й у бюджетних видатках. Таким чином, можна буде нівелювати безрозмірне зростання обсягів коштів, які "нібито" направлені на цільове фінансування [4, с. 220].

Серед нововведень пропонуємо здійснювати закупівлі паливних ресурсів для державних підприємств із залученням деривативів, а саме опціонів та ф'ючерсів.

Також вважаємо за потрібне згадати твердження Ернандо де Сото "Бюрократичні перепони на шляху встановлення права власності перетворюють активи бідних на бідний капітал — незаймане джерело потенційної енергії" [4, с. 267].

Лише тоді, коли система права на власність запроваджує належним чином, на фінансовому ринку можна встановити відповідну ціну на нерухомість: її можна легко придбати і продати; на законних підставах використати як заставу під кредит; її власник зможе покластися на неї, укладаючи угоди за іншими операціями. Окрім того, виключаючи бідних із числа тих, хто законно володіє нерухомістю, їх підштовхують до того, щоб вони діяли в сірій або тішовій зоні економіки, поза контролем держави. Від цього є подвійна шкода. Іншими

словами бідні країни залишаються бідними через те, що їм не вистачає законних прав на власність, які є "прихованою структурою" успішної економіки [4, с. 267].

"Закон про власність — це не чарівна срібна куля, — визнає де Сото, — але це відсутня ланка... Без закону про власність Ви ніколи не зможете довести до логічного завершення жодної реформи. Також бідні країни більш схильні сходити зі шляху демократії, оскільки у них немає електорату, який відчуває себе залученим до спільної справи". "Право на власність у кінцевому підсумку призведе до демократії, — доводив де Сото, — оскільки Ви не зможете підтримувати орієнтовану на ринок систему власності, якщо не забезпечите існування демократичної системи. Це єдиний спосіб зробити так, щоб інвестори почувалися захищеними" [4, с. 268].

Однак, також слід зауважити, що володіння нерухомістю знижує трудову мобільність і, таким чином, уповільнює економічне відновлення [4, с. 266]. А володіння нерухомістю убезпечує не власників, а кредиторів. [4, с. 270].

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Отже, збалансований розвиток держави відіграє неабияку роль у забезпеченні запасу гнучкості, яким країна може скористатися для адекватного реагування на виклики сучасного світу. Існує декілька концепцій, що можуть допомогти країні досягти певної збалансованості у своєму розвитку, однак, не слід забувати, що універсальних рецептів не буває, а тому все одно необхідно орієнтуватися на реалії сьогодення для подолання інституційних криз як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Тому автори вважають, що обрання восьмої концепції як основи для фінансування сталого розвитку України, яка полягає у прийнятті багатостороннього, орієнтованого на людину і всеохоплюючого підходу для досягнення відчутних результатів на місцях забезпечить залучення усіх зацікавлених сторін, включаючи громадянське суспільство і приватний сектор, а також дозволять урядам і директивним органам краще зрозуміти різні потреби людей при формулюванні і здійсненні політики в галузі сталого розвитку на всіх рівнях, що, у свою чергу, надаватиме розумінню збалансованого фінансування більшої об'єктивності і ефективності.

Література:

1. Стратегія сталого розвитку України до 2030 року (проект). URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=64508&pf35401=462260> (Дата звернення 26.08.2022).
2. Кожухова Т.В. Стратегії фінансування сталого розвитку, Глобальні та національні проблеми економіки: електронне наукове фахове видання Миколаївського національного університету імені В.А. Сухомлинського. Миколаїв, 2014. № 2. — С. 218–221. — URL: <http://global-national.in.ua/archive/2-2014/45.pdf> (Дата звернення 29.08.2022).
3. Доклад Межправительственного комитета экспертов по финансированию устойчивого развития. — URL: https://www.un.org/esa/ffd/wp-content/uploads/2015/03/ICESDF_Ru.pdf (Дата звернення 28.08.2022).
4. Чандрани Н. Держава сталого розвитку. Майбутнє урядування, економіки та суспільства. Київ: Наш Формат, 2020. 288 с.
5. Фергюсон Н. Еволюція грошей. Фінансова історія світу. 2-ге вид. Київ: Наш Формат, 2019. 384 с.
6. Офіційний сайт Міністерства фінансів URL: www.minfin.kmu.gov.ua (Дата звернення 26.08.2022).
7. Лютий І.О. Концептуальні засади та суперечності реалізації фінансової політики держави. Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Економіка. Київ, 2005. № 79. — С. 4–6.

8. Яремко Л.А. Фінансова глобалізація і національна економіка. Фінанси України. Київ, 2003. № 1. — С. 74—79.

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2018), "Strategy of sustainable development of Ukraine until 2030 (project)". available at: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=64508&pf35401=462260> (Accessed 24 August 2022).
2. Kozhukhova, T.V. (2014), "Sustainable development financing strategies", *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky: elektronne naukove fakhove vydannia Mykolaivs'koho natsional'noho universytetu imeni V.A. Sukhomlyns'koho*, [Online], vol. 2, pp. 218—221, available at: <http://global-national.in.ua/archive/2-2014/45.pdf> (Accessed 29 August 2022).
3. The official site of The United Nations (2015), "Report of the Intergovernmental Committee of Experts on Financing for Sustainable Development", available at: https://www.un.org/esa/ffd/wp-content/uploads/2015/03/ICESDF_Ru.pdf (Accessed 28 August 2022).
4. Chandran, N. (2020), *Derzhava staloho rozvytku. Maybutnie uriaduvannia, ekonomiky ta suspil'stva* [The Sustainable State: The Future of Government, Economy, and Society], Nash Format, Kyiv, Ukraine.
5. Ferguson, N. (2019), *Evoliutsiia hroshey. Finansova istoriia svitu* [The Ascent of Money: A Financial History of the World], 2nd ed, Nash Format, Kyiv, Ukraine.
6. Official website of the Ministry of Finance of Ukraine (2022), available at: www.minfin.kmu.gov.ua. (Accessed 26 August 2022).
7. Lutii, I.O. (2005), "Conceptual framework and contradictions implementation of the state financial policy", *Bulletin of Kyiv University named after Taras Shevchenko. Economy*, vol. 79, pp. 4—6.
8. Yaremko, L.A. (2003), "Financial globalization and national economy", *Finansy Ukrainy*, vol. 1, pp. 74—79.

Стаття надійшла до редакції 06.09.2022 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

А. І. Симоненко,

к. е. н., доцент кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління, Поліський національний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6924-3885>

О. В. Симоненко,

аспірант, ННІ Міжнародних відносин Київського університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8087-2201>

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.9.88

МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОМИСЛОВОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

L. Symonenko,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economic Theory, Intellectual Property and Public Administration, Polissia National University

O. Symonenko,

PhD student, Educational and Scientific Institute of International Relations Taras Shevchenko National University of Kyiv

GUIDING PRINCIPLES OF INDUSTRIAL POLICY UNDER GLOBAL TRANSFORMATION

Післявоєнна розбудова промисловості має відбуватися на принципах "зеленої" економіки становлення якої є глобальним процесом. Інтеграція в європейську економіку шляхом включення експортних поставок в ланцюги доданої вартості залежить від технологічної конкурентоспроможності промислового виробництва. Національний промисловий комплекс має вагому науково-технічну перевагу, людський капітал. Політика освоєння сучасних технологій має стати активною для бізнесу і держави. Залучені іноземні інвестиції, кошти технічної допомоги, гранти, через державні механізми перерозподілу доцільно спрямувати на нарощення виробництва у виробництвах що використовують високі або технології середньовисокого рівня. Ринкові механізми саморегулювання забезпечать післявоєнне відновлення виробництва промислової продукції, що формує базові ланцюги створення вартості з життєзабезпечення сільського господарства, будівництва, дорожнього господарства та інших видів економічної діяльності.

Post-war recovery of industry should be built on the principles of green economy, energy efficiency, and climate neutrality following principles set out in European Green Deal, which is an integral part of global climate transition. Ukraine already sees and experiences certain progress in adapting and harmonizing business climate and management practices, required for accession to the European Union. Logistics—and economy-wise Ukraine makes steps towards integration to the EU.

The analysis proves that even before the outbreak of the full-scaled war manufacturing sector had undergone certain transformations to chip into global value chains. According to the management of industrial enterprises major factors impeding production of competitive goods are shortage of resources, limited access to technologies and investments.

Both public and corporate sector should start developing and implementing policies that incentivize new technologies. Innovations would help increase total output in manufacturing with higher added value as well as transition to higher technological specialization of export-oriented sectors. Foreign investments, financial and technical assistance, grants should be channeled into high-tech industries. In the meantime, demand for low-tech manufacturing goods will boost recovery of mining industry, heavily affected or otherwise damaged during the war.

Government of Ukraine being aware of the pressing need of industrial recovery and development develops and passes required rules and regulations and sets other enabling framework conditions to increase its competitiveness. Comprehensive state policy is set out in the Concept of state industrial policy (2003); in Sustainable Development Goals till 2030 to build resilient infrastructure, promote inclusive and sustainable industrialization and foster innovation (2019); in the Concept of green energy transition till 2050 to develop low-carbon and resource-efficient industry (2020).

The EU will support recovery and revival of Ukrainian economy on the principles of sustainable development and green transition.

Ключові слова: зелений перехід, додана вартість, конкурентоспроможність, добувна і переробна промисловість, технологічність виробництва, інвестиції, ринкові механізми.

Key words: green transition, added value, competitiveness, mining industry, manufacturing, technologies, investments, market mechanisms.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Розвинена промисловість умова розвитку держави. Індустріальний розвиток на сучасній технологічній основі має потенціал до прискорення економічного зростання національної економіки. Тому питання промислового розвитку та його державної підтримки залишаються актуальними в науковому доробку українських науковців. Актуалізують проблему ефективної реалізації промислової політики необхідність відтворення на новій технологічній основі промислового потенціалу втраченого внаслідок війни. Надання ЄС підтримки "зеленого" переходу для України, отримання Україною статусу кандидата у члени ЄС відкривають для української промисловості значні перспективи пов'язані із залучення іноземних інвестицій та трансфером технологій, а також з участю нашої країни в програмах розвитку та фондах грошових ресурсів ЄС.

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

В цій статті автори не намагатимуться надати ретроспективу поглядів на промислову політику. Існує чимало чудових досліджень, в яких ці погляди викладені. Упродовж тридцяти років наукові школи НАНУ, наприклад Інституту економіки та прогнозування неодноразово переосмислювала промислові мультиплікатори тобто точки зростання для національної економіки, які забезпечують міжгалузеву ланцюгову активізацію реального сектору економіки [1, 2]. Разом з тим, фахівці НАНУ, до прикладу Хаустова О.В., на основі системного вивчення нормативно-правової бази державної підтримки розвитку промисловості дійшла висновку про відсутність практичних механізмів впровадження задекларованих завдань державної підтримки промислового розвитку [3, с.162]. В умовах воєнної агресії РФ науковий колектив інституту вивчає її наслідки для української промисловості [4]. Науковці НІСД, які здійснюють супровід державної візії стратегії розбудови економіки в умовах глобальних загроз напручували науковий доробок, що втілюється в монографії, програмні документи, аналітичні доповіді [5]. Стратегічне бачення розвитку промисловості полягає її післявоєнній розбудові на принципах "зеленої" економіки, енергоефективності та кліматичної нейтральності, адже європейський зелений курс є глобальним процесом [6]. В умовах ціннісного вибору на євроінтеграцію постає завдання з включення українського бізнесу у ланцюги доданої вартості ЄС, що відкриває нові можливості для економічного зростання національної економіки. Тому ринкові і застосовувані державою механізми підтримки промислового розвитку позначаються на кількісному зростанні і якісних змінах у виробництві, збільшення виробництва є джерелом економічного зростання національної економіки.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета статті полягає у визначенні ринкових за застосовуваних державою механізмів включення національного промислового комплексу у ланцюги доданої вартості ЄС через оцінку його спроможності що склалася у довоєнний період та євроінтеграційних очікувань.

Для оцінки спроможності включення у ланцюги доданої вартості в дослідженні використані дані системи національних рахунків (СНР) про частку промисловості у виробництві ВВП [7], дані опитувань керівників промислових підприємств про очікування перспектив розвитку їх ділової активності, що проводяться Державною службою статистики [10—13] та дані моніторингу досягнення цілі зростання економіки та оптимізації її структури на основі сталої індустріалізації та впровадження інноваційних технологій [15].

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Загалом, системні характеристики національного промислового виробництва містить СНР, методологія якої дозволяє визначати додану вартість створену у видах економічної діяльності, в тому числі у промисловому виробництві. Здатність економіки до виробництва готової продукції з високою часткою доданої вартості та експорту такої продукції визначають технологічність економіки, тобто здатність до інновацій (технологічних, організаційних, маркетингових, продуктових). Дані СНР також відображають структурні зміни в економіці, тобто зміни частки окремих видів економічної діяльності у створення доданої вартості. Успішні структурні зміни сприяють переходу від трудомістких (низькотехнологічних) видів діяльності до більш високотехнологічних, що супроводжуються підвищенням продуктивності праці, інноваціями та технічним прогресом. Конкурентоспроможність національного промислового виробництва це спроможність інтегруватися у глобальні ланцюги створення доданої вартості [16, с. 35].

У статистичному збірнику "Національні рахунки України" за 2020 рік, містяться показники валової доданої вартості за видами економічної діяльності за 2010—2020 рр. [7 с. 104—118] (Таблиця 1).

Кількісно, обсяги українського промислового виробництва скорочуються. Якісні зміни в промисловому виробництві можна аналізувати на основі даних структури ВДВ. Наразі, Державна служба статистики використовує поділ на добувну і переробну промисловість з розподілом за видами економічної діяльності. Як свідчать дані таблиці частка промислового виробництва у структурі ВДВ знижується і його відтворувальний потенціал зменшується. За оцінками ТПП частка переробної промисловості у ВВП України є нижча порівняно з Польщею, Словаччиною, Туреччиною; промислове виробництво характеризується низькою продуктивністю праці на одного працівника, що в 3—4 рази нижче

ніж у згаданих сусідніх країнах; в промисловості країни майже припинився інноваційний процес, зокрема в машинобудуванні частка коштів яка тратиться на нові розробки складає менше 2% від виручки, в розвинених країнах цей рівень становить 3—4%, а провідні машинобудівні концерни витрачають — 6—7%. Фахівці ТПП однією з ключових причин такого стану промисловості вважають "відсутність інструментів державної підтримки цього сектору подібних тим, які діють в інших країнах" [8]. Як слушно зауважує В.Пекар в українських реаліях панує думка, що для реіндустріалізації потрібна індустріальна політика, розуміючи під цим пільги, преференції та дешеві кредити. Варто зазначити, що українські "промисловці" вже мали пільги, преференції та дешеві кредити, але бажаного результату досягти не вдалося. Декларувалися в нас вже і вільні економічні зони, і спеціальні умови, і протекціоністські заходи, але виявилось, що це лише корупційні ризики. Натомість успішні промислові компанії, створені в Україні за роки незалежності, — це або українські інвестиції, або іноземні без усяких пільг [9]. Тобто, очевидно є необхідність поєднання набору інструментів застосовуваних державою (податків, субсидій, державних закупівель та ін.), до промисловості як до об'єкта та інструментів саморегулювання, або ринкових інструментів, тобто тих які формуються або сформувалися в промисловості.

Для аналізу "готовності" національного промислового виробництва до включення у ланцюги доданої вартості авторами використані дані Державної служби статистики щодо очікувань промислових підприємств перспектив розвитку їх ділової активності. Детально з методологією оцінки очікувань можна ознайомитися на сайті Державної служби статистики за посиланням [10]. Оцінки керівниками промислових підприємств попиту за десять років (рис. 1) свідчать, що у довоєнний період сформувалися песимістичні ділові очікування щодо спроможності до включення у ланцюги доданої вартості через недостатній попит.

Оцінки поточного обсягу іноземних замовлень на виробництво продукції (експортного попиту) у промисловості мала аналогічну тенденцію, і в першому кварталі 2022 року оцінка становить мінус 22%, у переробній промисловості — мінус 24%, [11, с. 3]. Фактори, що стримують промислове виробництво діють як з боку попиту так і з боку пропозиції. Зокрема, це зростання відпускних цін готової продукції, зменшення кількості працівників через нестачу робочої сили, брак сировини, матеріалів, устаткування, фінансові обмеження. Завантаженість виробничих потужностей, на початок 2022 року в середньому складала 68,7%, рівень забезпеченості замовленнями, у середньому становив 5 місяців [11, с. 4].

Очікування керівників промислових підприємств щодо зміни обсягу іноземних замовлень на виробництво промис-

Таблиця 1. Показники розвитку промислового виробництва у 2010—2020 рр.

Роки	Індекси фізичного обсягу, % до попереднього року			Частка промисловості в структурі валової доданої вартості, % (усього за видами економічної діяльності 100%)	
	Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	Переробна промисловість	ВВП	Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	Переробна промисловість
2010	104,6	104,6	104,1	6,7	15,8
2011	109,3	103,3	105,5	7,6	13,8
2012	100,2	97,7	100,2	6,7	14,3
2013	96,9	90,1	100,0	6,3	12,8
2014	84,6	91,4	93,4	5,7	14,0
2015	86,2	84,8	90,2	5,6	14,0
2016	99,5	103,7	102,4	6,5	14,4
2017	93,7	104,0	102,4	7,0	14,2
2018	102,6	101,7	103,5	7,1	13,6
2019	98,2	100,9	103,2	6,3	12,6
2020	97,0	94,2	96,2	5,3	11,8

Джерело: складено автором на основі [7, с. 66, 114].

лової продукції (експортного попиту) у 2020—2022 рр. приведені в таблиці 2. Результат опитування є балансом між такими 4-ма варіантами відповіді: експорт збільшиться, не зміниться, зменшиться, не буде експорту.

Як засвідчують дані таблиці, у промисловості до виробництва з позитивними балансом очікувань попиту з-за кордону слід віднести ряд виробництв переробної промисловості, зокрема це виробництво харчових продуктів і напоїв, обробка деревини, виробництво фармацевтичних препаратів, металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції, виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів та іншої продукції, ремонт машин та устаткування. Виробництво хімічної продукції, мінеральної продукції (цементу, піску, гравію) та металургійне виробництво сукупно формують основні ланцюги створення вартості як в промисловості так і в сільському господарстві, будівництві та інших видах економічної діяльності і є незамінними для національної економіки кожної країни. Таким чином, можна констатувати що саме ці види діяльності в промисловому виробництві конкурентоспроможні і дозволяють інтегруватися в локальні ланцюги доданої вартості, в європейський промисловий простір. Структурні показники співпраці України з ЄС у галузі торгівлі засвідчують середньо — та низькотехнологічну спеціалізацію експортних поставок.

Відтворення виробництва в промисловості, просте і розширене, потребує інвестицій. Оцінки інвестиційних очікувань у промисловості упродовж 2015—2021 рр. засвідчують в основному зростання обсягу капітальних інвестицій в добувній промисловості і розробці кар'єрів, виробництві інвестиційних товарів [13]. Дані структури

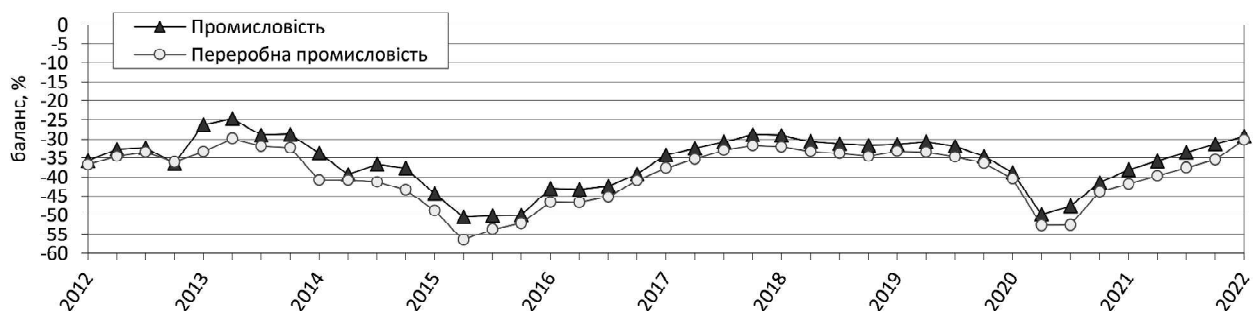

Рис. 1. Оцінка поточного обсягу замовлень на виробництво продукції (попиту) у промисловості (дані сезонно скориговані)

Джерело: [11, с. 1].

Таблиця 2. Очікування зміни обсягу іноземних замовлень на виробництво продукції (експортного попиту) за видами економічної діяльності у 2020–2022 рр., %

	2020	2021	2022
Промисловість	2	-2	3
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	-4	0	0
Добування кам'яного та бурого вугілля	0	0	0
Добування сирої нафти та природного газу	0	0	0
Добування металевих руд	-7	-7	0
Добування інших корисних копалин і розроблення кар'єрів	-6	3	0
Надання допоміжних послуг у сфері добувної промисловості та розроблення кар'єрів	0	0	0
Переробна промисловість	4	-2	3
Виробництво харчових продуктів	4	-1	3
Виробництво напоїв	2	0	7
Виробництво тютюнових виробів	-20	20	-12
Текстильне виробництво	11	-4	-13
Виробництво одягу	8	-13	6
Виробництво шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	14	-27	-20
Оброблення деревини та виготовлення виробів з деревини та корка, крім меблів; виготовлення виробів із соломки та рослинних матеріалів для плетіння	-3	7	26
Виробництво паперу та паперових виробів	0	0	9
Поліграфічна діяльність, тиражування записаної інформації	-13	-4	0
Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	-14	0	9
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	2	0	-2
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	0	0	9
Виробництво гумових і пластмасових виробів	0	-9	0
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	-2	-7	0
Металургійне виробництво	10	7	8
Виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування	4	-1	6
Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	4	-5	11
Виробництво електричного устаткування	-6	-7	-13
Виробництво машин і устаткування	6	-10	-5
Виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів	14	7	19
Виробництво інших транспортних засобів	5	-2	10
Виробництво меблів	0	-7	-3
Виробництво іншої продукції	20	2	10
Ремонт і монтаж машин і устаткування	5	7	5

Джерело: складено авторами за даними Державної служби статистики за даними [12].

інвестицій у промисловості 2015–2021 рр. за їх цільовим призначенням пов'язані зі заміною зношених машин або устаткування, розширенням виробничих потужностей і раціоналізацією виробництва засвідчують наявний потенціал до відновлення виробництва, адже сукупно частка інвестицій спрямованих на розширення виробничих потужностей і раціоналізацію виробництва перевищувала частку інвестицій пов'язаних зі заміною зношених машин або устаткування. Серед факторів, що впливають на інвестиції у промисловості переважають фінансові, отже викристалізовується і відповідний механізм політики підтримки промислового розвитку.

У довгостроковому періоді з переходом до принципів циркулярної економіки в ЄС, попит на промислову сировинну продукцію знижуватиметься через продовження терміну використання товарів та стимулювання використання вторинної сировини і в українській промисловості зростатиме потреба у інвестиціях у промисловість, адже ЄС став основним торговельним партнером України з 2014 року. Важливість європейського ринку для України зростає, і Україна економічно та логістично інтегрується з ЄС. За оцінками VoxUkraine, у період з січня 2015 року по червень 2022 року було прийнято майже 1300 реформаторських законодавчих ініціатив, і найбільшого прогресу досягнуто у гармонізації бізнес-середовища та управління [14].

В ЄС ухвалено (2020) Нову промислову стратегію, План дій з циркулярної економіки та Стратегію формування цифрового майбутнього Європи, спрямовані ці

документи на реалізацію цілей європейського зеленого курсу. Нова промислова стратегія яка розрахована на 25 років має пріоритет підтримати глобальну конкурентоспроможність промисловості ЄС, і до 2030 року як на рівні ЄС, так і окремих-країн членів планується реалізувати пакет політик і заходів ЄС, спрямованих на підтримку і стимулювання (у різних формах) інноваційних технологій з видобутку, переробки і виробництва (по всьому ланцюжку створення вартості) що забезпечить стаке використання ресурсів і додатково не забруднюватиме довкілля. Європейський стратегічний курс "зеленого" переходу відкриває й для України нові перспективи для технологічного переходу. Наприклад, Єврокомісія допоможе реалізувати масштабні інноваційні проекти в металургії з виробництва сталі з нульовими викидами від виробництва, коштом Європейського співтовариства вугілля та сталі та Інноваційного фонду Європейської системи торгівлі викидами. Разом з тим, модернізація промисловості України потребує створення власних бізнес-моделей з вторинного використання ресурсів і реалізації політики стало-го поводження з відходами [6, с. 40–44].

Інноваційність технологій виробництв переробної промисловості України відображені даними таблиці 3.

Дані таблиці ілюструють необхідність стимулювання державою зрушень в структурі промисловості і потребу створення власних бізнес-моделей на користь розвитку технологічних видів виробництва, адже для забезпечення розвитку високо- та середньо- високотехнологічних секторів переробної промисловості із високою часткою доданої вартості в країні збережений людський капітал. Тобто освітня підготовка, кваліфікація, знання й готовність до впровадженнь технологій є конкурентними перевагами української промисловості. Однак, за оцінками УкрІНТЕІ "слабкі державні інституції, несприятливе середовище для ведення інноваційного бізнесу та недружня фінансова система заважають розкриттю підприємницького потенціалу, створюють перешкоди для комерціалізації інновацій та їх впливу на зростання ВВП" [16, с. 4].

Ретроспективний погляд становлення державних інституцій політики підтримки промисловості засвідчує її історичний поступ, що бере свій початок з Концепції державної промислової політики (2003). Відповідно документу, промислова політика "спрямована на досягнення промисловою якісно нового рівня розвитку, посилення промислового потенціалу держави, задоволення потреб населення, зростання обсягів виробництва і підвищення конкурентоспроможності промислової продукції" [17]. Державна підтримка розвитку промисловості унормовується рядом програмно-цільових документів [3], хоча Закон України "Про промислову політику" розроблено та внесено на розгляд Верховної Ради України як проект у 2020р. Натомість, як зазначають фахівці ЄБА у липні 2022 року набрав чинності Закон України № 1977-ІХ, який вносить зміни до Закону України "Про публічні закупівлі" в частині вимог до ступеня локалізації виробництва. Ступінь локалізації виробництва визначається як показник місцевої складової у питомій вазі вартості сировини, матеріалів, вузлів, агрегатів, деталей, складових частин і комплектуючих виробів, робіт, послуг та інших складових вітчизняного виробництва у собівартості товару, що є предметом закупівлі [18]. Відповідно до змін замовники можуть здійснювати закупівлю низки товарів, що належать до продукції переробної промисловості, або робіт чи по-

слуг, які передбачають передачу таких товарів, виключно якщо ступінь локалізації виробництва дорівнює чи перевищує: у 2022 році — 10%, з поступовим доведенням цього показника до 40% у 2028—2032 рр. [18]. Впровадження цих норм дозволить додатково підтримати виробників технологічної продукції сектору експортоорієнтованої обробної промисловості.

З метою створення середовища для розвитку конкурентоспроможного виробництва та інтегрування українських підприємств в глобальні ланцюги доданої вартості, за оцінками ТПП України, необхідно забезпечити в країні "верховенство права, якісну логістичну інфраструктуру та ефективне митне і тарифне регулювання, надання державної підтримки промисловості, зокрема впровадження інституційних та фінансових механізмів державної підтримки промисловості (між тим, частка видатків Державного бюджету України на підтримку промисловості скоротилася з 3,5% в 2013 році до 0,7% у 2019 році, а прямого фінансування — відповідно з 3,2% до 0,3%)" [8].

Розширення фінансових можливостей відбудови української промисловості на новій технологічній основі потребує спільних зусиль бізнесу і держави. Після закінчення бойових дій Україна зможе розраховувати на інвестиції для відбудови від ЄС в тому числі у формах грантів та технічної допомоги. Інституційно, акумуляція грошей здійснюватиметься через спеціальний Трастовий фонд солідарності і ЄС ставитиметься до таких інвестицій як до вкладень у фінансування потенційного майбутнього члена ЄС. Обсяги інвестування залежатимуть від прогресу України в реформуванні законодавства та виконанні політичних умов, необхідних для входження до складу ЄС. При цьому розбудова промисловості має відбуватися з урахуванням принципів "зеленої" економіки, що передбачає відновлення зруйнованих підприємств із запровадженням на них вищих рівнів продуктивності праці, енергоефективності та кліматичної нейтральності, більшим обсягом виробленої продукції.

ВИСНОВКИ

Як показав аналіз, у довоєнний період, ряд виробництв переробної промисловості, зокрема виробництво харчових продуктів і напоїв, обробка деревини, виробництво фармацевтичних препаратів, металургія та виробництво готових виробів з металу, виробництво електронної та оптичної продукції, комп'ютерів, виробництво транспортних засобів, ремонт машин та устаткування, зазнав якісних змін які дозволяють включитися у міжнародні ланцюги доданої вартості. За оцінками керівників промислових підприємств виробництво конкурентоспроможних товарів стримують брак ресурсів, технологій та інвестицій. Суттєву роль у післявоєнному відновленні промисловості відіграватимуть ринкові механізми саморегулювання, адже попит на промислову продукцію для відновлення економіки зростатиме, особливо той, що формує основні ланцюги створення вартості в промисловості, сільському господарстві, будівництві, дорожньому господарстві та інших видах економічної діяльності. Для включення в європейську економіку бізнес і держава повинні задіяти механізми розвитку конкурентних переваг української промисловості, якими є людський капітал, для виробництва технологічних товарів. ЄС, підтримує відбудову української економіки на засадах сталого розвитку і зеленого переходу.

Література:

1. Промислова політика посткризової економіки: кол. монографія / за ред. А.В. Дейнеко; М.М. Якубовського. Київ: ДУ "Ін-т екон. та прогноз. НАН України", 2014. 316 с.

Таблиця 3. Розвиток високо- та середньовисокотехнологічних секторів переробної промисловості, які формують експортоорієнтовані ланцюги доданої вартості у 2015—2020 рр.

Показник	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Частка працівників, зайнятих на підприємствах, які належать до високо- та середньо- високотехнологічних секторів переробної промисловості (зокрема, з виробництва фармацевтичних продуктів і препаратів; хімічної продукції; машинобудування; комп'ютерів, електронної та оптичної продукції; повітряних і космічних літальних апаратів, супутнього устаткування відповідно до КВЕД), у загальній кількості зайнятих працівників у промисловості, %	21,2	21,1	21,5	21,6	21,5	20,5
Частка доданої вартості за витратами виробництва підприємств, які належать до середньовисокотехнологічного сектору переробної промисловості (зокрема, виробництва хімічної продукції; електричного устаткування; машин та устаткування; автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів; інших транспортних засобів відповідно до КВЕД) у загальній доданій вартості за витратами виробництва, %	4,7	3,3	3,4	3,8	3,8	3,4
Частка доданої вартості за витратами виробництва підприємств, які належать до високотехнологічного сектору переробної промисловості (зокрема, з виробництва фармацевтичних продуктів і препаратів; комп'ютерів, електронної та оптичної продукції; повітряних і космічних літальних апаратів, супутнього устаткування відповідно до КВЕД), у загальній доданій вартості за витратами виробництва, %	1,9	1,9	1,7	1,4	1,2	1,3

Джерело: складено авторами за даними інформаційного забезпечення цілей сталого розвитку Державної служби статистики. Ціль 9. Промисловість, інновації та інфраструктура [15].

2. Розвиток промисловості для забезпечення зростання та оновлення української економіки: науково-аналітична доповідь / за ред.: А.В. Дейнеко. Київ: ДУ "Ін-т екон. та прогноз. НАН України", 2018. 158 с.

3. Хаустова В. Є. Нормативно-правова база державної підтримки розвитку промисловості України. Проблеми економіки. 2015. № 1. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2015-1_0-pages-149_167.pdf

4. Дейнеко А.В., Кушніренко О.М., Ципліцька О.О., Гахович Н.Г. Наслідки повномасштабної воєнної агресії РФ для української промисловості. Економіка України. 2022. № 5 (726) С. 3—25. URL: http://economyukr.org.ua/?page_id=723&lang=uk&aid=537

5. Тридцять років Незалежності України: соціально-економічні підсумки та стратегічні візії майбутнього: аналіт. доп. / за ред. Я. А. Жаліла. Київ: НІСД, 2021. 324 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-01/analit_dop_30rokiv.pdf

6. Європейський зелений курс і кліматична політика України: аналіт. доп. / за заг. А. Ю. Сменковського. Київ: НІСД, 2022. 95 с. URL: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2022.12>

7. Статистичний збірник "Національні рахунки України" за 2020 рік. Київ: Державна служба статистики, 2022. 223 с. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publiscat/kat_u/2022/zb/02/NRU_2020.pdf

8. Резолюція за підсумками "Українських індустріальних днів": 3 Конференції "Нова індустріалізація" та 2 Форуму індустріальних парків (3—4 грудня 2019 р. м. Київ, ТПП України)

9. Пекар В. Промислова політика та фактор бідності. URL: <https://site.ua/valerii.pekar/promislova-politika-ta-pastka-bidnosti-iywwgqj>

10. Методологічні пояснення державного статистичного спостереження "Стан ділової активності

підприємств". URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2015/fin/rp/met_opd.html

11. Очікування промислових підприємств у I кварталі 2022 року щодо перспектив розвитку їх ділової активності. Державна служба статистики. URL: file:///C:/Users/User/Desktop/prom_Ikv_2022_u.pdf

12. Очікування промислових підприємств щодо перспектив розвитку їх ділової активності за видами економічної діяльності та основними промисловими групами (2020). URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/fin/opd_ek/pr/pr_10.20.xlsx

13. Інвестиційні очікування у промисловості (2015—2022). URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/fin/opd_ek/io/pr/io_pr_15_22_ue.xlsx

14. Ilona Sologoub. Ukraine's EU Integration: A Long Way Home. *Intereconomics*. 2022. № 57(4). P. 218–224. URL: https://link.springer.com/epdf/10.1007/s10272-022-1066-1?sharing_token=ju6DMYroyXMeT6FePNRhxPe4RwlQNchNBvi7wbcMAY4k-SeA6tO46hkRVJ_3uB11YKyTlhDIwTUXv6S0y9kwVLNF-eTz6yZb_HkIUeVCHV6XxaleqMkoB9VNtIEW9JZCaTXDoJPUEvuUc6c2fWEEnyEmv6RNoUTFvTaMyZNFQpJm=

15. Інформаційне забезпечення моніторингу ЦСР. Ціль 9 "Промисловість, інновації, інфраструктура". URL: https://www.ukrstat.gov.ua/csr_prezent/2020/ukr/st_rozv/metadata/09/09.htm (дата звернення 31.08.2022)

https://www.ukrstat.gov.ua/csr_prezent/2020/ukr/st_rozv/metadata/09/data/9.4.1.xlsx

https://www.ukrstat.gov.ua/csr_prezent/2020/ukr/st_rozv/metadata/09/data/9.4.2.xlsx

https://www.ukrstat.gov.ua/csr_prezent/2020/ukr/st_rozv/metadata/09/data/9.4.3.xlsx

16. Стан науково-інноваційної діяльності в Україні у 2020 році: науково-аналітична записка [Електронний ресурс] / Т.В. Писаренко, Т.К. Куранда, Т.К. Кваша та ін. Київ: УКРІНТЕІ, 2021. 39 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nauka/2021/06/23/AZ.nauka.innovatsiyi.2020-29.06.2021.pdf>

17. Концепція державної промислової політики. Схвалено Указом Президента України від 12.02.2003 року № 102/2003 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/102/2003#Text>

18. Коментар Європейської Бізнес Асоціації "Закон про локалізацію виробництва набрав чинності". URL: <https://eba.com.ua/zakon-pro-lokalizatsiyu-vyrobnytstva-nabrav-chynnosti/>

19. Європейський Зелений Курс. Галузеве співробітництво. Україна та ЄС. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/galuzeve-spivrobitnictvo/klimat-yevropejska-zelena-ugoda>

References:

1. Dejneko, L.V. and Yakubovs'kij, M.M. (2014), *Promyslova polityka postkryzovoi ekonomiky* [Industrial policy of the post-crisis economy], DU "In-t ekon. ta prohnz. NAN Ukrainy", Kyiv, Ukraine.

2. Dejneko, L.V. (2018), *Rozvytok promyslovosti dlia zabezpechennia zrostantia ta onovlennia ukrains'koi ekonomiky* [Development of industry to ensure the growth and renewal of the Ukrainian economy], DU "In-t ekon. ta prohnzuv. NAN Ukrainy", Kyiv, Ukraine.

3. Khaustova, V.Ye. (2015), "Regulatory and legal basis of state support for the development of Ukrainian industry", *Problemy ekonomiky*, vol. 1, available at: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2015-1_0-pages-149_167.pdf (Accessed 31.08.2022).

4. Dejneko, L.V. Kushnirenko, O.M. Tsyplits'ka, O.O. and Hakhovych, N.H. (2022), "Consequences of full-scale military aggression of the Russian Federation for ukrainian industry", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 5 (726), pp. 3—25, available at: http://economyukr.org.ua/?page_id=723&lang=uk&aid=537 (Accessed 31.08.2022).

5. Zhalilo, Ya.A. (2021), "Thirty years of Ukraine's Independence: socio-economic results and strategic visions of the

future", available at: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-01/analit_dop_30rokiv.pdf (Accessed 31.08.2022).

6. Smenkovs'kij, A.Yu. (2022), *Yevropejs'kyj zelenyj kurs i klimatychna polityka Ukrainy* [The European Green Course and Ukraine's climate policy], NISS, Kyiv, Ukraine. <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2022.12>

7. State Statistics Service of Ukraine (2022), "Statistical collection "National accounts of Ukraine" for 2020", available at: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/02/NRU_2020.pdf (Accessed 31.08.2022).

8. Ukrainian Chamber of Commerce and Industry (2019), *Rezoliutsiia za pidsumkamy "Ukrains'kykh industrial'nykh dniv": 3 Konferentsii "Nova industrializatsiia" ta 2 Forumu industrial'nykh parkiv* (3—4 hrudnia 2019) [Resolution based on the results of the "Ukrainian Industrial Days": 3 Conferences "New Industrialization" and 2 Forums of Industrial Parks (December 3—4, 2019)], Ukrainian Chamber of Commerce and Industry, Kyiv, Ukraine.

9. Pekar, V. (2020), "Industrial policy and the poverty factor", available at: <https://site.ua/valerii.pekar/promyslova-politika-ta-pastka-bidnosti-iywggj> (Accessed 31.08.2022).

10. State Statistics Service of Ukraine (2022), "Methodological explanations of the state statistical observation "State of business activity of enterprises"", available at: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2015/fin/rp/met_opd.html (Accessed 31.08.2022).

11. State Statistics Service of Ukraine (2022), "Expectations of industrial enterprises in the 1st quarter of 2022 regarding the prospects for the development of their business activity", available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 31.08.2022).

12. State Statistics Service of Ukraine (2020), "Expectations of industrial enterprises regarding the prospects for the development of their business activity by types of economic activity and main industrial groups (2020)", available at: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/fin/opd_ek/pr/pr_10.20.xlsx (Accessed 31.08.2022).

13. State Statistics Service of Ukraine (2022), "Investment expectations in industry (2015—2022)", available at: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/fin/opd_ek/io/pr/io_pr_15_22_ue.xlsx (Accessed 31.08.2022).

14. Sologoub, I. (2022), "Ukraine's EU Integration: A Long Way Home", *Intereconomics*, vol. 57 (4), pp. 218–224, available at: https://link.springer.com/epdf/10.1007/s10272-022-1066-1?sharing_token=ju6DMYroyXMeT6FePNRhxPe4RwlQNchNBvi7wbcMAY4k-SeA6tO46hkRVJ_3uB11YKyTlhDIwTUXv6S0y9kwVLNF-eTz6yZb_HkIUeVCHV6XxaleqMkoB9VNtIEW9JZCaTXDoJPUEvuUc6c2fWEEnyEmv6RNoUTFvTaMyZNFQpJm= (Accessed 31.08.2022).

15. State Statistics Service of Ukraine (2020), "Information support for the monitoring of the Central Bank. Goal 9 "Industry, innovation, infrastructure"", available at: https://www.ukrstat.gov.ua/csr_prezent/2020/ukr/st_rozv/metadata/09/09.htm (Accessed 31.08.2022).

16. Pysarenko, T.V. Kuranda, T.K. Kvasha, T.K. (2021), "State of scientific and innovative activity in Ukraine in 2020", available at: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nauka/2021/06/23/AZ.nauka.innovatsiyi.2020-29.06.2021.pdf> (Accessed 31.08.2022).

17. President of Ukraine (2003), Decree "Concept of state industrial policy", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/102/2003#Text> (Accessed 31.08.2022).

18. EBA (2022), "The Law on Production Localization Entered into Force", available at: <https://eba.com.ua/zakon-pro-lokalizatsiyu-vyrobnytstva-nabrav-chynnosti/> (Accessed 31.08.2022).

19. Mission of Ukraine to the European Union (2021), "European Green Deal", available at: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/galuzeve-spivrobitnictvo/klimat-yevropejska-zelena-ugoda> (Accessed 31.08.2022).

Стаття надійшла до редакції 07.09.2022 р.

O. Skrypnikova,

Postgraduate student, School of Public Health, National University of Kyiv-Mohyla Academy,

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5096-6469>

T. Yurochko,

PhD in Public Administration, Associate Professor, School of Public Health,

National University of Kyiv-Mohyla Academy

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9455-9141>

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.9.94

FINANCING MECHANISMS OF OPHTHALMOLOGICAL CARE IN UKRAINE: CURRENT STATE AND MAIN PROBLEMS

О. С. Скрипнікова,

здобувач ступеня доктор філософії, Школа охорони здоров'я,

Національний університет "Києво-Могилянська академія"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5096-6469>

Т. П. Юрочко,

к. держ. упр., доцент, Школа охорони здоров'я,

Національний університет "Києво-Могилянська академія"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9455-9141>

МЕХАНІЗМИ ФІНАНСУВАННЯ ОФТАЛЬМОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ В УКРАЇНІ: ПОТОЧНИЙ СТАН ТА ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ

Changes in the current healthcare system began with the reform in 2018. During this time, it was possible to transform the primary level of medical care, to introduce the concept of a family doctor in all public and most private healthcare facilities, and to expand the pool of family doctors. Further reform of the healthcare system involves the development of powerful and high-quality specialized medical care. Since the most important and complex treatment usually takes place at the secondary and tertiary levels of medical care, it is clear that a lot of effort and resources are required to maintain high-quality services and access to them. Also, during changes to any system, its weaknesses are revealed, which must be strengthened or completely eliminated.

Therefore, the main goal of the study was to analyze the organization of specialized medical care for cataract and glaucoma, in particular, the mechanisms of financing specialized medical care and state financial guarantees of medical care for the population with ophthalmic diseases, both in public and private healthcare facilities.

In order to study the above-mentioned issues, the main regulatory legal acts that are governed by the Ministry of Health of Ukraine, the National Health Service of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine and other government institutions were analyzed. Also, in order to reach research questions, the requirements and specifications of the packages of the Programme of Medical Guarantees 2020—2022 were considered.

The results of the analysis showed that the treatment of cataract and glaucoma is carried out both on an inpatient and outpatient levels, including 1-day hospitalization. The state financial guarantees of medical care that the government offers to the public do not currently cover all the needs of patients with cataract and glaucoma. Also, most ophthalmic services are provided in private healthcare facilities due to the availability of a wider range of ophthalmic services and quality treatment.

Further directions of research will concern a deeper and more detailed analysis of the conditions of financial guarantees of ophthalmic services offered in the public and private sectors.

Зміни в сьогочасній системі охорони здоров'я почалися з реформи у 2017 році. За цей час вдалося трансформувати первинний рівень медичної допомоги, впровадити поняття сімейного лікаря в усі державні й більшість приватних закладів охорони здоров'я, й розширити штат сімейних лікарів. Подальше

реформування системи охорони здоров'я передбачає розбудову потужної та якісної спеціалізованої медичної допомоги. Оскільки на вторинній та третинній ланках медичної допомоги, зазвичай, відбувається найбільш важливе і складніше для здоров'я пацієнта лікування, то однозначно для підтримання якісних послуг і доступності до них вимагається багато зусиль та ресурсів. Також під час змін будь-якої системи виявляються її слабкі сторони, які повинні бути підсилені або зовсім еліміновані.

Тож основною ціллю дослідження було проаналізувати організаційні та фінансові механізми надання спеціалізованої медичної допомоги на прикладі офтальмологічної допомоги, зокрема — лікування катаракти та глаукоми, як в державних, так і приватних закладах охорони здоров'я.

Тож основною ціллю дослідження було проаналізувати організацію спеціалізованої медичної допомоги при катаракті та глаукомі, зокрема механізми фінансування спеціалізованої медичної допомоги та державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення з офтальмологічними захворюваннями, як в державних, так і приватних закладах охорони здоров'я.

В результаті дослідження вище зазначених питань було проаналізовано основні нормативно-правові акти, якими керуються МОЗ України, НСЗУ, Кабінет Міністрів України та інші урядові установи. Також задля розв'язання дослідницьких питань було розглянуто вимоги та специфікації пакетів Програми медичних гарантій 2020—2022 рр.

Результати аналізу показали, що лікування катаракти та глаукоми проводиться як стаціонарно, так і амбулаторно, в тому числі й госпіталізацію 1-го дня.

Показано, що державні фінансові гарантії медичного обслуговування, які Уряд пропонує для населення наразі не покривають всіх потреб пацієнтів з катарактою та глаукомою. Також більшість офтальмологічних послуг надаються у приватних закладах охорони здоров'я через доступність до більшого спектра офтальмологічних послуг та якісного лікування.

Подальші напрями дослідження будуть стосуватися глибшого і детальнішого аналізу умов фінансових гарантій офтальмологічних послуг, які пропонуються у державному та приватному секторах.

Key words: management of ophthalmological care, organization of the healthcare system, programme of medical guarantees, financing mechanisms, cataract treatment, glaucoma treatment.

Ключові слова: менеджмент офтальмологічної допомоги, організація системи охорони здоров'я, програма медичних гарантій, механізми фінансування, лікування катаракти, лікування глаукоми.

FORMULATION OF THE PROBLEM

Currently, Ukraine is in the process of reforming the healthcare financing system at the level of secondary and tertiary outpatient and inpatient care, which began in early 2020 [1]. Active processes of reforming the healthcare system currently provide citizens of Ukraine with equal access to both basic and highly specialized modern and quality medical services. It is assumed that such a transformation of the system as a result will make it possible to completely orient the system to the patient and his/her needs.

The transformation of the healthcare system also involves changes in the funding paradigm of the health care system through the introduction of new financial mechanisms at the level of specialized and highly specialized medical care, namely ambulatory (outpatient) and in-hospital (inpatient) levels. Such changes can provide financial protection to the public against excessive spending or enormous and unreasonable out-of-pocket costs. The reform provides for the implementation of cost-effective methods of payment for healthcare providers, including ophthalmology. In the transition period, payment for the services of suppliers is used the global budget, with a gradual transition to payment based on diagnosis-related groups (DRGs). To date, with the support of international donors, including the World Bank, measures have been implemented to adapt the Australian DRG system; and a system of clinical coding of treated cases at the level of service providers is also being introduced [2; 3].

Even though specialized medical care is currently at the stage of reform and change, there may still be issues that significantly affect the availability of services and their quality. Financial support from the state for both patients and healthcare facilities can affect the availability and implementation of quality medical services.

ANALYSIS OF LATEST PUBLICATIONS

The literature was searched through the EBSCOhost, Google Scholar, and PubMed databases. Also, the source base of this primary analysis is documents of the resolution and materials of the Cabinet of Ministers of Ukraine, the National Health Service of Ukraine (NHSU), and the main legislative framework of the Ministry of Health of Ukraine (MoH). The following search terms were used: "healthcare reform in Ukraine", "organization of the healthcare system in Ukraine", "National Health Service of Ukraine", "program of medical guarantees", "ophthalmology in Ukraine" and "financial mechanisms of the healthcare system in Ukraine". The literature search was limited to Ukrainian language and publication dates from 2016 to 2022. Thus, it were analysed packages of the Programme of Medical Guarantees of 2020, 2021, 2022 as follows: "Surgery for adults and children in hospital", "Outpatient secondary (specialized) and tertiary (highly specialized) medical care for adults and children, including medical rehabilitation and dental care", "Surgical operations for adults and children as a one-day hospitalization" [4—6]. A bibliosemantic, structural-logical, comparative, and analytical methods were used.

THE AIM OF THE RESEARCH

The purpose of the study is to review the organization of the healthcare system in Ukraine, in ophthalmology particularly, over the past 5 years to outline the main gaps in the organization of the system of medical services, the financial mechanism of healthcare and accessibility to quality and free ophthalmic services.

THE MAIN MATERIAL AND RESULTS

An overview of healthcare financing mechanisms in Ukraine

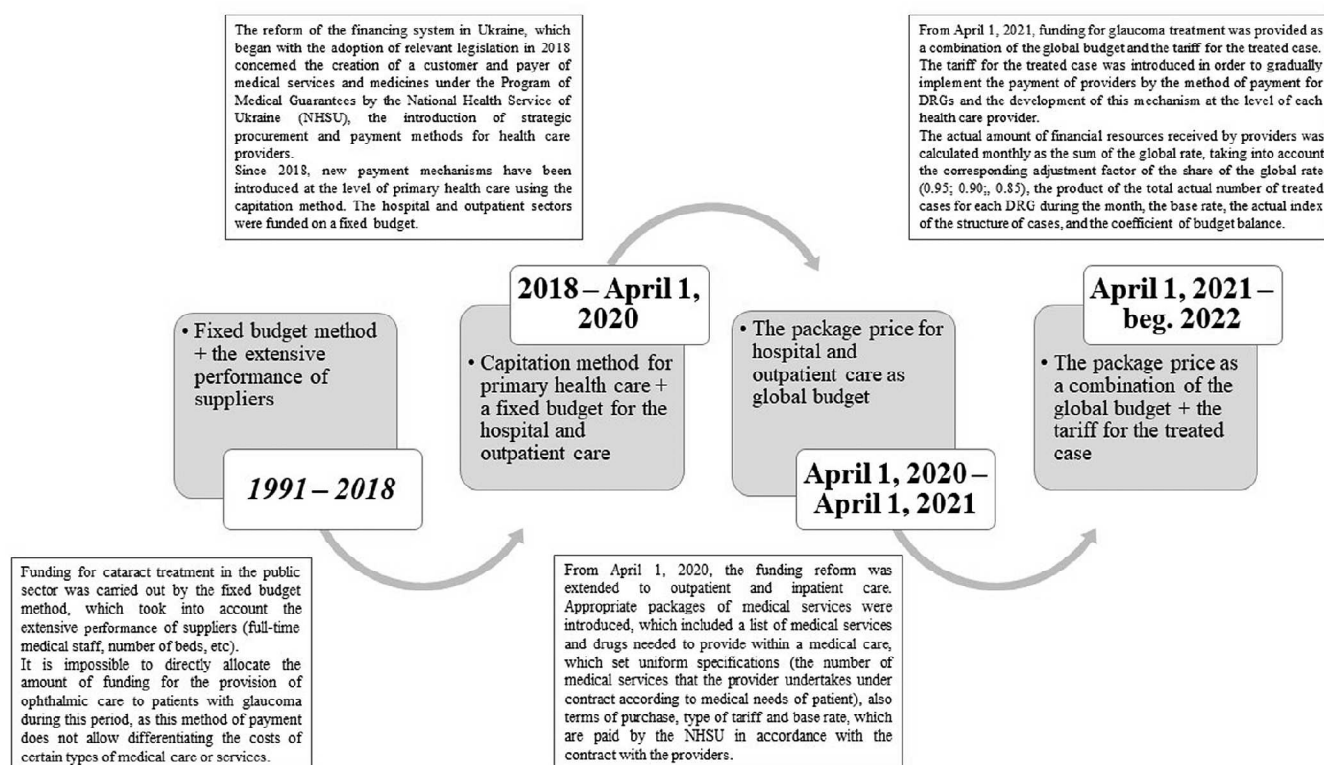

Fig. 1. The scheme of healthcare financing mechanisms in Ukraine in the period from 1991 to 2022

Source: built by the author based on data analysis [4–7].

Until April 1, 2020, the financing of ophthalmological treatment in the public sector was carried out according to the fixed budget method, which was calculated taking into account extensive indicators of the activity of providers as full-time medical staff positions, number of beds, etc. It is impossible to allocate the amount of funding for the provision of medical care to patients with ophthalmological diseases during this period, since this method of payment does not allow distinguishing expenses by individual types of medical care or additional services provided.

For the period 2010–2014, all sectors of healthcare were financed according to the mechanism of interbudgetary transfers, the amount of which was calculated as a share of the state budget and distributed to each administrative unit based on the capitation formula, using the population size and the difference in the provision of services, in addition to specific coefficients for different regions or rural area [7]. Also, the network of hospitals is usually a relatively closed system within each region of Ukraine, and historically, the system of inpatient medical care in Ukraine includes mono-speciality and multi-speciality hospitals that provide care at the secondary and tertiary levels, including ophthalmological ones.

Since 2015, in connection with fiscal decentralization, new rules for financing the industry have been established, and such a financial instrument as a medical subvention has been introduced. The government allocated funds for healthcare to administrative units using the medical subvention mechanism. Before reforming, general medical subventions covered disease prevention, primary medical care, outpatient and inpatient medical services. The size of the medical subvention was calculated as a share of the state budget and was distributed to each administrative unit based on the capitation formula, using the population size and adjusting coefficients that take into account the difference in the cost of providing medical care, the specifics of providing medical care in mountainous areas [7].

The reform of the health care financing system in Ukraine, which began in 2018, concerned: 1) the creation of a customer and payer of medical services and medicines

under the medical guarantee program of the National Health Service of Ukraine; and 2) implementation of strategic procurement and payment methods for healthcare providers. Accordingly, new legislation was updated and adopted as the Law of Ukraine "On State Financial Guarantees of Medical Services of the Population" dated October 9, 2017 No. 2168-VIII and a number of other normative acts [8]. This law introduces in Ukraine a national procurement organization, the National Health Service of Ukraine, has been established. It became the central executive body that implements state policy in the field of state financial guarantees for healthcare servicing of the population. Activities of the NHSU are directed and coordinated by the Cabinet of Ministers of Ukraine through the Minister of Health. Also, in case of the reform, the economic status of many healthcare facilities is changed to non-profit enterprises; so, they gained, so called, financial and managerial independence from the government [8]. Moreover, new payment mechanisms have been introduced at the level of primary medical care using the capitation method and at the level of specialized care, the sectors of which were financed on the basis of a fixed budget.

The NHSU proposed the concept of healthcare packages and the practice of establishing guarantees for medical care — the program of state guarantees of medical care — "Program of Medical Guarantees". Each package includes a description of what is funded, the requirements for the provision of services, as well a list and volume of medical services and medicines that are paid from the state budget based on uniform national tariffs. So then, in 2020, the PMG included 32 packages in 2020, and 36 packages in 2021. Priority services by the Program were as follows: 1) treatment of acute cerebral stroke and acute myocardial infarction; 2) care at childbirth and in complex neonatal cases; 3) instrumental examinations for early diagnosis of cancer [1]. A special approach was applied to the priority services, which includes increased requirements for the facility, corresponding with increased tariffs and payment for service provision. For many types of healthcare, the NHSU pays not for a single service, but for a set of services (global budget or capitation, as for primary healthcare).

Starting from April 1, 2020, the financing reform was extended to secondary (outpatient and inpatient) care level. Appropriate packages of medical services were developed and implemented, which included a list of medical services and medicines necessary for the provision of such services, within the limits of a certain type of medical care, to which uniform specifications are established (the scope of medical services that the provider undertakes to act under the contract in accordance to the patient's medical needs), procurement conditions, type of tariff and base rate, the payment of which is provided by the NHSU in accordance with the contract with the supplier.

Nowadays, the main payment mechanism from public sources for both public and private glaucoma providers (if they signed contract with the NHSU) is by the Programme of Medical Guarantees.

To sum up, the main 4 periods in ophthalmological care can be traced in the financing of providers of medical services from public sources in 1991–2022 (Fig. 1):

1. From 1991 to April 1, 2020 — all healthcare providers were funded through a fixed budget, which was intended to cover the total cost of services provided during one year and was based on historical information about the provider's costs.

2. From April 1, 2020, to April 1, 2021 — payment of medical service providers is carried out through a single purchaser — the National Health Service of Ukraine under the Programme of Medical Guarantees paid from public sources to all levels of healthcare.

3. From April 1, 2021 — cataract and glaucoma services are paid from both public sources by "mixed method": the global budget (85%-95%) and the payment for the relevant DRG (5%-15%). The share of the global rate and the treated rate is determined annually by the government. The weighting factor of the DRG for the Package "C15: Surgical treatment of glaucoma and complex operations for the treatment of cataracts" is 0.593. This DRG is part of the Package "Surgical operations for adults and children in hospitals" of the Programme of Medical Guarantees by the National Health Service of Ukraine. Therefore, the description of DRG fully complies with the specifications of the Package.

4. From 2022, it is planned to include a new Package "Surgery services for 1-day (hospitalization)" within the Programme of Medical Guarantee. The introduction of a separate package will allow the use of best practices in healthcare and reduce the length of stay of the patient in the hospital.

Medical care for cataract and glaucoma provided within the Programme of Medical Guarantees

Cataract and glaucoma are provided as both inpatient and outpatient (including 1-day hospitalization) care.

Inpatient care is provided within the Programme of Medical Guarantees of the NHSU under the Package "Surgery for adults and children in hospital" [4–6]. The patient has the opportunity to receive such services for free of charge [9–11]:

- medical services for prevention;
- examination by an anaesthesiologist and anaesthesia during diagnosis;
- surgery procedures;
- laboratory tests and blood tests;
- electrocardiography and x-ray;
- ultrasound, histological or cytological examination (in case of suspicion of tumours);
- consultations with doctors of other specialties;
- medicines and medical products from the National List and purchased at the expense of various programs;
- medical rehabilitation.

The tariff for medical services provided by the specifications, as a combination of the global rate and the rate per treated case, is 4563.64 UAH / 148 EUR (2020); 4896.79 UAH / 152 EUR (2021).

Outpatient care for all nosologies, including cataract and glaucoma, is part of the Package "Outpatient secondary (specialized) and tertiary (highly specialized) medical care for adults and children, including medical rehabilitation and dental care" within the Programme of Medical Guarantees [4–6]. This Package includes medical services as follows [9–11]:

- medical services for prevention;
- diagnosis, determination of treatment methods, recommendations and patient navigation;
- ophthalmological examinations: ophthalmometry (keratometry), ophthalmoscopy, refractometry, dioptrometry, perimeter of the visual field, other studies according to the needs of patients;

- appointment and correction of drug treatment;
- surgeries procedures (1-day hospitalization);
- medicines and medical products from the National List of Essential Medicines and purchased at the expense of various programs;

- medical rehabilitation.

The services are financed on the basis of the global budget rate per case — 49.43 UAH / 1.5 EUR (2020); 143.24 UAH / 4.4 EUR (2021).

Outpatient care of 1-day hospitalization is a part of the Package "Surgical operations for adults and children as a one-day hospitalization" of the Programme of Medical Guarantees [6].

- The package price includes [11]:
- medical services for prevention;
 - examination by an anaesthesiologist and anaesthesia during diagnosis;

- surgery procedures (only 1-day hospitalization);
- laboratory tests and blood tests;
- po-surgery anaesthesia;
- providing recommendations to the patient on further medical and rehabilitation treatment in an outpatient level and tactics of action in the development of any side effects;
- drugs and medical products from the National List and purchased at the expense of various programs;
- hospitalization of the patient in the specialized inpatient department in case of side effects.

The services under the Package are financed from public sources on the basis of the global budget rate per treated case — 7506.00 UAH / 225 EUR (2022). If the funds of the Package do not cover treatment, then surcharges for services come from out-of-pocket expenses.

Thus, medical treatment and surgery for cataract and glaucoma are covered by packages of the Programme of Medical Guarantees. Some laser treatment for glaucoma is not included in the package specifications, so public and / or private providers who have signed contracts with the NHSU may not include laser treatment as patients care from public sources. However, if ophthalmic care public programs are in place in a particular region, such programs may partially or completely cover treatment. Private providers who have not signed contracts with the NHSU conduct services only through fee-for-service. Currently, ophthalmology services are almost entirely concentrated in the private sector, mainly due to the quality of these services and availability, despite the higher costs expected for services in such facilities. Since patients mostly choose private facilities for cataract and glaucoma treatment, perhaps that is why the state does not prioritize the expansion of guarantees for free services, because the quality of ophthalmic services or staff may not be satisfactory in most public facilities.

Moreover, there is no issue of co-payment by the patient for the cost of cataract and glaucoma care and medicines provided in Ukrainian legislation. If a provider, who has a contract with the NHSU for the provision of medical services under medical packages, offers the patient to cover the cost of medicines or services (consultation, diagnosis, surgery, etc.) at their own expense, the patient may complain to the NHSU, which may result in penalties for

the provider or even termination of the contract with the NHSU.

CONCLUSIONS AND FUTURE PERSPECTIVES

The healthcare system of Ukraine is currently both in a state of reform and in a state of crisis due to military operations. It faced and will face certain challenges before building a high-quality and modern system. However, over the past five years, it was possible to develop the primary level of medical services and to structure health care facilities according to all reform requirements. Specialized medical care is also currently being actively developed and supported in the reform process, a program for reimbursement of medicines and some medical services has been implemented, as well as a program of medical guarantees has been implemented so that patients can receive some medical care and services free of charge, and the state can compensate facilities and specialists for these costs. However, the above-mentioned reimbursement and support programs for the population and institutions need further refinement and constant revision, including the expansion of these programs to new nosologies. In our opinion, considerable attention should be turned to the packages of the Programme of Medical Guarantees in ophthalmology, which is mostly covered by the private sector and remains a major financial burden for patients as they pay for services as out-of-pocket. Thus, the direction of our further scientific research will be to find out to what extent packages of Programme of Medical Guarantees fully cover ophthalmic care services.

Література:

1. Медична реформа. Урядовий портал. 2021. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/reforma-sistemi-ohoroni-zdorovya> (дата звернення: 06.05.2022).
2. МОЗ: Затверджено національні класифікатори хвороб та інтервенцій. Міністерство охорони здоров'я України. 2019. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/moz-zatverdzheno-nacionalni-klasifikatori-hvorob-ta-intervencij> (дата звернення: 13.05.2022).
3. Класифікатор хвороб та споріднених проблем охорони здоров'я НК 025:2021. Міністерство охорони здоров'я України. 2021. URL: <https://www.dec.gov.ua/wp-content/uploads/2021/11/naczionalnyj-klasifikator-nk-025.pdf> (дата звернення: 23.05.2022).
4. Деякі питання реалізації програми державних гарантій медичного обслуговування населення у 2020 році та I кварталі 2021 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 лютого 2020 р. № 65. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/65-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.05.2022).
5. Деякі питання реалізації програми державних гарантій медичного обслуговування населення у II—IV кварталах 2021 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2021 р. № 133. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/133-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.05.2022).
6. Деякі питання реалізації програми державних гарантій медичного обслуговування населення у 2022 році: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1440. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1440-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 16.05.2022).
7. Огляд реформи фінансування системи охорони здоров'я 2016–2019. Спільний звіт ВООЗ та Світового банку. Всесвітня організація охорони здоров'я. 2019. URL: https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0018/425340/WHO-WB-Joint-Report_UKR_Full-report_Web.pdf (дата звернення: 11.05.2022).
8. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення: Закон України, ВВР від 2018 р., № 5, ст. 31. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text> (дата звернення: 15.05.2022).

9. Вимоги ПМГ 2020. Специфікації та умови закупівлі за Програмою медичних гарантій на 2020 рік. Національна служба здоров'я України. 2020. URL: <https://nszu.gov.ua/vimogi-pmg-2021/likar-2020> (дата звернення: 17.05.2022).

10. Вимоги ПМГ 2021. Специфікації та умови закупівлі за Програмою медичних гарантій на 2021 рік. Національна служба здоров'я України. 2021. URL: <https://nszu.gov.ua/vimogi-pmg-2021> (дата звернення: 17.05.2022).

11. Вимоги ПМГ 2022. Специфікації та умови закупівлі за Програмою медичних гарантій на 2022 рік. Національна служба здоров'я України. 2022. URL: <https://contracting.nszu.gov.ua/vimogi-pmg-2022> (дата звернення: 24.05.2022).

References:

1. Government portal (2022), "Medical reform", available at: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/reforma-sistemi-ohoroni-zdorovya> (Accessed 06 May 2022).
2. Ministry of Health of Ukraine (2019), "MoH: National classifiers of diseases and interventions have been approved", available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/moz-zatverdzheno-nacionalni-klasifikatori-hvorob-ta-interventions> (Accessed 13 May 2022).
3. Ministry of Health of Ukraine (2021), "Classifier of diseases and related health care problems NC 025:2021", available at: <https://www.dec.gov.ua/wp-content/uploads/2021/11/naczionalnyj-klasifikator-nk-025.pdf> (Accessed 23 May 2022).
4. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), Resolution "Some issues of implementation of the program of state guarantees of medical care for the population in 2020 and the first quarter of 2021", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/65-2020-%D0%BF#Text> (Accessed 12 May 2022).
5. Cabinet of Ministers of Ukraine (2021), Resolution "Some issues of implementation of the program of state guarantees of medical care of the population in the II–IV quarters of 2021", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/133-2021-%D0%BF#Text> (Accessed 12 May 2022).
6. Cabinet of Ministers of Ukraine (2021), Resolution "Some issues of implementation of the program of state guarantees of medical care for the population in 2022", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1440-2021-%D0%BF#Text> (Accessed 16 May 2022).
7. World Health Organization (2019), "Review of health care financing reform, 2016–2019. Joint report of the WHO and the World Bank", available at: https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0018/425340/WHO-WB-Joint-Report_UKR_Full-report_Web.pdf (Accessed 11 May 2022).
8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2018), The Law of Ukraine "On State Financial Guarantees of Medical Services of the Population", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text> (Accessed 15 May 2022).
9. National Health Service of Ukraine (2020), "PMG-2020 requirements. Specifications and procurement conditions under the Medical Guarantee Program for 2020", available at: <https://nszu.gov.ua/vimogi-pmg-2021/likar-2020> (Accessed 18 May 2022).
10. National Health Service of Ukraine (2021), "PMG-2021 requirements. Specifications and procurement conditions under the Medical Guarantee Program for 2021", available at: <https://nszu.gov.ua/vimogi-pmg-2021> (Accessed 17 May 2022).
11. National Health Service of Ukraine (2022), "PMG-2022 requirements. Specifications and procurement conditions under the Medical Guarantee Program for 2022", available at: <https://contracting.nszu.gov.ua/vimogi-pmg-2022> (Accessed 24 May 2022).

Стаття надійшла до редакції 09.09.2022 р.

О. С. Терещук,
к. геогр. н., доцент кафедри туризму та готельного господарства,
Волинський національний університет ім. Лесі Українки
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8131-1270>
П. П. Мицик,
магістр
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4294-1039>
Д. І. Кошеля,
магістр
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2706-4031>
Є. В. Новак,
магістр, молодший аналітик НКЦ "Nauka Janter"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8104-1864>

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.9.99

МЕТОДИКА КЛАСИФІКАЦІЇ УЧАСНИКІВ КЛАСТЕРА ТУРИЗМУ І ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОЇ СПРАВИ ЗА ПОТЕНЦІЙНОЮ ПРИБУТКОВІСТЮ

O. Tereshchuk,
PhD in Geography, Associate Professor of the Department of Tourism
and Hotel Services, Lesya Ukrainka Volyn National University
P. Mytsyk,
Master's degree
D. Koshelia,
Master's degree
Ye. Novak,
Master's degree, younger analyst educational and advisory center "Nauka Janter"

METHOD OF CLASSIFICATION OF THE PARTICIPANTS OF THE TOURISM AND HOTEL
AND RESTAURANT BUSINESS BY POTENTIAL PROFITABILITY

Основою створення кластера є обов'язкова прибутковість, яка формується за рівнем отриманого загального або валового прибутку від узагальненого результату виробничої діяльності, підсумок від якої розподіляється пропорційно до вкладень його учасників. Основою для подальшого існування кластерів є потенційна прибутковість. Відтак стаття орієнтована на системний опис методики класифікації учасників кластерів туризму та готельно-ресторанної справи за потенційною прибутковістю. У межах дослідження доведено, що основою класифікації потенційної прибутковості учасників кластера є їх валовий прибуток, адже він визначає ефективність виробничої діяльності. Саме така ефективність зумовлює здатність учасників спільно виробляти туристичний та готельно-ресторанний продукт; можливість розширювати або згорнути спільне виробництво продукту. За результатами дослідження звернено увагу на той факт, що можливості для розширення спільного виробництва туристичного та готельно-ресторанного продукту визначають за наявним надлишком вартості над витратами виробництва. Чим більший такий надлишок, відповідно, тим більшим може бути обсяг спільного виробництва. Автори проілюстрували, що потенційна прибутковість учасників кластера формується залежно від 4-х базових факторів, серед яких: обсяг реалізації продукту учасника кластера; очікувана структура продуктів, що виробляються; планова собівартість виробництва; плановий рівень середньореалізаційних цін на продукцію. Для цього можливе застосування 4-ох факторної моделі аналізу прибутку. Перспективи подальших розвідок у даному напрямі полягають у трансформації запропонованої методики класифікації учасників кластера потенційної прибутковості виходячи зі змісту детермінованих факторних моделей.

The basis of cluster creation is mandatory profitability, which is formed by the level of the total or gross profit received from the overall result of the production activity, the result of which is distributed in proportion to the contribution of its participants. The basis for the further existence of clusters is potential profitability (namely potential of economic efficiency, which can be used under certain conditions). Thus, the article is oriented on a systematic description of the method of classification of participants of tourist and hotel-restaurant business clusters by potential profitability. Within the framework of the research, it is proved that the basis of the classification of the potential profitability of the cluster participants is their gross profit because it determines the efficiency of production activity. This is the efficiency that determines the ability of the participants to jointly produce tourist and hotel-restaurant products; the ability to expand or expand the joint production of the product. According to study results, attention is paid to the fact that the opportunities for expansion of the joint production of tourist and hotel-restaurant products are determined by the excess cost over the production costs. The larger the surplus, the larger the amount of joint production can be. The authors illustrated that the potential profitability of the cluster members is formed depending on the 4 basic factors, among which are: The volume of the product realization of the cluster member; expected structure of the products being produced; planned production cost; the planned level of the market prices for the products. For this purpose, it is possible to apply the 4-factor profit analysis model, which can become the basis of the classification of cluster members by potential profitability. The prospects of further developments in this direction lie in the transformation of the methods proposed by us to classify the participants of the cluster of potential profitability based on the content of determinative factor models (additive, multiplicative, multiple, combined).

*Ключові слова: кластер, фактор; валовий прибуток; прибутковість; обсяг реалізації продукту.
Key words: cluster, factor; gross profit; profitability; volume of product sales.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

У межах кластерів туризму та готельно-ресторанної справи важливою є класифікація їх учасників за потенційною прибутковістю (тобто, з погляду їх здатності приносити прибуток та забезпечувати відтворення використаних ресурсів). Така важливість зумовлена тим, що кластер є "живим організмом", який формують належні до нього групи суб'єктів підприємництва, що спільно виробляють комплекс туристичних послуг, харчових продуктів власного виробництва або покупних товарів у системі закладів харчування. Відтак, якщо діяльність більшості учасників кластера не здатна забезпечити прибуток у майбутньому, вони не здатні спільно створювати туристичний та готельно-ресторанний продукт (адже стає неможливе спільне використання туристичних ресурсів, інфраструктури, локальних ринків праці з однаковим рівнем ефективності).

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Серед базових науковців, праці яких можуть бути використані для формування та опису методики класифікації учасників кластерів туризму та готельно-ресторанної справи за напрямками потенційної прибутковості, виокремлені: Іщенко Н.А. та Пудичева Г.О. (праці, що присвячені факторному аналізу формування прибутку підприємства) [2; 5], Корінева В.А. (праця якої торкається питань дослідження впливу ціни на прибутковість діяльності підприємства) [3], Рязанцева В. В., Янковий О. Г., Кошельок Г. В. (праці яких присвячені дослідженню факторів, що забезпечують формування валового та чистого прибутку підприємства) [6; 7]. Не зважаючи на значну кількість наукових робіт, у їх більшості привчені дослідження факторів, що забезпечують формування валового та чистого прибутку окремого підприємства. Водночас у сфері туризму та готельно-ресторанної справи досить активні процеси кластероутворення, для яких важлива потенційна, а не фактична прибутковість його учасників.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є системний опис методики класифікації учасників кластерів туризму та готельно-ресторанної справи за потенційною прибутковістю.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Основою створення кластера є обов'язкова прибутковість, яка формується за рівнем отриманого загального або валового прибутку від узагальненого результату виробничої діяльності, підсумок від якої розподіляється пропорційно до вкладень його учасників. Основою для подальшого існування кластерів є потенційна прибутковість (тобто потенціал економічної ефективності, що може бути використаний за певних умов). Вважаємо, що при визначенні потенційності найбільш доцільно орієнтуватися саме на валовий прибуток суб'єктів підприємницької діяльності, адже він визначає ефективність виробничої діяльності (утворювану різницю між сумою виторгу від реалізації продукції у чинних цінах і величиною витрат на її виробництво). Саме така ефективність зумовлює:

— здатність учасників спільно виробляти туристичний та готельно-ресторанний продукт (який є сумою продуктів, що вироблені у кластері);

— можливість учасників розширювати або згортати спільне виробництво продукту. Мірою таких можливостей є надлишок вартості над витратами виробництва.

Водночас потенційна прибутковість учасників кластера формується залежно від 4-х базових факторів, серед яких [1; 6; 7]:

- 1) очікуваний обсяг реалізації продукту учасника кластера (V);
- 2) очікувана структура продуктів, що виробляються учасником (Уд.в.);
- 3) планова собівартість виробництва продукту учасника (С/с);

4) плановий рівень середньореалізаційних цін на продукцію учасника (Ц).

Відтак, для класифікації учасників кластерів туризму та готельно-ресторанної справи за потенційною прибутковістю доцільно зіставити їх вартісні дані за різні проміжки часу (за умови, що ці дані приведені до поточних цін у порівнянні за базисом).

Для такого зіставлення мають застосовувати дані, щодо:

— індексів цін на продукти, що виробляються за відповідні проміжки часу.

— індексів витрат, що враховують зростання цін на сировину та матеріали (в умовах, коли такі дані відсутні використовують лише індекси цін).

Отримані результати, узагальнені у межах 4-ох факторної моделі аналізу прибутку, можуть стати основою класифікації учасників кластера за потенційною прибутковістю. Основної такої класифікації може бути результат застосування процедур аналізу, що систематизовані у табл. 1.

Зокрема, за змістом процедур має бути визначена загальна зміна прибутку від впливу факторів, що виділені у таблиці, та підсумовування отриманих результатів. Аналогічне сумування можна реалізувати за процедурами детермінованих факторних моделей (тобто шляхом ланцюгової заміни базисної величини кожного факторного показника обсягом результативного на фактичну у звітному періоді). За будь-якого процедурного підходу результат такого сумування має бути використаний для побудови системи розподілення учасників кластера по групах потенційної прибутковості. Зокрема, рекомендуємо виділяти 4-и групи потенційної прибутковості учасників кластера:

1) група учасників із найбільшою потенційною прибутковістю. В цю групу слід відносити учасників, що мають максимально високий валовий прибуток, який характеризується високою ймовірністю зростання;

Таблиця 1. Процедури формування факторної моделі факторного аналізу прибутку учасників кластера туризму та готельно-ресторанної справи

Процедура	Зміст процедури	Результат застосування процедури
Визначення впливу на прибуток обсягу та структури продукції $\Delta\P(P)$	Порівняння прибутку на початок періоду та розрахованого виходячи з фактичного обсягу та асортименту (при цінах та собівартості продукції на початок періоду).	визначає зміну прибутку за рахунок обсягу та структури продукції звітного періоду
Визначення впливу на прибуток обсягу продажів $\Delta\P(V)$	Прибуток початку періоду слід помножити на % зростання обсягу виробництва (визначається розподілом виторгів від, розрахованої, з базисної ціни й фактичного обсягу реалізованої продукції, на прибуток від початку періоду.	визначає зміну прибутку за рахунок обсягу реалізованої продукції
Визначення впливу структурного чинника $\Delta\P(\text{п.т.в})$	Визначимо вплив структурного чинника	визначає зміну прибутку за рахунок зміни структури виробництва
Визначення впливу повної собівартості $\Delta\P(\text{с.с})$	Встановлюється порівнянням витрат, отриманих при фактичному обсязі реалізації та собівартості одиниці виробленої продукції початку періоду і повної фактичної собівартості наприкінці періоду.	визначає зміну прибутку за рахунок змін у собівартості одиниці виробленої продукції
Визначення впливу відпускних цін на продукцію $\Delta\P(\text{ц})$	Визначається зіставленням фактичного виторгу від реалізації на кінець звітного періоду з виторгом від реалізації при фактичних обсягах продажу та цінах на початок періоду	визначає зміну прибутку за рахунок змін відпускних цін на продукцію

Джерело: сформовано на основі [1; 2; 5].

2) група учасників з достатньою потенційною прибутковістю. До цієї групи можуть входити учасники, що мають високий валовий прибуток із високою ймовірністю зниження або прибуток, що постійно зростає;

3) групи учасників із низькою потенційною прибутковістю. До цієї групи повинні входити учасники, що ма-

Таблиця 2. Вхідні дані для класифікації учасників кластера "Кам'янецький дивокрай" за потенційною прибутковістю, тис. грн

Показники	Учасник	На початок 2022 р. (за базисом)**	За базисом на фактично реалізовану продукцію**	На кінець 2022 р. (фактичні дані)*	4-ох факторна модель аналізу прибутку
Виторг від реалізації (В)	Шинок «Чумацький Шлях»	120000	112890	109000	$\Delta\P(P)$: -11510; $\Delta\P(V)$: -3617.3; $\Delta\P(\text{п.т.в})$: -7892.7; $\Delta\P(\text{с.с})$: -15500; $\Delta\P(\text{ц})$: -3890
Собівартість реалізованої продукції (С.с)		59000	63400	78900	
Прибуток від (П) (п.1-п.2)		61000	49490	30100	
Виторг від реалізації (В)	Ресторація національної кухні «Мрія Козака»	90789	88760	84230	$\Delta\P(P)$: - 3949; $\Delta\P(V)$: - 1036.705; $\Delta\P(\text{п.т.в})$: - 2912.295; $\Delta\P(\text{с.с})$: - 2866; $\Delta\P(\text{ц})$: -4530;
Собівартість реалізованої продукції (С.с)		44300	46220	49086	
Прибуток від (П) (п.1-п.2)		46489	42540	35144	
Виторг від реалізації (В)	Корчма «Три ставки»	56700	50722	49567	$\Delta\P(P)$: -2657; $\Delta\P(V)$: - 3504.023; $\Delta\P(\text{п.т.в})$: +847.023; $\Delta\P(\text{с.с})$: -2166; $\Delta\P(\text{ц})$: -1155
Собівартість реалізованої продукції (С.с)		23455	20134	22300	
Прибуток від (П) (п.1-п.2)		33245	30588	27267	

Примітка

* по базису на фактично реалізовану продукції означає фактичний обсяг продукції (q1).

** за старими цінами (p0).

Джерело: сформовано за даними учасників кластеру.

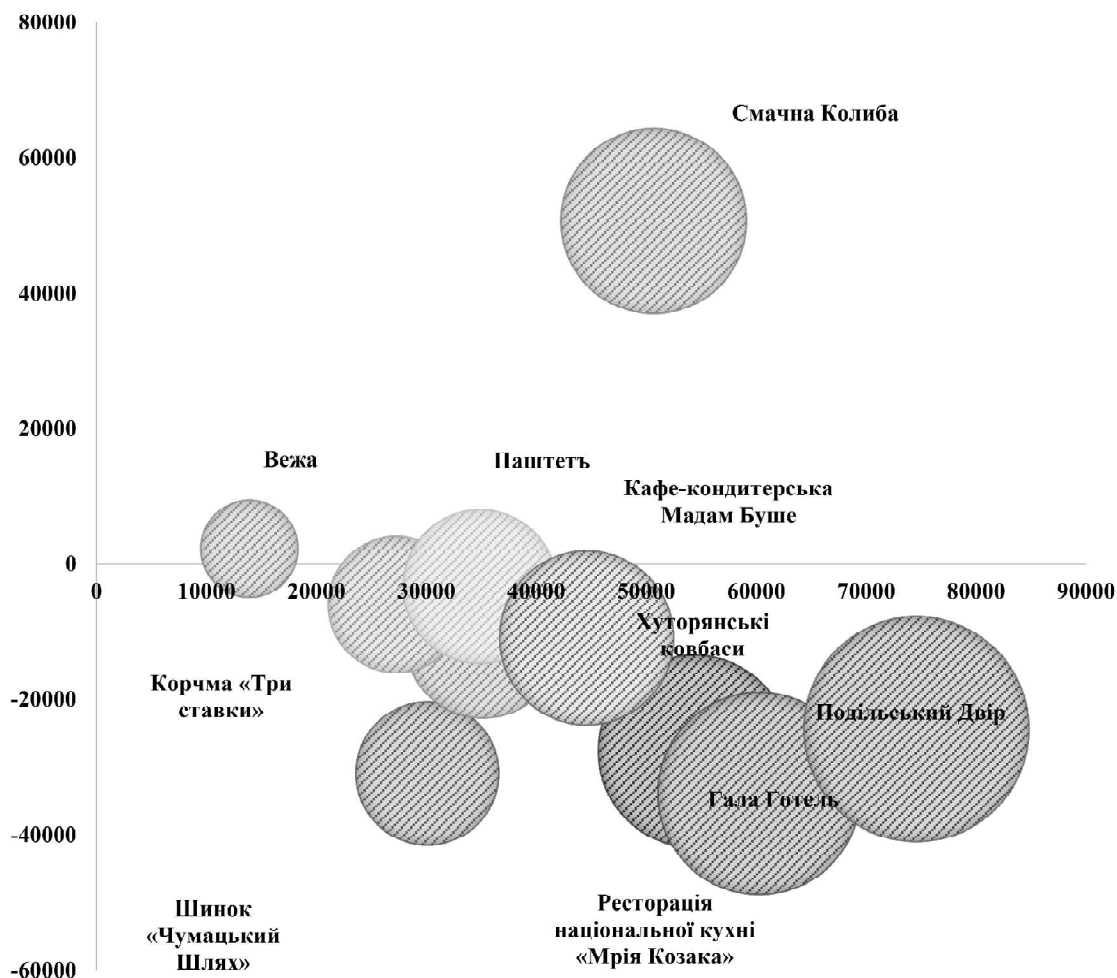

Рис. 1. Класифікація учасників кластера "Кам'янецький дивокрай" за потенційною прибутковістю на кінець 2023 р.

Джерело: сформовано авторами за даними учасників кластеру.

ють достатній валовий прибуток, однак він характеризується високою ймовірністю значного зниження;

4) група учасників, для яких потенційна прибутковість відсутня. Для учасників кластера, що належать до цієї групи, джерело розвитку виробництва відсутнє.

Отже, наприклад, для класифікації потенційної прибутковості учасників кластера "Кам'янецький дивокрай" (с. Колибаївка, Кам'янець-Подільський район), серед яких: "Шинок "Чумацький Шлях", "Ресторація національної кухні "Мрія Козака" та "Корчма "Три ставки" мають бути систематизовані дані щодо виторгу від реалізації (В), собівартості реалізованої продукції (С.с) та валового прибутку (ВП) (п.1-п.2) із переведенням вартісних значень до поточних цін у порівнянні за базисом на фактично реалізовану продукцію. Так, вхідні дані для класифікації учасників кластера за потенційною прибутковістю на кінець 2022 р. виділені у табл. 2.

За отриманими даними очевидно, що для учасника: — "Шинок "Чумацький Шлях", за яким валовий прибуток до початку 2023 р. знизиться на 30900 тис. грн Зміна відбулася внаслідок впливу обсягу та структури продукції (що оцінюється у -11510 тис. грн), обсягу продажів (що оцінюється у -3617.3 тис. грн), структурного чинника (що оцінюється у -7892.7 тис. грн), повної собівартості (що оцінюється у -15500 тис. грн), відпускних цін на продукцію (що оцінюється у -3890 тис. грн);

— "Ресторація національної кухні "Мрія Козака", за яким валовий прибуток до початку 2023 р. знизиться на -11345 тис. грн Зміна відбулася внаслідок впливу обсягу та структури продукції (що оцінюється у -3949 тис. грн),

обсягу продажів (що оцінюється у -1036.705 тис. грн), структурного чинника (що оцінюється у 2912.295 тис. грн), повної собівартості (що оцінюється у — 2866 тис. грн); відпускних цін на продукцію (що оцінюється у 4530 тис. грн);

— "Корчма "Три ставки", за яким валовий прибуток до початку 2023 р. знизиться на -5978 тис. грн Зміна відбулася внаслідок впливу обсягу та структури продукції (що оцінюється у -2657 тис. грн), обсягу продажів (що оцінюється у 3504.023 тис. грн), структурного чинника (що оцінюється у 847.023 тис. грн), повної собівартості (що оцінюється у -2166 тис. грн); відпускних цін на продукцію (що оцінюється у -1155 тис. грн).

Отже, серед учасників кластера "Кам'янецький дивокрай", що виробляють спільний продукт (гастрономічний тур) можна виділити: "Шинок "Чумацький Шлях", "Ресторація національної кухні "Мрія Козака", "Корчма "Три ставки", "Паштет", "Смачна Колиба", "Вежа", "Хуторянські ковбаси", "Гала Готель", "Подільський Двір", "Кафе-кондитерська "Мадам Буше". При цьому, якщо наявні дані щодо виторгу від реалізації (В) та собівартості реалізованої продукції (С.с) за всіма учасниками кластера, можна реалізувати їх класифікацію за потенційною прибутковістю на кінець 2022 р., використовуючи діаграму ХУ (яка відбиватиме взаємозв'язок між числовими величинами щодо прогнозного прибутку (Х) і його можливого зниження (У) в кількох рядах, із поданням низки точок у координатах ХУ). Отримана класифікація потенційної прибутковості узагальнена на рис. 1. За результатом класифікації очевидно,

що на кінець 2022 р. діяльність всіх учасників кластера "Кам'янецький дивокрай" залишиться прибутковою, відтак вони мають джерело розвитку виробництва та значний потенціал для подальшого виробництва спільного гастрономічного туру. При цьому, щодо груп потенційної прибутковості, є очевидним, що:

1) до групи учасників із найбільшою потенційною прибутковістю (за значенням валового прибутку і його загальною зміною) повинна входити "Смачна Колиба";

2) до групи із достатньою потенційною прибутковістю повинні входити "Вежа", "Корчма "Три ставки", "Паштет", "Кафе-кондитерська "Мадам Буше";

3) до групи учасників із низькою потенційною прибутковістю повинні входити "Хуторянські ковбаси", "Гала Готель", "Подільський Двір", "Шинок "Чумацький Шлях".

При цьому очевидно, що основою наведеної вище класифікації потенційної прибутковості учасників кластеру є їх валовий прибуток.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

У межах дослідження доведено, що основою класифікації потенційної прибутковості учасників кластеру є їх валовий прибуток, адже він визначає ефективність виробничої діяльності. Саме така ефективність зумовлює здатність учасників спільно виробляти туристичний та готельно-ресторанний продукт; можливість розширювати або згортати спільне виробництво продукту. З результатів дослідження випливають такі висновки:

1. Можливості для розширення спільного виробництва туристичного та готельно-ресторанного продукту визначають за наявним надлишком вартості над витратами виробництва. Чим такий надлишок більший, тим більшим може бути обсяг спільного виробництва;

2. Потенційна прибутковість учасників кластеру формується залежно від 4-х базових факторів, серед яких: 1) очікуваний обсяг реалізації продукту учасника кластера; очікувана структура продуктів, що виробляються учасником; 3) планова собівартість виробництва продукту учасника; 4) плановий рівень середньореалізаційних цін на продукцію учасника. Для цього можливе застосування 4-ох факторної моделі аналізу прибутку, яка може стати основою класифікації учасників кластеру за потенційною прибутковістю.

3. Для класифікації учасників кластерів туризму та готельно-ресторанної справи за напрямками потенційної прибутковості доцільно зіставити їх вартісні дані за різні періоди часу (за умови, що ці дані приведені до поточних цін у порівнянні за базисом).

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі полягають у трансформації запропонованої нами методики класифікації учасників кластера потенційної прибутковості, зважаючи на зміст детермінованих факторних моделей (адитивних, мультиплікативних, кратних, комбінованих).

Література:

1. Ганжа Ю.В. Міжнародна практика факторного аналізу прибутку підприємства. Економіка та держава. 2007. № 4. С. 35—36.

2. Іщенко Н.А. Факторний аналіз формування прибутку підприємства. Наукові праці КНТУ. Економічні науки, 2010, Вип. 17. URL.: http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_17_ekon/stat_17/33.pdf (Accessed 19.19.2021).

3. Корінев В.Л. Дослідження впливу ціни на прибутковість діяльності підприємства. Актуальні проблеми економіки, 2005, Вип. 2. С. 92—98.

4. Поддерегин А.Н., Скочий С.В. Факторний аналіз формування прибутку виробничого підприємства. Збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України, № 2, 2018. С. 304—318.

5. Пудичева Г. О. Факторний аналіз прибутку підприємства. Science and innovation. Collection of scientific articles. Montreal, Canada: Publishing house "BREEZE", 2018. С. 97—102.

6. Рязанцева В. В. Аналіз формування та використання прибутку підприємства. Статистика України. 2007. № 1. С. 40—43.

7. Янковий О. Г., Кошельок, Г. В. Фактори формування прибутку підприємства. Вісник соціально-економічних досліджень, 2011. — Вип. 43 (3). С. 298—305.

References:

1. Hanzha, YU.V. (2007), "International practice of factor analysis of enterprise profit", *Ekonomika ta derzhava*, Vol. 4, pp. 35—36.

2. Ishchenko, N.A. (2010), "Factor analysis of enterprise profit formation", *Naukovi pratsi KNTU*, Vol. 17, available at.: http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_17_ekon/stat_17/33.pdf (дата звернення: 19.10. 2021).

3. Korinev, V.L. (2005), "Research on the impact of price on the profitability of the enterprise", *Aktual'ni problemy ekonomiky*, Vol. № 2, pp. 92—98.

4. Podderegin, A.N. and Skochy, S.V. (2018), "Factor analysis of profit formation of a manufacturing enterprise", *Zbirnyk naukovykh prats' Universytetu derzhavnoyi fiskal'noyi sluzhby Ukrainy*, Vol. 2, pp. 304—318.

5. Pudychева, G.O. (2018), "Factor analysis of the company's profit. Collection of scientific articles". Montreal, Publishing house "BREEZE", pp. 97—102. [Canada].

6. Ryazantseva, V.V. (2007), Analysis of the formation and use of the company's profit, *Statystyka Ukrainy*, Vol. 1, pp. 40—43.

7. Yankovy, O.G., Koshelok, G.V. (2011), "Factors of enterprise profit formation", *Visnyk sotsial'no-ekonomichnykh doslidzhen'*, Vol. 43 (3), pp. 298—305.

Стаття надійшла до редакції 03.09.2022 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

А. М. Яременко,

к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3127-5181>

В. В. Малишко,

к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8906-9060>

Б. О. Петрик,

аспірант 2-го року навчання,
спеціальність 072 Фінанси, банківська справа та страхування,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0601-6823>

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.9.104

АНАЛІЗ РИНКУ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК ФАКТОР КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЕКОНОМІКИ

L. Yaremenko,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finances,
Accounting and Taxation, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav

V. Malyshko,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finances,
Accounting and Taxation, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav

B. Petryk,

Postgraduate student of the 2nd year of Study, Specialty 072 Finance, Banking
and Insurance, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav

ANALYSIS OF THE EDUCATIONAL SERVICES MARKET OF THE NATIONAL HIGHER
EDUCATION SYSTEM AS A FACTOR OF ECONOMIC COMPETITIVENESS

У статті визначено, що конкурентоспроможність закладів вищої освіти визначається якісними та ціновими параметрами освітніх послуг, які залежать від системи фінансово-економічних, організаційно-правових, науково-технологічних, кадрових, управлінських, демографічних та політичних факторів її забезпечення. Проведено аналіз ринку освітніх послуг національної системи вищої освіти як фактор конкурентоспроможності економіки, що дало змогу визначити позиції України за індексом глобальної конкурентоспроможності в розрізі складової "Вища освіта і професійна підготовка". Виділено зовнішні та внутрішні фактори, які мають безпосередній вплив на національну систему вищої освіти як фактор конкурентоспроможності економіки України. Проведено оцінку конкурентоспроможності вітчизняних ЗВО на європейському ринку освітніх послуг. Оцінено їх сильні та слабкі сторони. Розроблено механізм забезпечення конкурентоспроможності українських ЗВО на європейському ринку освітніх послуг в основі якого виокремлено функції, методи, рівні, елементи, засоби та інструменти управління за допомогою яких досягається становлення та ефективне функціонування системи вищої освіти на європейському ринку освітніх послуг. Запропоновано комплекс заходів щодо підвищення конкурентних можливостей українських ЗВО та зміцнення їх позицій на європейському ринку освітніх послуг. Запропоновані стратегічні заходи підвищення конкурентоспроможності українських ЗВО дозволять зменшити вплив українських абітурієнтів за кордон та посилять конкурентні позиції вітчизняних ЗВО на європейському ринку освітніх послуг.

The system of external factors that have a significant impact on the level of competitiveness of higher education and are closely interrelated with its activities, includes: financial and economic; organizational and legal; political; demographic factors factors of ensuring the competitiveness of higher education institution. We have found out Ukraine's rank in the global index competitiveness in terms of the component "Higher Education and Professional Training". It was found out that socioeconomic transformations had influenced ambiguously on the establishment and development of educational services market. As a result alongside with positive consequences of those transformations national practice demonstrates the presence of problems of this market functioning. The author pointed out some directions of formation of the state policy in the sphere of higher education educational services market development. Analysis of the educational services export, which is increasingly important for national social and economic development of the most countries in the world is carried out. We have identified external and internal factors that directly influence the competitiveness of higher education institutions. We have assessed the competitiveness of domestic higher education institutions in the European educational service market. We have studied their strengths and weaknesses. We have studied their strengths and weaknesses. We have developed a mechanism for providing Ukrainian higher education institutions with competitiveness in the European educational service market, the basis of which involves functions, methods, levels, elements, means and tools of management for the higher education to be formed and to function effectively in the European educational service market. Our findings offer a set of measures to increase the competitiveness of Ukrainian higher education institutions and strengthen their position in the European educational service market. The proposed strategic steps towards increased competitiveness of Ukrainian higher education institutions will reduce the outflow of Ukrainian prospective students abroad and strengthen the competitive position of domestic higher education institutions in the European educational service market.

Ключові слова: освітні послуги, ринок освітніх послуг, ринок освітніх послуг вищої школи, вища освіта, якість освіти, конкурентоспроможність ринку освітніх послуг.

Key words: educational services, the market of educational services, the market of higher education educational services, higher education, the quality of education, competitiveness of educational services market.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах глобального розвитку одним з визначальних показників конкурентоспроможності економіки виступає розвиток системи вищої освіти. Реалізація її важливої ролі потребує створення потужної, конкурентоспроможної системи, за рахунок формування власних конкурентних переваг на ринку освітніх послуг та утримання передових позицій як на національному так і на міжнародному ринку. Інтеграція України в Європейський освітній простір за новими вимогами і стандартами технологій навчання призвела до конкурентної боротьби між вітчизняними і європейськими закладами освіти. Це стало поштовхом до формування міжнародного ринку освітніх послуг, похитнулася конкурентоспроможність українських ЗВО по відношенню до міжнародних, змінилися відносини конкуренції. Вітчизняні ЗВО стали практично неконкурентоспроможними на міжнародному ринку освітніх послуг. Освітня міграція стає все більш характерною для України. Відтік українських абітурієнтів до європейських навчальних закладів загострив конкуренцію між ЗВО на ринку освітніх послуг та змусило їх активніше боротися за потенційного абітурієнта в межах України та за її межами. За опублікованими даними аналітичного центру CEDOS за 2019 рік за кордон на навчання виїхало майже 80 тисяч потенційних українських студентів [19]. Тема наукової статті набуває особливої актуальності в період входження України в науковий простір та становлення національної системи вищої освіти.

АНАЛІЗ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Значний досвід конкурентоспроможності національних закладів вищої освіти на ринку освітніх послуг накопичено в роботах українських вчених: Т. Боголіб, І. Каленюк, Е. Лібанової, Т. Оболенської, А. Дьякон, А. Яременко. Підвалини теорії конкурентних переваг

були закладені представниками класичної школи економічної теорії А. Смітом та Д. Рікардо та стали предметом дослідження зарубіжних вчених-економістів Е. Хекшера, Б. Оліна, П. Кругмана, К. Ланкастера, Р. Лукаса, М. Портера, П. Друкера, Г. Хамела, К. Прахалада та ін.

МЕТА СТАТТІ

Метою написання наукової статті є визначення конкурентних переваг національної системи вищої освіти на міжнародному ринку освітніх послуг, проведення аналізу ринку освітніх послуг національної системи вищої освіти як фактор конкурентоспроможності економіки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для сучасної України в умовах становлення економіки знань вкрай важливим питанням залишається сфера вищої освіти. Вона являється одним із показних факторів економічного зростання країни в розрізі економічного та суспільного розвитку, стратегічним ресурсом щодо поліпшення рівня життя населення країни, показником конкурентоспроможності національної економіки, фактором розвитку духовної культури нації, чинником інноваційного розвитку [18].

Питання, що стосуються конкурентних переваг в розрізі ЗВО стали предметом дослідження вітчизняних науковців. Частіше всього під конкурентними перевагами ЗВО розуміють: "якісні або кількісні характеристики функціонування ВНЗ, які дозволяють краще задовольняти потреби ринку освітніх та науково-дослідницьких послуг у порівнянні з аналогічними організаціями на тому ж ринку" (Євтух М.Є. [5, с. 250—256]), "комплекс факторів і позицій, які дозволяють бути кращими порівняно з конкурентами, є обов'язковим елементом

їх існування у конкурентному середовищі" (Процишин О. Р. [12, с. 100—104]), "комплексна характеристика наявних переваг національної системи вищої освіти в освітній, науково-дослідницькій, винахідницькій, навчально-методичній чи міжнародній діяльності, визначають високі позиції на національному та світовому ринках освітніх послуг, а також свідчать про ефективну реалізацію системою своїх основних функцій в умовах динамічних трансформацій внутрішнього і зовнішнього економічного середовища" (Дьякон А.А. [4, с. 180-189]), "конкурентоспроможність освітніх послуг є порівняльною характеристикою її споживчих та вартісних параметрів у порівнянні з послугами освітніх закладів— конкурентів (Карпюк О.А. [8, с. 146—152]), "здатність задовольняти потреби суб'єктів освітньої послуги, а також її адаптація до результату науково-технічного прогресу та спроможність брати участь у конкурентній боротьбі на зовнішньому та внутрішньому ринку освітніх послуг у певний період часу" (Горинь Я.О. [2, с. 123—126]).

На конкурентоспроможність системи вищої освіти впливають наступні фактори: правові, економічні, соціально-культурні, географічні, технологічні, глобалізаційні. (рис. 1).

Біологічний фактор який характеризує епідеміологічну ситуацію в країні в розрізі областей є новим, який від недавнього часу має вплив на конкурентоспроможність системи вищої освіти.

Конкурентоспроможність системи вищої освіти залежить від економіки країни та рівня її конкурентоспроможності. Індекс глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index) представляє повний комплекс показників, які характеризують конкурентоспроможність різних країн світу. Він визначається за допомогою 12-ти критеріїв, які і визначають національну конкурентоспроможність країни.

Позиції України та деяких країн світу за Індексом глобальної конкурентоспроможності відображено в таблиці 1.

З метою забезпечення конкурентоспроможності вищої освіти в Україні потрібно перейти досвід європейських країн, які вже досягли в цьому успіху. Одним з показників Індeksu глобальної конкурентоспроможності є п'ятий критерій "Вища освіта і професійна підготовка". У 2019 році Україна зайняла 44 місце з 141 країни за критерієм "Вища освіта і професійна підготовка", 2018 рік — 35 місце з 137 країн, 2017 рік — 33 місце з 138 країн, 2016 рік — 34 місце з 140 країн [20].

В умовах активізації глобальних процесів для системи вищої освіти характерною є висока конкуренція між ЗВО в межах України, а також між міжнародними ЗВО. В основу закладено стан конкуренції з виділенням конкурентних переваг для учасників освітнього процесу (студентів). В умовах загострення демографічних проблем, виїзду молоді за кордон, не бажання українських абітурієнтів здобувати вищу освіту в межах країни актуалізувало проблему пошуку та виділення власних конкурентних переваг. Наявність яких надасть змогу ЗВО утримувати конкурентні позиції на національному ринку освітніх послуг, визначити конкурентоспроможність ЗВО на ринку освітніх послуг та в подальшому сформулювати власні конкурентні переваги на дов-

Рис. 1. Фактори, що забезпечують національну конкурентоспроможність системи вищої освіти

Джерело: систематизовано авторами.

Таблиця 1. Позиції України та деяких країн світу за Індексом глобальної конкурентоспроможності

Країна	2015-2016 рр. (140 країн)	2016-2017 рр. (138 країн)	2017-2018 рр. (137 країн)	2018-2019 рр. (140 країн)
Україна	79	85	81	85
Грузія	66	59	67	74
Туреччина	51	55	53	54
Польща	41	36	39	37
Німеччина	4	5	5	3

Джерело: сформовано за даними [20].

гострокову перспективу з метою збереження досягнутих конкурентних позицій.

Інструментом конкурентної боротьби на ринку освітніх послуг являються рейтинги університетів. QS World University Rankings — один з найбільш глобальних та визнаних університетських рейтингів у світі [14; 19]. За допомогою нього визначається рейтинг найкращих ЗВО світового значення. Основними показниками, які визначають місце в рейтингу є: досягнення в освіті і науці; репутація вузу; співвідношення кількості викладачів і студентів; затребуваність випускників; наявність іноземних студентів та викладачів; публікації викладачів та їх цитованість.

За рейтингом QS World University Rankings топ-10 найкращих закладів вищої освіти 2020 року становлять найбільш елітні університети світового рівня: "Массачусетський технологічний інститут", "Стенфордський університет", "Гарвардський університет", "Оксфордський університет", "Каліфорнійський технологічний інститут", "Швейцарська федеральна вища технічна школа Цюриха", "Кембриджський університет", "Університетський коледж Лондона", "Імперський коледж Лондона", "Чиказький університет" [14; 19].

Глобальна конкуренція, яка є характерною для системи вищої освіти дала поштовх до формування міжнародного ринку освітніх послуг. У багатьох країнах ЄС появилось бажання створити університети, світового рівня. Так звані "елітні університети" відрізняються від інших — вищими позиціями у рейтингу, цікавими навчальними курсами, інноваційними підходами до навчання, контингентом студентів, залученням до викладання відомих науковців і практиків, доступом до інноваційних технологій.

Таблиця 2. Загальна кількість студентів, яка в'їхала в країну за період 2014–2019 рр., чол.

Країна	Кількість студентів, яка в'їхала					
	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Азербайджан	3987,0	4189,0	4170,0	4274,0	4696,0	4862,0
Білорусь	14924,0	15884,0	16548,0	17570,0	16886,0	-
Германія	210542,0	228756,0	244575,0	258873,0	264880,0	311738,0
Данія	30987,0	32364,0	34034,0	33602,0	33288,0	-
Естонія	2230,0	2859,0	3476,0	3917,0	3998,0	4391,0
Індія	38992,0	41993,0	44766,0	46703,0	45432,0	47424,0
Китай	108217,0	123127,0	137527,0	157108,0	178271,0	201177,0
Латвія	4477,0	5255,0	6465,0	6130,0	6110,0	7564,0
Малайзія	99648,0	111443,0	124133,0	100765,0	122823,0	81953,0
Польща	27767,0	34664,0	43988,0	54734,0	63925,0	54354,0
Україна	60037,0	57583,0	54144,0	52768,0	59632,0	80470,0
Чехія	41149,0	41715,0	42812,0	44261,0	45678,0	44767,0

Джерело: сформовано за даними [20].

Українські випускники не виключають можливість навчатися за кордоном. Є безліч програм, за якими можна продовжити навчання в елітній школі, а в перспективі в навчальному закладі. Однією з програм є Ukraine Global Scholars, по якій українському абітурієнту можна продовжити навчання у вузах США.

Навчання за межами України приваблює потенційного випускника європейським рівнем життя, соціальним забезпеченням, порівняно з Україною високою стипендією та здобуттям освіти на безкоштовній основі. Дає можливість вільно подорожувати Європою та стажуватися в будь-якій країні, працювати під час навчання та в подальшому перейти на постійне місце проживання до Європи. В майбутньому закінчити престижний університет, отримати конкурентоспроможну освіту, диплом міжнародного зразка який не потрібно підтверджувати в більшості країн світу, досягти високого рівня професіоналізму, стати сильною і освіченою людиною. Завдяки величезній українській діаспорі у країнах ЄС український студент буде комфортно почувати себе в будь-якій точці земної кулі.

Одним із свідчень зниження конкурентних переваг українських ЗВО є факт того, що лише шість українських вишів попали у рейтинг-2020 найкращих університетів світу за версією The QS World University Rankings (491 позиція "Харківський університет ім. Каразіна"; 541-550 позиція "Київський національний університет ім. Шевченка"; 651-700 позиція "Національний технічний університет "Харківський політехнічний інститут"; 701-750 позиція "Національний технічний університет "Київський політехнічний інститут ім. Сікорського"; 701-750 позиція "Сумський державний університет"; 751-800 позиція "Національний університет Львівська політехніка". Загалом в рейтинг попало близько 1000 найкращих університетів з усього світу [16].

В Україні лідируючі позиції в рейтингу належать насамперед популярним і престижним ЗВО Харкова, Києва та Львова, які на ринку освітніх послуг функціонують тривалий час. Основними напрямками їх діяльності є високі показники навчальної, наукової та міжнародної діяльності, які набувалися десятиліттями. За роки існування дані виші сформували позитивний імідж в національній системі вищої освіти за рахунок якості освітніх послуг, навчання міжнародних студентів, відомих випускників, відгуків роботодавців. Однак, українські виші у 2020 році змогли лише закріпитися починаючи з 491 позиції.

З метою формування власних конкурентних переваг національних ЗВО, зайняття вищих позицій в рейтингу (за рахунок навчальної, наукової та міжнародної діяльності) основними завданнями в діяльності вишу мають стати:

- проведення маркетингових досліджень;
- оцінка реального рівня конкурентоспроможності;
- моніторинг випускників, які після навчання працювали на посадах, які вимагають вищої освіти;
- оцінка діяльності конкурента (ЗВО);
- створення відповідного освітнього середовища для реалізації конкурентних переваг;
- ранжування чинників, які мають прямиий вплив на конкурентоспроможність ЗВО.

Станом на 2020 рік система вищої освіти України налічувала 281 заклад вищої освіти з кількістю $\approx 1,3$ млн студентів (для порівняння 2008 р. — 353 ЗВО з 2,3 млн студентів; 2010 р. — 349 ЗВО з 2,1 млн студентів; 2014 р. — 377 ЗВО з 1,4 млн студентів; 2018 р. — 282 ЗВО з 1,3 млн студентів) [11]. Зменшення кількості ЗВО в Україні в період 2014–2020 рр. було спричинено ситуацією, яка пов'язана зі збройною агресією Російської Федерації, втратою частини території та політичною ситуацією в

країні. Нині кількість ЗВО відповідає кількості ЗВО 1997 року (281 ЗВО).

Найбільше студентів в українських ЗВО припало на 2007 рік — 2,3 млн студентів. Починаючи з 2008 року кількість студентів почала суттєво зменшуватися. Причинами послужило стан демографічної ситуації в країні, економічна криза, військова агресія, анексія Криму, недостатні обсяги фінансування освіти та бажання українських абітурієнтів здобути освіту за кордоном. В Україні переважна кількість студентів — це студенти контрактної форми навчання (із 1,3 млн студентів 56 % — студенти контрактної форми навчання, 44 % — студенти, які навчаються за рахунок державних коштів).

Українські студенти загалом навчаються за соціально-економічним і гуманітарним напрямом, найменше студентів обирають навчання за спеціальностями "архітектура і будівництво", "природничі науки", "сфера послуг", це говорить про те, що в Україні не проводиться моніторинг спеціалістів яких потребує ринок праці тому не можна дати оцінку кількості випускників, які працюють по спеціальності.

Особливо актуальністю набуває явище освітньої міграції на міжнародному ринку освітніх послуг. Основним показником який характеризує освітню міграцію є коефіцієнт вихідної мобільності (за даними 2017 року в Україні коефіцієнт вихідної мобільності складав — 4,7%, Польща — 1,6%, Швеція — 3,9%, Білорусія — 5,7%, Вірменія — 5,6%, Грузія — 7,9%, Росія — 1,0% [7]. Проаналізувавши коефіцієнт вихідної мобільності по деяких країнах та по Україні, ми дійшли висновку, що в країнах з низькою економікою даний коефіцієнт є більшим.

За даними Українського центру міжнародної освіти у 2019 році в Україні навчалось близько 80470 тис. іноземних студентів зі 158 країн світу, які інвестували в економіку України 9,2 млрд. грн [6; 20]. Це студенти з країн з низькою економікою — студенти Індії, Азербайджану, Марокко, Єгипту, Китаю, Пакистану, Алжиру, Ірану та Нігерії. Серед іноземних студентів найбільшим попитом користуються "Харківський національний медичний університет", "Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна", "Одеський національний медичний університет" та "Національний медичний університет ім. О.О. Богомольця", обираючи лікувальну справу, медицину, стоматологію або фармацію.

Загальна кількість абітурієнтів, яка в'їхала за період 2014–2019 рр. по різних країнах (в т.ч. і Україна) відображено в таблиці 2.

За даними аналітичного центру "CEDOS" у закордонних ЗВО станом на 2019 рік навчалось ≈ 80 тис. українських студентів (а це майже 16 % від загальної кількості студентів України) [19; 20]. Загальна кількість абітурієнтів, яка виїхала за період 2014–

Таблиця 3. Загальна кількість студентів, які виїхали за кордон за період 2014–2018 рр., чол.

Країна	Кількість студентів, яка виїхала				
	2014	2015	2016	2017	2018
Азербайджан	37665,0	40013,0	44145,0	42791,0	43767,0
Білорусь	35102,0	28908,0	25768,0	22412,0	22557,0
Германія	118499,0	117098,0	118090,0	122195,0	122538,0
Данія	5471,0	6048	5079,0	5313,0	5935,0
Естонія	4190,0	4332,0	4022,0	3891,0	3666,0
Індія	215953,0	257004,0	304013,0	332033,0	375055,0
Китай	770665,0	819695,0	868113,0	928090,0	993367,0
Латвія	6022,0	5801,0	5606,0	5297,0	5111,0
Малайзія	62505,0	64725,0	65087,0	63253,0	61904,0
Марокко	43678,0	45018,0	47635,0	51308,0	52500,0
Пакистан	42889,0	48537,0	53484,0	54742,0	58821,0
Польща	23821,0	23866,0	24231,0	24918,0	26351,0
Україна	49928,0	68209,0	77429,0	77639,0	72063,0
Чехія	12373,0	12526,0	12542,0	13159,0	12334,0

Джерело: сформовано за даними [20].

2018 рр. по різних країнах (в т.ч. і Україна) відображено в таблиці 3.

Для порівняно було взято дані по Україні та по деяких країнах, студенти яких протягом останніх років виявили бажання здобути освіту в Україні (Індія, Азербайджану, Марокко, Китаю, Пакистану).

З економічної точки зору, якби українські випускники залишилися в Україні це додатково принесло в бюджет країни 1,3 млрд грн (80 тис. студентів, які виїхали на навчання за кордон, середня ціна за контракт 2019 року визначена Міністерством освіти і науки становить 16500 грн за рік) [1].

Останнім часом зростає кількість українських абітурієнтів, які продовжують навчання в країнах ЄС. Найпопулярнішими є Польща, Франція, Німеччина, Англія та Швейцарія. Здобути вищу освіту за кордоном може собі дозволити не кожен український абітурієнт.

Польща — найпопулярніша та фінансово доступна країна для українських абітурієнтів. Щороку до Польщі приїжджає на навчання ≈ 10 тис. українських абітурієнтів. Близько 55 % випускників, які виявили бажання і мають можливість для отримання вищої освіти в країнах ЄС це студенти саме Польщі. Там навчається понад 35 тисяч молодих українців [9]. Українські абітурієнти можуть здобути освіту у Польщі як у державному закладі (вартість навчання від 2000 євро на рік) так і у приватному закладі вищої освіти (від 900 євро на рік). У перспективі ці студенти працевлаштовуються у Польщі, а економіка України втрачає кваліфіковану робочу силу, що призводить до гальмування розвитку економіки країни загалом.

Німеччина — друга за популярністю країна серед українських абітурієнтів, які прагнуть здобути якісну природничу чи технічну освіту. Нині там навчається близько 10 тисяч молодих українців. Освіта у Німеччині безкоштовна, але існують обов'язкові внески в розмірі від 300 до 600 євро за рік. Перевагами навчання в Німеччині для українського студента є: можливість отримання стипендії від німецького фонду, за рахунок якої можна покрити витрати на проживання та харчування, наявність студентського квитка, який дає можливість українцю безкоштовно користуватись транспортом [9].

Українські абітурієнти також здобувають вищу освіту і у Франції. Там навчається близько 1500 українських студентів. Заклади вищої освіти Франції фінансуються державою. Але обов'язковою умовою для навчання є річні внески, розмір яких залежить від обраної спеціальності та коливається від 200—500 євро на рік.

Українська еліта як правило обирає заклади вищої освіти Англії та Швейцарії. Нині там навчається близько 2000 українських студентів. Вартість навчання в університетах Англії коливається від 15000 євро до 40000 євро на рік, залежить від обраної спеціальності та закладу

вищої освіти. Вартість навчання в університетах Швейцарії складає від 20 000 євро за програму [9]. Навчання в Швейцарії можна оплатити криптовалютою Біткойн [13].

Також серед українських абітурієнтів користуються попитом ЗВО Канади, Чехії, Італії, Іспанії, Австрії, Словаччини.

Більшість країн ЄС сформували конкурентні переваги для навчання у своїх вишах для українських абітурієнтів. Це зокрема безкоштовне навчання, можливість отримувати стипендію, стажування, першочергове отримання віз, курси підготовки, можливість вивчення декількох мов, перспектива працевлаштування, кар'єрний ріст, диплом міжнародного зразка, навчання без ЗНО. Так, наприклад, українці, які мають карту поляка або польське походження можуть вступити до вишів Польщі на безкоштовній основі. Також Польща практикує подвійні дипломи, що дозволяє студентам Польщі навчатися в своїй країні і паралельно здобувати освіту в іншій країні в рамках програми ERASMUS+, AISEC. Україні варто перейняти досвід Польщі щодо подвійних дипломів, що дозволить зберегти контингент студентів в своїй країні та залишити в себе кваліфікованих фахівців.

Епідеміологічна ситуація в країні (COVID 2019) не вплинула на осіб, яка планувала емігрувати до Польщі на навчання. Не зважаючи на епідеміологічну ситуацію в країні (COVID 2019), яка припала на вступну компанію 2020 року Польща не зробила обмеження для осіб, які планували емігрувати на навчання. Нажаль на сьогодні відсутні ще дані, щодо кількості випускників, які виїхали на навчання до країн ЄС в період епідеміологічної ситуації.

В основі забезпечення конкурентоспроможності національної системи вищої освіти мають бути закладені конкурентні переваги по ключовим напрямом. Методом ідентифікації послужив SWOT-аналіз, який базується на методології системно цільового підходу, за допомогою якого можна провести детальне дослідження зовнішнього й внутрішнього середовища, виділення сильних і слабких сторін в розрізі можливостей і загроз [3].

Визначення потенційних сильних і слабких сторін конкурентних переваг українських ЗВО на міжнародному ринку освітніх послуг, які мають бути враховані при формуванні довгострокової стратегії конкурентоспроможності з виділенням власних конкурентних переваг, а також наявних потенційних загроз та потенційних можливостей для розвитку національної системи вищої освіти було здійснено шляхом проведення SWOT-аналізу конкурентних переваг національних ЗВО (табл. 4).

Україна володіє потужним кадровим потенціалом та має можливості щодо формування власних конкурентних переваг, за рахунок потужного професорського потенціалу, розвиненою мережею вищих навчальних закладів, низькою вартістю навчання, широким вибором освітніх програм.

На відміну від національних ЗВО міжнародні ЗВО мають достатні обсяги фінансування освіти і науки, що проявляється у рівні науково-дослідної діяльності, мобільності викладачів та студентів, активізації міжнародного співробітництва, впровадження результатів наукових досліджень у навчальний процес, забезпечення трансферу знань. Наявність потужного кадрового потенціалу, освітня діяльність якого направлена на активізацію участі у міжнародних освітніх проектах, постійна участь у міжнародних проектах та грантових програмах, проведення наукових досліджень, участь у міжнародних конференціях, викладання іноземною мовою, більша автономія у застосуванні методів навчання все це приваблює українського абітурієнта.

Особливістю міжнародних ЗВО є налагоджена співпраця з бізнес-сектором, міжнародними фондами,

державна підтримка університетів, тривале співробітництво з інноваційно-активними підприємствами, постійне залучення іноземних інвестицій у сферу освіти, потужні наукові школи та широко розвинена інноваційна інфраструктура.

Навчання за кодоном дає можливість потенційному абітурієнту отримати диплом міжнародного зразка, відвідати заняття провідних науковців та практиків, які є лауреатами відомих міжнародних премій та конкурсів, вивчити на професійному рівні декілька мов, пройти виробничу практику на провідних підприємствах, отримати міжнародний досвід, зарекомендувати себе як спеціаліста та в подальшому працевлаштуватися до престижних міжнародних компаній.

Основною проблемою, яка знижує конкурентні переваги українських ЗВО на міжнародному ринку освітніх послуг — це проблема якості вищої освіти. Дана проблема є особливо актуальною в умовах економічного, духовного, культурного та гуманітарного розвитку країни.

Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти у річному звіті за 2019 рік визначило основні показники якості, яким повинен відповідати сучасний ЗВО:

- "кількісні показники розвитку системи вищої освіти в Україні";
- "показники, що характеризують внутрішню забезпеченість якості вищої освіти у закладах вищої освіти";
- "елементи, що характеризують зовнішню забезпеченість якості вищої освіти" [15].

Основними складовими, за допомогою яких можна визначити якість освіти і вплинути на них є:

- ефективність освітніх програм;
- рівень викладання;
- результати навчання;
- якість дипломних робіт випускників;
- регулярне он-лайн опитування студентів, випускників;
- опитування роботодавців.

Україна має потужний кадровий потенціал, розгалужену мережу ЗВО, наявність власних будівель та споруд (лабораторії, гуртожитки, спортивні комплекси), порівняно низьку вартість навчання ніж в закордонних ЗВО, попит населення на послуги вищої освіти серед іноземних студентів, збільшення обсягів виконання наукових і науково-технічних робіт, широкий вибір освітніх програм, можливість для навчання іноземних студентів. Однак, недостатні обсяги фінансування, які останніми роками націлені на виплату заробітної плати викладацького персоналу і на оплату комунальних послуг знижують конкурентоспроможність національних ЗВО на міжнародному ринку освітніх послуг. Обсяги фінансування відображаються на мобільності викладачів і студентів, мотивації викладацько-професорського персоналу, рівню освітніх технологій, гальмують розвиток інноваційної інфраструктури та призводить до скорочення кількості бюджетних місць. Після навчання студенти стикаються з проблемою працевлаштування за здобутою спеціальністю. А у молоді все більше виникає бажання здобути освіту за кордоном і працевлаштуватися там. Тому, в нинішніх умовах ЗВО здійснюють пошук власних конкурентних переваг, за допомогою яких вони зможуть зайняти

Таблиця 4. SWOT-аналіз конкурентних переваг національних ЗВО

		Зовнішнє середовище	
		Можливості (шанси)	Загрози
Внутрішнє середовище	Сильні сторони	1. Потужний професорський потенціал. 2. Бажання молоді мати не одну вищу освіту. 3. Приріст докторів і кандидатів наук. 4. Розвинена мережа вищих навчальних закладів. 5. Низька вартість навчання. 6. Навчання іноземних студентів. 7. Диверсифікація джерел фінансування 8. Підвищення якості освітніх послуг. 9. Залучення іноземних професорів.	1. Епідеміологічна ситуація в країні, COVID 19 2. Економічна та політична ситуація в країні. 3. Ймовірність старіння професійно-викладацького персоналу. 4. Витізд молоді за кордон. 5. Зміни законодавства у сфері вищої освіти.
	Слабкі сторони	1. Проблеми з працевлаштуванням випускників за фахом. 2. Низька якість освітніх послуг. 3. Низький рівень знань іноземної мови професорсько-викладацького складу та студентів. 4. Застаріла матеріально-технічна база університетів. 5. Недостатність фінансування вищої освіти і науки. 6. Залежність ЗВО від бюджетного фінансування. 7. Недостатньо розвинене співробітництво з роботодавцями. 8. Науково-дослідна діяльності. 9. Низькі позиції вітчизняних ЗВО у світових рейтингах університетів 10. Стан інформаційно-комунікаційних технологій	1. Міграція професійно-викладацького складу. 2. Бажання українського абітурієнта здобути освіту за кордоном. 3. Перманентні зміни в системі вищої освіти, нормативних документах. 4. Низька мотивація професійно-викладацького складу. 5. Демографічна ситуація в країні, її зміна. 6. Скорочення обсягів фінансування вищої освіти. 7. Зниження конкурентних переваг національних ЗВО на міжнародному ринку освітніх послуг.

Примітка:

— поле сильних сторін-можливості — потребує стратегій підтримки та розвитку сильних сторін конкурентоспроможності системи вищої освіти, які нам надає зовнішнє середовище;

— поле сильні сторони-загрози — передбачає стратегію конкурентоспроможності системи вищої освіти за рахунок сильних сторін і можливості потенційних загроз;

— поле слабкі сторони-можливості — пошук конкурентних переваг щодо подолання слабких сторін конкурентоспроможності національних ЗВО за рахунок можливостей, які нам надає зовнішнє середовище;

— поле слабкі сторони-загрози — потенційні внутрішні недоліки, які характерні для конкурентоспроможності національної системи вищої освіти у поєднанні з загрозами роблять національні ЗВО не конкурентоспроможними на світовому ринку освітніх послуг.

Джерело: складено авторами.

гідні позиції на міжнародному ринку освітніх послуг і отримати світове визнання.

З метою зміцнення та розвитку системи вищої освіти України на міжнародному ринку освітніх послуг, ми пропонуємо напрями удосконалення посилення конкурентоспроможності вітчизняних ЗВО за рахунок формування власних конкурентних переваг діяльності окремого ЗВО:

— в сфері освітньої діяльності — підвищення якості освітніх послуг за рахунок впровадження в освітню діяльність інноваційних методів викладання, популярних навчальних програм, діючих лабораторій на основі сучасного обладнання, цікавих практик побудованих на співпраці з бізнес-сектором;

— в сфері працевлаштування — активізувати механізм збалансування та взаємоузгодження в ланцюгу потреби ринку праці→студент→ЗВО→роботодавець з метою швидкого реагування на реальні потреби ринку праці, зокрема спеціалістів здібних діяти та мислити інноваційно;

— проведення системного моніторингу працевлаштування випускників по спеціальності, розроблення траєкторії руху та подальшого кар'єрного зростання випускника;

— формування власного "бренду" для українських ЗВО заснованого на унікальних цінностях на основі до-

вірливих обіцянок та довготермінових відносин між потенційним абітурієнтом-ЗВО-державою, що дозволить залучити більше абітурієнтів за рахунок гарантованої стабільної якості, асортименту освітніх послуг;

— зберегти державне фінансування як основне джерело забезпечення і функціонування ЗВО шляхом запровадження базового рівня бюджетного фінансування ЗВО враховуючи мінімальні соціальні стандарти, які дозволять встановити нижню межу обов'язкового обсягу фінансування зі сторони держави;

— запровадити формульний механізм фінансового забезпечення для ЗВО, в основу якого будуть закладені показники ефективності в розрізі масштабу спеціальності (динаміка контингенту студентів, збереження випускників бакалаврату, галузевий імідж); результативності наукової роботи (обсяг госпрозрахункових послуг, наявність фахових видань, місце у рейтингу); міжнародна діяльність (грантові програми) та працевлаштування випускників;

— збільшити заохочення приватного інвестування прикладних наукових досліджень, що позитивно вплине на стан науково-дослідної діяльності ЗВО України, повисить рівень конкурентоспроможності національних ЗВО та зміцнить їх позиції у світових рейтингах;

— запровадження програми подвійних дипломів, що зменшить масовий виїзд студентів;

— зберегти систему освітнього кредитування з метою забезпечення доступності вищої освіти для широких верств населення, це слугуватиме одним з напрямів збільшення обсягів фінансових ресурсів для ЗВО.

ВИСНОВКИ

В результаті дослідження на основі здобутків вітчизняної та зарубіжної науки вирішено наукове завдання з розкриття сутності конкурентних переваг, оцінки сучасного стану становлення системи вищої освіти в умовах глобальної конкуренції, проведення SWOT-аналізу конкурентних переваг національних ЗВО та сформульовано висновки і пропозиції щодо напрямів удосконалення формування конкурентних переваг використовуючи міжнародний досвід:

1. Узагальнюючи різні дефініції, можна позиціонувати конкурентні переваги національного ЗВО як сукупність якісних та кількісних характеристик, які дозволять бути кращими порівняно з конкурентами на національному ринку освітніх послуг та спроможними до конкурентної боротьби на міжнародному ринку освітніх послуг у певний період часу.

2. На конкурентоспроможність системи вищої освіти впливають наступні фактори: правові, економічні, соціально-культурні, географічні, технологічні, глобалізаційні. Біологічний фактор є новим який характеризує епідеміологічну ситуацію в країні.

3. Кількість українських студентів, яка нині знаходиться за кордоном становить близько 80 тис. осіб, в результаті Україна втрачає кваліфіковану робочу силу, знижується рівень інвестицій у економіку країни, гальмується економічний розвиток. З економічної точки зору, якби українські випускники залишились в Україні це додатково принесло в бюджет країни 1,3 млрд грн (80 тис. студентів, які виїхали на навчання за кордон, середня ціна за контракт 2019 року визначена Міністерством освіти і науки становить 16500 грн за рік) [1].

4. Перевагами освіти за кордоном для українського випускника є отримання міжнародного досвіду, диплом міжнародного зразка який не потрібно підтверджувати в більшості країн світу, можливість вивчення та практичне засвоєння іноземної мови, здобути конкурентоспроможну освіту на ринку праці, відвідати заняття провідних науковців та практиків, можливість працевлаштуватися за кордоном та в подальшому переїхати на постійне місце проживання до Європи. Привабливим також є європейський рівень життя, соціальне забезпе-

чення та можливість вільно подорожувати Європою та стажуватися в будь якій країні.

5. Визначено, що основними недоліками та загрозами щодо розвитку та становлення вищої освіти в Україні є недостатні обсяги фінансування, зменшення місць державного замовлення, застаріла матеріально-технічна база, низький рівень володіння іноземними мовами науково-педагогічного персоналу та перманентні зміни в системі вищої освіти. Однак, Україна має потужний кадровий потенціал, розгалужену мережу ЗВО, наявність власних будівель та споруд, порівняно низьку вартість навчання ніж в закордонних ЗВО, попит населення на послуги вищої освіти серед іноземних студентів, збільшення обсягів виконання наукових і науково-технічних робіт, широкий вибір освітніх програм, можливість для навчання іноземних студентів.

6. Проведений SWOT-аналіз конкурентних переваг національних ЗВО з урахуванням економічних, соціальних та політичних аспектів дав можливість виокремити потенційні сильні і слабкі сторони конкурентних переваг українських ЗВО на міжнародному ринку освітніх послуг, які мають бути враховані при формуванні довгострокової стратегії конкурентоспроможності з виділенням власних конкурентних переваг, а також наявних потенційних загроз та потенційних можливостей для розвитку національної системи вищої освіти.

7. На сьогодні основними конкурентними перевагами національної системи вищої освіти мають стати:

— виконання основного обов'язку системи вищої освіти (підготовка висококваліфікованих кадрів);

— виокремлення власних конкурентних переваг як на національному так і на міжнародному ринку освітніх послуг;

— рівень науково-дослідної роботи;

— сприяння працевлаштуванню випускників;

— створення відповідних умов для навчання іноземних студентів;

— популяризація національних ЗВО у засобах масової інформації;

— зайняття кращих позицій у світових рейтингах;

— підвищення якості викладання навчальних дисциплін (залучення до викладання провідних науковців, бізнесменів).

9. Виділено ряд факторів успішного розвитку системи вищої освіти, за рахунок посилення її конкурентоспроможності з формування власних конкурентних переваг:

1. Підвищення якості освітніх послуг.

2. Розробка механізму збалансування та взаємоузгодження в ланцюгу потреби ринку праці → студент → ЗВО → роботодавець.

3. Моніторинг працевлаштування випускників.

4. Формування власного "бренду".

5. Збереження державного фінансування.

6. Збільшення заохочення приватного інвестування прикладних наукових досліджень.

7. Запровадження програми подвійних дипломів.

8. Збереження системи освітнього кредитування.

9. Освітня мобільність студентів в рамках програми ERASMUS+.

Література:

1. Вартість контрактного навчання має відповідати фактичним витратам університету — уряд ухвалив постанову про індикативну собівартість. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/varist-kontraktного-navchannya-maye-vidpovidati-faktichnim-vitratam-universitetu-uryad-uhvaliv-postanovu-pro-indikativnu-sobivartist> (дата звернення: 20.12.2021).

2. Горинь Я. О., Сенишин О. С. Фактори конкурентоспроможності ВНЗ у сфері вищої освіти України. Електронне наукове видання "Молодіжний економічний дайджест". 2014. № 1 (1). С. 123—126.

3. Должанський І.З., Загорна Т.О. Конкурентоспроможність підприємства: навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 384 с.

4. Дьякон А.А. Формування конкурентних переваг національної системи вищої освіти. Теорії мікро-макроекономіки. 2014. № 41. С.180—189.

5. Євтух М. Є. Структурна модель управління конкурентоспроможністю аграрного вищого навчального закладу. Вісник ЖНАЕУ. 2014. № 1—2 (43). Т. 2. С. 250—256.

6. Іноземні студенти в Україні: веб-сайт. URL: <https://studyinukraine.gov.ua/zhittya-v-ukraini/inozemni-studenti-v-ukraini/> (дата звернення: 03.01.2021).

7. К проблеме образовательной эмиграции украинцев: веб-сайт. URL: <https://ru.osvita.ua/vnz/75342/> (дата звернення: 03.01.2021).

8. Карпюк О.А. Проблеми оцінки якості освітніх послуг у системі освітнього менеджменту. Наукові праці Національного університету харчових технологій. 2014. Т. 20. № 2. С. 146—152.

9. Луцька К., 2019. Навчання за кордоном для українців: де і скільки? [онлайн]. URL: [10. Мішук Н.В. Організаційно-економічний механізм регулювання розвитку освіти в Україні. Науковий погляд: економіка та управління. 2019. № 1 \(63\). С. 42—47.](https://www.dw.com/uk/%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0% (дата звернення: 10.12.2021).</p>
</div>
<div data-bbox=)

11. Офіційний сайт Державної служби статистики України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

12. Процишин О. Р. Конкурентні переваги ВНЗ на ринку освітніх послуг та напрями їх нарощування. Торгівля, комерція, підприємництво. 2012. Вип. 14. С. 100—104.

13. Perchuk, O., Makarchuk, I. and Yaremenko, L. The prospects of using cryptocurrency Bitcoin as a financial innovation in the information economy of Ukraine. Financial and credit activity: problems of theory and practice. 2019. № 4. С. 419—427. DOI: 10.18371/fcaptp.v4i31.190971.

14. Рейтинги університетів світу: веб-сайт URL: https://osvita.ua/abroad/higher_school/university-ratings/ (дата звернення: 10.01.2021).

15. Річний звіт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти за 2019 рік / за заг. ред. проф. Сергія Квіта. Київ: Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, 2020. 244 с.

16. Украинские вузы в рейтинге QS: проблемы и перспективы: веб-сайт URL: <https://ru.osvita.ua/vnz/rating/74694/> (дата звернення: 03.01.2021).

17. Хринюк О.С., Дергалюк М.О. Генезис наукової думки щодо поняття "організаційно-економічний механізм". Економічний вісник НТУУ "КПІ". 2017. № 14. URL: <http://ev.fmm.kpi.ua/article/viewFile/108769/103711>.

18. Яременко Л.М. Роль і місце вищої освіти в забезпеченні конкурентоспроможності та інноваційного розвитку національної економіки. Економічний вісник університету: зб. наук. пр. учених та аспірантів. 2007. Вип. 4. С. 52—58.

19. Education in Ukraine: 2018—2019. CEDOS: Analytical center [online]. Retrieved from <https://www.cedos.org.ua> (дата звернення: 03.01.2021).

20. The Global Competitiveness Report 2018—2019, 2020. Retrieved from: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index-2018-2019/competitiveness-rankings/#series=GCI.B.05> (дата звернення: 03.01.2021).

References:

1. Ministry of Education and Science of Ukraine (2020), "The cost of contract education must correspond to the actual costs of the university — the government has adopted a resolution on the indicative cost price", available at: <https://mon.gov.ua/ua/news/vartist-kontraktnogo-navchannya-maye-vidpovidati-faktichnim-vitratam-universitetu-uryad-uhvaliv-postanovu-pro-indikativnu-sobivartist> (Accessed 20.12.2021).

2. Horyn', Ya.O. and Senyshyn, O.S. (2014), "Factors of competitiveness of universities in the sphere of higher

education of Ukraine", *Molodizhnyj ekonomichnyj dajdzhest*, vol. 1 (1), pp. 123—126.

3. Dolzhans'kyj, I.Z. and Zahorna, T.O. (2006), *Konkurentospromozhnist' pidpryemstva* [Competitiveness of the enterprise], Tsentr navchal'noi literatury, Kyiv, Ukraine.

4. D'iakon, A.A. (2014), "Formation of competitive advantages of the national system of higher education", *Teorii mikro-makroekonomiky*, vol. 41, pp.180—189.

5. Yevtukh, M.Ye. (2014), "Structural model of managing the competitiveness of an agricultural higher educational institution", *Visnyk ZhNAEU*, vol. 1—2 (43), no. 2, pp. 250—256.

6. Ministry of Education and Science of Ukraine (2021), "Foreign students in Ukraine", available at: <https://studyinukraine.gov.ua/zhittya-v-ukraini/inozemni-studenti-v-ukraini/> (Accessed 03.01.2021).

7. Druhov, O. (2020), "To the problem of educational emigration of Ukrainians", available at: <https://ru.osvita.ua/vnz/75342/> (Accessed 03.01.2021).

8. Karpiuk, O.A. (2014), "Problems of assessing the quality of educational services in the system of educational management", *Naukovi pratsi Natsional'noho universytetu kharchovykh tekhnolohij*, vol. 20, no. 2, pp. 146—152.

9. Luts'ka, K. (2019), "Study abroad for Ukrainians: where and how much?", available at: [10. Mischuk, N.V. \(2019\), "Organizational and economic mechanism of regulation of education development in Ukraine", *Naukovyj pohliad: ekonomika ta upravlinnia*, vol. 1 \(63\), pp.42—47.](https://www.dw.com/uk/%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0% (Accessed 10.12.2021).</p>
</div>
<div data-bbox=)

11. State Statistics Service of Ukraine (2022), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 10.12.2021).

12. Protsyshyn, O.R. (2012), "Competitive advantages of universities in the market of educational services and directions for their expansion", *Torhivlia, komertsii, pidpryemnytstvo*, vol. 14, pp. 100—104.

13. Perchuk, O. Makarchuk, I. and Yaremenko, L. (2019), "The prospects of using cryptocurrency Bitcoin as a financial innovation in the information economy of Ukraine", *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, vol. 4, pp. 419—427. DOI: 10.18371/fcaptp.v4i31.190971.

14. osvita.ua (2022), "Rankings of world universities", available at: https://osvita.ua/abroad/higher_school/university-ratings/ (Accessed 10.01.2021).

15. Kvit, S. (2020), *Richnyj zvit Natsional'noho ahentstva iz zabezpechennia iakosti vyschoi osvity za 2019 rik* [Annual report of the National Agency for Quality Assurance of Higher Education for 2019], Natsional'ne ahentstvo iz zabezpechennia iakosti vyschoi osvity, Kyiv, Ukraine.

16. osvita.ua (2020), "Ukrainian universities in the QS ranking: problems and prospects", available at: <https://ru.osvita.ua/vnz/rating/74694/> (Accessed 03.01.2021).

17. Khryniuk, O.S. and Derhaliuk, M.O. (2017), "The genesis of scientific opinion regarding the concept of "organizational and economic mechanism", *Ekonomichnyj visnyk NTUU "KPI"*, vol. 14, available at: <http://ev.fmm.kpi.ua/article/viewFile/108769/103711> (Accessed 03.01.2021).

18. Yaremenko, L.M. (2007), "The role and place of higher education in ensuring competitiveness and innovative development of the national economy", *Ekonomichnyj visnyk universitetu: zb. nauk. pr. uchenykh ta aspirantiv*, vol. 4, pp. 52—58.

19. CEDOS: Analytical center (2020), "Education in Ukraine: 2018—2019", available at: www.cedos.org.ua (Accessed 03.01.2021).

20. World Economic Forum (2020), "The Global Competitiveness Report 2018—2019", available at: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index-2018-2019/competitiveness-rankings/#series=GCI.B.05> (Accessed 03.01.2021).

Стаття надійшла до редакції 14.09.2022 р.

І. В. Глушаченко,
аспірант кафедри фінансів імені Віктора Федосова,
Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана, м. Київ, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1978-6368>

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.9.112

НАПРЯМИ ЗДІЙСНЕННЯ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ У МЕДИЧНІЙ СФЕРІ

I. Glushachenko,
Postgraduate student, Kyiv National University of Economics named after Vadim Hetman, Kyiv, Ukraine

DIRECTIONS OF FINANCIAL CONTROL IMPLEMENTATION IN HEALTHCARE

В статті розглядаються питання запровадження дієвого механізму фінансового контролю у медичній сфері, тому що об'єктом медичної послуги виступає життя і здоров'я людини, що обумовлює певні вимоги до якості і безпеки таких послуг. Також в статті розкривається важливість та необхідність фінансового контролю як на етапі фінансування медичної сфери, так й цільового використання коштів, які отримуються з різних джерел. Особлива увага приділяє процедурі публічних закупівель, що здійснюються медичними закладами, для придбання ліків та медичного обладнання. Виділяються основні етапи організації та здійснення торгів та розкриваються притаманні кожному етапу ризику, а також напрями здійснення контрольних функцій з боку зовнішніх наглядових та контролюючих органів, а також служб внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту закладів медицини. Робиться акцент на необхідності запровадження кращих практик Європейського Союзу з питань фінансового контролю, у тому числі, у медичній сфері.

The article examines the issue of introducing an effective mechanism of financial control in the medical field, because the object of a medical service is human life and health, which determines certain requirements for the quality and safety of such services. Medical services are an important component of the social sphere of the state, which combines the state and private components, which defines this sphere as one of the most complex objects of state regulation and control. Also, in the article, the author considers the importance and necessity of financial control both at the stage of financing the medical industry (due to the receipt and distribution of funds in accordance with the current needs and available resources of medical institutions located in different regions), and the targeted use of funds (based on individual needs, calculated for the present time and for the future), received from different sources. The author pays special attention to public procurement procedures, which are carried out by medical institutions for the purchase of medicines, medical equipment and others. The author, at his own discretion, singles out the main stages of the organization and implementation of public procurement in the medical field and discloses the risks inherent in each stage, as well as directions for the implementation of control functions by external supervisory and control bodies, as well as internal control and internal audit services of medical institutions. The directions of financial control in the field of procurement are outlined taking into account the systematic experience of the countries of the European Union (EU) and the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD). Despite the fact that military operations are currently taking place in Ukraine, Ukraine adopted and adheres to the European vector of development, including in the field of providing medical services. In connection with these circumstances, the author emphasizes the need to introduce the best practices of the European Union (EU) in matters of financial control, including in the medical field.

Ключові слова: фінансовий контроль, державне регулювання, медичні послуги, медична сфера, публічні закупівлі, медична реформа.

Key words: financial control, government regulation, medical services, healthcare, public procurement, medical reform.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Медичні послуги є важливою складовою соціальної сфери держави, яка поєднує у собі державну і приватну компоненти, що визначає цю сферу як один із найск-

ладніших об'єктів державного регулювання та контролю. Якість надання медичних послуг багато в чому визначає ефективність функціонування системи охорони здоров'я, а тож тривалість та якість життя населення,

його здатність до відтворення та збереження генофонду нації. У сфері медичних послуг перетинаються приватні і суспільні інтереси. Такий перетин відбувається як через механізми фінансування надання медичних послуг, так і завдяки наслідкам наданих медичних послуг для всього суспільства. Питання запровадження дієвого механізму фінансового контролю у медичній сфері є суттєвим, тому що об'єктом медичної послуги виступає життя і здоров'я людини, що визначає специфічність нематеріального аспекту медичних послуг та сфери їх надання, а також обумовлює певні вимоги до якості і безпеки таких послуг.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження підходів щодо сутності фінансового контролю у медичній сфері знайшли висвітлення у публікаціях та працях багатьох вітчизняних фахівців, а саме В. Пращюка [11], Д.В. Карамішева, О.Є. Вашева, А.С. Немченка та Б.О. Волоса [4], А.В. Дікань, О.В. Кожушко, Ю.О. Лядова [1], В.Ф. Піхоцького [9], Є.В. Калюги [3], А.А. Савченко [12], І.Б. Стефанюк [15], І. Яремчук [17], О.В. Чехун [16], І. Миколаєць [7], З. Загинець [2], І.В. Кирилюк [5], Т. Попченко [10], М.В. Співака [13] та інші.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є здійснення комплексного аналізу та визначення основних напрямів здійснення фінансового контролю у сфері надання медичних послуг, у тому числі, при проведенні процедур здійснення публічних закупівель, та відповідності їх вимогам часу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Вартість медичних послуг має виступати важливим аспектом державного регулювання та фінансового контролю сфери медичних послуг. При цьому мова не йде виключно про медичні послуги, які надаються приватними медичними закладами. Послуги, які надаються державними медичними закладами, теж мають свою вартість, і вона повинна відповідати економічно обґрунтованій. Ця вартість є прихованою від отримувача таких послуг, який досить часто сприймає такі послуги як безкоштовні. Хоча насправді їх вартість вже сплачена за рахунок податків та внесків на соціальне страхування. Тому підходи фінансового контролю у сфері надання медичних послуг державними і комунальними медичними закладами відрізняються від підходів, які застосовуються у приватній сфері.

Здійснення фінансового контролю у медичній сфері є комплексним питанням, яке досліджується вітчизняними фахівцями з різних позицій, а саме з позиції правової та фінансової.

З правової позиції українське законодавство з питань фінансового контролю має такі недоліки:

- відсутність офіційного закріплення поняття "державний фінансовий контроль" із класифікаційним поділом на "зовнішній" і "внутрішній";
- відсутність закріплення принципів державного фінансового контролю;
- відсутність єдиних стандартів державного фінансового контролю;
- відсутність визначення об'єкта та предмета державного фінансового контролю та їх структурних елементів;
- відсутність дефініції суб'єкта державного фінансового контролю;
- відсутність визначення організаційної структури основних органів, які здійснюють державний фінансовий контроль, і розмежування їхніх прав, обов'язків, відповідальності.

У контексті фінансової позиції робиться акцент на взаємозв'язок фінансового контролю та необхідністю вирішення проблем у галузі охорони здоров'я, серед яких основними називають недостатнє фінансування

галузі охорони здоров'я в результаті чого громадяни несуть додаткові приватні витрати на медичні послуги; низька ефективність управління обмеженими ресурсами у сфері медичних послуг; фінансування медичних закладів з різних бюджетів. Проблема недостатності фінансування під час війни та повоєнний період буде тільки посилюватися, оскільки економіка України суттєво зменшиться, а значить впадуть і податкові надходження до бюджету. Тому безперечно фінансовий контроль має бути посилено за ефективністю використання обмежених фінансових ресурсів.

Крім того, у повоєнний період може проявитися ще одна проблема, не пов'язана з дефіцитом фінансування, а навпаки, пов'язана з притоком фінансування від західних партнерів та донорських організацій. У такій ситуації важливо забезпечити дієвий фінансовий контроль не тільки за цільовим використанням таких коштів, але і за ефективністю їх використання та попередити будь-які спроби корупції, передусім під час проведення закупівель.

Як свідчать публікації З. Загинець [2], І.В. Кирилюк [5], Т. Попченко [10], М.В. Співака [13] та інших авторів, а також численні аналітичні звіти вітчизняних громадських організацій та міжнародних інституцій, корупція є однією з ключових проблем у сфері охорони здоров'я. Це не тільки позначається на вартості і доступності медичних послуг, але й викривлює механізми формування вартості таких послуг, коли кожен потенційний отримувач послуг очікує, що йому необхідно буде сплатити формальну (через банк чи касу) і неформальну (у конверті) складову послуги.

Однією з необхідних умов розбудови ефективної системи фінансового контролю та попередження корупції є наявність сильних підрозділів внутрішнього аудиту у закладах, які надають медичні послуги, а також у самих контрольних органах. В Україні затверджено Стандарти внутрішнього аудиту [14], які відповідають міжнародним стандартам, тобто базис для розвитку внутрішнього аудиту в Україні наявний. Однак мають бути здійснені додаткові заходи щодо розробки супутніх документів — програм управління ризиками, програм аудитів, робочих документів аудиторів тощо. Крім того, важливим аспектом є створення дієвих підрозділів внутрішнього контролю як у закладах, які надають медичні послуги, так і в установах, які відповідають за здійснення зовнішнього фінансового контролю, оскільки без налагодженого внутрішнього контролю внутрішній аудит буде неповноцінним. Крім того, саме внутрішній контроль повинен забезпечити поступовий перехід від контролю за витрачанням коштів до контролю за досягненням цілей.

Також необхідно робити акцент не тільки на контроль за витрачанням коштів, але і на контроль досягнення результатів. Крім того, враховуючи кращі практики країн з розвиненими ринками, важливо не зосереджуватися виключно на перевірці фактів та виявленні порушень, значна роль має бути відведена попередженню порушень.

Реформа сфери охорони здоров'я, яка розпочалась у 2017 р., поступово трансформує українську модель фінансування медичних послуг. Ця трансформація полягає в тому, що система обов'язкового медичного страхування в Україні відсутня, однак громадянам гарантується фінансування мінімального пакету медичних послуг. Тобто держава бере на себе чіткі зобов'язання щодо фінансування медичних послуг. Фінансування розподіляється за медичними послугами, необхідними пацієнтам, на рівних для всіх громадян умовах, а не за кошторисним принципом. Пакет медичної допомоги, гарантований державою, визначається виходячи з пріоритетів охорони здоров'я в Україні у обсязі можливостей державного фінансування [6]. Більше не існує абстрактного поняття "безкоштовна медицина", гарантований пакет медичних послуг купує

для населення Національна служба здоров'я України (далі — НСЗУ), тобто фактично ця служба перерозподіляє фінансові потоки між закладами, які надають медичні послуги. Вартість таких послуг визначається на основі єдиних національних базових тарифів та вимог до якості. З такої позиції контроль відповідності тарифів і якості послуг мають стати одним із напрямів фінансового контролю.

Діяльність НСЗУ має бути окремим напрямом фінансового контролю, який зосереджуватиметься на таких питаннях:

1. Наявність програми державних гарантій, її оновлення та доведення до населення. Громадяни повинні мати чітку інформацію про перелік обсягу медичних послуг, оплату за надання яких держава гарантує у повному розмірі. Саме це створює передумови до медичної і фінансової грамотності — який обсяг послуг може закупити держава для населення, якої якості ці послуги мають бути та яка відповідальність настає за їх ненадання.

2. Запровадження електронних систем обробки даних. На запровадження та підтримку діяльності таких систем виділяються значні кошти, тому контроль за ефективністю їх використання має бути суворим. Крім того, обслуговування інформаційних систем має супроводжуватися чіткими технічними завданнями, оскільки у ЄС такі операції визnano як ризикові.

Фінансовий контроль по зазначених напрямках буде актуальним не тільки на початкових етапах впровадження медичної реформи, але й на постійній основі, оскільки пакет медичних послуг періодично має бути переглянутим (можливо, у повоєнний період він буде меншим, а пізніше буде розширюватися), а витрати на забезпечення функціонування електронної системи обробки даних будуть постійними і навіть періодично зростатимуть, оскільки зростатиме потреба у додаткових сховищах для зберігання даних, а також у дотриманні стандартів захисту персональних даних.

Одним із напрямів медичної реформи в Україні є закупівля ліків. Слід зазначити, що в Україні з 2017 р. року запрацювала програма "Доступні ліки". Важливим аспектом фінансового контролю щодо реалізації цієї програми є не тільки перевірка цільового використання коштів, виділених на фінансування програми, але і наскільки ефективно відбувається реалізація саме програми, тобто чи дійсно пацієнти забезпечуються ліками належної якості та у достатній кількості. Слід зауважити, що ефективність таких програм в цілому можна оцінити частково за підсумками року (наприклад, смертність від серцево-судинних захворювань чи внаслідок діабету II типу), однак глобальні результати будуть зрозумілі через кілька років після безперервного її функціонування.

Ефективність реалізації програм типу "Доступні ліки" вимагає відповідного контролю у сфері закупівель. Це повинно включати в себе як аналіз потреб закладів медицини в необхідних медикаментах з урахуванням можливих залишків, так і централізованих надходжень від Міністерства охорони здоров'я та у вигляді благодійної допомоги. Також це стосується обґрунтованості придбання дорогого медичного обладнання, та ефективність його використання.

Напрями фінансового контролю у сфері закупівель слід окреслити з урахуванням систематизованого досвіду країн Європейського Союзу (ЄС) та Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). Зважаючи на те, ці країни-члени цих організацій мають значно більший досвід у сфері управління публічними закупівлями, вони напрацювали потужну базу так званих "red flags" ("червоних прапорців", що сигналізують про ризики шахрайства), а також заходів щодо попередження та виявлення порушень у сфері публічних закупівель. Наразі Державна аудиторська служба здійснює моніторинг державних закупівель, які опри-

люднюються на майданчиках ProZorro, проте такий моніторинг не охоплює всі етапи процедур закупівлі.

Процедуру тендерної закупівлі можна умовно поділити на декілька етапів:

1. До-тендерний етап. Цей етап має на меті визначення потреб, планування та складання бюджету, включаючи визначення вимог та вибір типу процедури. Таким чином, цей етап вважається вирішальним для успішного управління закупівлями, оскільки правильне планування зводить до мінімуму необхідність внесення змін до контракту. На до-тендерному етапі найбільш поширеним порушенням є придбання товарів, робіт, послуг які або непотрібні, або які могли бути придбані на інших умовах, або (у випадку основних засобів) могли б бути взяті в оренду. Фахівці ОЕСР бачать рішення цієї проблеми таким чином [8]:

а) скорочення інформаційної недостатності може бути досягнуте шляхом отримання максимально можливого обсягу інформації про ринок, товари та послуги, а також шляхом організації ширших консультацій з приватним сектором, які можуть представляти інтерес для великої кількості операторів, забезпечуючи обмін цією інформацією відкритим, структурованим та етичним чином, що сприяє попередженню виникнення будь-яких змов;

б) просування оцінки потреб, яка враховує необхідність заміни чи зміцнення існуючих ресурсів чи задоволення нової потреби; відсутність альтернатив внутрішнім ресурсам або зміцнення існуючих ресурсів за рахунок підвищення ефективності; реальна потреба в бажаних товарах, роботах, послугах;

в) використання системи затвердження закупівель, незалежної від особи, яка приймає рішення, шляхом забезпечення того, щоб у прийнятті рішень про початок процедури брало участь більше однієї людини, або проведення консультацій із зацікавленими сторонами та громадськістю, у випадках коли це виправдане.

2. Етап планування тендеру. Контроль етапу планування закупівлі має зосереджуватися на тому, щоб забезпечити реалістичність та своєчасність бюджетів (кошторисів), що може вимагати залучення зовнішніх експертів, якщо здійснюється закупівля складного обладнання чи робіт. Крім того, на цьому етапі має бути чітко визначено розподіл меж відповідальності шляхом визначення рівнів відповідальності та кола відповідальних осіб, мають бути вжиті заходи щодо попередження конфлікту інтересів. Також має здійснюватися планування наглядкової діяльності менеджерів високого рівня під час критичних етапів та розгляд можливості проведення додаткових перевірок з урахуванням вартості, складності та чутливості закупівель [8].

3. Етап публікації оголошення про тендер. На цьому етапі основними ризиками, які можуть свідчити про факти шахрайства та змови між учасниками закупівель, можуть бути недостатнє визначення предмету договору; критерії відбору та присудження не визначені чітко та об'єктивно; застосовуються не рівні, дискримінаційні критерії відбору чи присудження контракту; технічні специфікації надто розпливчасті або не ґрунтуються на умовах виконання; недостатній час для отримання тендерної документації потенційним учасникам. Виникають так звані "вимоги щодо одного учасника", який і стає переможцем торгів. Контроль на етапі публікації оголошення про тендер передбачає надання допомоги замовнику у розробці оптимальної стратегії закупівель, що забезпечує належний баланс між адміністративною ефективністю та рівним доступом операторів, та постійний моніторинг закупівель, що посприяє зупиненню підозрілих закупівель

4. Етап вибору процедури. Вибір процедури закупівлі є зоною найвищого ризику для контролерів. При здійсненні контролю цього етапу закупівель вони мають звернути особливу увагу на те, чи було забезпечено, щоб обраний тип процедури сприяв достатньому

рівню конкуренції та щоб процедура була достатньо відкритою з урахуванням предмета договору про закупівлю. Для зниження навантаження на учасників електронних закупівель та з метою спростити процедури організації та здійснення торгів, розроблена та впроваджена система допорогових закупівель. Хоча допорогові закупівлі і здійснюються поза конкурентними процедурами, це не означає, що вони не повинні перебувати у сфері фінансового контролю. Тому служби внутрішнього аудиту повинні здійснювати планування вибіркового перевірок результатів неконкурентних процедур, а зовнішні контролери мають теж включати ці закупівлі до своїх завдань.

В рамках обмежених або вибіркового процедур для підвищення сумлінності можуть вживатися конкретні заходи, такі як:

а) оцінка максимальної кількості потенційних поставальників, які мають бути запрошені в рамках кожної процедури, з фіксацією причини, якщо неможливе розглянути мінімальне число учасників;

б) проведення перевірок для підтвердження поданих цінових пропозицій та запит причин, з яких інші пропозиції залишилися без відповіді, з метою припинення будь-яких можливих маніпуляцій, які можуть мати місце.

Такі заходи можуть контролюватися службами внутрішнього контролю та/або внутрішнього аудиту організації, яка здійснює закупівлю, а також додатково перевірятися зовнішніми контролерами.

5. Етап проведення тендеру і обрання переможця. Одним з основних завдань всього процесу закупівель, особливо на етапах підготовки та проведення торгів, є запобігання, виявлення та усунення змови у сфері закупівель. Змова при проведенні торгів (так звана "змова на торгах") має місце, коли різні компанії таємно домовляються маніпулювати процесом торгів з метою обмеження чи усунення конкуренції між ними, зазвичай з метою штучного підвищення цін або зниження якості товарів чи послуг для замовників, які бажають придбати товари або послуги на конкурсних засадах.

Змови між учасниками торгів (або потенційними учасниками торгів) переслідують дві основні цілі:

а) домовитися про ціну контракту, який буде укладено ("цінова змова"), щоб заздалегідь визначити ціну або діапазон цін, які вищі, ніж ціна, яка була б отримана в результаті конкурентного процесу торгів. Таким чином, конкуренти домовляються про знижки, які будуть запропоновані, або про мінімальну ціну, яку дотримуватимуться всі учасники торгів (тобто всі пропозиції будуть вищими, ніж пропозиція потенційного учасника-"переможця торгів"). Крім того, вони можуть також домовитися про одну і ту ж формулу, яка буде застосовуватися всіма учасниками торгів для розрахунку ціни, для розрахунку ціни, яка буде включена у різні пропозиції, та інше. Учасники торгів можуть також домовитися про інші елементи, відмінні від ціни, такі як технічні характеристики продукту, якість товарів та послуг, періоди виконання контракту та інше;

б) заздалегідь домовитися про конкурента, який виграє відповідний тендер за контрактом, який присуджуватиметься на конкурсній основі. Інші конкуренти, які беруть участь у змові, домовляються про те, щоб навмисно програти контракт, та отримують певну компенсацію від призначеного переможця торгів. Таким чином, додатковий прибуток, отриманий в результаті змови, буде поділено між усіма учасниками змови.

Змову при проведенні публічних закупівель буває дуже важко виявити, оскільки угоди про змову зазвичай укладаються та зберігаються в таємниці, і лише їхні учасники знають про схему змови. Однак стратегії змови зазвичай призводять до незвичайних моделей торгів або ціноутворення, які є індикаторами, які посадові особи, відповідальні за закупівлі, або зовнішні контроле-

ри, можуть виявити, вивчивши документацію про закупівлю та проаналізувавши укладені у минулому контракти.

Не менш важливим аспектом контролю є етап присудження перемоги. Ситуація конфлікту інтересів може виникнути після вибору переможця. Це може відбутися внаслідок навмисне поганого контролю, у результаті приймаються незавершені роботи — якщо вони взагалі виконувалися, чи неякісні товари. Для того, щоб відбутися цей вид шахрайства, має існувати незаконний зв'язок між переможцем та посадовцем замовника, відповідальним за контроль за виконанням контракту. Потім ця посадова особа отримує винагороду за своє втручання у процедуру закупівель. Також можливо, що після вибору переможця вимоги контракту буде знижено. Оскільки один із учасників торгів знає про це, він може зробити найнижчу пропозицію, знаючи, що йому не доведеться виконувати всі роботи за цією ціною.

Під час процедури важливо дотримуватися критеріїв присудження перемоги та вимагати декларації про відсутність конфлікту інтересів від осіб, які ухвалюють рішення. Виявлення бенефіціарних власників тендеру може бути використане для виявлення конфлікту інтересів.

6. Етап після тендеру. На етапі після проведення торгів необхідно перевірити, чи виконано договір відповідно до результатів процедури закупівель та чи задоволені первинні потреби. Згодом на цьому етапі вирішуються такі питання: виплати підряднику, внесення змін до контракту, вирішення будь-яких проблем тощо. Контролери мають звертати особливу увагу модифікації контрактів у частині ціни і обсягів поставок, якості товарів (робіт, послуг), термінів виконання договору. Також слід здійснювати перевірку ситуації на місці. В деяких випадках ініціатори закупівель та учасники можуть звернутися з клопотанням про проведення експертизи та перевірки порядку використання грошових сум, призначених для виконання договору.

ВИСНОВКИ

Зважаючи на те, що Україна обрала європейський вектор розвитку, то дефініції, принципи, стандарти, об'єкти та предмети фінансового контролю варто одразу визначати з урахуванням європейських практик. Зважаючи на значну кількість нормативних та інструктивних документів ЄС, Україні варто взяти їх за основу та адаптувати під свої потреби. На сучасному етапі розвитку економіки України немає потреби у визначенні, наприклад, власних принципів фінансового контролю, зважаючи на те, що вони визначені в ЄС і їх доведеться дотримуватися й Україні.

ЄС не накладає на держави-члени зобов'язання щодо одноманітної організації та фінансування системи охорони здоров'я, доповнюючи лише національну політику. Це означає, що кожна країна розробляє власні підходи до фінансування сфери медичних послуг та контролю у цій сфері. Тобто немає еталонної системи, яку Україна могла б взяти як зразок для імплементації. У цьому є певні переваги, адже можна взяти до уваги кращі практики фінансового забезпечення сфери надання медичних послуг та організації фінансового контролю в ЄС та імплементувати їх в Україні з урахуванням особливостей інституційного середовища саме України.

Підсумовуючи, можна зазначити, що фінансовий контроль у сфері надання медичних послуг має здійснюватися за такими напрямками:

1. Контроль за обґрунтованістю вартості медичних послуг, які НСЗУ закуповує для населення за кошти бюджету.

2. Аудит ефективності витрачання коштів, виділених на фінансування НСЗУ.

3. Контроль за ефективністю публічних закупівель.

4. Фінансові аудити суб'єктів, що надають медичні послуги.

Зважаючи на те, що Україна отримала статус кандидата в члени ЄС, підходи до здійснення фінансового контролю мають бути приведені у відповідність до кращих практик ЄС. Фактично це вимагає запровадження нових концептуальних засад організації фінансового контролю, в якому ключову роль відіграватимуть внутрішній контроль та аудит, фінансовий аудит та аудит ефективності.

Література:

1. Дікань Л.Ф., Кожушко О.В. та Лядова Ю.О. Контроль у бюджетних установах: теорія та практика: монографія. Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2016. С. 332.
2. Загинець З. Медичний працівник як спеціальний суб'єкт пасивного підкупу. Вісник Національної академії прокуратури України. 2015. № 1 (39). С. 67—73.
3. Калюга, Є. В. Фінансово-господарський контроль у системі управління: монографія. Київ: Ніка-центр, 2002. С. 320.
4. Карамішев Д. В., О. Є. Вашев О.Є., Немченко А.С. та Волос Б.О. Державна політика фінансування галузі охорони здоров'я в Україні. Державне будівництво. 2007. № 1(1). URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_1\(1\)_12](http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_1(1)_12) (дата звернення: 05.09.2022).
5. Кирилюк І. В. Корупція в сфері охорони здоров'я: особливості, детермінанти та шляхи запобігання. Право та управління. 2012. № 1. С. 293—310.
6. Медична реформа URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/reforma-sistemi-ohoroni-zdorovya> (дата звернення: 05.09.2022).
7. Миколаєць І. Державне регулювання надання медичних послуг як складова соціального захисту населення, Державне управління: удосконалення та розвиток. 2016. № 10, С. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1142> (дата звернення: 05.09.2022).
8. OECD Principles for integrity in public procurement. OECD. 2009 URL: <https://www.oecd.org/gov/ethics/48994520.pdf> (дата звернення: 05.09.2022).
9. Піхоцький В.Ф. Система державного фінансового контролю в Україні: концептуальні засади теорії та практики: монографія. Львів: Видавництво НУ "Львівська політехніка", 2014. С. 336.
10. Попченко Т. Розвиток державно-управлінських механізмів протидії виникненню та поширенню корупції у сфері охорони здоров'я. Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України. 2009. № 1. С. 98—107.
11. Прасюк В. Проблеми нормативно-правового регулювання державного фінансового контролю в Україні та напрями його вдосконалення, Південноукраїнський правничий часопис, 2019, № 4. С. 61—64.
12. Савченко, Л. А. Правові проблеми фінансового контролю в Україні: дисертація доктора юридичних наук: 12.00.07. Академія державної податкової служби України, Ірпінь, 2002. — 454 с.
13. Співак М. В. Корупційні правопорушення у сфері охорони здоров'я: аналітичний аспект. Публічне право. 2013. № 3. С. 53—60.
14. Стандарти внутрішнього аудиту: наказ Міністерства фінансів України 04.10.2011 № 1247 (у редакції наказу Міністерства фінансів України від 14 серпня 2019 року № 344). Офіційний вісник України. 2011. № 85. С. 91.
15. Стефанюк, І. Б. Державний фінансовий контроль: проблеми ідентифікації й визначення системи. Фінанси України. 2009. № 11. С. 12—19.
16. Чехун О. В. Надання платних медичних послуг: цивільно-правові аспекти. Часопис Київського університету права. 2010. № 2. С. 213—216.
17. Яремчук І. Державний внутрішній фінансовий контроль в умовах реформування галузі охорони здоров'я в Україні. Збірник наукових праць. Університет державної фіскальної служби України. 2018. № 2.

References:

1. Dikan, L.F., Kozhushko, O.V. and Lyadova, Y.O. (2016), Kontrol' u biudzhethnykh ustanovakh: teoriia ta praktyka: monohrafiia [The Control in budgetary institutions: theory and practice: monograph.], Kharkiv National University of Economics, Kharkiv, Ukraine.
2. Zaginei, Z. (2015), "Medical worker as a special subject of passive bribery", Bulletin of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine, vol. 1 (39), pp. 67—73.
3. Kalyuga, E. V. (2002), Finansovo-hospodars'kyj kontrol' u systemi upravlinnia: monohrafiia [Financial and economic control in the management system monograph], Nika center, Kyiv, Ukraine
4. Karamyshev, D. V. Vashiev, O.Ye, Nemchenko, A.S. and Volos, B.O. (2007), "State financing policy of the healthcare industry in Ukraine", The State construction, vol. 1(1), available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_1\(1\)_12](http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_1(1)_12) (Accessed 05 Sept 2022).
5. Kyrylyuk, I.V. (2012), "Corruption in the sphere of health care: features, determinants and ways of prevention", Law and management, vol. 1, pp. 293—310.
6. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), "Reform of the health care system", available at: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/reforma-sistemi-ohoroni-zdorovya> (Accessed 05 Sept 2022).
7. Mykolaiets', I. (2016), "State regulation of the provision of medical services as a component of social protection of the population", Public administration: improvement and development, vol. 10, available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1142> (Accessed 05 Sept 2022).
8. OECD (2009), "OECD Principles for integrity in public procurement", URL: <https://www.oecd.org/gov/ethics/48994520.pdf> (Accessed 05 Sept 2022).
9. Pihotsky, V.F. (2014), Systema derzhavnoho finansovoho kontroliu v Ukraini: kontseptual'ni zasady teorii ta praktyky: monohrafiia [The system of state financial control in Ukraine: conceptual foundations of theory and practice: monograph], Lviv Polytechnic University Publishing House, Lviv, Ukraine
10. Popchenko, T. (2009), "Development of state-management mechanisms to counteract the emergence and spread of corruption in the health care sector", Collection of scientific works of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, vol. 1, pp. 98—107.
11. Prasyuk, V. (2019), "Problems of normative and legal regulation of state financial control in Ukraine and directions for its improvement", South Ukrainian legal journal, vol. 4, pp. 61—64.
12. Savchenko, L. A. (2002), "Legal problems of financial control in Ukraine", dissertation of a Doctor of legal sciences, Finance Law, Academy of the State Tax Service of Ukraine, Irpin, Ukraine
13. Spivak, M. V. (2013), "Corruption offenses in the sphere of health care: analytical aspect", Public law, vol. 3, pp. 3—60.
14. Ministry of Finance of Ukraine (2011), "Internal audit standards", Ofitsijnyj visnyk Ukrainy, vol. 85, p. 91.
15. Stefanyuk, I. B. (2009), Derzhavnyj finansovyj kontrol': problemy identyfikatsii j vyznachennia systemy [State financial control: problems of identification and definition of the system] Finances of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
16. Chehun, O. V. (2010), "Provision of paid medical services: civil and legal aspects", Journal of the Kyiv University of Law, vol. 2, pp. 213—216.
17. Yaremchuk, I. (2018), "State internal financial control in the conditions of reforming the health care sector in Ukraine", Collection of scientific works. The State Fiscal Service University of Ukraine, vol. 2.

Стаття надійшла до редакції 14.09.2022 р.